

భాషా కువలయానందము

గద్య పద్యాత్మకము

జయదేవకృత చంద్రాలోకము, అప్పయ్యదీక్షితకృత
కువలయానందములకు సుబోధకవ్యాఖ్య.

ఆంధ్రీకర్త:
మహీధర వేంకటరామశాస్త్రి, రాజమండ్రి.
వైయాకరణ - సాహిత్యవిద్యాప్రవీణ - ఆయుర్వేద విశారద.

ప్రచురణకర్త:
వెలగల వీర్రెడ్డి, కాలచక్రం ప్రచురణలు,
సత్రారామేశ్వరం, (వయా) పెనుమంట్ర.
పశ్చిమగోదావరి జిల్లా.

గౌరవ సంపాదకులు:
మహీధర జగన్మోహనరావు

1957
ప్రథమ ముద్రణము
500 ప్రతులు.

1963
ద్వితీయ ముద్రణము
1000 ప్రతులు.

రాజమండ్రి అవంతీ ప్రెస్‌లో
మహీధర కృష్ణమోహనరావుగారిచే
ముద్రితము.

D. P. I., Andhra Pradesh has commended this book for all Private Libraries and Colleges in the State in his Proceedings Rc. No. 1127. M 4/57 dated 16–7–'58.

సాదా ప్రతి రు. 7-50
మేలు ప్రతి రు. 10-00

పరిచితీకరణము

నేఁడెనిఁగింపఁ బూనిన చంద్రాలోక కువలయానందము లనెడు నర్థాలంకారలక్షణ గ్రంథములు సాహితీజగతి సుప్రసిద్ధములు. అభ్యాసన సమకాలముననే సుగమముగను మనోహరముగను విషయబోధ మొనరించుటచే నీ గ్రంథనామము లన్వర్థములు.

ఇట్టి గ్రంథములు తెనుఁగుభాషలోఁగూడ నుండుట భాషా యోషకు సాటిలేని యలంకారమగును గాన నెంద ఱెంద ఱాంధ్రీక రించినను జర్విత చర్వణమును బునరుక్తమును గాఁజాల దని నా యూహ. కాన నే నిట్లు భాషాంతరీకరించితిని.

చంద్రాలోకమున లక్షణములును లక్ష్యములును నొక శ్లోకము ననే పూర్వార్థపరార్థములఁ బొందు పఱుపఁబడినవి. నేను వానిని దెనుఁ గునఁ గందపద్యములఁ బూర్వార్థపరార్థములఁ బొదిగితిని. కొన్ని చోటుల మూలలక్ష్యములఁ దెని[illegible]గాకుంటచే స్వతంత్రించి లక్ష్యములఁ జూపితిని.

కువలయానందమందలి లక్ష్యశ్లోకములు కవితాసిద్ధులగు మహా కవుల రచనలు. మిక్కిలి భావగర్భితములు, ప్రౌఢభావములు. పాద బద్ధమగు పద్యముల నిమిడ్చినచోఁ బఠించుతఱి నొక విధమగు గాంభీ ర్యమును నొయ్యారమును జూపి, పఠితల చిత్తముల రసస్ఫూర్తి నుఱ్ఱూఁతలూఁగించు నని నా యూహ. ఈ యూహతో వానిని వివిధ వృత్తములఁ దెనిఁగించితిని.

అచ్చటఁగూడ మూలభావములను విడువకయును వానికి విరుద్ధ ములు గాకుండఁగను గొంతవట్టు స్వతంత్రించి భావములఁ గూర్చితిని. అట్లు చేయుటకు భావపరతంత్రతయే కారణము.

మఱియు మూలశ్లోకములఁ దెనుఁగు పద్దెముల వ్రాయుటకు మఱియొక కారణముగూడ గలదు. అర్థాలంకారముల నేర్వఁదలఁ చిన [illegible]తులు లక్ష్యలక్షణములఁ గంఠస్థములుగఁ జేసికొనుటకు నను కూలముగనుండు ననెడు తలఁపు నన్నట్లు చేయుటకుఁ బురికొల్పినది.

విషయవిచారమంతయును మూలమందువలెఁ దెనుఁగున గద్య సరణిచే నడచినది. కాని కొంతవిశేషము గలదు. విషయమునంతయుఁ గ్రోడీకరించుకొని విషయవిభాగమును నొక విధముగ స్వేచ్ఛాభరీతిఁ గల్పించుకొని పఠితలకు సుఖబోధ మగునట్లు వచనరచన చేసితిని. ఇట్లు చేసినను విషయచాలనము మూలానుక్రమణముగ లేకున్నను మూలా విరుద్ధముగనే యుండునని విన్నవించుచున్నాను.

ఈ నా యూహ సరియగునో కాదో యనుటలోను, దాన నే నెంచినట్లు చరితార్థుఁడ నైతినో యనుటలోను సహృదయహృదయమే నా శ్రయస్థానము.

మూలగ్రంథ లక్ష్యములఁ గొన్నితావుల రాజస్తుతి యుద్వేల ముగఁ గన్పట్టుచున్నది. అయినను నా యాలంబనమును విడిచి కల్పనా చాతుర్యములఁ జూచినచో మహాకవుల భావవిశేషసృష్టివైచిత్ర్యముచే నెవ్వని మనమానందమయము గాకుండును?

గ్రంథరచన యాత్మానందము కొఱకైనను సహృదయానంద మును గూడఁ గోరుకొనుట మానవస్వభావము గాన నేనీ రీతిగ నా కొలఁది నెఱింగియు నిట్లు పేరాసతో నుంటిని. ఎట్లన? నా యీ గ్రంథము:—

తే. గీ. హృద్యపద్యంబు శర్కరా - ఖాద్యముగను
సరసభావంబు తెలి పంచ - సారముగను
శాస్త్రచర్చలు చందన - చర్చలుగను
విందుసేయుచు బుధుల కా - నంద మిడుత.

అమలాపురం,
27—8—1957.

ఇట్లు ఆంధ్రీకర్త:
మహీధర వేంకటరామశాస్త్రి

సంపాదకీయ భూమిక.

సంస్కృతమున జయదేవకృతమైన చంద్రాలోకము పది మయూఖములుగల బృహత్ గ్రంథము. అందైదవ మయూఖము అలంకారవిషయకము. ఈ ఐదవ మయూఖములోని అలంకారములను గూర్చి వ్యాఖ్యానరూపములో రచించబడినదే అప్పయ్యదీక్షితులవారి "కువలయానందము."

దీనిలోగల నూరు అర్థాలంకారములను వివరముగను, సహేతుకముగను, సోదాహరణముగను అప్పయ్యదీక్షితులవారి అడుగుజాడలలోనే బహుసమర్థముగా శ్రీ వేంకటరామశాస్త్రులుగారు అనువదించిరని పండితాభిప్రాయమై యున్నది.

దీనిని మొదట శ్రీ శాస్త్రిగారే 1957 లో స్వయముగా ప్రచురించుకొనిరి. దీనిని యీ రెండవ ముద్రణకు కాలచక్రం ప్రచురణములలో ప్రచురించుకొనుటకు అనుమతించినందుకు శ్రీ శాస్త్రిగారి కెంతయు కృతజ్ఞులము.

మొదటి ముద్రణములో అవసరమగు సవరణలను గావించి యిచ్చి [illegible] ప్రూఫులను సరిచూచియు, శ్రీ శాస్త్రిగారు యీ కూర్పు యింత చక్కగా వెలువర్చుటకు తోడ్పడిరి, వారికి కృతజ్ఞులము.

కాలచక్రం ప్రచురణల తరఫున కీ. శే. కళాప్రపూర్ణ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహంగారి స్వీయచరిత్రను కూడ త్వరలో ప్రచురించుచున్నాము. ఆంధ్రభాషామతల్లికి యోపిన సేవ గావించుచున్న మాకు ఆంధ్రమహాశయులు తగు ప్రోత్సాహమిచ్చి తోడ్పడ గోరుచు సెలవు తీసికొనుచున్నాము.

రాజమండ్రి,
30—7—1968.

మహీధర జగన్మోహనరావు,
గౌరవ సంపాదకులు.

పత్రికాభిప్రాయములు.

ఆంధ్రపత్రిక. 22—9—1958 (ఆదివారం)

శ్రీ భాషా కువలయానందము - చంద్రాలోక కువలయానంద ములు అర్థాలంకార స్వరూపస్వభావములను విశదీకరించే లక్షణగ్రంథాలు.

లక్షణం ఎప్పుడూ చిక్కగానే ఉంటుంది. లక్ష్యం లక్షణాన్ని విశదీకరిస్తుంది.

శ్రీ వేంకటరామశాస్త్రులుగారు సులువుగా తెలియని లక్షణాన్ని కూడా సుగమంచేసి, మృదువైన వచనంలో వివరించారు. ఉదాహరణకు యిచ్చిన పద్యాలు కూడా చాలా తేలికగా అర్థస్ఫూర్తి కలిగేవై వున్నాయి.

లాక్షణికంగా సారస్వతజ్ఞానమును సంపాదించుకోవాలనే కోరిక గల విద్యార్థులకు చాల ఉపకారకమైన అనువాదం ఇది. ప్రాచీన మతానికి ఏ విధంగానూ విరుద్ధముగాని పద్ధతిలో అనువాదం సాగింది. మూలాపేక్ష అక్కరలేకుండానే యీ అనువాదం ఆలంకారికతత్త్వాన్ని అరటిపండొలిచి చేత నిడినట్టు ముచ్చటగా బోధిస్తూంది.

కృష్ణా పత్రిక. 20—7—1963 సంచికలో.

శ్రీమదప్పయ్య దీక్షితులవారి కువలయానందమున కిప్పటికి ఆమూలాగ్రములైన అనువాదములు రెండున్నవి. రెండవది శ్రీ మహీధర వేంకటరామశాస్త్రిగారిది. మొదటిదైన శ్రీ కంభంపాటి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిగారి అనువాదములో లక్ష్యలక్షణములను వచనముననే వ్రాసిరి. శ్రీ వేంకటరామశాస్త్రిగారు పద్యములలోనే అనువదించిరి. శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి గ్రంథమునకంటె శ్రీ వేంకటరామశాస్త్రిగారి గ్రంథమున వ్యాఖ్యానము కొంతలో కొంత విపులముగా నున్నది.

శ్రీ వేంకటరామశాస్త్రిగారి కృషి ప్రశంసనీయ మనక తప్పదు. శ్రీ శాస్త్రిగారి పద్యానువాదము సరళ సుందరముగా నున్నది.

విషయసూచిక

గురునుతి

చ. గురు వొక రక్షరజ్ఞతకుఁ - గోమల సాహితి కొక్కరైరి వ్యా
కరణమహాబ్ధి నీఁదఁగ నొ - కం డ్రొక రెంచఁగ గానమాధురిన్
గఱపఁగ వైద్యకంబున కొ - కళ్ళొక రాత్మరసానుభూతి కా
గురువుల నెల్లరన్ దలఁతుఁ - గోరి శుభంబుల బాల్య మాదికాన్.

శ్రీ భాషా కువలయానందము

ఉ. శ్రీలలనామణీ సహజ - చిత్త పరిభ్రమణంబు శంక ను
ద్వేల తదీయరూప పరి - వీక్షణమోదవిరామ భీతిఁ ద
త్పాలనయుక్తి నా కమల - బంధుహిమాంశులు కన్నులై యిగా
మోలన పద్మగేహ మర - మోడ్పుగఁ జేసిన విష్ణుఁ డోముతన్.

చ. సరసిజపీఠినుచ్చరవ - సంగతిఁ బల్కెడు నాథు మోముగ
హ్వారమునఁ గొల్వుఁగూర్చుకొని - వన్నెలవీణను గోరమీటి వి
స్తరతదుపాధికంబు నగు - సాహితి సుశ్రుతి సద్రసంఘ సాం
పరసప్తుఁ దొల్లి పల్కులకు - నద్దెడు పల్కులరాణిఁ గొల్చెదన్.

ఉ. పాలకుఁడైన వానికిఁ గృ - పారసమంట హుళిక్కి మాయలన్
హేలగఁ జేసి దీనజన - హింస లొనర్చుట యాట గాన నె
వ్వేళల నాథు చిత్తగతి - వీక్షణసేయుచు న్యాయరీతి భ
క్తాళినిఁ బ్రోవఁజేయ నుర - మందు వసించెడు శ్రీఁ దలంచెదన్.

ఉ. నృత్తవిశేషసంభ్రమము - నిండుకొనన్ బతిచిత్తమందు స్వా
యత్తత దప్పఁ దీవ్రచర - ణాహతిఁ గుంభిని దద్దరిల్లుచో
నెత్తిన భీతి భూతతతి - కేర్పడు శూన్యత యంచు సత్కృపా
యత్తత నర్ధదేహమగు - నంబను మ్రొక్కెద సర్వమంగళన్.

కం. భూధరకన్యక కరుణ మ
హీధర వంశాప్తజన్ము - లెవ్వారిని ము
క్తాధర జన్ములునుగ నా
రాధిత పురుషార్థులుగ ధ - రణిఁ జేయదెటుల్ ?

కం. ఓ వాల్మీకి మహాశయ
నీ వాక్కుల చవి నెఱుంగ - నిండుగఁ గవితా
హేవాకం బే నరు జి
హ్వావాటిన్ రాణనొంద - దయ్యా ! సుకవీ !

కం. కాళిదాసుఁడు తన కవి
తాలీలను నభ్యసించు - తఱిసే మనముల్
దేలించుకతన రుచిరత
లీల యఁదాంధ్రుడు కవు ల - లీకము దొఱఁగన్.

కం. పలుమఱు మనమును జొన్పియుఁ
దెలియరో! యే లలితగతులు - దివ్యస్మృతులున్
తెలుపుదు వానిని లీలగఁ
గలరే నీ వంటి కవులు - కాళిదాసా!

కం. కాళి యను పదము చెవిఁబడి
గాలమువలె మానసమును - గాసిన్ బెట్టున్
కాళిదాసుం డను పద
మాలించును వినినయంత - నౌరా, సుకవీ!

కం. చిత్తంబున గుప్తంబగు
మెత్తందన మింతదనుక - మీఁగడ రచనల్
గుత్తగొని నిన్ను విడి రే
కెత్తించెడు కవియుఁ బుట్టు - కెత్తెఁ డదేమో?

కం. భారతము పద్యమొకటి యు
దారతఁ బఠియింప వాక్సు - ధారసధారా
పూరము విరియఁగఁ గవితా
ధోరణి యెవ్వాని కబ్బు - దుర? యీ ధరణిన్.

కం. నా కవితకు గురువెంచ మ
హాకవి యజనాధ్య తిక్క - నార్యుని పలుకే
నేకత నాతని పద్దెము
వాకొనఁ దోఁత్తోన నొదవుఁ - బది పద్దెంబుల్.

కం. పండితులు గలరు మఱియును
బండితకవు లెల్లదెసలఁ - బఱఁగుదురు మహిన్

చెండాడు తలఁపు వారికి
నుండిన నా చిన్నికయిత - యుగ్గును గ్రక్కున్.

కం. పెద్దల నామము తలఁచుట
తద్దయుఁ బుణ్యం బటం్రడు - తద్జ్ఞులు ధరలో
నద్దాన నాదు పితరుల
నుద్దీపిత పుణ్యమతుల - నొగిఁ దలఁతు మదిన్.

కం. నా తండ్రి సత్యనిరతుఁడు
పూతాత్ముఁడు శమిత చిత్త - మోహుఁడు శ్రీవి
ద్యాతంత్ర మంత్ర దీక్షో
పేతుం డనుభావదుర్ని - రీక్ష్యవ్రతుఁడున్.

సీ. అసిరీక్ష్య చతురంగ - మాడి విద్వత్సభ
నష్టావధాన వి - శిష్టిఁ జూపె
ధారగాఁ గవిత సు - ధారస మొలుకంగ
సంస్కృతాంధ్రంబులఁ - జక్కఁజెప్పె
ధారణాపటిమ కు - దాహరణంబుగ
ననువాకములనైన - నష్టైపల్కె
తికమకగాఁ గూర్పఁ - దెలియంగరానట్టి
వ్యస్తాక్షరాళిఁ బ్ర - శస్తిఁ జదివె

తే. గీ. మంథరాచల మంబుధి - మధ్యమమున
బ్రుంగువడి నేలనంటిన - పోల్కి బుద్ధి
విశదభావంబుచే శాస్త్ర - విషమగతులఁ
గెలఁకి క్రీడగఁ దెలియరా - వెలువరించె.

సీ. స్వర్ణమాల్యముల వి - కీర్ణమా నురమునఁ
దులసిపూసలదండ - వెలసె నకట!
రత్నహారమునఁ జి - రత్నంబు భాసించు
మణికట్టు రుద్రాక్ష - మాల నమరె

అంగరాగంబుచే - సింగారమౌ మేను
భస్మచర్చలఁ గొల్చె - విస్మయంబు
పట్టు పుట్టంబులఁ - గట్టిన నును మేన
వల్కలాంబరములఁ - బుల్కలొడమె
తే. గీ తరలిపోఁగాక సంపద - దైవగతిని
జ్ఞానదీపిక గొంచు న - జ్ఞాన తిమిర
మణఁచి యాత్మైకసుఖము తా - నలవరింప
మాన్యు నాతనిఁ బట్టెను - మానినిష్ఠ.
సీ. తన కాళ్ళఁబడిన పా - మునుగూడ హింసింప
కదెపోవు నంచుఁ దా - మదిఁ దలంచు
లేమిచేఁ గల్గు పెన్ - బాములైన నను
జోరనీక సంతస - మరయు నెపుడు
పెఱవాఁడు కిన్కచేఁ - జిఱచిఱలాడుఁబో
చిలిపిచేష్ట లటంచుఁ - దలచి నిలుచు
తన సత్యవాక్య దీ - క్షను బరీక్షించెడు
పట్టులనైనఁ జే - పట్టఁ డఘము
తే. గీ. జన్మశుద్ధినిఁ గోరి యా - జ్యమును వేల్చి
భక్తిఁ బ్రదేతాగ్ను లర్చించి - భవ్యకర్మ
దీక్షితుండౌచు నాతఁడు - మోక్షపదవి
నొంద నాత్మానుసంధాన - మొందు నెపుడు.
కం. ఈ విధిఁ గృతార్థజన్మునిఁ
బ్రావీణ్యము గల్గువాని - బహుశాస్త్రములన్
భావింతు నాదు జనకుని
శ్రీవేంకటరామశాస్త్రి - సిద్ధతపస్విన్.
కం. కల్లయుఁ గపటము నెఱుఁగక
యెల్లెడఁ దన విధుల ధర్మ - హీనతగాఁ దా

నొల్లక యాముష్మిక శుభ
ము ల్లలి సేవించుఁ దల్లి - ప్రొద్దుల నెల్లన్.

ఉ. వేకువ లేచి భర్తృపద - పీఠము నొఁదల నంటి గేహకృ
త్యాకలనంబు సేసి శివు - నర్చనకై విధులెల్ల గూర్చి మే
మాఁకొన వంటకమ్ములను - నొనన వండి భుజింపఁజేసి తా
శ్రీకర గౌరి కంజలులఁ - జెప్పక తల్లి భుజింప దెన్నఁడున్.

కం. అంబను శ్రీవేంకటచల
మాంబను బతిసేవ యొకటెఁ యంచితగతి యం
చుం బరమాదరలీలఁ ద
పంబుగ నొనరించు వంశ - పావనిఁ గొలుతున్.

ఉ. కుంకుమ గందమున్ విరుల - గుర్వధివాసితవర్తి, దీప మే
ణాంకపు టారతిన్ విడెము - నర్చ నొసంగి కృపారసంబునన్
బొంకమువీఁకు శ్రీలలిత - మ్రొక్కెడు వేళల సర్వమంగళా
శంకరలీలఁ బొల్చు పితృ - సంహితమూర్తులు నిల్చు నామదిన్.

చ. హరితసగోత్రసంభవు డ - హర్నిశమున్ రఘురామనామ సం
స్మరణ పవిత్రజన్ముఁడు సు - సర్లకులప్రభవుండు కంటఁ దా
నరయకయుండియున్ మనుమ-లందెద రంచును వృత్తి నిల్పె సు
స్థిరముగ నాదు మాతృపిత - శ్రీయుత వేంకటరామశాస్త్రినాన్.

కం. భావంబున నా జననికి
నా వేశించియు నతండు - నాత్మాభిఖ్యన్
గావించుకొంట నొదుఁగ
దా! వేంకటరామశాస్త్రి - యన నా పేరన్.

కం. పుట్టిన సుతుఁడును గిట్టఁగ
నెట్టి మనోవేదనమున - నేగెనొ! దివికిన్
నెట్టన నే నాతని పే
రిట్టులు సద్భక్తిఁదలఁప - హిత మిర్వురకున్.

కం. పుత్రీకరణంబున నేఁ
బుత్రుఁడ నాతనికి జ్యేష్ఠ - పుత్రీసుతుఁడన్
ధాత్రిఁ గొలిచెద నతనిని
మాత్రంబను సుబ్బమాంబ - మాన్యచరిత్రన్.

— కృ తి ప తి ప్ర శం స —

ఉ. శ్రీపతి రామచంద్రుఁడట - శ్రీయును భూసుత సీతయంట వా
రా పగిదిన్ మనుష్యజను - వంది సుఖంబుల దవ్వునెట్టి లో
కాపకృతిన్ జరించు దను - జాళిని ద్రుంచి జగమ్ము బాములన్
బాపిరి వారి వీడి పెఱ - వారికి నా కృతి నీఁగఁ జెల్లునే?

చ. దినమణివంశరత్న! యతి - దీనజనావన! దూరనిర్జితా
రినివహా! సద్యశఃసుమ ప - రీమళ భారవిశేషకృష్ట స
న్మునిజనచిత్తభృంగ! తను - మోహితచేతనలోక! శైవచా
పనమనమాన్యవీర్య సము - పార్జిత భూమిసుతామనోధనా!

ఉ. సత్యపుపల్కు దండ్రికిఁ బో - సంగ నెవందును రాజ్యభోగ సాం
గత్యము దవ్వ నెట్టునకొ? - గూర్చునె దుష్టుల లోకశాంతి సా
హిత్యము కోరి? రాణిఁ ద్యజి - యించునె ధర్మనిరూఢి? స్వార్థరా
హిత్యమె కా రఘుప్రవర! - యెట్టటు సేసి తమానుషస్థితిన్.

ఉ. కానల నుండుమంచుఁ జిర - కాలవరంబును దల్లి కైక గోం
చా నృపుచెంతఁ బల్కఁ బితృ-నానతి నౌఁదలఁ దాల్చి యేగి దు
ర్గానఁ జరించు నా దనుజ - రాజు దశాననుఁ బోరఁ గెల్వఁబో
వానరులన్ బనింగొనితి - పట్టఁగఁబోవు పురంబు వారలన్.

కం. పురుషుఁడవు నీవు రామా!
ధరణీసుత ప్రకృతి యాపె - దరిఁ జేరంగా
ఖరమతి ఘృష్టము నీ ధరఁ
జెరఁ బాపితి చిత్రకృతులఁ - జెన్నుఁ దలిర్పన్.

కం. నీ చరితము వల్మీకజు
వాచంయముఁగూడఁ జేసె - వాగ్మీశునిఁ గా

మోచాఫలరసభరితము
నీ చారిత్రంబు రామ ! - నిరుపమధామా !

కం. నీకే పట్టము గట్టెద
నాకృతి నీ కృపను రూపు - నన్ వెలయుటచే
వాకొందు రమ్మ నా యెడ
నీ కారుణికతను జూపి - నిల్వుము రామా !

కం. నీ వా సీతయు లక్ష్మణుఁ
డా విధి భరతుండు చిన్న - యగు శత్రుఘ్నుం
డా వాతాత్మజుఁ డొయ్యన
నేవురతో వచ్చి నిలుము - హృత్పీఠమునన్.

కం. నా మొఱ చెవులం బెట్టితి
నా మానసమందు నిల్వ - నవ్వుల మొగ మెం
తో ముద్దుగ మెఱయన్ నీ
సామంతులతోడ వచ్చి - సాఁకితి రామా !

కం. వినిచెదఁ గొండొక గ్రంథము
పనిచెదలే వేగిరంబు - పఠియింపఁగనే
యినకులభూషణ ! రామా !
వినుమయ్యా ! చిత్త మొక్క - వీనుల నుండన్.

— గ్రంథ ప్రారంభము —

కం. తెఱగంటి చెలుల తుఱుముల
మెఱసెడు విరి తేఁటిపెంటి - మించిన రవళిన్
మఱు మ్రోగు కరువకొమరిత
వఱలెడు నా యదుగుఁదమ్మి - వాపుత బాముల్.

కం. అన్యోన్యతపము ఫల మగు
నన్యోన్యాకార మొంది - యఖిలంబులకున్
మాన్యుల మాతరపితరులను
ధన్యాత్ములఁ గొలుతు నాది - దంపతుల నెదన్.

కం. వృత్తినిరోధమునన్ దమ
చిత్తము దీపింప ధన్య - చిత్తులు నేది
వ్యోత్తముఁ దిలకింతురో యా
సత్తముఁ డిడుఁగాత శౌరి - సకలార్థంబుల్.

కం. కావ్యాలంకృతులన్ సం
భావ్యార్థంబుప్పతిల్ల - భాసురమతి సం
సేవ్యంబుగ సమకూర్చెద
భవ్యాత్ములు వాని గతులు - భావింత్రు తగన్.

కం. చంద్రాలోకమునన్ రుచి
సాంద్రంబగు లక్ష్యలక్ష్మ - సంబంధము ని
స్తంద్రత సహృదయ హృదయము
లుంద్రమటి ద్రుతినొంద విట తె - లుప యత్నింతున్.

కం. సంకర సంసృష్ట్యాదు ల
లంకారము లన్యములకు - లక్ష్మములను ల
క్ష్యాంకితముగ నొనరింతు వి
శంకితముగ బుధులు వాని - చందము దెలియన్.

— కంద వృత్త ప్రాశస్త్యము —

కం. కుందనము లోహగణముల
మందారము పాదపముల - మహి సుఖములలో
సుందరి యానందంబుల
నందనుఁడో మిన్న కవిత - నడఁ గందంబా.

వ. అట్లగుటం జేసి

కం. తొలి సామున లక్షణముల
మలి సామున లక్ష్యములను - మాన్యతఁ గందం
బులఁ జంద్రాలోకమునన్
గల కృతులకుఁ గూర్చినాడఁ - గాఁగల సరణిన్.

కళాప్రాశస్త్యము

కం. ఆరయ శిల్పియు గాయకుఁ
డా రససామ్రాజ్యనేత - యా సత్కవియున్
నీరసభావమ్మునకును
సారస్యమువోసి హాయి - చాటుదురు రసన్.

శా. ఈ జ్యాసీమ విహంగలోమ మిసుమం - తేన్వింతయే కాదు; ధీ
ప్రాజ్యశ్రీనిధి శిల్పి, శిల్పమును దె - ల్పన్ గోరి సౌందర్యసా
మ్రాజ్యప్రాభవభాజనంబుగ నొన - ర్పన్ సర్వసర్వంసహా
రాజ్యాధిష్ఠిత రాజవల్లభుని మూ - ర్ధం బెక్కి వర్తింపదే?

ఉ. కుత్తుకఁ గోయ సాధనము - గున్ గదె! యిద్ధర నుక్కుముక్క సూ
డెత్తిన మోటుమానిసికి - నిద్దియె జంత్రపు తంత్రియౌచు రూ
పెత్తగ వైణికుండు సరి - నెత్తుచు మెత్తని వ్రేళ్ళ నొత్తి త్రాల్
చిత్తడిఁ జిందునట్లు సర - సీకృతనాదము వెల్వరింపఁడే?

ఉ. శుష్కములైన వర్ణముల - సుందరమాలగఁ గూర్చి సద్రసా
విష్కరణం బొనర్చి సుర - భీకృత భావవిశేష సృష్టిచేఁ
బుష్కలరూప మిచ్చి యుగ-ముల్ తుదిదాఁకఁ బసందుచింద నా
యుష్కరణం బొనర్చు కవి - యుజ్జి నెఱుంగని నల్వకాఁడొకో?

కం. ఏ దేశం బే రాజ్యం
బా దేశింపకయె వీరి - యాదేశంబున్
వాదోడుగాఁగఁ జేకొను
మోదశ్రీ శాంతిసౌఖ్య - ములు నగు నచటన్.

— సాహితీ సౌకుమార్యము —

చ. వలి మొలకెత్తు వెన్నెలల - వందురు మే న్ననుఁజూపు తూపుగా
సిలుగునఁబెట్టు; లేఁజిగురు - సెజ్జయు నొత్తును ; నీలమేఘ సం
చలనము మూర్ఛఁగూర్చు; రతి-జాడయె జార్చును నీవి సాహితీ
లలితకలా విలాస మబ - లా సుకుమారత నంటి కాదనున్.

మ. ఒక కంటన్ గరుణాశ్రువుల్ మఱొకచో - నుద్రిక్త కోపానల
ప్రకటజ్వాలలు చేత నొక్కట సుమ - స్రగ్భార మొండొక్కటన్
గ్రకచాభీల కృపాణ మొక్క చెవి వీ - ణానాద మొండింట నా
నకభాంకారము నూనువాఁడె కద! దా-నన్ జేయు సాంగత్యమున్.

— రసజ్ఞ ధన్యత —

చ. పదముల నొత్తియొత్తక ర - వం బెటు సేయక రాజసోద్ధతిన్
జెనరుచుఁ ద్రొక్కులాడక య-చింతితవైఖరిఁ బక్షపాత దు
ర్మదహతిఁ జేసి సాజమగు - రంగుల మాపక తేఁటిపోలె లో
నొదువు రసంబు గ్రోలి ముద - ముందు రసజ్ఞుఁడు ధన్యుఁడౌఁగదా!

— అనువాదన రీతి —

ఉ. మూసను గట్టిన ట్లనయ - మున్ గురుసన్నిధి వేదవాక్కు ల
భ్యాసముసేయు బాలకుల - వల్లెల రీతినిఁ గాక గాయకో
ద్భాసిత గీతముల్ మురళి - వన్నెల వీణెయుఁ బల్కులీల నా
భాసల తళ్కుబెళ్కు లను - వాదములన్ బచరింపఁగావలెన్.

తే. గీ. పఱఁగు మణిమాల నుంపఁగఁ - బ్రైషి బరణి
హృద్యభావంబు సొంపగుఁ - బద్యసరణిఁ
గాన నే నేర్చినంత శ్లో - కములఁ దెలుఁగు
బాసఁ బెట్టిదఁ బద్యవి - కాస మెసఁగ.

భాషా కువలయానందము

1. ఉపమాలంకారము

కం. ఏకృతి రెంటికి సదృశత
ప్రాకటముగ వెలయు నుపమ - వఱలును నచటన్ ।
నీ కీర్తి హంసివలెనా
నాకాపగఁజొచ్చి లీలఁ - నాడెడుఁగృష్ణా ! ॥

ఏ కావ్యమున రెండు వస్తువులకు సాదృశ్యము ప్రాకటముగ ననఁగా స్పష్టముగను సుందరముగను జెప్పఁబడునో యచ్చట నుపమాలంకారమగును. ఉదాహరణము స్పష్టము.

ఉపమానము, ఉపమేయము, సాధారణ ధర్మము, ఉపమావాచకము నీ నాల్గును జెప్పఁబడుచో పూర్ణోపమయగును. ఇట హంసి యుపమానము, కీర్తి యుపమేయము, గంగానదిఁజొచ్చి యాడుట సమాన ధర్మము. వలెనన్నది యుపమావాచకము. కాననిది పూర్ణోపమ.

కం. ఇల గుణదోషము లుత్తముఁ
డల శశిగరళముల శంభు - వట్టులు గొనుచున్
తొలిదానిన్ దలఁగొని యా
వలదానిన్ గళతలమున - బలిమిని నిలుపున్ ॥

ఉత్తముఁడు పరుల మంచిచెడ్డలను, శంకరుఁడు శశి గరళముల వలె గ్రహించుచుఁ దొలిదియగు మంచిని శంకరుఁడు చంద్రునివలెఁ దలను దాల్చును. రెండవదియగు చెడ్డను గరళమునువలె గళమున

నిలుపును. ఇట నుపమానోపమేయముల రెంట సమానధర్మ మొక్కటి గాదు. ఎట్లన? ఉపమానమగు నీశ్వరునియందుఁ జంద్రుని గరళమును గొనుట యనఁగాఁబట్టి చేకొనుట. వానిలోఁ దొల్లిఁటి చంద్రకలను జేకొనుటయన శిరమునఁదాల్చుట. రెండవదియగు గరళమును గళమున బంధించుటయు ననునివి ధర్మములుగాఁ గైకొనఁబడినవి.

ఉపమేయమగు నుత్తమునియందు గుణదోషములఁ గైకొనుట యనఁదెలిసికొనుట. అనఁగా శిరమునఁ గైకొనుట, యనఁ దలనూపి యభినఁదించుట. పరుల తప్పును గళమున నియమించుట యనఁ బైకి వాకొనకుండుట యనునవి ధర్మములుగా గ్రహింపఁబడినవి. ఈ రీతిగ నుపమానోపమేయముల రెంటను ధర్మభేదము గలుగ ధర్మసామ్యం బెట్లన నుపమానగతములగు చంద్రగరళములకును నుపమేయగతములగు గుణదోషములకును బింబ ప్రతిబింబ భావముచే నభేదమును గల్పించుటచేతను నట్లే యుపమానమందలి స్వీకరించుటకును నుపమేయమందలి తెలిసికొనుటయను ధర్మమునకును 'కొనుచున్' అను నొక్క పదముచే గ్రహించి యభేదమునధ్యవసించుటచేతను నుపమానోపమేయముల రెంట నొక్క సమానధర్మము సంభవించునటులు చేసి యుపమాలంకారము పొందుపఱుపఁబడినది.

ఈ రీతిగ నభేదభావము నధ్యవసించి సమానధర్మము పొసగునట్లు చేయుటను బింబ ప్రతిబింబ భావమందురు.

బింబ ప్రతిబింబభావమునకును వస్తు ప్రతివస్తు భావమునకును లక్షణ మెట్లన –

కం. ఒక్కతటి రెండు తడవలఁ
జక్కగఁగొనవచ్చు ధర్మ - సామ్యము రెంటన్
లెక్కగొను చోటులందుఁ బ్ర
ధక్కగణం బర్థశబ్ద - తత్పరతనగున్ ॥

కం. గతిఁ దెలియ నర్థ శబ్ద
ద్వితయగ్రహణంబు కడలఁ - దీరుగ బింబ ।
ప్రతిబింబభావ వస్తు
ప్రతివస్తుత్వము లనంగఁ - బఱఁగున్ వరుసన్ ॥

సమాన ధర్మమును నుపమానోపమేయ వాక్యముల రెంటను నొక్కమారుగనే గ్రహించుట యొకరీతి. వాక్యద్వయమున రెండు మాఱులు గైకొనుట మఱియొకరీతి. రెండుమాఱులు గైకొనునప్పు డును నర్థభేదముచేతను శబ్దభేదముచేతను గూడ గ్రహింపవచ్చును. అనఁగా నుపమాన వాక్యమున నొక ధర్మమును నుపమేయ వాక్య మున నొక ధర్మమును జెప్పవచ్చును. అట్లే ధర్మమొక్కటియే యైనను వేఱువేఱు పదములచే వాక్యద్వయమున గ్రహింపవచ్చును. ఉపమానోపమేయ వాక్యముల రెంటను వేఱువేఱు ధర్మములను గ్రహించినపుడు పృథగ్ధర్మములకుఁ బరస్పర సాదృశ్యమువలన నభేద మును గ్రహింపవలయును. అనఁగా ధర్మములు వేఱువేఱయ్యును నొక్కధర్మముగానే తలఁచి యుపమానోపమేయ వాక్యముల రెంటను వేఱుగా గ్రహింపవచ్చునని యర్థము. ఇట్లు గ్రహించుటను బింబ ప్రతిబింబ భావమందురు. "ఇల గుణదోషము" లనెడు నుపమాలంకా రోదాహరణమున శివునియందును నుత్తముని యందును బైరీతిగఁ బృథగ్ధర్మములను నొక్కటిగాఁజేసి వేఱువేఱు వాక్యముల వేఱుగా గ్రహించుటవలన బింబ ప్రతిబింబ భావముచే ధర్మసామ్యము గ్రహింపఁబడినది.

ధర్మమొక్కటియైనను వేఱువేఱు పదములచే వాక్యద్వయమున గ్రహింపబడినచో నది వస్తు ప్రతి వస్తుభావము. వస్తు ప్రతి వస్తు భావముచే ధర్మసామ్యమును గ్రహించుట ప్రతి వస్తూపమాలంకార ములోఁ దెలియవలయును.

కం. ఉపమేయ ధర్మ వాచక
మువమానము నూదనాల్గు - నుపమయుఁ బూర్ణం
బపకలన మూఁడుదనుకను
విపరీతఁబదియుదచ్చి - విడిలెక్కింపన్ ॥

ఉపమేయము, సమానధర్మము, ఉపమావాచకము, ఉపమానము నీ నాల్గింటిని జెప్పినచో పూర్ణోపమ. వానిలో నొకటిని లేక యే రెంటిని లేక యే మూఁడింటనిగాని విడిచిపుచ్చినచో లుప్తోపమ యగును. అదియు నష్టవిధము. వాని పేర్లెవ్వియన - 1 వాచకలుప్త 2 ధర్మలుప్త 3 ధర్మవాచకలుప్త 4 వాచకోపమేయలుప్త 5 వాచకోపమానలుప్త 6 ఉపమానలుప్త 7 ధర్మోపమానవాచకలుప్త 8 ధర్మోపమానలుప్త. ఎట్లన -

ఉ. కాయజవల్లభాయిత స్వ..కాంతినిఁ బల్లవకోమలన్ స్మయా
ధాయినిఁగుందకుట్మలర - దన్ హిమరశ్మిసమాస్య నొక్కతెన్
డాయుట శీర్ణచిత్తయగు - టన్ రతిఁదేలుట నాకుఁగాకతా
ళీయము పుణ్యసంచయఫ - లీ భవదాత్మ విలాసమొక్కెడన్ ॥

ఒక యువకుఁడు దన రహస్య వృత్తాంతమును జెలికానితోఁ జెప్పుచున్నాడు. ఇట్టి కాంత నొక్కతె నొకచోఁగూడికొనుటయు నా పె శిథిలచిత్తకాఁగా నాపెతో రమించుటయును నాకుఁ బూర్వపుణ్యఫలమగు కాకతాళీయమని, కాయజవల్లభాయిత యనఁగా దనను గాంతిచే రతీదేవినిగాఁ బ్రకటించుకొనుచున్నదానినని యర్థము. తనను రతీదేవిని గాననునపుడు కాయజవల్లభ యను నుపమానము కలదు. కాని తనను ననెడు నుపమేయము స్వీకరింపఁబడలేదు. అట్లే వలె మున్నగు వాచక పదముగూడ గ్రహింపఁబడలేదు. కాన కాయజవల్లభాయిత యనుచోట వాచకోపమేయలుప్త. పల్లవకోమలన్ :- చివురువలెఁ గోమలమైన దానిని ఇచ్చుటఁ బల్లవ మువమానము. ఒక్కతె నునది యుపమేయము

కోమలత్వము సమానధర్మము. కానివలె మున్నగు వాచకపదము చెప్పఁబడలేదు. కాన వాచకలుప్త. కుంద కుట్మలరదన్ :— మల్లెమొగ్గలవంటి దంతములు కలదానిని. మల్లెమొగ్గలుపమానము. దంతము లుపమేయము. ధావళ్యరూపమగు సమానధర్మము చెప్పఁబడ లేదు. వలె మున్నగు వాచకపదముకూడ చెప్పఁబడలేదు, కాన నిచ్చట ధర్మవాచకలుప్త. హిమరశ్మిసమాస్యన్ :— చంద్రునితో సరియగు మోముగలది. ముఖముపమేయము. చంద్రుఁడుపమానము. సమపద ముపమావాచకము. కాని యానందకరత్వము మున్నగు సమాన ధర్మము చెప్పఁబడలేదు. కాన నిట ధర్మలుప్త.

కాకతాళీయ పదసిద్ధిని గూర్చి కొంత తెలిసికొందము. సమాసాచ్చతద్విషయాదనెడు జ్ఞాపకసూత్రము వలన కాకమువలెఁ దాళమువలెనను సాదృశ్యార్థమునఁ గాకతాళశబ్దములు సమసించినవి. అట్టి సమాస పదమగు కాకతాళశబ్దముకంటె "ఇవే ప్రతికృతౌ" అను నధికారములోనున్న 'సమాసాచ్చతద్విషయాద'ను పాణినిసూత్రముచే నివార్థమున ఛప్రత్యయమురాఁగా దానికి నీయ యని యాదేశము వచ్చి కాకతాళీయశబ్దము సిద్ధించినది. ఈ శబ్దనిష్పత్తివలనఁ గాకతాళ మనెడు సమాసపదముచే నొక సాదృశ్యమును ఛప్రత్యయాన్తమగు కాకతాళీయపదముచే నొక సాదృశ్యమును సంభవించుచున్నవని తేలినది.

పై పద్యమున నుపమేయములుగా రెండు విషయములు చెప్పఁ బడినవి. పైని వర్ణింపఁబడిన స్త్రీని నొక యువకుఁడు కలిసికొనుట యొక విషయము. ఆమెతో నతనికి రతిగల్గుట మరియొక విషయము. ఈ రెంటికిని నుపమానములుగఁ గాకతాళీయ శబ్దార్థములు రెండు గ్రహింపబడినవి. ఎట్లనఁ గాకతాళీయశబ్దములోనున్న కాకతాళ శబ్దములు రెండును లక్షణావృత్తిచేఁ గాకి యొక్కయుఁ దాటిపండు

యొక్కయుఁ బ్రీతులను జెప్పెను. ఇట్లనుటచేఁ గాకాగమనమువలెను దాళఫల పతనమువలెను ననువివార్థమున సమాసాచ్ఛాదిత్వసంయుక్తను జ్ఞాపకమువలనఁ గాకతాళశబ్దములకు సమాసము చేయఁబడినది.

ఇట మొదటి యుపమేయమగు కాంతాయువక సమాగమము నకుఁదగునట్లు కాకతాళశబ్దమునకుఁ గాకాగమన తాళఫలపతనములను నర్థమేకాక కాకతాళఫలసమాగమ రూపార్థము చెప్పవలసియున్నది. ఇట్లే కాకతాళీయమనెడు ఛప్రత్యయాంత స్థలమునఁగూడఁ గాకతాళ శబ్దమునకుఁ గాకకృతతాళఫలోపభోగమని యర్థము చెప్పవలయును. ఇట్టి యర్థములఁబట్టి కాంతాయువక సమాగమము కాకతాళఫల సమాగమమువంటిదనియును, నా పెతోరతిసుఖము కాకకృతతాళఫలోపభోగ సదృశమనియును నుపమానోపమేయభావ మన్వయింపవలయును. మొదటిది సమాసార్థోపమయనియు రెండవది ప్రత్యయార్థోపమయనియు వ్యవహరింపబడును.

అలంకారసమన్వయ మెట్లన- సమాసార్థోపమలో నుపమేయము చెప్పఁబడినది. కాకాగమన తాళఫలసమాగమమనెడు నుపమానార్థము వ్యాకరణసూత్రముచే నుపమేయాన్వయసిద్ధికై తీసికొనిరాఁబడినది. అనఁగా నుపమానమును నుపమావాచకమును లోపించినవి. పుణ్య సంచయఫలమనెడు సమానధర్మము చెప్పఁబడినది. ఇందుచే సమాసో పమలో వాచకోపమానలుప్తయని తేలినది.

ప్రత్యయార్థోపమలో రతిఁదేలుట యనెడు నుపమేయముకలదు. ఇవార్థకమగు ఛప్రత్యయము కలదు. పుణ్యసంచయఫలమనెడు సమాన ధర్మమును గలదు. కాని కాకకృతతాళఫలోపభోగమనెడు నుప మానము ఛప్రత్యయవిధాయకశాస్త్రముచే వచ్చినదికాని వాచ్యముగఁ జెప్పఁబడలేదు. పతనదళితమగు తాళఫలము కాకిచే నుపభుక్తమగు నట్లు చాటుచోటునఁ గలియుటచే శీర్ణచిత్తయగు నా పె యూతనిచే

ననుభవింపఁబడెననెడు నర్థము కాకతాళీయశబ్దమునకు ఫలితార్థము కాని వాచ్యార్థముకాదు. కాన ప్రత్యయార్థోపమలో నుపమానలుప్త యని తెలియఁదగు.

పద్యమును 'కాకతాళీయముగాఁ దలంపఁగవలెన్ బ్రియమిత్రమ! నిక్క-మొక్కెడన్' అని పూరించినచో సమానధర్మముకూడ లోపించుటచే సమాసార్థోపమలో ధర్మోపమానవాచకలుప్తయనియును బ్రత్యయార్థోపమలో ధర్మోపమానలుప్తయనియు నెఱుఁగవలయును. ఇట్లు పై పద్యమున నెనిమిది లుప్తోపమలును బొందుపఱుపఁబడినవి.

2. అనన్వయాలంకారము

కం. ఒందఁగవర్ణ్యత నన్యతఁ
బొందుగ నొక్కటియ వస్తు - వు గవుల కృతులం।
దిందుం డిందువువలె నా
నందకరుం డిట్టియెడ న - నన్వయముదగన్ ॥

ఒకవస్తువే వర్ణ్యతను ననఁగా నుపమేయభావమును, అన్యతను నుపమానభావము నొందినచో ననన్వయాలంకారము. ఉదాహరణము స్పష్టము. ఒక వస్తువునకు నుపమేయతయు నుపమానతయును సంభవింపవుగాన దానితోఁ బోల్పఁదగిన వస్తువు మఱియొకటిలేదని తాత్పర్యమునఁ బర్యవసించుచున్నది.

తే, గీ. సాగరమునకుఁ దగు జోడు - సాగరంబు
గగనభాగంబు తుల్యంబు - గగనమునకు
రామరావణ భీకర - రణమువోలు
రామరావణ భీకర - రణమునకును ॥

వెనుకటి పద్యమున నానందకరుఁడని సమానధర్మము చెప్పఁబడినది. ఈ పద్యమున మొదటి యుదాహరణమున వైపుల్యరూపమగు

సమానధర్మము చెప్పబడియుండలేదు. రెండవ యుదాహరణమున భీకరత్వరూపమగు సమానధర్మము చెప్పఁబడినది.

3. ఉపమేయోపమాలంకారము.

కం. ఉపమింప వస్తుయుగళిని
నుపమేయోపమ, వినిమయ - మొప్పఁగఁగొనుచున్ ।
నృప ! నీ యర్థము ధర్మము
నుపమించును ధర్మమర్థ - యుక్తిని విరివిన్ ॥

వినిమయమనఁగా నిట్టటు మార్పుచేయుట, రెండు వస్తువులను బరస్పర ముపమానోపమేయములుగాఁ జేసినచో నుపమేయోపమాలంకారమగును. ఓ రాజా! విరివిలో నీ యర్థము ధర్మమును బోలును. ధర్మమర్థమును బోలును. ధర్మార్థముల రెంటికిని బరస్పర ముపమానోపమేయభావము చెప్పఁబడినది. ఒక వస్తువునకు మఱొక వస్తువుతోఁ బోలిక చెప్పబడునపుడు రెండవ వస్తువునకు తొలివస్తువుతోఁ బోలిక సిద్ధించుచుండఁ దిరిగి పోలిక చెప్పుట వ్యర్థమగుచు నా వస్తుద్వయికి సదృశమగు తృతీయ వస్తువు లేదని బోధమగుచున్నది.

కం. జలమున్ వ్యోమము వ్యోమము
జలమును హంసయును జంద్రుఁ - జంద్రుఁడు హంసన్ ।
తెలికుముదంబులు తారలఁ
దెలి తారలు కుముదములను - దీరుగఁబోలున్ ॥

శరత్కాల వర్ణనము స్పష్టము. పై యుదాహరణంబుల రెంటను బ్రస్తుతార్థములకే పోలిక చెప్పఁబడినది. ప్రస్తుతాప్రస్తుతములకు నుపమేయోపమ యెట్లన ?

కం. గిరివలెఁ గరిరాజంబును
గరిరాజము గిరివలెన్ బ్ర - కాశింపన్ ని
ర్ఝర మిభమదధారను దగఁ
గరిమదధారయును బోలు - గద నిర్ఝరమున్.

కరిమదధారలు ప్రస్తుతములు. గిరినిర్ఝరము లప్రస్తుతములు.

4. ప్ర తీ పా లం కా ర ము I

కం. మధురోపమానమును సుగ
తి ధరణి నుపమేయ మనఁ బ్ర - తీపము చెలగున్ ।
విధువు సరి నీ ముఖంబున
కు ధనువు నెన నీదు బొమల - కున్ జలజాక్షీ ! ॥

లోకప్రసిద్ధ మగుటచే మధురమగు నుపమానవస్తువును నుపమేయముగాఁ జేసినచోఁ బ్రతీపమగును. చంద్రునకు సరి ముఖమని చెప్పుటకు మాఱుగ ముఖమునకు సరి చంద్రుఁడని చెప్పఁబడెను. అట్లే రెండవ యుదాహరణమునను దెలియనగు. మఱియు,

శా. నీటన్ ముగ్గెఁ ద్వదక్షితుల్యగుచు లీ - నీలోత్పలంబుల్ పయో
దాటోపాంతరితుండు నీదు ముఖతు - ల్య శ్రీ ప్రియుండిందు నె ।
చ్చోటన్ డాగెనొ త్వద్గతోపమగతిన్ - శోభిల్లు రాయంచలున్
బాటింపం డిసుమంతయున్ విధిభవ - ద్భవ్యోపమామోదమున్ ॥

వర్షర్తువున సీతావిముక్తుఁడగు శ్రీరాముని విలాపము. అక్షి మున్నగువానికిని నీలోత్పలములు మున్నగువానికిని నుపమానోపమేయభావము విపరీతము చేయఁబడినది.

ప్ర తీ పా లం కా ర ము II

కం. అన్యోపమేయలబ్ధి న
నన్యమునకుఁ దెలుపఁగా న - నాదర మదియౌ ।

మాన్యమె ? గర్వము వక్త్రమ !
ధన్యంబగు రుచిని విధుఁడు - దగు నీ కెనగాన్॥

అన్యోపమేయలబ్ధిచే ననఁగా నప్రస్తుతమగు చంద్రాదికమును నుపమేయముగాఁజేసి దాని లాభముచే ననన్యమునకు వర్ణ్యమానమగు ముఖాదికమునకు ననాదరమును దెల్పినచో నది ప్రతీపము. ఉదాహరణము స్పష్టము. ఇట నన్యుఁడగు చంద్రుని నుపమేయముగాఁజేసి వర్ణ్యమగు ముఖమునకు ననాదరముఁ జూపఁబడినది. ఇట్లు తొలి భేదముకన్నఁ జమత్కృతి చూపఁబడెను. మఱియు,

గీ. లేమ ! కనుసోయగము సాటి - లేని దనుచు
గర్వ మొందెదవేల ! య - ఖర్వమతిని ।
లేవె ? నీలోత్పలములు న - ల్దెసల నీడు
కనులఁ బోలఁగ సరసులఁ - గాంతిఁ దనరి ॥

ప్రతీపము III

కం. ఉపమేయలాభమునఁ ద
ద్విపరీతానాదరమును - దెల్పఁగ నటులౌ ।
నపవయతనుండ దర్పమె ?
చపలాతులు గలరు నీకు - సరియన మృత్యూ !

తానుత్కృష్ట వస్తువగుటచే సరి నొల్లని యుపమానవస్తువునకు నుపమేయ వస్తులాభమును జూపి యనాదరము దెల్పినను బ్రతీపమగును. ఇట స్త్రీల నుపమేయముగాఁ జూపి తద్విపరీతమనఁగాఁ బ్రసిద్ధోపమానమగు మృత్యువునకు ననాదరము చూపఁబడెను. ఇది రెండవ ప్రతీపమునకు వ్యతిరేకము.

ఆ. మారకాధిపుఁడను - మారు గాననటంచు
నంత పొంగెదేల ? - హాలహాలమ !

ఎల్లకడల జగతి - నెల్లకాలములందు
దుండగీంద్ర పలుకు - లుండ సరులు ॥

ప్రతీపము IV

కం. అన్యమునకు వర్ణ్యముతో
శూన్యము పోలికయు ననుట - చొప్పడునట్టుల్ ।
మాన్యము నీ మోమున కెన
వన్యము పంకజమటంట - పాటియె ? తరుణీ !

ఉపమానవస్తు వగు పద్మాదికమునకు వర్ణ్యమగు ముఖాదికముతోఁ బోలిక శూన్యమని చెప్పుటయుఁ బ్రతీపము. పాటియె? యనుటచేఁ బోలిక లేదని భావము. ఇది వెనుకటి భేదముకన్నఁ జమత్కారి. మఱియు,

ఆ. వె. అనుపమాంగి ! వింటె - యజ్ఞులు నీమోము
తోడఁ జందురు సరి - చూడఁగనుట ।
అటులు చెప్పఁబోవు - టెటులును సరిగాదు
వేఱె చెప్పనేల - దూఱుగాక ॥

ప్రతీపము V

కం. ఉపమేయమె ఫలమును నిడ
నుపమానంబేల యనుట - యొప్పును నట్టుల్
ద్విపయాన ! నీదు మోమును
నిపుణతఁ గనఁ జంద్రుఁడేల - నీరజమేలా !

ఉపమానవస్తుచేఁ గాఁదగిన పని యుపమేయవస్తువుచే సిద్ధించినచో నా యుపమాన వస్తు వేలయని తెల్పినచో నదియును బ్రతీపాలంకార మగును. ఉదాహరణము స్పష్టము.

తే. గీ. నలుని తేజంబు కీర్తియుఁ - గలుగ జగతి
నేల పీంద్రని తలపోయు - వేళలందు ।

భానుశీతాంశులకుఁ బద్మ - భవుఁడు పరిధి
నెపమునన్ జేయుఁ గుండల - విపులరేఖ ॥

బ్రహ్మ నలుని తేజమును గీర్తినిఁజూచి సూర్యచంద్రులేలయని తలఁచునపుడు వారికి గుడియనెడు నెపముచే సున్నలనుజుట్టుచున్నాఁడు.

దండిమున్నగు నాలంకారికులు అనన్వయము, ఉపమేయోపమ, ప్రతీపము ఈ మూఁడలంకారములను నుపమాలంకార భేదములనుగాఁ జెప్పిరి. మఱికొందఱు పంచమప్రతీపమును నుపమానవస్తువుయొక్క-యాక్షేప మచ్చటఁ గన్పట్టుటచే నాక్షేపాలంకారమునుగాఁ జెప్పిరి. కాని యట్లనరాదు. ఏల యన, ప్రతీపాలంకారము భేదములు దొలి మూఁడింటను సామ్యము వర్ణింపఁబడుటచే నవి యుపమాలంకారములో నంతర్భూతము లని నుడువఁదగినను జతుర్థ పంచమ భేదములలో నట్టి సామ్యనిష్పత్తి లేకుండుటచే నట్లనఁదగదు. తొల్లిఁటి మూఁడింటఁగూడ సామ్యనిష్పత్తికన్న సామ్యతిరస్కారమే చమత్కృతిహేతువు గాన నుపమకన్న భేదము స్పష్టము. ఉపమాలంకారమున సామ్యనిష్పత్తి ప్రధానము. ప్రతీపాలంకారమున సామ్యతిరస్కృతి ప్రధానము. సామ్యమున్నంతమాత్రమున నుపమానములో నంతర్భావముఁ జెప్పినచో సామ్యసంపర్కములేని యలంకారమేలేదు కాన సర్వాలంకారములును నుపమాలంకారాంతర్భూతములే కావలసివచ్చును. కానఁ బ్రతీప ముపమాంతర్భూతము కాదు. అటులే యుపమేయోపమ, అనన్వయ ములలోఁగూడఁ గేవల సాదృశ్యమునకే ప్రాధాన్యమును జెప్పక సదృశములగు ద్వితీయ తృతీయ వస్తువులు లేవని చెప్పుటయే తాత్ప ర్యముగాఁ జెప్పఁబడెను. ఇదియే యీ యలంకారములఁ జమత్కారము. కాన నివిగూడ నుపమాంతర్భూతములు కావు. వామనాదులు పంచమ ప్రతీపభేదమును నాక్షేపాలంకారమునుగాఁ జెప్పిరి కాని యది యుక్త ముకాదు. ఎట్లన, ఆక్షేపాలంకారమున స్వయముక్తమగు విషయము

నకుఁ బ్రతిషేధము ప్రధానముగను జమత్కార హేతువుగను బరిగ ణింపఁబడును. మఱియు నచ్చట నుపమానవస్తువునకుఁ గైమర్థ్యముచే నిరర్థకత చెప్పఁబడినను నది స్వయముక్తప్రతిషేధమును సమర్థించు టకే చెప్పఁబడును గాన నప్రధాన మగును. పంచమ ప్రతీపాలంకార భేదముననో కైమర్థ్యముచే నుపమానవస్తువునకు నిరర్థకత ప్రధానము. కానఁ బంచమ ప్రతీపభేదమును నాక్షేపాలంకార మనరాదు. ఈవిషయ మాక్షేపాలంకారమున (32) చూడనగు.

5. రూ ప కా లం కా ర ము

కం. స్తుతివిషయమునకును బర
  క్తత నన్యముతో నభేద - తాద్రూప్యములన్ ।
  నుతిఁగొండ్రు రూపకం బని
  త్రితయం బది న్యూనతను న - ధికనోభయతన్ ॥

సీ. ఈ ఱేఁడు ధూర్జటి - యేకదా! యేల తాఁ
    బురములఁ ద్రుటిలోనఁ - బూదిసేసె ।
  ఈ సామి పగవారి - వేసారఁజేయఁబోఁ
    జిచ్చుకన్దొఱఁగిన - జింకతాల్ప ।
  ఈ దొర విశ్వంబు - నాదరంబుగ నేల
    సమదృష్టి రంజిల్లు - శంకరుఁడు ।
  ఈ సాధ్వి క్షీరాబ్ధి - నాసాదితయుఁగాని
    వేఱొండు లక్ష్మియై - మీఱు జగతి ।
 గీ. ఇంతి ముఖచంద్రుఁ డానంద - మీఁగఁ గనుల
  కేల మిన్నంటు చందురుఁ - డీడు దెలియ ।
  నెలత ముఖచంద్రుఁ డేపారు - నింగి చంద్రు
  వంక లెంచుచు నతఁడు గ - ళంకి యగుట ॥

స్తుతివిషయ మగు నుపమేయవస్తువునకు ననఁగా వర్ణ్యమాన మగు ముఖాదికమునకు నన్యముతో నుపమానవస్తు వగు చంద్రాదిక

ముతో నభేదతాద్రూప్యములచే నుపరక్తతను ననఁగా నుపరాగమును నుపమానవస్తువుయొక్క రూపమును గలుగఁజేయుటనురూపకమందురు.

అభేదరూపక మన నుపమేయవస్తువునకు నుపమానవస్తువుతో భేదము భాసింపనిరీతిగ నుపమానవస్తురూపమును సంక్రమింపఁజేయుట. తాద్రూప్యరూపక మన నుపమేయవస్తువునకు నుపమానవస్తువుతో భేదము భాసింపఁజేయుచు నుపమానవస్తురూపమును సంక్రమింపఁజేయుట.

అట్టి రూపకము న్యూనతను, అధికతను, అనుభయత్వముచేతను మూఁడు తెఱంగు లగుచున్నది. మూఁడువిధములును నభేదతాద్రూప్యములచే నాఱువిధము లగుచున్నవి. వాని నామధేయము లెట్లన,

1 అనుభయాభేదరూపకము.
2 న్యూనాభేదరూపకము.
3 అధికాభేదరూపకము.
4 న్యూనతాద్రూప్యము.
5 అనుభయతాద్రూప్యము.
6 అధికతాద్రూప్యము.

ఈ వరుసనే పై సీసపద్యమున నుదాహరణము లీయఁబడినవి. ఈ ఱేఁడు ధూర్జటి యను మొదటి పాదమున వర్ణనీయుఁడగు రాజును నుపమానభూతుఁడగు శంకరునిగా నిరూపించినాఁడు. మఱియు రాజశంకరులకు నభేదమును, నెచ్చుతగ్గులు లేకుంటను దెల్పుటచే నిది యనుభయాభేదరూపకము.

ఈ సామి పగవారి నను ద్వితీయ పాదమునఁ బ్రభువునకును శంకరునకును నభేదమును దెల్పుచుఁ బ్రభువు చిచ్చుకన్ను లేనివాఁ డనుటచే రాజభావమున శంకరునకు న్యూనత చూపఁబడినదికాన నిచ్చట న్యూనాభేదరూపకము.

మూఁడవపాదమున నుపమానమగు శంకరరూపమున విషమదృష్టి కలదు కాని రాజరూపమున సమదృష్టి యధికముగా వర్ణింపఁబడుటచే నధికాభేదరూపకము.

నాల్గవపాదమున వర్ణనీయయగు సాధ్వికిని నుపమానమగు లక్ష్మికిని భేదము చూపఁబడినది. అట్లు భేదముచూపుచు లక్ష్మీదేవిగా సాధ్విని నిరూపించుటచే నిది తాద్రూప్యరూపకము. సాధ్వి సముద్రమందుఁ బుట్టని మఱియొక లక్ష్మి యనుటచే న్యూనతాద్రూప్యరూపకము.

గీతమున సగభాగములో ముఖచంద్రునకుఁ బ్రసిద్ధ చంద్రుని కన్న నెచ్చుతగ్గులు చూపక తాద్రూప్యమును మాత్రమే చూపుటచే నిది యనుభయతాద్రూప్యరూపకము.

గీతముయొక్క ద్వితీయార్థమున ముఖచంద్రునకుఁ బ్రసిద్ధ చంద్రునికన్న నాధిక్యము చెప్పఁబడినది. కాన నధికతాద్రూప్యరూపకము. ఇట వంకలనగా లోపములనియు వంకరలనియు నర్థద్వయము గ్రహించునది. ముఖచంద్రుఁడు సర్వకాలంబుల నేపు కల్గియుండుటయును బ్రసిద్ధ చంద్రుఁడు పున్నమనాడు దక్క తక్కిన తిథుల వంకరగ నుండుటయుఁ బ్రత్యక్షము. పై రూపకభేదములకు నుదాహరణాంతరముల నిచ్చుచున్నాఁడు.

ఉ. శారదచంద్రికా విశద - సారవసైకతపాళి వాఁద దు
ర్వారత, సిద్ధయోధులు వి-వాదను నొందిరి, తొల్లి కైటభుం
డారయఁ జచ్చెఁగాదు దరి-తాంకుఁడు కంసుఁడటంచు నెంచ నీ
వా రణకర్తవేర్చి చెపు - మా! తొలిఁ జంపితి వెవ్వనిన్ బ్రభూ!

శారదచంద్రికవలె స్వచ్ఛమగు సరయూనది పులినమున నిద్దఱు సిద్ధయోధులు కంసకైటభ సంహారముల ముందువెనుకలను వివాదము నొందిరనియు రాజును సంబోధించి నీ వా రణకర్తవు కాన నెవ్వని ముందు చంపితివో తెల్పుమని కవి ప్రశ్నించెను. నీవా రణకర్తవనుటచే రాజునకుఁ గంసకైటభుల సంహరించిన మహావిష్ణువుతో నభేదము చెప్పఁబడెను. ఎచ్చుతగ్గులు చెప్పఁబడకుండుటచే నిది యనుభయాభేద రూపకము. ఈ తేఁడు ధూర్జటి యను నుదాహరణమునఁ బురముల

బూదిచేయుట యను సమానధర్మము చెప్పబడినది. ఇచ్చట జగత్పావనము మున్నగు సమానధర్మము చెప్పబడలేదు, గమ్యమాన మగుచున్నది. ఇదియే భేదము.

ఆ. వె. కాంతలందుఁ గనక - కాంతుల శతధృతి
చొక్కు గూర్చు సొగసు - సుడుల నుంచె ।
శశిర ! వాని వెంటఁ - బడక నిల్చినవాఁడు
నరుని రూపుగొన్న - పరమశివుఁడు ॥

స్త్రీలయందును గనకకాంతులయందును బ్రహ్మ మోహజనకములగు సొగసుసుడుల నుంచినాడు. ఆ సుడులలోఁ బడనివాఁడు మానవరూపధారియగు శంకరుఁడు. ఇట ధీరునకు శివాభేదము చెప్పఁబడినది. నరుని రూపుగొనుట న్యూనము. కాన నిది న్యూనాభేదరూపకము.

శా. ఏలా నీపొడ గాంచి యీ జలధి తా - నీలీల నూఁగాడుఁ గాఁ
బోలున్ భీతిలి సేతుమంథన విధా - స్ఫూర్జత్ప్రభావుండ వం ।
చే లంకన్ బరికింప నీ కవకుఁ డెం - దీనాఁడు లేఁడయ్యె శ్రీ
లీలాసుందరియున్ భజించుఁ దమిక - ల్మిన్ నిన్ను నింటన్ నృపా !

సముద్రతీరమున విహారార్థమునకై చనిన నరపతిని గూర్చి యొక కవి యిట్లు చమత్కారముగఁ బల్కెను. ఓ ప్రభూ ! నీవు సేతువును గట్టుటను సముద్రమును మథించుటను జేసినాఁడవు. అందుచేఁ గాబోలు నిన్నుజూచి జలధి యీరీతిగ భీతిగ వడఁకుచున్నది. సేతుమథనములను జేయవచ్చినావని భయము. ఆనాడువలెనే లంకను నీకు శత్రువీనాడు లేకుండుటను, లక్ష్మి ప్రేమతో నీయింటనే నిలిచి నిన్ను గొల్చుటచేతను సేతుమథనములకు నిప్పుడు శ్రమింప నవసరములేదు. ఇట సేతుమథన విధానస్ఫూర్జత్ప్రభావుఁ డనెడు రాజవిశేషణముచే రాజునకు రామాద్యభేదము చెప్పఁబడినది. కాని రాజరూపమున శత్రువులు లేకుండుట మున్నగువానిచే రామాద్యవతారములకన్న రాజభావమున నాధిక్యము చెప్పబడినది. కాన నిది యధికాభేదరూపకము.

తాద్రూప్యరూపకముల కుదాహరణము లెట్లన ?

గీ నాల్గుమోములు పూనని - నలినభవుఁడు
ద్విభుజుఁడై నట్టి వేఱొండు - వెన్నుఁడరయ
ఫాలనేత్రము కొఱవడ్డ - నీలగళుఁడు
రమ్య విజ్ఞాననిధి బాద - రాయణుండు,

రెండవ పాదమందలి వేఱొండు పదమును దక్కిన రెండింట నన్వయించుకొనవలెను. వ్యాసుఁడు మఱియొక బ్రహ్మయనియు, మఱియొక విష్ణువనియు, శంకరుఁడనియు నన్వయము. వ్యాసునికి బ్రహ్మాదులకన్న భేదము స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడుచు నతనికి బ్రహ్మాదుల రూపము సంభవింపఁజేయఁబడెను. మఱియు నాల్గుమోములు నాల్గు భుజములును ధరింపకుండుట ఫాలనేత్రము కొఱవడుటచే నిది న్యూనతాద్రూప్య రూపకము.

శా. ఘాతించున్ గదె ! తమ్మినిగ్గుఁ దనుపున్ - గన్దోయి మన్దేతర
ద్యోతిస్ఫూర్తుల మీనకేతనుని దాఁ - దూగించుఁ జూపట్టు చో
న్నో తన్వీ ! యిటు నీ ముఖేన్దుఁ డలరన్ - యుక్తంబె? మిన్నెక్కుటీ
శీతాంశుం డమృతంబటన్న నదియున్ - సిద్ధంబు నీవా తెఱన్.

రత్నావళి నాటికలో రాజు వాసవదత్తను అనునయించుచు నిట్లనెను. పద్మకాంతులను గొట్టుటలోను, గండ్లకుఁ జల్లఁదనము నిచ్చుటలోను గన్పట్టినంతనే మీనకేతనుని వృద్ధిపఱచుటలోను జంద్రపక్షమున మీనాది జలజంతువులకు స్థానమగు సముద్రమును నుప్పొంగించుటలోను నీ ముఖమనెడు చంద్రుఁడు విరాజిల్లుచుండ నీ చంద్రుఁ డేల యిట్లు గర్వించుచున్నాఁడు. అమృతము కలదన్నచో నదియు నీ వాతెఱను గలదుకదా ! ఇట ముఖచంద్రునకుఁ బ్రసిద్ధచంద్రునికన్న భేదమును జూపి చంద్రధర్మములుగూడఁ జూపఁబడినవి. ఎచ్చుతగ్గులు చూపఁబడకుంటచే నిది యనుభయతాద్రూప్యరూపకము.

మ. మడియన్ భీమసుతామనంబు రతి సం - భావ్యంబు నీ సొత్తుగా
జడచంద్రా! తలపోయు దేమొ యడియా - సల్ మాను మింకేల నా
యొడయుండానలుఁడయ్యె మన్మథ బుధుం-డొక్కింత శ్రుత్యర్థమున్
దడవన్ సుందరనైష ధాస్యవిధు తా - త్పర్యంబునన్ దెల్పెఁ బో

దమయంతీకృత చంద్రోపాలంభనము. ఓ చంద్రుఁడా! నన్నిట్లు పీడించి చంపినచోఁ బ్రేమపూజ్యంబగు నా మనము నిన్ను బొందు నని తలఁచుచున్నావు కాఁబోలును. అట్టి యాశలు పొందవలదు. నా భర్త నలుఁడని నిశ్చయించితిని. నీ బాధవలన నేను మరణించినను నా మనస్సు నీలోఁ జేరక సుందరమగు నలముఖచంద్రునిలోఁ గలియును గాని నిన్ను జేరదుసుమీ ! మృతుని మనస్సు చంద్రుని బ్రవేశించు నని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. కాని యా శ్రుతికి నిజమగు నర్థము నీవు కాదనియు రమ్యమగు నలముఖచంద్రుఁడనియు బుధుఁడగు మన్మథుఁడు నాకుఁ దెల్పినాఁడు. 'మృతస్య మనః చంద్రమసంప్రవిశతి' యని శ్రుతి. ఇట ప్రసిద్ధ చంద్రునికన్న నలముఖచంద్రునకు భేదమును జెప్పుచు సౌందర్యములో నాధిక్యమును బ్రతిపాదించుటచే నిది యధికతాద్రూప్య రూపకము.

6. పరిణామాలంకారము.

కం. పరిణామము ప్రకృతక్రియ
నెరపన్ విషయాత్మ, విషయి - నిండుగఁ గొనినన్
చిరము ప్రసన్నంబగు దృ
క్సరసిజమునఁ గాంచెఁ బ్రియుని - జవరాలెలమిన్.

ప్రకృతమగు నిరీక్షణాదిక్రియను నెరపుటకై విషయిపదార్థము విషయపదార్థమగు ముఖనయనాదికముయొక్క రూపమును స్వీకరించు నటులు దెల్పినచో నది పరిణామాలంకారము. ప్రసన్నమగు నయనార

విందము చే యువతి తన ప్రియునిఁ జూచెను. ఇట దృక్సరసిజమనుచోట దృక్కు-సరసిజమువంటిదని విగ్రహవాక్యమును జెప్పిన నుపమితసమాసమగును. లేక దృక్కే సరసిజమనినచో రూపకసమాసమగును. ఉపమిత సమాసమునఁ బూర్వపదార్థమగు నయనమునకుఁ బ్రాధాన్యముండును. రూపకసమాసమున నుత్తరపదార్థమగు పద్మమునకుఁ బ్రాధాన్యముండును. పై పద్యమున జవరాలు ప్రియుని జూచుటకు నయనముపకరించునుగాని పద్మముపకరింపదు. కానఁ బూర్వపదార్థప్రధానమగు నుపమిత సమాసము చెప్పవలసియున్నది. కాని యుపమిత సమాసమును విధించు "ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః సామాన్యాప్రయోగే" అను పాణినీయసూత్రమున సమానధర్మమును గ్రహింపకూడదనెడు నియమముండుటచేఁ బై పద్యమునఁ బ్రసన్నంబగుననెడు విశేషణముచే దృక్సరసిజములనున్న నైర్మల్యరూపమగు సమానధర్మము గ్రహింపఁబడుటచేత దృక్సరసిజమనుచోట నుపమితసమాసము సంభవింపదు. మఱి యుత్తరపదార్థ ప్రధానమగు రూపకసమాసమే శరణ్యము. అట్లైన సరసిజ ప్రాధాన్యముచే జవరాలు గాంచెనని దర్శనక్రియ సంభవింపదు. కాన పంకజమునకుఁ బూర్వపదార్థమగు నయనము యొక్క రూపమాపాదింపవలెను. ఇట్లాలోచింప దీనిని బరిణామాలంకారమందురు. దీనిచే నుపమానవస్తువునకుఁ బ్రకృతకార్యసిద్ధికై యుపమేయవస్తురూప మాపాదించుట పరిణామమని తేలినది. మఱియు,

మ. తనతో ముువ్వురుగాఁగ శంకర శిరో - దామంబు మందాకినిన్
దనరన్ దాటి సుమిత్రపుత్రు చెలిమిన్ - నౌపణ్యముంగాఁగ ని
ఛ్ఛినెటిన్ నావికుఁ బ్రోచి బాహువలయా-సేవ్యస్తనుల్ బోయెతల్
కనుతృష్ణన్ వెత వెంటరానతఁడు వీ-కన్ బోయెఁ జిత్రాద్రికిన్॥

అనర్ఘరాఘవములోనిది. శ్రీరామచంద్రుఁడు శంకర శిరమునఁ బూలదండవోలెనున్న గంగనుదాటి గుహునకు సౌమిత్రి మైత్రిని నావ

కూలిగానిచ్చి గురుతర కుచములుగల బోయెతలు తన దివ్యసౌందర్యమునుజూచి మురిసి వెంటఁబడినను గలఁతఁజెందక, వారు వెతఁజెందుచుండ సీతాలక్ష్మణులతో వేగముగఁ జిత్రకూటమునకుఁ బోయెను. ఇట సౌమిత్రి మైత్రియందు నావకూలియొక్క రూపమారోపించినాఁడు. గుహునకు శ్రీరామచంద్ర కరుణయే యపేక్షితముకాని నావకూలి గాదు. ఇట నారోప్యమానమగు నావకూలి సుమిత్రపుత్రు చెలిమి యొక్క రూపమును స్వీకరించి ప్రకృతమగు గుహుని బ్రోచుటయనెడు కార్యసిద్ధికిఁ దోడ్పడుచున్నది. కానఁ బరిణామాలంకారము.

7. ఉల్లేఖాలంకారము

కం. అరయఁగఁ బలువురు పలువిధి
నరవడిఁగొన నొక్క వస్తు - వుల్లేఖమగున్
మరుఁడని చెలులర్థులు స్వ
స్తరువని యముఁడంచు నతనిఁదలఁతురు వైరుల్ ॥

పలువురు పలువిధములుగ నొక్క వస్తువును గ్రహించినచో నుల్లేఖమగును. నృపతి నొక్కనినే చెలులు సౌందర్యములో మన్మథుఁడనియు యాచకులు దానగుణముచేఁ గల్పతరువనియు శత్రువులు పరాక్రమముచే యముఁడనియుఁ దలంతురు.

ఆ. వె. వృద్ధవనితలంద్రు - ద్విపరక్షకుండని
ప్రమదలెంత్రు లక్ష్మి - భాగ్యమంచు
బాలికాగణంబు - భావించు గోపాలుఁ
డంచు శౌరిఁగాంచి - యాదరమున ॥

శ్రీకృష్ణుఁడు మధురాపురిని బ్రవేశింప వృద్ధవనితలు సంసార భీతిని బాపుకొనదలఁచినవారై యతనిని గజరక్షకుఁడగు నాది పురుషుఁడనియు యువతులు కామతత్పరలగుటచే చపలయగులక్ష్మినిగూడఁ దన కామోపచార వైదగ్ధ్యముచే వశపరచుకొనిన దివ్య యువకుఁడనియు

బాలికాగణమును నాటపాటల నాసక్తికలదగుటచేఁ గొంటెకాఁడగు గోపాలుఁడనియును దలంచిరి. మొదటి యుదాహరణమున స్మరాది రూపములను రాజున కారోపించుటచే రూపకసంకీర్ణము. ఇది శుద్ధము.

ఉ ల్లే ఖా లం కా ర ము II

కం. వెలయున్ గృహీతయొక్కఁడె
పలు తెఱఁగుల వస్తువొకటి - భావింపనటుల్
పలుకుల గురుఁ డితఁ డర్జునుఁ
డలరఁగఁ గీరితుల భీష్ముఁ - డగుఁ జాపమునన్.

ఒక్కఁడే యొక వస్తువు నటు భావించినను నుల్లేఖమగును. ఒక వ్యక్తి యొక ప్రభువునే పలుకుల గురుఁడనియు ననఁగా సమర్థుఁడనియు బృహస్పతియనియును, కీర్తుల నర్జునుఁ డనఁగా ధవళుఁ డనియుఁ గిరీటి యనియును, ధనుస్సున భీష్ముఁ డనగా భయంకరుఁడనియు, గాంగేయు డనియును దలంచెను. ఇది శ్లేషసంకీర్ణ ము. శ్లేషసంకీర్ణ ముకాని యుదాహరణ మెట్లన?

చం. స్తనయుగపాళియందునకృ - శంబవలగ్నమునఁ గృశంబు లో
చనముల నాయతంబరయఁ - జందము విస్తృతముఁ నితంబసీ
మను నధరంబునం దరుణ - మాన్యముఁగారుణికత్వశాలి భా
వనమున భక్తిఁ గొల్చెదఁ గ - పాలిముదంచిత భాగధేయముఁ.

శంకరాచార్యుల పార్వతీ స్తవము. స్తనపాళి గురుతరమును నడుమున సన్ననయును గన్నుల విశాలమును నితంబమున వెడఁదయును నధరోష్ఠమున నెఱ్ఱనయును నగు శంకర భాగ్యమగు పార్వతిని గొలిచె దను. ఒక గృహీతయగు శంకరాచార్యులే పార్వతిని వివిధరీతులుగ భావించుటచే నిది యుల్లేఖము. ఇది శ్లేషము లేకుంటచే శుద్ధము.

8, 9, 10. భ్రాన్తి - స్మృతి - సన్దేహాలంకారములు.

కం. భ్రాంతి స్మృతి సందేహ
భ్రాంతి నలంకృతులు గల్గుఁ - గద పై పేర్లన్
కాంతాలలామ ! మధుపము
భ్రాంతింగొను నీదు ముఖము - పంకజమంచున్.

కం. వింతగఁ దలఁపును జేరును
గాంతామణి ముఖము సఖుఁడ ! - కంజముఁ జూడన్
సంతతముఁ గన్న నిశ్చయ
మింతయు లేదంబుజంబొ ! - హిమకిరణుండో !

భ్రాన్తి స్మరణ సందేహములు చిత్తమునావరించినఁ గ్రమముగ భ్రాన్తిమదలంకారమును స్మృతిమదలంకారమును సందేహాలంకారమును నగును. పై పద్యములఁ గ్రమముగా నుదాహరణము లీయఁబడినవి.

ఆ. వె. మోదమలరఁ దేఁటి - మోదుగ పూవంచు
బ్రిమసి చిన్కతోరిటి - పైన వ్రాలె
నౌర ! చిల్కగూడ - నేరేడు పండను
భ్రాంతిఁజెంది దానిఁ - బట్టనెంచె.
ఇది పరస్పర భ్రాంతి.

ఆ. వె. అచ్చరలకుఁగూడ - నచ్చెరు వొసఁగుచు
శ్రీనిబోలి తమ్మిఁ - జేతఁబట్టి
సీటనుండివచ్చు - బోటినిగని శౌరి
స్మరణమొందె జలధి - మంథనమును.

మాఘకృత శిశుపాలవధ కావ్యమున జలక్రీడా వర్ణనము. వెనుకటి స్మృతిమదుదాహరణమునఁ బద్మమునుజూడ సదృశవస్తువగు కాంతా ముఖముయొక్క స్మృతి వర్ణింపఁబడెను. ఈ పద్యమునఁ దమ్మిఁ

జేతఁబట్టి నీటనుండివచ్చు బోటిని జూచిన శ్రీకృష్ణునకుఁ దొలుత లక్ష్మీస్మృతియును బిదప సముద్రమథనస్మృతియును గల్గినది. ఇదియే భేదము.

ఆ వె. జీవనంబునొందఁ - జెందు నమ్రత్వంబు
మెల్ల మెల్లఁబట్టి - మీది కెగయుఁ
దలఁప నలవియౌనె - తమ్ములో! యన్నలో!
తంత్రదుష్టులు ఘట - యంత్రమునకు.

తంత్రదుష్టులనఁగా నుపాయమును బన్నుటలోఁ జెడ్డవారు. జీవనమనఁగా నీరును జీవనాధారమగు ధనాదికమును, ఘటయంత్ర మనఁగా ఘటములనొక దండెఁగఁగట్టి నూతిలోఁ ద్రేలాడదీసి నీటిని దోడు యంత్రవిశేషము. ఆయంత్రము నీటిని గ్రహించుటకు నూతిలోఁ బ్రవేశించునపుడు క్రిందకు వంగివిగును. పిదప తలలెత్తి పైకివచ్చును. దుండగులుగూడ ధనమును వేఁడుకొనునపుడు వినయముచేఁ దలను వంచి పిదప గర్వముచే మీఁదికెగయుదురు. ఇట్టి దుండగులు ఘట యంత్రమునకు నన్నలగుదురా! తమ్ములగుదురా! యని సందేహించుచుఁ జమత్కరించినాఁడు. మొదటి యుదాహరణమున సందేహ విషయములగు నంబుజ హిమకరులు లోకప్రసిద్ధులు. ఇట ఘటయంత్ర మునకు నన్నలా! తమ్ములా! యను సందేహ విషయములు కవి కల్పితములు. ఇదియే భేదము.

11. అపహ్నుత్యలంకారము

కం శుద్ధాపహ్నుతియొండు ని
బద్ధముగా ధర్మమొకఁడ - పహ్నుతినొందన్
శుద్ధాంశుఁడితఁడుకాఁడిఁక
సిద్ధాంబుజమగును వేల్పు - చేటిని దెలియన్ ॥

స్వతఃసిద్ధమైనట్టిది లేక కవి కల్పితమైనట్టిదియగు నొక ధర్మమును నొక వస్తువునఁ గప్పిపుచ్చి వేఱొకధర్మమును సంబంధింపఁ జేసినచో నది యపహ్నుతియగును. చంద్రుని యందలి స్వతఃసిద్ధమగు చంద్రుఁడగుట యనెడు ధర్మమును గప్పిపుచ్చి యనఁగాఁ దొలంగించి యాకాశగంగ యందలి పద్మమని వర్ణించుటచేఁ బద్మత్వరూపధర్మ మారోపింపఁబడినది.

మానిని కాంతురు కొందఱు - కాలకలంకము
గా నొరులంబుధి - కర్దమమం
చెంతురు వేఱొక - రిట్టియటంచు మ
హీస్థలి ఛాయగ - నెందఱొ మ
న్నింతురు నీలమ - ణీ సమచంద్ర వి
నీలిమఁగన్గొన - నిక్కముగా
సంతతపీత ని - శాసమయోత్థిత
సాంద్రతమంబని - చాటఁగనే ॥

చంద్రునిలోని నల్లదనము నొక్క కవి యిట్లు వర్ణించెను. దీనిని గొందఱు కళంకముగాను మఱికొందఱు సముద్రములోని బురదనుగాను, ఇతరులు దుప్పినిగాను, వేఱొకరు భూఛాయనుగాను వర్ణించిరి. నిజమారయ నీలమణి సమమగు నీనైల్యమును చంద్రునిచే గ్రమింగఁబడిన రాత్రి చీకటియని నేను చాటి చెప్పెదనని, చంద్రుని నైల్యమున నితరులచే నూహింపఁబడిన కళంకమగుట మున్నగు ధర్మములను గప్పి యతనిచే గ్రమింగఁబడి గడ్డకట్టిన రాత్రి చీకటియొక్క ధర్మ మారోపింపఁబడినది. ఇది కవికల్పిత ధర్మము నపహ్నుతి చేయుట కుదాహరణము.

హేత్వపహ్నుతి II

కం. తగనదియ హేతువును జె
ప్పఁగ నొప్పును గృతుల హేత్వ - పహ్నుతియనఁగన్
సెగలేపఁగ నెలగాదినుఁ
డగునేనిశ నబ్ధిగ్రక్కు - నౌర్వంబితఁడా ॥

శుద్ధాపహ్నుతియే హేతువుగూడ వచింపఁబడినచో హేత్వపహ్నుతియగును. ఇట చంద్రునియందుఁ జంద్రధర్మమును గప్పుటలో వేడిమిని విడచుటను హేతువునుగాఁజెప్పి యట్లే సూర్యుఁడు కాదనుటలో రాత్రియనుటను గారణముగాఁజెప్పి బడబానల ధర్మము నారోపించినాఁడు. విరహిణీవాక్యమిది.

ఉ. కవ్వపుఁగొండఁజిల్కుతటి - గ్రావసహస్ర విఘట్టనంబునన్
దవ్వగ వ్యాప్తమౌ వ్రణకి - ణాబమరున్ హిమరశ్మినుండఁగన్
చవ్వగ జింకచాయయుశ - శంబను లెంతయు వెట్టిసుద్దికా
కెవ్విధిఁ జంద్రునందు నుద - యించుఁదథావిధ వస్తుజాతముల్ ॥

ఇట చంద్రునందుఁ గన్పడు నైల్యము మంథన సమయంబున మంథాద్రియొక్క రాళ్ళదెబ్బచేఁ గల్గిన నల్లని కాయగాని పరులు వెట్టిగాఁదలంచినట్లు జింక మున్నగునవి కావని నిషేధింపబడెను. అట్టి వస్తువులు చంద్రునందు పుట్ట వీలుకాదని హేతువుగూడఁ జూపఁబడినది.

పర్యస్తాపహ్నుతి III

కం. అగుఁ బర్యస్తాపహ్నుతి
తగనొండున మోపఁదలఁచి - గర్మముగప్పన్
తగునే యితఁడు సుధాకరుఁ
డగుననుటట్లనుట సెల్లు - నంగన ముఖమున్ ॥

ఒక ధర్మమును వేఱొకచో నారోపింపఁదలఁచి యొకటఁ గప్పి పుచ్చిన నది పర్యస్తాపహ్నుతియగును. చంద్రునియందుఁ జంద్రత్వ ధర్మము నిషేధింపఁబడి యంగనాముఖమున నారోపింపఁబడినది.

ఆ. వె. హాలహాలము విషమ - దేల ? లక్ష్మి విషంబు
పలుక నెంతురు తడ - బాటు మెయిని !
దానిఁ ద్రావి శివుఁడు - తద్దయు సుఖముండె
దీనిఁ దాకి హరియుఁ - దెలివిఁ దప్పె ॥

పూర్వోదాహరణములో నపహ్నవమునకు హేతువు దెల్పఁ బడలేదు. ఇట హాలహాలము విషముకాదనుటలోను లక్ష్మి విషమను టలో నుత్తరార్థమున హేతువులు చూపఁబడినవి. హేతువును దెల్పుట తెల్పకుండుటచే నిదియు రెండువిధములు.

భ్రాంతాపహ్నుతి IV

కం. చేపడు భ్రాంతాపహ్నుతి
వాపంగను భ్రాంతినొరుఁడు - వడి శంకింపన్
వేపథుసంతాపములన్
రాపిడు, జ్వరమౌనె ? కాదు - రతిజాని సఖీ ! ॥

పరుఁడు శంకింప నాతని భ్రాంతిని బాపినచో భ్రాన్తాపహ్నుతి యగు. వణకు, వేడిమి యీ రెంటిచే బాధించుచుండెనని యొక కాంత పలుక యాపె చేటివాఁడని జ్వరకార్యములనుగాఁ దలఁచి జ్వరమా ? యని శంకింప నాపె మన్మథుఁడని నిజముపలికి యాపె భ్రాన్తిని బోఁగొట్టినది. మఱియు —

ఉత్సాహ. అన్నివసులకన్న నెత్తు - నందుమిన్న వెన్కము
న్నెన్న నాఁడెగాఁడ ! తోక - లెట్టిజాతి దున్న యో ?

దున్నకు దుగ్గున్న గౌరు - తోక కాదదెంతయున్
గన్నుకప్పి చూడు మబ్బ - గౌరుతొండమౌనురా !

ఏనుఁగుగున్నను జూచి దున్నయని భ్రమించిన పల్లెవాఁడు నాగరికుని బ్రశ్నింప నతఁడు దున్న కాదనియు నేనుఁగుగున్నయనియును నొకటి తొండముకాని తోక కాదనియును నతని సంశయమును వారించెను. నాణెగాఁడన నాగరికుఁడనియును బసుల నాణెముచేయువాఁడనియును గూడ నర్థము. పై యుదాహరణముల భ్రాంతి సంభవము. కవి కల్పిత భ్రాంతిలోఁ గూడ నపహ్నవము సంభవించును. ఎట్లన ?

ఉ. కాదు జటాభరంబు జడ - గట్టిన కుంతలవముల్ గళంబునన్
గాదు విసంబు కస్తురి సి - గన్నెలవంకయుఁగాదు పూవురే
కూదిన బూది కాదు విర - హోదిత పాండిమయంగకంబులన్
మోదగనొవె నన్నుదల - బోసి హారుండని పుష్పసాయకా !

ఒక విరహిణి మన్మథుఁడు తనను శంకరుఁడని భ్రమించి శరములచేఁ గొట్టుచున్నట్లు తలంచి యతని భ్రాంతిని బోగొట్టుటకై పై విధముగఁ బల్కినది. ఇది జటాభరంబు కాదనుటచే మన్మథునికిట్టి భ్రాంతి కలిగినట్టులూహించుకొనవచ్చును. ఈ భ్రాంతి కవికల్పితము. ఆచార్యదండి యిట్టివానిని దత్త్వాఖ్యానోపమగాఁ దలంచెను. ఎట్లన ?

కం. సరసిజముగాదు ముఖమిది
యిరుగడఁ దుమ్మెదలుగా వి - [illegible]ంచఁగఁ గన్నుల్
ధరఁ దత్త్వాఖ్యానోపమ
పరగును సాదృశ్య మిట్లు - స్పష్టముగాఁగన్ ॥

దండి తలంచినట్లు దీని నుపమయనరాదు. వలె మున్నగు వాచక పదము లేకుండుటచే. అట్లుకానిచో రూపముగూడ నుపమ కావలసి వచ్చును.

ఛేకాపహ్నుతి V

కం. ఛేకాపహ్నుతి పరశం
కాకృతిఁగని నేర్మిఁదథ్య - మర్థముగప్పన్
వాకొంచుఁ గాళ్ళఁదగిలెను
మా! కాంతుఁడె? కాదు చెలియ! - మణినూపురమే!॥

వాకొంచున్ :— ధ్వని చేయుచు, వదరుచుననియు నర్థము. పరులు సత్యార్థమును శంకింప దానిని నేర్పుతోఁ గప్పిపుచ్చిన ఛేకాపహ్నుతియగును. కాంతుఁడె? యను ప్రశ్నము సత్యమయ్యు దానిని మణినూపురమని నైపుణ్యముచేఁ గప్పెను.

తే. గీ. నేర్పుసీత్కార శబ్దంబు - నెఱియలుంచుఁ
బెదవియందునఁ దనువునఁ - బేర్పుగగురు
ముదిత! నాగరికుఁడునమిఁ - గదిసెనేమొ?
కాదుకాదమ్మ చెలి! చలి - గాలిసుమ్మ!॥

నాగరిక రతికార్యములను శీతవాతకార్యములనుగాఁదెలిపి తథ్య నిహ్నవము చేయబడెను. ఇవి యర్థసామ్యమునఁ దథ్యనిహ్నవమున కుదాహరణములు. శబ్దసామ్యముచేఁ దథ్యనిహ్నవ మెట్లన?

చ. కొలిచెదఁ బద్మనేత్రములఁ - గూర్కొను భావము నీలకుంతల
మ్ములవెలఁగొంటి నాదుమన - మున్ మహినీదు విలాససంపదన్
పలవర మొందనిట్లు విని - పైకొని రాధయదల్పఁదత్కథా
కలితముగాఁగఁదెల్పు నవ - కైతవజారుఁడు కృష్ణుఁడేలుతన్ ॥

శ్రీకృష్ణుడు మఱియొక కాంతలను నిద్రలోఁ బలవరింప రాధవిని కినిసి యదల్పఁగా నది సత్యమయ్యు నతఁడు యుక్తిచే నాపెకు సంబంధింపఁజేసినాఁడు. నిజముగా నతఁడు పద్మయనగా నో లక్ష్మి! యని లక్ష్మీదేవిని సంబోధించి పలవరించెను. అట్లే నీల! యని నీలాదేవిని,

మహీ ! యని భూదేవిని దాను విష్వ్రతారమగుటచే నట్లు పలవరించెను. కాని రాధ కోపము తీర్చుటకై పై పదముల కర్థాంతరములను జెప్పి యతఁడు సత్యమును గప్పిపుచ్చెను. ఎట్లన ? పద్మనేత్రములు నీలకుంతములనియు సమాసములనుగాఁ జేసి పద్మములవంటి నేత్రములనియు నల్లని శిరోజములనియు మహీన్ భూమియందు నా మనస్సును వెలగొంటివనియు నర్థాంతరములను జెప్పి యాపెను సంబంధింపఁ జేసినాఁడు. పై యుదాహరణముల విషయభేదముకలదు. విషయైక్యమున నుదాహరణ మెట్లన ?

ఆ. వె మాయలాడి యొకతె - మగనిని జెలియంచు
నెంచి విటునిచేత - లెంచఁదొడఁగె
నిజముతెలిసి యట్టె - "నెచ్చెలి ! యింతలో
మేలుకొంటినంచు" - మేళవించె ॥

ఇట విటవృత్తాన్త మొక్కటియే జాగ్రత్స్వప్నావస్థలనెడు భేదముచే గ్రహించి యపహ్నవము నిర్వహింపఁబడెను.

కైతవాపహ్నుతి IV

కం. వెలివడనిహ్నుతి వ్యాజా
ద్యలలిత పదములను గైత - వాపహ్నుతియౌ
పొలఁతుకచూడ్కులు నెపమునఁ
దొలఁకుచునన వింటివాని - తూపులుచెదరెన్ ॥

వ్యాజకపటచ్ఛద్మాది పదములచేతను నెపముమున్నగు పదములచేతను నపహ్నవము వ్యక్తమైనచోఁ గైతవాపహ్నుతి యగును. పొలఁతుకచూడ్కులనెడు నెపముచే మన్మథబాణములు చెదరుచున్నవి. ఇట నెపమనెడు పదముచే పొలఁతుకచూడ్కులు కావనియు మారుని శరములనియు నపహ్నవము వ్యక్తమగుచున్నది.

తే. గీ. అవిదితోదకవార్త వ - నాంతరముః
భీకరాతపతాపితా - నోకహములు
స్కంధమధ్యాగ్నికీలా మి - షంబువలనః
జిహ్వాలను జాచె నీటికై - విహ్వలతను ॥

నీటిసంపర్క మొకింతయు లేని వనమధ్యమున గ్రీష్మకాలమున భయంకరాతపముచేఁ దపింపఁబడినట్టియు నొకఁగి నొకటి రాచుకొను టచే నంటుకొనిన చెట్లమొదలులనుండి వెలువడుచున్న యగ్నిజ్వాలలను గవి యిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు. ఇట మిషపదముచే నివి యగ్నిజ్వాలలు కావనియు నీటికై చాచఁబడిన చెట్ల నాలుకలనియు నపహ్నవము వ్యక్తముచేయఁబడెను.

12. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

కం. అలవస్తుహేతు ఫలముగఁ
దలఁచుట యుత్ప్రేక్షయగును - దగనొకదానిన్
లలినుక్తానుక్తంబు మొ
దలసిద్ధాసిద్ధ మాస్ప - దము తుదిరెంటన్ ॥

వస్తుహేతు ఫలరూపమున నొక విషయమును దలఁచుట యుత్ప్రేక్షయనఁబడును. ఆస్పదమననూహాలో ధర్మరూపమగు విషయము. హేతుఫలరూపముగా వివక్షింపఁబడినదానికన్న భిన్నమైనది యట వస్తువని తెలియదగు. మొదట వస్తూత్ప్రేక్షలో నాస్పదము లక్ష్యములఁ జెప్పబడుటయుఁ జెప్పబడకుండుటయునను భేదములచే నుండును. తుది హేతుఫలోత్ప్రేక్షలు రెండిఁటను నాస్పదము సిద్ధమనఁగా స్వతస్సిద్ధమనియు నసిద్ధమనఁగా స్వతఃసిద్ధముగాక కవికల్పితమనియు భేదములచేనుండును. రెండిఁట నొక ధర్మము సంబంధించియున్నపుడు రెండింట నొకదానికి మఱియొకదాని తాదాత్మ్యము

నని(గా నభేదమును జమత్కారముగ సంభావన చేయుటయని(గా నూహా చేయుట యుత్ప్రేక్ష యని(బడును.

ఒక వస్తువునందు మఱియొక వస్తుతాదాత్మ్యమును నూహింపనది వస్తూత్ప్రేక్ష యని(బడును. దీనికే స్వరూపోత్ప్రేక్ష యనియు మఱియొక నామముకలదు. హేతువు కానిదానిని హేతువుగాను ఫలము గానిదానిని ఫలముగాను నూహ(జేయ(గ్రమముగ హేతూత్ప్రేక్ష యనియును ఫలోత్ప్రేక్షయనియును వ్యవహారము. ఈ రీతిగ నుత్ప్రేక్షాలంకార మాఱు తెఱంగులగుచున్నది. వాని పేర్లెవ్వియన?

1. ఉక్తవిషయస్వరూపోత్ప్రేక్ష. 2. అనుక్తవిషయస్వరూపోత్ప్రేక్ష. 3. సిద్ధవిషయహేతూత్ప్రేక్ష. 4. అసిద్ధవిషయహేతూత్ప్రేక్ష 5. సిద్ధవిషయఫలోత్ప్రేక్ష. 4. అసిద్ధవిషయఫలోత్ప్రేక్ష.

సీ. కోకీవియోగాన - లాకీర్ణధూమౌఘ
మంచు శంకింతు వ్యా - పించు తమము
అల(దుచున్నదివోలె - నంధమంగంబుల(
జల్లుచున్నదివోలె(- జదలు మసిని
కాం(బోలు నెట్టెన - కమనీయగాత్రి ! నీ
మృదులాంఘ్రియుగము భూ - మిని స్పృశింప
నెల(త ! నీమోము వ - న్నెలకోర్కెచేవలె
జింకకందువు తమ్మిం(- జేయు(బగను
తే. గీ. పొల(తి కుచముల యూతకుం - బోలె నల(తి
గౌను బంగరుత్రాళ్ళను - గట్టబడియె !
రమణి ! నీ చరణైక్య సా - మ్రాజ్యమొంద(
గావలెనా సీట(బద్మమ్ము - గాంచు(దపము.

మొదటిపాదమున నుక్తవిషయమగు స్వరూపోత్ప్రేక్ష. సంధ్యాసమయమున దిక్కుల వ్యాపించుచున్న చీకటిని జగమున నెల్లెడ

యను నాలంకారికుఁడుకూడ నిట్టి కర్తకు నుపమలో నుపమానముగ నన్వయము కూడదని నిరాకరించినాఁడు. ఎట్లన,-

కం. అగును క్రియాపదమునఁ గ
ర్త., గుణము తత్కార్యసిద్ధి - తత్పరమగుచున్
తగ నొందు దానిఁ గోరమిఁ
దగ దుపమానముగ నుపమఁ - దా నంకాగన్.

క్రియాపదమునఁ గర్త యప్రధానమగును. అది ధాత్వర్థక్రియ యొక్క సిద్ధినిగూర్చి ప్రయత్నముకలదై యనఁగా నా పనిని సాధించుటలో నిమగ్నమైనదై మఱియొకదానితో నన్వయమును గోరకుండుటచే ననఁగా మఱియొకదానితో నన్వయింపవలె ననెడు నపేక్ష లేకుంటచే నుపమలో నుపమానముగ నుండనేర దని తాత్పర్యము. ఇందు మూలమునఁ దేలిన సారాంశ మేమనినఁ బద్యమందలి రెండవపాదమున నుత్ప్రేక్షలు అనుక్తవిషయలే కాని ఉక్తవిషయలు కానేర వని.

కొందఱు పద్యములో నుక్తమగు తమము నభము లనెడు విషయములఁ దమము కర్తగాఁగల లేపనమును అనఁగాఁ దానిచేఁ జేయఁబడిన పూయుటను, నభము కర్తగాఁగల వర్షణమును అనఁగా దానిచేఁ జేయఁబడిన జల్లుటను అనెడు ధర్మముల నుత్ప్రేక్షించుచున్నారు. వారి మతము ననుసరించి స్వరూపోత్ప్రేక్షలో ధర్మి నుత్ప్రేక్షించుట, ధర్మము నుత్ప్రేక్షించుట యను భేదద్వయము కలదని తెలియవలెను.

మూడవపాదము సిద్ధవిషయ యగు హేతూత్ప్రేక్ష కుదాహరణము. సహజమగు చరణరక్తిమకు భూమిని స్పృశించుట కారణము గాకున్నను గారణముగా నూహింపఁబడినది. విషయమగు భూస్పర్శమునకు సంభవము కలదు కాని నిది సిద్ధవిషయ.

నాల్గవ పాదమునఁ బ్రకృతిచే వచ్చిన పద్మమందలి చంద్రవిరోధమునకుఁ దరుణీ ముఖకాంతి నొందఁగోరుటను హేతువునుగా నూహించినాఁడు. చంద్రునకట్టి యిచ్ఛ స్వతఃసిద్ధము కాదు. కాని నిది యసిద్ధవిషయ యగు హేతూత్ప్రేక్ష.

గీతములో బూర్వార్ధమున వళులు బంగరుత్రాళ్ళుగా నధ్యవసింపఁబడెను. బంగరు త్రాళ్లు గట్టుటకుఁ గుచధారణమును ఫలముగా నుత్ప్రేక్షించినాఁడు. కుచభారధారణరూపఫలము సంభవింపఁదగిన విషయము గాన నిది సిద్ధవిషయ యగు ఫలోత్ప్రేక్ష.

ఉత్తరార్ధమునఁ బద్మమునకుఁ బ్రకృతిసిద్ధమగు జలవాసమును దపమునుఁగా నధ్యవసించి, దానికిఁ దరుణీచరణముతో నైక్యమొందుటను ఫలముగా నుత్ప్రేక్షించినాఁడు. అట్టి ఫలము సంభవము కాదు కాన నిది యసిద్ధవిషయ యగు ఫలోత్ప్రేక్ష.

ఈ క్రమముననే యితరోదాహరణముల నిచ్చుచున్నాఁడు.

తే. గీ. కేరి నెలవంక రూపును - గెంపువన్నె
నగ్గలించెడు మోదుగ - మొగ్గ లమరు
తటినిఁ దోడ్తోన మధువుతోఁ - దమినిఁగూడు
కాన భూముల కగు నఖ - క్షతములువలె.

కుమారసంభవమున వసంతావిర్భావవర్ణనము. వంకరగనుండుట యెఱ్ఱగనుండుటయును, నఖక్షతములకును మోదుగ మొగ్గలకును సమానధర్మము. ఈ ధర్మమును నిమిత్తముగాఁ దీసికొని, మోదుగ మొగ్గలను తత్కాలముననే వసంతునితోఁ గలిసిన వనభూముల కగు నఖక్షతములుగా నూహించినాఁడు. విషయ మగు మోదుగ మొగ్గలు గ్రహింపబడుటచే నిది సిద్ధవిషయ యగు వస్తూత్ప్రేక్ష. వెనుకటి

వస్తూ త్ప్రేక్ష యుదాహరణమున సమానధర్మము గమ్యము. ఇచ్చట వాచ్యము. వలె నను పద ముపమాలంకారముననే ప్రసిద్ధ మగుటచే నిట నుపమయే కాదగియున్న దని శంక పొడముచున్నది.

మఱియు వెనుకటి యుదాహరణమున నలఁదును, జిమ్మునను క్రియాపదములలోని ప్రత్యయార్థమగు కర్త వ్యాపారములో నుపసర్జన మగుటచే దండిచేఁ జెప్పఁబడిన రీతిగ నుపమానముగ వేఱొకదానితో నన్వయించుటకు వీలు లేనటు లిచ్చట వేఱొండు బాధకమును లేకుం టచే నుపమాలంకార మనవచ్చును.

దీనికి సమాధాన మెట్లన, ఉపమానవస్తువు ప్రసిద్ధముగ నుండ వలెను. ఇట వసంతునితోఁగూడిన వనభూములయొక్క నఖక్షతవము లప్రసిద్ధములు. కాన మోదుగ మొగ్గలకు లోకప్రసిద్ధములు కాని కానసభూముల నఖక్షతములతోఁ బోలిక యెట్లు కుదురును? కాన మోదుగ మొగ్గలకుఁ దత్కాలాగత వసంతునితోఁ గూడిన కానన భూములనఖక్షతములతో నభేదము నూహింపవలయు. మఱియు నుపమ యందే కవికిఁ దాత్పర్య మున్నచో నెచ్చటనైన మఱియొకచో నున్న నఖములతోడనే సాదృశ్యము చెప్పియుండెడివాఁడు. అట్లు చెప్పక తత్కాలమున వసంతునితోఁ గలిసిన వనభూముల సంబంధమును నఖక్షత ములకుఁ జెప్పినాఁడు. నఖక్షతముల కీ సంబంధకథన ముత్ప్రేక్షయందే కవి తాత్పర్యమును సూచించుటయే కాక చమత్కృతినిఁగూడఁ గలది యగును. కానఁ గానన భూముల కగు విశేషణము 'వలె' అను పదము నకుఁ దాదాత్మ్యసంభావనయందే యభిప్రాయమును బోధించుచున్నది. అట్లు బోధించునపుడే యా విశేషము సార్థకమగును. మఱియు 'వలె' శబ్దము దూరమున నున్నవాఁడు గోవిందుఁడువలెనున్నాఁడు, మున్నగు తావుల నూహావాచకముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. కాన నీ పద్యమున నుత్ప్రేక్షయే కాని యుపమ కాదని తేలినది.

అనుక్తవిషయ యగు వస్తూత్ప్రేక్ష కుదాహరణము.

తే. గీ కడలి తన తరంగాగ్ర భా - గముల ఫేన
చందనంబును నూరెడు - చంద మమరు
దానిఁ దొగఱేఁడు కరములఁ - దాల్చి దెసలు
బోటులకుఁ బూత లలఁదెడుఁ - బోలె వఱలు.

చంద్రోదయవర్ణనము. సముద్రతరంగముల సంచలనముచే బయలుపడుచున్న ఫేనమును గవి తొల్త చందనముగ రూపించినాఁడు. ఆ ఫేనచందనము సముద్రపుటొడ్డున రాశిగాఁ గూడును. రాయఁబడు చున్న చందనముగూడ రాశిగఁ గూడుచుండునుగదా? ఈ రాశీభవన మనెడు ధర్మమును నిమిత్తముగాఁ దీసికొని ఫేనచందనముయొక్క ప్రేరణమును అనఁగా బయలుపఱచుటను సముద్రుఁడు ఫేనచందన మును రాచుటనుగా నుత్ప్రేక్షించినాడు.

అట్లే చంద్రుఁ డుదయించునపుడు కిరణములు సముద్రపూర మూఁనఁ బడును. పిమ్మట దిక్కు లన్నిట వ్యాపించును. దానిచే దిక్కులు తెల్లఁబాఱును. చందనము పూయఁబడిన తావును దెల్లఁబాఱును గదా ! ఈ ధర్మమును నిమిత్తమునుగాఁ దీసికొని చంద్రకిరణవ్యాప్తినిఁ జంద్రకృత ఫేనచందనలేపనముగా నుత్ప్రేక్షించినాఁడు.

ఈ యుత్ప్రేక్షల రెండింట ఫేనచందన ప్రేరణము అనఁగా ఫేనచందనమును బయటకు వెడలించుటయుఁ గిరణవ్యాప్తియు ననెడు విషయములు పద్యమునఁ జెప్పబడకుంటచే నివి యనుక్తవిషయ లగు స్వరూపోత్ప్రేక్షలు.

అలంకార సర్వస్వకారుని మతము ననుసరించి యివి యుక్తవిష యలే యగును. ఎట్లన : పద్యమున నుక్తములగునట్టి యనఁగాఁ జెప్పఁ బడినట్టి సముద్రుఁడు చంద్రుఁడును ననెడు ధర్మిపదార్థములయందు ఫేన

చందనమును దీయుట, దానిని దిగంగనలకుఁ బూయుట యనెడు ధర్మముల నుత్ప్రేక్షించుటచేత. ఇట్లనుటచే నతని మతమునఁ ధర్మి యందు మఱియొక ధర్మియొక్క తాదాత్మ్యమును నుత్ప్రేక్షించుటయు నట్లె యొక ధర్మియందు మఱియొక ధర్మసంబంధము నుత్ప్రేక్షించుటయు నను భేదములచే వస్తూత్ప్రేక్ష రెండు విధము లగును. ధర్మియందు ధర్మ్యంతరతాదాత్మ్యము నుత్ప్రేక్షించుట లోగడఁ జూపఁబడినది.

ఇక, సిద్ధవిషయ యగు హేతూత్ప్రేక్ష యెట్లన-

తే. గీ. దినము శీతాంశుఁడును రేయి - తీక్ష్ణభానుఁ
డరయ లేకుంట చేవలె - నబ్జసూతి
వీరరుద్రుని యశమును - బృథివి సతత
దృష్టరూపము తేజమున్ - సృష్టిఁ జేసె.

రేయి సూర్యుఁడు,పవలు చంద్రుఁడును లేకుంట సిద్ధము. దానిని హేతువుగాఁ దీసికొని సతతము విరాజిల్లు వీరరుద్రుని ప్రతాపయశస్సు లను బ్రహ్మ సృష్టించెనా! యని కవి యుత్ప్రేక్షించినాఁడు. కాన నిది సిద్ధవిషయయగు హేతూత్ప్రేక్ష.

అసిద్ధవిషయ యగు హేతూత్ప్రేక్ష యెట్లన,-

తే. గీ. జనుల నేత్రాభిధాన గో - జాత మినుఁడు
తనదు గోసహస్రంబునఁ - దగులఁగొనుచు
నింగివడుటను గాఁబోలు - నేత్రములకు
నగును నాంధ్యము చీకటు - లలమఁగాదు.

సూర్యుఁడు తన గోసహస్రము లనఁగాఁ గిరణసహస్రంబులతో జనుల కన్ను లనెడు గోబృందమునుగూడఁ దగిలించుకొని యస్తమిం చుటచేతను గాఁబోలును నాంధ్యము సంభవించె నని యుత్ప్రేక్షించి

నాఁడు. ఇట కండ్లకు నాంధ్యము వచ్చుటకు నుత్ప్రేక్షింపబడిన హేతువు కవికల్పితము కాని స్వతస్సిద్ధము కాదు.

సిద్ధవిషయ యగు ఫలోత్ప్రేక్ష యెట్లన-

తే. గీ ఉదధి వెల్లువఁ బెంపు సే - యుటకుఁ బోలెఁ
బెక్కు వెలరాల నీటిని - గ్రక్కఁజేయు
జంటతప్పిన జక్కవ - పెంటిగముల
కంటినీటిని దొరఁగించుఁ - గడలిపట్టి.

చంద్రుఁడు చంద్రకాంతముల ద్రవింపజేయుటకును, చక్రవాకీ నయనములనుండి కన్నీటిని స్రవింపఁజేయుటకును, సముద్రమును బొరలించుటయే ఫలముగాఁ గవి యూహించినాఁడు. చంద్రుఁడు సముద్రమును బెంపుచేయుట సిద్ధము. కాన నిది సిద్ధవిషయ యగు ఫలోత్ప్రేక్ష.

అసిద్ధవిషయ యగు ఫలోత్ప్రేక్ష యెట్లన -

ఆ. వె. తొంటి వారుణములఁ - దోలఁచి కొంగ్రొత్తలఁ
దేరుఁ బూన్పవోలెఁ - దీరు మెఱయ
నినుఁడు దివ్యతురగ - జననదేశం బగు
నుత్తరాశకుఁ జన - నుద్యమించె. (విక్రమదేవాంక చరితము)

ఉత్తరాయణ ప్రవేశవర్ణనము. సూర్యుఁ డుత్తరాశకుఁ బోవ నెంచుటకు ఫలము, రథమునకుఁ గ్రొత్తగుఱ్ఱములను గట్టుటయే ఫలముగా నూహించినాఁడు. సూర్యుఁ డట్లు రథమునకు గుఱ్ఱములను గట్టుట స్వతఃసిద్ధముగాదు. కాన నిది యసిద్ధవిషయ యగు ఫలోత్ప్రేక్ష.

కం. ఇల నుత్ప్రేక్షావ్యంజక
ములు తఱచుగ నట్లు నిక్క - మును గాఁబోలున్
తలఁతును శంకింతు నివి మొ
దలుగల శబ్దములువలె ప - దముఃవోలెను నొ.

తలఁచుగన్, అట్లు, నిక్కము, గాఁబోలున్, తలఁతును, శంకింతును, ఇవి మున్నగు శబ్దములును, వలెన్ వోలె నను నవియు నుత్ప్రేక్షావ్యంజకములు. వీనిని బ్రయోగింప నుత్ప్రేక్ష వాచ్య మగును. లేకున్న గమ్యము. ఎట్లన,-

కం. భ్రమణమున భ్రాన్తిఁ జెందుట
విమలత్వత్కీర్తి సొచ్చె - విన్నేటి నృపా !

భ్రాన్తిఁ జెందుటచేతఁ గాఁబోలున ననెడు నుత్ప్రేక్ష గమ్యమానమగుచున్నది.

13. అతిశయోక్త్యలంకారము,

కం. భువి వెలయును నిగరణ మ
ధ్యవసానముఁగలుగ రూప - కాతిశయోక్త్యా
ఖ్య వడిగఁగను నల్లని తొగ
దువవలనన్ మెఱయు వాడి - తూపులు చెదరున్.

విషయపదార్థమును స్వవాచకపదముచే గ్రహింపక విషయివాచకపదముచే గ్రహించుట విషయనిగరణ మనియును, విషయనిగరణముచేసి పిమ్మట నుపమేయవస్తువునకు నుపమానవస్తువుయొక్క రూపమును సంబంధింపఁజేసి యభేదజ్ఞానమును గలుగఁజేయుట యధ్యవసాన మనఁబడును. అధ్యవసాన మనఁగా భ్రాన్త్యాదులచేఁగాక యిచ్ఛచేతనే కలిగిన జ్ఞానము. ఇట్లు నిగరణము నధ్యవసానమును నాశ్రయింప రూపకాతిశయోక్తియగును. అనఁగా విషయమును గ్రహింపక కేవల విషయినే గ్రహించి విషయిరూపమును విషయమునకు సంబంధింపఁజేయుట రూపకాతిశయోక్తి యగు నని తాత్పర్యము. ఓ చెలికాఁడా ! నల్లకలువదువవలన వాడితూపులు చెదరుచున్నవి, కనుము !

ఇట నల్లకలువ లనగా నేత్రము లనియు, వాడితూపు లనగా దృష్టు లనియు తాత్పర్యము. ఇట విషయమగు కండ్లను గ్రహింపక విషయి భూతమగు కలువలు గ్రహింపఁబడి రెంటికిని నభేదము చెప్పఁబడినది. ఇట్లే వాడితూపు లను చోటను దెలియవలెను.

ఉ. వాపి యొకండు మింటఁ దగ - భాసిలు నాపయి సన్నకప్పుటాల్
బాపిన బాట చూడఁ గను - లంబడు బంగరుమెట్లమీదఁ బై
బాపురె! చందనాంచితము - భవ్యమునౌ గిరియుగ్మమందు నా
దాపును జేరఁ జేకురు సు - ధారసమింట సుధాంశుఁ డాదటిన్,

వాపి యను పదముచే నాభియును, సన్నకప్పు టాల్ దాపిన బాట యనఁగా నింద్రనీలమణులచే దాపినబాట యనఁగా నూగారును, బంగరు మెట్లు వళులు, గిరియుగ్మము కుచయుగళి, సుధాంశుఁడు ముఖము, ఈ రీతిగ విషయనిగరణమును నధ్యవసాయమును నెఱుంగు నది. ఈ యతిశయోక్తికి రూపక విశేషణముచే రూపకభేదము లన్నియుఁ గలవని తెలియునది. ఎట్లన - అభేదాతిశయోక్తియును తాద్రూప్యాతిశయోక్తియు నని రెండు తెఱంగులు. తిరుగ న్యూన- అధిక-అనుభయభేదములచే నొక్కొక్కటి మూఁడు తెఱంగు లగును. ఈ రీతిగ రూపకాతిశయోక్తి యాఱు విధములు.

ఉ. వెన్నెపుల్గుపిండు సుధఁ - బేర్మిని గ్రోలఁగఁ గోరి పూలతో
టన్నన వీడిరా దెసల - నచ్చపు వెన్నెలడాలుఁ జిల్కుచున్
గ్రన్ననఁ గందుఁద్రోచి వర - ణంబునఁ బైదెసఁ దోచు నెచ్చెలీ
వెన్నెలఱేఁ డొకండు కను - విచ్చి కనుంగొను మద్ది నైపుణిన్.

విద్ధసాలభంజిక యను నాటికలో స్ఫటికప్రాకార శిఖరమున నున్న మృగాంకావళి యను రాకుమారిని జూచి, రాజు విదూషకునితో నిట్లు పలుకుచున్నాఁడు. మృగాంకావళియొక్క ముఖము చంద్రుఁడుగా

నధ్యవసింపఁబడినది. కన్నను గందుఁద్రోచి యనుటచే నాపె ముఖ చంద్రునకుఁ బ్రసిద్ధచంద్రునికన్న నాధిక్యము చెప్పఁబడినది. కాన నిది యధికాభేదరూపకాతిశయోక్తి. తక్కిన భేదముల నూహించు కొనవచ్చును.

సాపహ్నవాతిశయోక్తి II

కం. భువి నదియ తలఁపఁగ నప
హ్నవగర్భితమైనఁ జెలగు - సాపహ్నవమై
భువనప ! నీ సూక్తుల సుధ
యవు భ్రమనమున నెంత్రు చంద్రు - నందున దానిన్.

పై రూపకాతిశయోక్తియే యపహ్నవగర్భ మైనచో సాపహ్నవాతిశయోక్తి యగును. రాజసూక్తులయందలి మాధుర్యము సుధగా నధ్యవసింపఁబడినది. మఱియుఁ జంద్రునందునఁ గాదని యపహ్నవింపఁ బడినది,

శా. ముక్తావిద్రుమమధ్యమందు మధువౌఁ - బుష్పంబునం గాదు సం
వృత్తంబుల్ విధుబింబమం దవియు న-బ్ధిన్ గానఁ గావద్దియున్
వ్యక్తంబౌఁగదె ! శంఖమూర్ధమునఁ బూ-ర్వాద్రిన్ దగన్ గాదు ధీ
వ్యక్తిం బొందక భ్రాంతు లెంతురటు లా-భామామణిన్ జూడమిన్.

స్త్రీ వర్ణనము ; తేనె పుష్పంబున లేదనియును, ముత్తెము పవడముల రెంటిమధ్యమున నున్నదనియు వర్ణింపఁబడెను. ముత్తె మనగా దంత మనియును, బవడ మనఁగా నోష్ఠ మనియు నధ్యవసించుటయే కాక తేనె పుష్పమునఁ గాదనియు నిషేధింపఁబడినది. ఇట్లే చంద్ర బింబ మన ముఖముగాను, శంఖ మన కంఠముగాను నధ్యవసానముగా నెఱుఁగునది.

అలంకారసర్వస్వకారుఁడు. ఉత్ప్రేక్షాలంకారములోఁ గూడ సాపహ్నవ భేదముల నుదాహరించెను. ఎట్లన,-

ఆ. వె. మీనఘట్టనమున - మేను కంపితముగాఁ
గాంత లంతఁ జెదరి - గట్టు సేర
నెరయు నురువుగుంపు - నెపమున నట శిప్ర
చెలఁగె హీఁగి నగవు - సేసెనో లె.

శిప్రానదిలో స్త్రీలు జలక్రీడ సేయునపుడు మీనము శరీరమును గొట్టి రాచుకొనఁగా, వారు భీతిలి గట్టుచేరిరి. అంత నదిలో ఫేనము పుట్టెను. ఆ నురువుగుంపు నెపముచే నది నవ్వెనా ! యనునట్లు భాసిల్లెను. ఇది శుద్ధాపహ్నుతిగర్భిత మగు నుత్ప్రేక్షాలంకారము. నురువు నందు నురువుయొక్క ధర్మమును గప్పి, యా నురువునందే నగవు యొక్క ధర్మ మారోపింపఁబడినది. పర్యస్తాపహ్నుతి గర్భిత యగు నుత్ప్రేక్షకూడఁ గలదు. ఎట్లన,-

తే. గీ. దీనినే బింబమని రాగ - దీప్తి నెంతు
బింబ మధరము దీన రూ - పించి పోల్ప
రెంట వైశిష్ట్యబుద్ధి లే - కుంట నరులు
నామమందున భ్రమియింతురి - పామరతను.

రక్తిమచే నమయ న్తియొక్క యధరమును బింబమని యూహింతును. ఈమె యధరముతోఁ బోల్చి చూచిన బింబఫలము దీసిపోవును. ఈ రెంటికిని భేదము తెలియక పామరులు భ్రాన్తి నొందుదురు. అనఁగా బింబఫలము కానిదానిని బింబఫల మని భ్రమింతురు, ఇట ప్రసిద్ధ బింబఫలముయొక్క ధర్మమును గప్పి యా ధర్మమును దమయన్తియొక్క యధరమున నారోపించుచు, నా యధరోష్ఠమును బింబఫల మని యుత్ప్రేక్షించినాఁడు. కాన నీ యుత్ప్రేక్ష పర్యస్తాపహ్నుతిగర్భ యగుచున్నది.

హేతూ_త్ప్రేక్షయందు పర్యస్తాపహ్నుతిగర్భత్వ మెట్లన,–
"జనుల నేత్రాభిధానగోజాత మినుఁడు" అను హేతూత్ప్రేక్షయొక్క–
యుదాహరణమునఁ దెలియనగు. అచ్చట నంధకారమున నాంధ్య
హేతుత్వమును గప్పి సూర్యునిచేఁ జేయఁబడిన నేత్రాభిధానగోనయన
మున నారోపింపబడెను.

ఫలోత్ప్రేక్షయందు పర్యస్తాపహ్నుతిగర్భత్వ మెట్లన,–

తే. గీ. సూర్యసంతప్త మౌ కరి - సొలసి వాని
చుట్టలగు తమ్మిగములను - రట్టుబెట్టఁ
గావలెన్ జొచ్చుమడుఁగును - గాదు మున్గ
జలమునన్ మున్క కరికి ని - ష్ఫలముగాదె?

ఇట కరి నీట దిగుటకు ఫలము స్నానము. అయినను, అట్లు
కాదని నిషేధించి (ఇదియే యపహ్నవము) పద్మములను బాధించుట
ఫలముగా నూహింపఁబడెను.

భే ద కా తి శ యో క్తి III

కం. తనర సజాతియు నన్యం
బని మధురతఁ జెప్ప భేద - కాతిశయోక్త్యా
ఖ్య నృపతి ధైర్యం బన్యమ
మనమున గాంభీర్య మెన్న - మహి నన్యంబే.

ఏకజాతికిఁ జెందిన వస్తువులనుగూడ విజాతీయములుగాఁ జెప్పి
నచో భేదకాతిశయోక్తి యగును. వర్ణనీయుఁడగు రాజుకు సంబంధించిన
ధైర్యగాంభీర్యములు లోకసామాన్యములయ్యు విజాతీయములుగా
వర్ణింపఁబడినవి. మఱియును,–

ఆ. వె. హావభావగరిమ - లావణ్యసంపద
చతురతయును గ్రొత్త - చాయ నుండు

ప్రాతస్సృష్టియంట - పాటిగా దీ తన్వి
గ్రొత్త లెంచి ధాత - గోర్కెఁజేసె.

సంబంధాతిశయోక్తి IV

కం. సంబంధాతిశయోక్తి ; య
సంబంధమునందుఁ జెప్ప - సంబంధంబున్
డంబగు నీ నగరులు విధు
బింబంబును గొనలఁ దాకు - వింటన్ వీటన్.

సంబంధము లేకున్నను సంబంధము గల్గినటులు వర్ణించినచో సంబంధాతిశయోక్తి యగును. రాజభవనములయొక్క కొనలు మిన్నంటకున్నను మిన్నంటునటులు వర్ణించుటచే సంబంధాతిశయోక్తి మఱియును,-

తే. గీ. పగటివేళలకుఁ గడఁగూర్చు - పైడికొండ
వేగ, దటుగొందు నా కింక - వెతలు దీరు
ననుచు జక్కవ పెంటి లోఁ - గొనును ముదము
వీర రుద్రుని వితరణ - వేళలందు.

వీరరుద్రమహారాజు దానము చేయుచుండఁ బైడికొండనుగూడ బ్రద్దలుకొట్టి దానము చేయఁగల డనియును, దానిచే సూర్యప్రకాశమునకు నడ్డుతొలగిపోవును గాన నింతటినుండి రాత్రి గలుగఁబోదు, నాకు వియోగదుఃఖము వాటిల్ల దని చక్రవాకి తలంచుచున్నట్లు వర్ణింపఁబడెను. ఇట్టి తలఁపు చక్రవాకికి సంబంధింపకున్నను సంబంధించినటులు వర్ణించుటచే నిది సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము.

అసంబంధాతిశయోక్తి V

కం. యుక్తమ సంబంధాతిశ
యోక్తియ యోగంబు సెప్ప - యోగము కలుగన్

రక్తిఁ గని నీదు దానా
సక్తిని స్వర్ద్రుపుల రక్తి - చను మాకు నృపా!

సంబంధ ముండినను లే దనునట్లు చెప్పినచో నది యసంబంధాతిశయోక్తి. ఓ రాజా! నీ దానాసక్తిని జూచినచో మాకు కల్పవృక్షమందలి యాసక్తి తొలఁగుచున్నది. ఇది యాచకవచనము. యాచకులకుఁ గల్పవృక్షమందు ప్రేమసంబంధమున్నను సంబంధము లేనటులు వర్ణించుటచే నిది యసంబంధాతిశయోక్తి.

ఆ. వె. అరయు సుందరాంగి! - విరివి నొందుచున్న
కొమరుగొల్పు నీదు - గుబ్బలకును
బాహులతల నడుమఁ - బరికింపఁ బూఁబోఁడి!
చాలినంత చోటు - పాలుపడదు.

సుందరాంగియొక్క బాహులతల మధ్యమునఁ గుచవ్యాప్తికిఁ దగినంత చోటుండినను లేనట్లు వర్ణింపఁబడెను.

అక్రమాతిశయోక్తి VI

కం. కరణము కార్యము సాహితి
నరయఁగ నిల వఱలు నక్ర - మాతిశయోక్త్యా
ఖ్య, రణభువిఁ జిత్రమిది నీ
శరములు నరిగణము లొకట - జ్యానంటు నృపా!

హేతుకార్యములకుఁ బౌర్వాపర్యము స్వతఃసిద్ధము. దానిని విడిచి సహభావమును వర్ణింప నక్రమాతిశయోక్తి యగును. శరపాతమునకుఁ బిమ్మట శత్రువులు నేలఁగూలుదురు. అట్టి పౌర్వాపర్యమును విడిచి రెండు పనులకు నొక్కతటి సంభవము చూపంబడినది. జ్యా శబ్దమునకు విల్లుయొక్క యల్లెత్రా డనియు నేల యనియు ననెడు నర్థద్వయమును గ్రమముగ నన్వయించుకొనవలయును.

తే. గీ. విడువఁ గోశంబుఁ గోశము - విడుచు శత్రు
గణము, కంపింప రణమునఁ - గంపమొందు
చండహమ్మీర ఖడ్గంబు - క్షమను వీడ
నొక్క తడవనె విడుచుఁ దా - గ్రుక్కి క్షమను.

కోశము=కత్తియొర, ధనాగారమును, కంపము=కదలుట, వణకుటయును; క్షమ=ఓరిమి, నేలయును. ఈ రెండర్థములును క్రమముగ హమ్మీరఖడ్గమునకును, నతని శత్రుగణమునకు నన్వయించుకొనవలయును.

ఇట నొక్క తడవనె యనుటచే ఖడ్గకార్యములకును, శత్రుకార్యములకును గల పౌర్వాపర్యము విడువఁబడి సమాభావము చూపఁబడినది.

చ ప లా తి శ యో క్తి VII

కం. చపలాతిశయోక్తియు హే
తుపరిజ్ఞానమునఁ గార్య - ధుర వొడమంగన్
చపలాక్షి యుంగరంబు ద
లఁపఁ గంకణమాయెఁ బతి నె - లఁత! చనెద ననన్.

హేతుజ్ఞానము మాత్రమునఁనే కార్యోత్పత్తి వర్ణింపఁ జపలాతిశయోక్తి యగు. పతి దేశాంతరముఁబోవుచున్నను వెడలుచున్నానని పల్కినంతనే సతి యుంగరము చేతి కంకణమాయెను. మిక్కిలి కృశించిన దని తాత్పర్యము. మఱియు,-

శా. కేలన్ బూవును బట్టనెంచఁగనె ర- క్తింజెందు హస్తాగ్ర మా
లీలన్ లత్తుక పూతఁదెల్ప నడుగుల్ -చిందించు లౌహిత్య మాం
దోళించున్ మెయి పూతలన్ దలఁచినన్ -నోవంగఁ జిత్తంబు పె
క్కేలా ముంగురు లింపు తావియును గ్రేఁ -గెంచంగ నా తన్వికిన్.

పూవు ముట్టకున్నను ముట్టఁదలఁచినంతనే చేయి కందినట్టును, చెలులు కాళ్ళకు లత్తుకను బూయుదుమని తెలిపినంతనే పాదములు కందినట్లును, మొయిపూతలను స్మరించినంతనే చిత్తమాందోళనము చెందునట్లును, కారణజ్ఞానము మాత్రముననే కార్యములు కలిగినట్లు వర్ణింపఁబడెను. ఇట్లు వర్ణించుటచేతను. నాపెకు ముంగురుల సౌరభముకూడ భారముగ నుండె నని చెప్పుటచేతను, నాపె మిక్కిలి సుకుమారిగా నుండె నని కవి తాత్పర్యము. మఱియును,-

తే. గీ. వెడలుచున్నాను వెడలనం - చొడయఁ డెడము
గలుగకుండఁగ సతిమ్రోలఁ - బలుక నోలి
నాపె మున్గాజు లెడఁబడి - యట్టె జాఱె
వెన్కనున్నవి వహ్వారే! - బీటవాఱె.

కారణజ్ఞానము మాత్ర-ముననే కార్యము పుట్టినట్లు వర్ణింపఁబడెను.

అ త్యం తా తి శ యో క్తి VIII

కం. అగు నత్యంతాతిశయో
క్తిగఁ బౌర్వాపర్యమును వ్య - తిక్రమ మొందన్
మగువకు మానము తొలుతఁ దొ
లఁగె నూఱటఁబెట్టె వెండి - లఘుగతిఁ బ్రియుఁడున్.

హేతుకార్యములకుఁ బూర్వ పరభావమును దారుమారుగఁ జేసి చెప్పినచో నత్యంతాతిశయోక్తి యగును. తొలుత నూఱటఁబెట్టుట పిమ్మట మానము దొలఁగుట యుక్త మగుచుండ నట్టి హేతుకార్య పౌర్వాపర్యము తారుమారుగఁ జెప్పఁబడినది.

మ. తొలుతన్ సత్కవిరాజ రాజగృహ సం-దోహాంగణవ్రాతమున్
జల భృంగాకుల గంధవారణ మద-స్రావంబు వాసించు నా
వల క్షీరోదధి మధ్యభాగ మకుదు - ద్భ్రాంతోత్తరంగప్రభా
కలితంబుల్ వరవీరరుద్రుని కటా-క్షంబుల్ పయిన్ బ్రాలెడున్.

హేతుభూత మగు వీరరుద్రుని కటాక్షప్రసారణమునకుఁ బూర్వమే కవీశ్వరులకు మహైశ్వర్యదానము వర్ణింపఁబడెను.

చివరి మూఁడతిశయోక్తులకును గార్యసిద్ధి శీఘ్రముగ నాయె నని తెల్పుటయే ప్రయోజనము.

14. తుల్యయోగితాలంకారము

కం. ప్రకృతములకో యన్యములకో
యొక ధర్మం బబ్బఁ దుల్య - యోగిత పఱఁగున్
ముకుళించెడు సూ! పంకజ
నికరము శశి వొడమ స్వైరి - ణీ వదనంబుల్.

ప్రస్తుతములగు నర్థములకుఁ గాని, యప్రస్తుతములగు నర్థములకుఁ గాని గుణక్రియారూప మగు నొక ధర్మము సంభవించునటులు వర్ణించినఁ దుల్యయోగిత యగును. చంద్రోదయ మగునంతనె పద్మములును స్వైరిణీ వదనములును ముకుళించిన వను నొక క్రియారూప ధర్మము సంబంధింపఁజేయఁబడెను. ఇది కేవల ప్రకృతార్థములకు ధర్మాన్వయము. కేవల మప్రకృతములకు నేకధర్మాన్వయ మెట్లన -

కం. సుదతీ! నీ యంగకముల
మృదుభావముఁ గన్న నరుఁడు - మేదిని నెవ్వాఁ
డెద లోహిమరుచిరేఖా
కదళీమాలతులఁ గనఁడు? - కాఠిన్యంబున్.

నాయికా సౌకుమార్యము ప్రస్తుతము. అప్రస్తుతములగు చంద్రకళ, కదళి, మాలతి, వీనికి కాఠిన్య రూపధర్మము చూపఁబడినది.

తే గీ. రమ్యసంజాత నూత్న ప - త్రంబు అగుచు
స్ఫుటమనోహరపాటల - స్ఫూర్తిఁ గనుచు

భానుకరసంగమున విక - స్వరము లగుచుఁ
బృథివి దినములు నబ్జముల్ - పెంపునొందె.

గ్రీష్మర్తువర్ణనము. దినములును, నబ్జములును వృద్ధినొందెను. చెట్లు ప్రాతయాకులు రాలఁ గ్రొత్తయాకులు దొడుగుచుండెను. పద్మములును బ్రాతరేకులు రాలఁ గ్రొత్తరేకులు దొడుగుచున్నవి. దినములఁ బాటలపుష్పములు వికసించుచున్నవి. పద్మములు పాటల వర్ణము కలిగియున్నవి. సూర్యకిరణప్రసారముచేఁ బద్మములు వికసించుచున్నవి. దానిచేతనే దినములును ప్రకాశించుచున్నవి. ఇచ్చటఁ బ్రస్తుతములగు దినములకును పద్మములకును బెంపునొందుట యనెడు నేకక్రియారూపధర్మము సంబంధింపఁజేయఁబడినది.

ఆ. వె. కఱకుతనము గలుగ - గజరాజ కరములు
సతతశైత్య ముంట సరసకదళు
లేపుమీఱి యున్న - రూపునుగల్గియు
నుద్ది గావు గౌరి - యూరువులకు.

అప్రస్తుతములగు గజరాజకరము, కదళీకాండములకుఁ బార్వతీదేవియొక్క యూరువులతో సామ్యాభావ మనెడు నేకధర్మాన్వయము చెప్పబడినది. గజకరములకుఁ గఱకుఁదనము గల్గుటయు, సరసకదళులకు నెల్లకాలములఁ జల్లఁదనము గల్గుటయు దోషము కాన పోలిక తగదని భావము.

తుల్యయోగిత II

కం. హితముల సహితములను సమ
గతి వర్తింపగను దాని - గణియింతు రటుల్
సతతము నీ సుహృదసుహృ
త్తతి కిత్తువు స్వస్థితియును - దగురా ! భూపా !.

హితాహితముల సమగతివర్తనము తుల్యయోగిత యగు. ఇట మిత్రులకును నమిత్రులకును స్వస్తి తి దానము చూపబడినది. మిత్రులకు స్వస్థితియన సుఖస్థితి, శత్రువులకు స్వస్థితియన స్వర్గస్థితి యనియు నర్థము. ఈ రెండర్థములకును నభేదాధ్యవసాయముచే నైక్య మాపాదించి మిత్రామిత్రులకు నేకధర్మాన్వయము చూపఁబడినది.

కం. ఎవ్వాఁడు నలకు గొడ్డట
నెవ్వాఁ డాజ్యమునఁ దెనె - హితముగఁ దనుపున్
పువ్వులు గంధము నిడుఁ దా
నెవ్వఁడు వెగటుండు - వేప యీ ముప్పురకున్.

పూర్వోదాహరణము స్తుతియందును, ఈ యుదాహరణము నిందయందును బర్యవసించును. ఇది సరస్వతీకంఠాభరణమందు చెప్పఁ బడిన తుల్యయోగితాలంకారము.

తు ల్య యో గి త III

కం. అరయఁగ గుణాధికులతో
సరిపడఁజేయుటయు నటులు - చను నొకదానిన్
సురపతి, నిధిపతి, యముఁడును
వరుణుండును నీవు లోక - పాలురుగారే !.

ఒక పదార్థమును గుణాధికవస్తువులతో సరిపడఁజేయుటయును దుల్యయోగితాలంకార మగును. మనుజుఁడగు రాజును, ఇంద్రాది దిక్పతులతో సమానముగా వర్ణించినాఁడు.

ద్విపద. సరసిజాతులు సూపు - సందడి చెలిమి
మెఱపుఁదీవ గొలుపు - మెఱుగాఱు తళుకు
తలిని ఘనారబ్ధ - తను బొందియుండి
మరగించి యంతలో - మటుమాయమౌను.

చెలిమి పక్షమున ఘనారబ్ధత యనఁ దొలుత గొప్పగనుండుట, మెఱపుఁదీవపక్షమున మేఘమున నారంభము కల్గియుండుట. సరసిజాక్షుల చెలిమికి మెఱపుఁదీవతోఁ దుల్యత చూపఁబడెను. మొదటి పద్యమున స్తుతియును, ఈ పద్యమున నిందయును జూపఁబడెను. దండికృత కావ్యాదర్శములో నీ తుల్యయోగిత చెప్పఁబడినది. జయదేవుఁడు సిద్ధియను కావ్యగుణ మని దీనిని నుడివెను. ఎట్లన,—

కం. తలకొను సిద్ధి గుణప్రథి
తులతోఁ గీర్తింప నన్యుఁ - దుల్యత గలుగన్
బలముల నీవును జలముల
జలధియుఁ దగ వాసిగాంచ్రు - జనపతి ! యుభయుల్.

మతాంతరమున నిది దీపకము. దీపక తుల్యయోగితలకు భేదము దీపకాలంకారములోఁ దెలుపఁబడును.

15. దీపకాలంకారము

కం. అల వర్ణ్యావర్ణ్యములకుఁ
దెలియఁగ నొక ధర్మ మలరఁ - దీపక మదియా
కలభము మదజలమున భా
సిలు భూనాయకుఁడు మహిని - శితతేజమునన్.

ప్రస్తుతములకును నప్రస్తుతములకును గలిపి యొక ధర్మము నన్వయింపఁజేసిన దీపక మగును. వర్ణనీయుఁ డగుటచే భూనాయకుఁడు ప్రస్తుతపదార్థము, కలభ మప్రస్తుతము. ఈ రెంటికిని గలిపి యేక క్రియా రూపమగు ధర్మ మన్వయింపఁబడినది.

చ. ఒరఁబడు జాతిరత్న మని - మక్కరిథైయె కుతినొందుజేత దా
నరహిత వృద్ధదన్తి పులి - నంబులఁ జూపెడు శారదాపగల్

నెరసున నుండు చందురుఁడు - నెయ్యుని కౌఁగిట నల్గు బాల దా
నరతినిఁ జేదలైన నర - నాయకులున్ హవణింత్రు సూక్ష్మతన్.

ప్రస్తుతార్థము లగు నరపతులకును నప్రస్తుతము లగు తక్కిన వానికిని హవణించుట యేకక్రియారూపధర్మముగా నన్వయింపఁ బడినది. ప్రస్తుతముతో నన్వయించిన ధర్మము ప్రసంగవశమున నప్రస్తుతముతోఁగూడ నన్వయింపవచ్చును. హర్మ్యము భాసింప నుంచిన దీపము హర్మ్యమునకును వీథికినిగూడ నుపకరించునటులు. ఈ రీతిగ దీపసాదృశ్యముచే నీ యలంకారమునకు దీపక మనెడు పేరు వచ్చినది. దీప శబ్దమునకు సంజ్ఞయందు 'కన్' ప్రత్యయముచేయ దీపకశబ్దము సిద్ధించినది. మఱియును,-

కం. బంగరు పూచెడు పుడమినిఁ
బొంగుచుఁ బ్రోగిడుదు రెంచ - మువ్వురు పురుషుల్
రంగారు శూరుఁడును వా
సింగను బుధుఁ డొరులసేవ - సేయన్ గృతియున్.

శూరుఁడును విద్వాంసుఁడును సేవానిపుణుఁడును, నీ మువ్వురు ధనసంగ్రహణముచేయ సమర్థు లని భావము. ఇది ప్రాసంగిక పద్యము. ఈ మువ్వురిలో నెవ్వఁడు ప్రసంగమునఁ బఠింపఁబడిన వానికిఁ బ్రకృతత్వమును, దక్కినవారి కప్రకృతత్వమును గలుగును. అట్టు లొక వస్తువు ప్రకృతమయ్యుఁ బ్రోగిడుదు రను క్రియ బహువచనములో నుండుటచేఁ బ్రకృతమగు నొక్కదానితో నన్వయింపఁజాలక ప్రకృతాపకృతములు మూడింటితో నొక్కమాటే యన్వయింపవలసి యున్నదికదా ?

'కలభము మదమున' నను నుదాహరణమున ధర్మాన్వయము తొలుత నప్రస్తుతమగు కలభముతోను, బిదపఁ బ్రస్తుతమగు భూనాయ

కునితోను గలిగెను. అంతమాత్రమునఁ బ్రస్తుతార్థమునకుఁ బ్రాధాన్యము తగ్గదు. ప్రాసాదమునకు వెలుగునకై యుంపఁబడిన దీపము ప్రాసాదమునకును వీథికిని నొక్కమాటే కాంతి నిచ్చినను ప్రాసాదమునకుఁ బ్రాధాన్యము తగ్గదు. అట్లే యల్లుని విందుకై సిద్ధముచేయఁబడిన మధురపదార్థము తొలుత నతిథులకు వడ్డింపఁబడినను, నల్లునకుఁ బ్రాధాన్యము తగ్గదుకదా ? దీని సారాంశ మేమనిన దీపకాలంకారమునఁ గ్రియారూపధర్మము ప్రకృతాప్రకృతముల రెంటితో నొక్కమా అన్వయించినను నొక్కటి ప్రకృతమును వేఱొక్కటి యప్రకృతము ననెడు విభాగముకలదు.

తుల్యయోగితలో నట్లుకాక ప్రకృతాప్రకృతభేదము లేకుంటచేఁ బ్రాధాన్యాప్రాధాన్యభావము లేదు కాని సర్వవస్తువుల నుద్దేశించినే ధర్మము చెప్పఁబడును. మఱియు దీపకతుల్యయోగితలు రెంటియందును నుపమాలంకారము గమ్యమానమగుటలో విశేషములేకున్నను దీపకములోఁ బ్రస్తుత ముపమేయముగను నప్రస్తుత ముపమానముగ నుండును. తుల్యయోగితలో నట్టి భేదము లేకుంటచే నుపమానోపమేయభావ మిచ్ఛాధీనము.

18. ఆవృత్తిదీపకము

కం. ఆవృత్తిదీపకం బగు
నావృత్తిన్ దీపకమున - కది త్రివిధంబౌ
ఈవి న్నిటు నెలమించును
నే వగఁవఁగ నీ త్రియామ - నెలమించుఁ జెలీ !.

ఆ. వె. కడిమి మొగ్గ విచ్చెఁ - గా దంబినిని జూచి
కొండమల్లె విరిసెఁ - గొల్కొదీర

చాతకంబుకొ౦దమ - చదల మత్తుకొనెను
నేల మత్తుకొనెను - నెమ్మిగమియు.

దీప మనేకోపకారకమగునట్లు దీపస్థానీయ మగు ధర్మవాచక పదము గాని యర్థరూప మగు ధర్మము గాని పదార్థములు రెండును గాని యావృత్తి నొందుచో నది యావృత్తిదీపక మగును. నెలమించు నను చోటఁ గేవల శబ్దముల కావృత్తి. విన్ను నెలమించు ననఁ జంద్రు నిచేఁ విరాజిల్లుచున్నదని యర్థము. రేయి నెలమించు నన వియోగ భారముచే నెలకాలమును మించినది వలెనున్న దనియు నర్థభేదము కలదు. ఇది విరహిణీ వాక్యము.

రెండవ పద్యమున వర్షాకాల వర్ణనము. విచ్చెన్, విరిసె నను పదములు వేఱువేఱైనను నర్థము రెంటి కొక్కటియే యగుటచే నర్థ ములకే వాక్యద్వయమున నావృత్తి చూపఁబడెను. కాన నిది యర్థా వృత్తి దీపకము, మత్తుకొనె నను చోట రెండింట మత్తిల్లె నను నర్థము తుల్యము. కాన నిట యుభయావృత్తి.

సీ. ఉత్కంఠవముగఁ జేయు - హొయల మయూరాళి
మేదురం బగు నీల - మేఘమాల
ఉత్కంఠముగఁ జేయు - యువమానసంబుల
మీనయుగ్మకరుఁడు - సూనశరుఁడు
సమయించు యువచాత - కముల బంధురతృష్ణ
కలితరసాధార - జలద ధార
తొలగించుఁ గాముక - కులదూరజిగమిష
దయితా త్రివికలము - నయనజలము.

తే. గీ. నీదు సుందరముఖముచే - నిర్జితంబు
నైన విధుబింబ మంబుద - మందు నడఁగు

నట్టి సుకుమారతరమైన - యంబుజంబు
నీటి వెల్లువఁ దెలియఁబో - బోటి ! యడఁగు.

వర్షాకాల వర్ణనము. ఉత్కంఠముగ నెత్తఁబడిన కంఠము కల దిగ వేడుకకలదిగ నను నర్థభేద ముండుటచేఁ గేవల పదావృత్తి. అశ్లేష అర్థావృత్తిని నుభయావృత్తినిఁ దెలియనగు. దీపకమునఁ బ్రస్తుతాప్రస్తుతములకును, నావృత్తిదీపకమునఁ గేవల ప్రస్తుతములకుఁ గాని కేవల మప్రస్తుతములకుఁ గాని యేకధర్మాన్వయసామ్య ముంటచే నీ యలంకారమునకు దీపకసాదృశ్యమున నావృత్తిదీపక మను పేరు సార్థకము.

17. ప్రతివస్తూపమాలంకారము

కం. చూపడుఁ బ్రతివస్తూపమ
ప్రాపుగ నొక ధర్మ మొదవఁ - బ్రతివాక్యమునన్
తాపమునఁ జెలఁగు సూర్యుఁడు
చాపమునన్ శూరుఁ డెంచఁ - జక్కగ వఱలున్.

ఉపమానోపమేయపర మగు వాక్యద్వయమున వేఱువేఱుగ నొక్క ధర్మము చెప్పఁబడుచో నది ప్రతివస్తూపమ.

ఒక ధర్మమును వాక్యద్వయమున వేఱుగ గ్రహింప నది వస్తుప్రతివస్తుభావము. ప్రతి వస్తువునను బ్రతివాక్యార్థమునను ఉపమ యనఁగా సమానధర్మము కలది కాన దీని కీ పేరు సార్థకము.

ఒక్క ధర్మమే చెలఁగున్, వఱలు ననెడు పదద్వయముచే వాక్యద్వయమున వేఱువేఱుగ గ్రహింపబడినది. మఱియు,-

ఆ. వె. సచ్చరిత్రపరుల - సౌశీల్యసంపద
దుష్టమనుజు చెలిమి - నష్టిఁ గనదు

రమ్యకాంతినీను - రత్నదీపకలిక
తీవ్రవాతహతినిఁ - దీఱుపడదు,

తే. గీ. అమృతము స్రవించు నీ చర - ణాంబుజములఁ
జిత్త ముంచిన నరుఁడు వాం - ఛింపఁ డొండు
కలుగ మకరందనిర్ఝర - కమల మిఁకు
రకముఁ జూడదుగా మధు - వ్రతము భువిని.

ఇక్షురకము=నీటిగొబ్బి పువ్వు. ఇట వాంఛింపఁడు, చూడ దనెడు ధర్మభేదము కలదు కాన నలంకార మెట్లు పొసఁగు ననఁ గనులఁ బడినచో నెట్టి పదార్థమునైనను జూడకుండుటకు వీలుకలుగదు కాన మధువ్రతము చూడ దనునపుడు ఇచ్ఛాపూర్వకముగఁ జూడ దను నర్థము చెప్పవలసియున్నది. వాంఛింపఁ డన్నను ఇచ్ఛయింపఁ డని యర్థము. కాన వాక్యద్వయమునను నిచ్ఛాపూర్వక దర్శనాభావమే యనిచ్ఛయందుఁ బర్యవసించుటచే ధర్మైక్యము సంభవించును. కాన నలంకారము పొసఁగును.

అర్థావృత్తిదీపకము కేవలము ప్రకృతములకుఁ గాని కేవల మప్రకృతములకుఁగాని యేకధర్మాన్వయమును గలిగియుండును. దాని యుదాహరణమున సీసపద్యమున వర్షాకాలమును సంబంధించిన వగుటచే విషయము లన్నియును బ్రస్తుతములు. గీతమున ముఖవర్ణనము ప్రస్తుతము. అబ్జచంద్రు లప్రస్తుతములు. ఆ రెంటికిని నడఁగు ననెడు పదముచే నేకక్రియాన్వయము చూపఁబడినది.

ప్రతివస్తూపమాలంకారము, ప్రస్తుతాప్రస్తుత పదార్థములు రెంటికిని గలిపి ధర్మైక్యమును గలిగియుండును. ఇదియే యావృత్తిదీపకమునకును, బ్రతివస్తూపమునకును భేదము.

మఱియు నావృత్తిదీపకము వైధర్మ్యమున సంభవింపదు. ప్రతి వస్తూపమ సంభవించును. ఎట్లన,-

కం. పెనుఁ జదువరియే తెలియును
బెనుఁ జదువరి చదువు నలపు - పెలుచన్ వడిఁ గ్ర
మ్మిన బలుఁ గానుపు నొగులులఁ
గన మననునఁ దెలియఁజనదు - కద ! వంజరసన్.

విద్వాంసుని విద్యాభ్యాసక్లేశమును విద్వాంసుఁడే తెలిసికొనును. ఈ యుపమేయ వాక్యార్థమునకు. గొడ్రాలు కానుపువేదనల నెఱుంగదనెడు నుపమాన వాక్యార్థము వ్యతిరేకముగనుంటచే రెంటికి వైధర్మ్యము గలదుగదా ? మఱియును.

కం. పుడమిని నరులకు సుగుణము
లడరినఁ దామంత నవియె - యడరును, దెసలన్
బడు కస్తురి సౌరభమే
కడ నెఱుకంబడుచు లేదు - కద ! శపథోక్తిన్.

నరులకు సుగుణములుగలుగ నవి తామంతనే ప్రకటితములగును. కస్తురితావి శపథోక్తిచేఁ దెలియబడుట లేదుకదా ? ఈ తావునఁ గస్తురి కలదు, లేకున్న నీయాన యనెడు రీతిగ శపథము చేయనక్కఱలేకయే సౌరభముచేఁ బ్రకటితమగుచున్నదని భావము. ఇచ్చటనుగూడ నుపమానవాక్యము వైధర్మ్యములో నున్నది. ఇట్టి తావుల నౌపమ్యము గమ్యమగుట యెట్లన,-

చదువరియే తెలియు ననెడు నుపమేయవాక్యమందలి 'ఏ' యనెడు నిర్ధారణముచేఁ జదువరి కానివాఁడు తెలియఁడనెడు వ్యతిరేకార్థ మాక్షిప్తమగుచున్నది. దానికిఁ బుట్టువంజ తెలియ దనెడు వ్యతిరేకార్థముతో నౌపమ్యము పొసఁగును. శపథోక్తిచేతఁ గాక స్వయముగనే కస్తూరికామోదము తెలియఁబడుచున్నది యనెడు నాక్షిప్తార్థముతోఁ బూర్వవాక్యార్థమునకు సాదృశ్యము పొసఁగును.

18 దృష్టాంతాలంకారము

క౦. కృతి దృష్టాంతము బింబ
 ప్రతిబింబత్వము చెలంగఁ - బరగున్ రసఁగీ
 రితి గలవాఁడవు నీవే
 క్షితిపాలక ! ద్యుతికలాఁడు - శీతాంశుండే.

ఎచ్చట నుపమానోపమేయ వాక్యద్వయమందలి వేఱువేఱు ధర్మములు బింబ ప్రతిబింబ భావముచేఁ జెప్పఁబడునో యచ్చట దృష్టాంతాలంకారము. ఇట కీరితికిని, ద్యుతికిని బింబప్రతిబింబభావము కలదు. బింబప్రతిబింబభావస్వరూప ముపమాలంకారములో విశదీకరింపఁబడినది. మఱియును,-

తే. గీ, వేలకొలఁదియు రాజులు - వెలయుదు రిల
 జనును వీనిచేఁ బుడమి రా - జన్వతి యన
 రిక్కలు గ్రహంబు లొలసినం - బెక్కు లెక్కఁ
 దీరు నెఱి నెలరేయి జ్యో - తిష్మతి యన.

రాజన్వతి=మంచిరాజుకలది. జ్యోతిష్మతి=మంచి వెలుఁగుకలది ఇట రాజన్వతి, జ్యోతిష్మతి యను పదములలోని రాజజ్యోతిస్సులు రెంటికిని బింబప్రతిబింబభావము. వెనుకటి యుదాహరణమునఁ గీర్తి కాంతులు రెంటికిని బింబప్రతిబింబ భావములో మనోహరత్వము ప్రయోజకధర్మము. అది వాచ్యము గాక యర్థసిద్ధము. ఇట బింబ ప్రతిబింబభావములోఁ బ్రయోజకధర్మము ప్రాశస్త్యము. ఈ ప్రాశస్త్యము రాజన్వతి జ్యోతిష్మతి పదములలోని మతుప్ ప్రత్యయముచే వాచ్యమగుచున్నది. ఇట ప్రాశస్త్యార్థమున మతుప్ ప్రత్యయము. మఱియును,-

శా. వాణిన్ గొల్వరె? వేలమంది గురుసే - వాక్ప్రౌఢి కొక్కండె త
ద్వాణీ సార మెఱుంగుగాదె! కవితా - ప్రౌఢిన్ మురారార్యుఁడు
బ్రేణీభూకపుల్ తరింత్రు జలరా - శిన్ దాని గాంభీర్యమున్
రాణన్ మంథమహీధరం బెఱిఁగెడున్ - ద్రాజ్మగ్నపీనాత్మమై.

ఇట యుపమానోపమేయ వాక్యముల రెంటను నెఱుంగుట యనెడు నొక్క ధర్మమే గ్రహింపఁబడుటచేఁ బ్రతివస్తూపమ యన రాదు. మంథర పర్వతమునకు నెఱుంగుట (జ్ఞానము) సంభవింపదు కాన నెఱుంగుట యనఁ బాతాళతలస్పర్శ గాని యర్థము చెప్పవలయును. కాన వస్తుప్రతివస్తుభావము లేదు. మఱియేమన సారస్వతజ్ఞానమునకును బాతాళతలస్పర్శమునకును దుష్కరత్వరూపసాధర్మ్యముచే బింబప్రతి బింబభావమే కలదు కాన నిట దృష్టాంతాలంకారము స్పష్టము. ఒకటి ప్రస్తుతమును, మఱియొకటి యప్రస్తుత మగుటచేఁ బదావృత్తిదీపక మును గాదు. వైధర్మ్యముచేగూడ దృష్టాంతము సంభవించును, ఎట్లన,

తే. గీ. నీ మన మహామింపఁ దలఁపఁ - బో మహీశ!
మన యరులు మడిసిరిగద - యని ననిశము
ఎంత తడ వినుఁ డుదయాద్రి - కెగయఁ డంత
తడవె చీకట్లు కడఁబడ - కడరి చెలఁగు.

రాజునుగూర్చి మంత్రి వచనము. ఓ రాజా! నీ వహంకారము పూనినంతనే మన శత్రువులు రణమునఁ జచ్చిరి. సూర్యుఁ డుదయింప నంతవఱకే చీకట్లు విజృంభించునుగదా! ఇట మనస్సు అహామించుట కును సూర్యుఁ డుదయాద్రి కెగయకుండుటకును వైధర్మ్యముచే బింబ ప్రతిబింబ భావము. శత్రువులు చచ్చుటకును చీకట్లు చెలరేగుటకును వైధర్మ్యముచే బింబప్రతిబింబభావమును.

19. నిదర్శనాలంకారము

కం. తగు సమవాక్యార్థములకుఁ
దగ నైక్యారోప మిడని - దర్శన మదియౌ
జగతి నెది దాతృ సౌమ్యత
యగు నా యది పూర్ణచంద్రు - నకళంకితగాన్.

వాక్యార్థములు రెంటికి నైక్యమారోపించినచో నది నిదర్శనాలంకారమగును. దాతకు సౌమ్యత యేది కలదో యది పూర్ణచంద్రునకుఁ గళంకము లేకుండుటయే యగును, రెండును సంభవింపని వని తాత్పర్యముఁ. ఇట యెది యది యను శబ్దములచే సౌమ్యతకును నకళంకితకును నైక్యమారోపింపఁబడెను. మఱియును,-

మ. వని వాపోవుటయద్ది పీనుఁగు మెయిన్ - వాసింప నల్లుంచు టా
వనజాంకూరము మెట్టి నాటుట దగన్ - వర్షించుటే చౌటఁ దో
కను సారించుట కుక్కకున్ జెవిటికిన్ - గర్ణాంతికాలాప మం
ధున కద్దంబును జూపు టజ్ఞుజను నెం - దున్ గొల్పు టెద్దిద్దరన్.

ప్రస్తుతమగు మూర్ఖాశ్రయమునకును నప్రస్తుతములగు నరణ్యారోదనము మున్నగువానికిని 'ఎద్ది' 'అద్ది' యను సర్వనామములచే నైక్యమారోపింపఁబడెను.

నిదర్శనాలంకారము II.

కం. ఇతరులు పదార్థవృత్తియు
నితరంబు నిదర్శనముగ - నెంతురు జగతిన్
నతగాత్రి ! నీదు కనుగవ
సతతము నీలాబ్జలీలఁ - జక్కగఁ బూనున్.

వాక్యార్థములకువలెఁ బదార్థములకు నైక్యారోపము నిదర్శన మని కొందఱు తలంతురు. ఇట నేత్రద్వయము నీలోత్పలముల నీటుఁ బూనుట యను భవము. ఒక వస్తువుయొక్క ధర్మము దానికే యగును గాని మఱియొకదానికిఁ గాదు కాన, కనుక నీలోత్పలముల నీటువంటి నీటు పూనె నని చెప్పక తప్పదు. పదార్థవృత్తి యనఁగాఁ బదార్థము యొక్క యారోపము. కనుగవయందు నీలాంబుజముల నీటారోపింపఁ బడెను.

తే. గీ. కాంత విరహానుభవమున - గౌడయువతి
గండపాళినిఁ బాండిమ - యుండు నెద్ది
కానఁబడు నద్ది ఖరూరి - కాప్రపుల్ల
మంజరీగర్భగపరాగ - పుంజములను.

ఇట యుపమాన మగు ఖర్జూరమంజరీపరాగమందు నుపమేయ మగు గౌడయువతీ గండపాండిమ మారోపింపఁబడెను. తొలి యుదాహరణమున నుపమానధర్మ మగు నీటు ఉపమేయమున నారోపింపఁ బడె. అన్యధర్మ మన్యవస్తువున నారోపింపఁబడినను సంభవము దుర్లభము గాన దానిని బోలిన ధర్మాంతరము కలదని చెప్పవలసియున్నది. కాన నిది యౌపమ్యమునఁ బర్యవసిత మగుచున్నది. పదార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకారమును జయదేవుఁడు లలితోపమ యని నుడివెను.

కాంత విరహానుభవమున గౌడయువతి యను పద్యమున నద్ది యెద్ది యను సర్వనామములచే గండతలపాండిమకును, మంజరీగర్భరేణు పాండిమకును నైక్యారోపము చెప్పఁబచుటచే నిది వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శన యని ప్రాచీను లనిరి. కాని వాక్యార్థవృత్తినిదర్శన యన నర్థద్వయమునకుఁ గేవల మది యిది యను సర్వనామములచే నైక్యారోపము చెప్పుటయే కాక. బింబప్రతిబింబభావము గల వస్తుద్వయము

నకు సంబంధించియున్న రెండు వస్తువులకు నైక్యారోపము చేయుట యనియును, బదార్థవృత్తినిదర్శన యన నుపమానోపమేయవస్తువులలో నొకదానియందు మఱియొకదాని ధర్మ మారోపించుట యనియును సిద్ధాంతీకరింపవలెను. ఇట్టి వ్యవస్థ నాశ్రయించి మాచే నుదాహరణము లీయంబడెను.

'జగతి నెది దాతృసౌమ్యత యగు నా యది పూర్ణచంద్రు నకళంకితగాన్' అను నుదాహరణమున నానందకరత్వరూపధర్మ సామ్యముచే బింబప్రతిబింబ భావము నొందిన దాతృచంద్రు లనెడు వస్తుద్వయమునకు సంబంధించిన సౌమ్యతయు, నకలంకితయు ననెడు వస్తుద్వయమునకు నైక్యారోపము చూపఁబడినది కాన నచట వాక్యార్థవృత్తినిదర్శన యనియు, నట్లే 'వని వాఁపోవుట యద్ది' యను నుదాహరణమునఁగూడ మూర్ఖజనునకును, వని మున్నగు వానికిని సేవనానర్హాత్వ రూపధర్మసామ్యముచే బింబప్రతిబింబభావము చూపి, వానికి సంబంధించిన యాశ్రయము వాఁపోవుట మున్నగువానికిని నైక్యము చెప్పఁబడుటచే నదియును వాక్యార్థవృత్తినిదర్శన యని యెఱుంగునది

'కాంత విరహానుభవమున గాఢయువతి' యను పద్యమునఁ బదార్థద్వయమునకు నద్ది యెద్ది యను సర్వనామములచే నైక్యారోపము చెప్పఁబడినను నుపమానవస్తువునందు నుపమేయవస్తుధర్మ మారోపింపఁబడుటచేఁ బదార్థవృత్తి నిదర్శనయే కాని వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శన కాదని యెఱుఁగునది. వాక్యార్థవృత్తి పదార్థవృత్తి నిదర్శనలకుఁ బైరీతిగ లక్షణవ్యవస్థ చేయఁబడియుండుటచే నీ క్రింది పద్యమున వేఱువేఱు వాక్యములు లేకున్నను వాక్యార్థవృత్తినిదర్శనయే కాని పదార్థవృత్తినిదర్శన కానేరదు. ఎట్లన,-

చ. బిరబిర మాదు కోరికలఁ - బెల్లుగఁ గూర్పను బేర్మిగన్న నీ
వరయఁగనుండ దీనతను - నంజలిగట్టుచు నన్యుఁ జేరు మే
మరయక పాలఁదీయఁ దఱి - యన్ బెరకాళ్ళను బొమ్ముదన్ను నా
కరభము- జేరఁజూచెదము - గా ! శివ ! స్వర్గవి నిల్వ చెంగటన్.

ఓ శంకరా ! కోరికలఁ దీర్చునట్టి నీ వుండఁగ దైన్యముతో నన్యుని జేరు మేము కామధేనువు దగ్గఱనుండ దానిని విడిచి పాలఁ బిదుక దఱిఁజేరఁ దన్నునట్టి లొట్టిపిట్ట పిల్లను జేరఁదలఁచుకొను చున్నాము. ఈ పద్యమంతయు నొక్క-వాక్యముగనే యున్నది. కాని రెండు వాక్యములుగాలేదు. అద్ది యెద్ది యను సర్వనామములచే వాక్య ద్వయమునకు నైక్యారోపము లేకున్నను పైనఁజెప్పిన రీతిగ వాక్యార్థ వృత్తి నిదర్శనాలక్షణము ననుసరించి యీ పద్యమున వాక్యార్థ వృత్తి నిదర్శనాలంకారము కలదు. ఎట్లన ? ఇట సమస్తమైన కోరికల నిచ్చు శంకరుఁ డుండ క్షుద్రనృపతి నాశ్రయించు నరునకు, కామ ధేనువు వశమైయుండఁ బట్టరాని కరభశిసువు నాశ్రయించు నరునితో నైక్యము చెప్పఁబడినది. ఉపమానకక్ష్యలోనున్న కామధేను కరభము లకు నుపమేయ కక్ష్యలో నున్న శివక్షుద్రధనికులకు యథాక్రమముగ బింబప్రతిబింబభావము గ్రహింపఁబడవలెను. అట్లే చేరుట యనెడు క్రియలకు బింబప్రతిబింబభావము కలదు. మఱియు.-

తే గీ కడలి నీతను దరియింపఁ - గడఁగు వార
లెంచ నీ గుణజలధి ను - తించిరయ్య.

సముద్రము నీదఁదలఁచిన నరులకును వర్ణనీయప్రభుగుణరాశిని నుతించిన నరులకు నైక్య మారోపింపఁబడెను. కడలికిని గుణరాశికిని బింబప్రతిబింబభావము. ఇట వాక్యద్వయము లేకున్నను బిరబిర మాదు కోరిక లనెడు పద్యమందువలె నిచ్చటను వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనా లంకారము నిశ్చయము. ఇట్లే,-

ఆ. వె. ధరణి రాజసేవ - నరులకు నెల్లెడఁ
గత్తివాయి నాకు - టొత్తియొత్తి
అరయఁ బంచవక్త్ర - పరిరంభణంబటుల్
భుజగతరుణి మోము - ముద్దుగొంట.

ఇట ప్రస్తుతమగు రాజసేవయు, నప్రస్తుతములగు కత్తివాయి నాకుట మున్నగు నవియుఁ బదసముదాయరూప మగు నేకపదముచే గ్రహింపఁబడినను బింబప్రతిబింబ భావాపన్న వస్తువిశిష్టము లగు ధర్మములకు నైక్యారోపము చేయఁబడుటచే వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శన యగుచున్నది. ఎట్లన ? కత్తివాయి, రాజు, సింహము, భుజగతరుణి మోము, ఈ పదార్థములకు హానికరత్వరూపధర్మసామ్యముచే బింబ ప్రతిబింబభావము. అట్టి బింబప్రతిబింబభావము గల రాజు మున్నగు వానికి సంబంధించిన సేవ మున్నగు క్రియారూప ధర్మములకు నైక్యము చెప్పఁబడినది కాన. రూపకముకన్న నిదర్శనమునకు భేద మేమనిన రూపకమున నుక్తలక్షణలక్షిత మగు బింబప్రతిబింబభావ ముండదు.

రూపకస్థలమున బింబప్రతిబింబభావశంకయును లేదు. ఎట్లన,-

తే. గీ. బలిని నిగ్రహ మొనరింపఁ - బైకి నిగుడు
చక్రధరు పాదదండ మ - వక్రలీల
నళినభవు విష్టరాంబుజ - నాళ దండ
మాయె నది మీకు మోదసౌ - ఖ్యముల నిడుత.

బలిచక్రవర్తిని నిగ్రహింపఁ బైకి నిగిడిన చక్రధరు పాదదండము బ్రహ్మాసనమగు పద్మమునకు నాళదండ మయినది. ఇది విశిష్ట రూపకము. బలినిగ్రహమునకై పైకి నిగుడుట యను ధర్మముతోఁ గూడిన చక్రధరు పాదమునకు బ్రహ్మాసనీభూతపద్మసంబంధము కలుగుట యనెడు ధర్మముతోఁగూడిన నాళదండముతో రూపకము గావ నిది విశిష్టరూపకము. పైకి నిగిడిన యను నుపమేయ విశేషణమునకును

నళినభవు విష్టరాంబుజసంబంధి యగు ననెడు నుపమానవిశేషణము నకును బింబ ప్రతిబింబభావము లేదు. పద్మనాళమునకు బ్రహ్మాసన పద్మసంబంధము కల్గిన రీతిగనే యట్టి పాదదండమునకుంగూడ విష్ణునాభీగత పద్మనాళసంసర్గము కల దని సూచించుటకే యీ విశేషణములు గ్రహింపఁబడినవి. కాన నిది నిదర్శన కాదు.

ఇంక సావయవరూపకస్థలమందు విషయ విషయి విశేషణములకుఁ బరస్పరసాదృశ్యమువలన బింబ ప్రతిబింబభావముంటచే నిదర్శనాలంకారము కలదని శంకింపవచ్చును. అయినను నట్టి తావుల విషయి విషయములకు వేఱుగ నైక్యారోపమును, వాని విశేషణములకు వేఱుగ నైక్యారోపముఁ జేయఁబడుచుండుటచే నిదర్శనాలంకార మనుటకు వీలుకాదు. సావయవరూపకమున కుదాహరణ మెట్లన,-

ఉ. వెన్నెల బూదిపూతలను - వెల్లయి, పూనుచు రిక్క లెమ్ములన్
గన్నులఁ గప్పు మాయలను - గాంచిన యీ నిసి జోగురాలు దాఁ
దిన్నన ద్వీపమున్ విడిచి - ద్వీపము వట్టెడుఁ జందు పుఱ్ఱెలోఁ
జిన్నె నెపంబునన్ వెలయు - సిద్ధవరాంజన మోలిఁ బట్టుచున్,

రాత్రి యనెడు యోగిని, వెన్నెల యనెడు బూదిని బూసికొని రిక్క లనెడు నెముకలను ధరించి చంద్రుఁ డనెడు పుఱ్ఱెలో నుచ్చ యనెడు నెపముచే సిద్ధాంజనమును దాల్చి, ద్వీపమునుండి మఱియొక ద్వీపమునకు సంచరించుచుండెను. ఇచ్చట వెన్నెల మున్నగువానితోఁ గూడిన రాత్రికిని, భస్మము మున్నగువానితోఁ గూడుకొనిన యోగిని కిని విశిష్టరూపములతో నైక్యారోపరూప మగు రూపకము కాదు. మఱి యేమన ? అవయవములగు వెన్నెలకును భస్మమునకును వేఱుగ రూపకము. అట్లే నక్షత్రములకును నస్థిఖండములకును వేఱుగ రూపకము. కాన నిది సావయవరూపకము. ఇట యవయవము లగు వెన్నె

లకును, భస్మమునకును రూపకము. నక్షత్రములకు నస్థిఖండములకు రూపకము. అవయవిపదార్థ మగు రాత్రికిని యోగినికిని రూపకము. ఇట్లు నేఱు వేఱుగ నవయవావయవులకు రూపక మగుటచే నవయవ పదార్థములకు బింబప్రతిబింబభావాపేక్ష లేదు. కాన నిదర్శన యన రాదు. నిదర్శనాలంకార లక్షణమందలి వాక్యార్థపదమునకు యథాశ్రుతముగ నర్థమునే చెప్పి వాక్యార్థద్వయమునకు నైక్యారోపమే నిదర్శన యనినచో ధరణి రాజసేవ యనుచోట వాక్యద్వయము లేకుంటచే బదార్థవృత్తి నిదర్శన యనియే తెలియవలెను. ఈ మత మునఁ బదార్థవృత్తి యనఁ బదార్థముయొక్క గాని పదార్థధర్మము యొక్క గాని యారోపణము ద్వివిధము. కన్నుగవ నీలాంబుజముల నీటు నను చోట ధర్మారోప మనియు ధరణి, రాజసేవ యను చోటఁ బదార్థారోప మనియు నెఱుఁగవలయును.

నిదర్శనాలంకారము III.

కం. సదసత్పదార్థ బోధన
మదిగు నిదర్శన యటందు - రన్యముల క్రియన్
తుదఁబడు రాజవిరోధి య
ని దెసల్ విడి తమము కుందు - నిశ విధుఁ డెగయన్.

కం. తెలుపుచు ధనచయముల ఫల
మిల సుహృదభిమతము లరసి - యిడుటయ యని త
మ్మలగమి కినుఁ డుదయమునను
వెలయుచు వడి నలరు సిరుల - పెనుపులను నిడున్.

అన్యుల వ్యాపారములచే మంచి చెడుగులను బోధించుటయు నిదర్శన యని కొందఱనిరి. రాజవిరోధి నశించు నని తెల్పుచు చీకటి చంద్రోదయమున నశించుచున్నది. ఇది యసత్పదార్థబోధనము.

రెండవ పద్యమున సంపదలకు ఫలము స్నేహితుల కోర్కెలను దీర్చుట యని తెల్పుచు సూర్యుఁడు పద్మములకు నుదయమునఁ గాంతుల నిచ్చుచున్నాడు. ఇది సత్పదార్థ బోధనము. మఱియు,—

తే. గీ. సారరహితపదార్థ ము - చైత్యపదంబు
నొందియును వేగ పతనంబు - నొందు ననుచు
గిరిశిరంబునఁ బడిన శీ - కరగణంబు
వాతపోతవిధూతమై - పాత మొందు.

ఇట గిరినుండి పడెడు నీటిబిందువులు అసత్పదార్థమును బోధించుచున్నవి.

తే. గీ. అగతుం డగు రవి నుద - యాద్రి తనదు
ను త్తమాంగమునందున - నెత్తుకొని యె
పూజ్యు లేతెంచ వారికిఁ - బూజసల్పు
టుచిత మని తెల్పుచు గృహుల - కుచితవిధిని.

ఇట యుదయాద్రి దన క్రియచే సత్పదార్థబోధనము చేయుచున్నట్లు వర్ణింపఁబడెను.

కొందఱు నిదర్శనాత్రయమున మొదటిదియు రెండవదియు నసంభవద్వస్తుసంబంధము కలవి యనియు, మూడవది సంభవద్వస్తుసంబంధము కలదనియు నుడివిరి. ప్రథమ ద్వితీయ భేదముల వాక్యార్థ పదార్థములకు నైక్యము సంభవింపకున్నను సంభవించునటులు చెప్పఁబడినది. అది ప్రస్తుతాప్రస్తుతములకు సామ్యకథనమునఁ బర్యవసించును. మూడవ నిదర్శనములో నట్టి బోధ సంభవింపవచ్చును. ఉదయభానుని నెత్తిఁగొనిన యుదయాద్రివలె నతిథుల నాదరించుట యుక్తమనెడు బోధ చూచువారికి సంభవింపవచ్చును. కాన నిది సంభవించెడు వస్తుసంబంధము కలదని నుడివిరి.

20. వ్య తి రే కా లం కా ర ము.

కం. బెరయును వ్యతిరేకము రుచి
భర ముపమానోపమేయ - వైశిష్ట్యమునన్
గిరులవలె నున్నతులు స
త్పురుషులు మఱి కనఁ బ్రకృతి మృ - దువు లిలఁ దలఁపన్.

ఉపమానోపమేయములకు నెచ్చుతగ్గులు చూపింప వ్యతిరేకమగును. సత్పురుషులు గిరులవలె నున్నతులని చెప్పి, మెత్తని హృదయము కలవారని యాధిక్యము చూపఁబడినది.

తే. గీ కల్పశాఖిప్రవాళంబు - కంటె నీదు
కరమునకు వీర ! వైశిష్ట్య - మరయ నిదియె
తొల్లిఁటిది కర్ణభూషణ - మల్లఁజేయు
నావలిది కర్ణదూషణ - మడరఁజేయు.

రాజకరమునకుఁ బ్రవాళముకన్న నాధిక్యము చెప్పబడినది. కర్ణభూషణము కర్ణాలంకారము. కర్ణదూషణము దానములోఁ గర్ణుని దిరస్కరించుచున్నది యని యర్థము.

ఉపమేయమునకు న్యూనత యెట్లనిన,-

శా. రక్తింగూర్చును గ్రొన్ననల్ నిను బ్రియా - రాజద్గుణంబుల్ ననున్
సక్తింజేరు శిలీముఖంబులు నినున్ - మారాస్త్రముల్ నన్ను నా
రక్తాంఘ్రిన్ సతితాపు నీకు ముదమౌ - రా! నాకునున్ సామ్యము
త్సిక్తం బెన్న నశోక ! కాని విధిసే - సెన్ గా సశోకున్ ననున్.

అశోకవృక్షమునుగూర్చి విరహివచనము. అశోకవృక్షముతో సామ్యమును జూపి, శోకము లేని యశోకముకన్నఁ దనకు న్యూనత నాపాదించుకొనియున్నాఁడు. ఇది శ్లేషయుక్తము.

ఎచ్చుతగ్గులు తెల్పని వ్యతిరేకముగూడఁ గలదు. ఎట్లన,-

కం. చిరతరనిబద్ధముష్టితఁ
జరకోశనిషణ్ణత సహ - జమలినతను నీ
ధరఁ గృపణకృపాణములకు
నరయఁగ నగు సమత భేద - మాకారమునన్.

కృపణకృపాణములకు గుణములలోఁబోలిక గలదు. కేవలము 'ఆ' యను నక్షరముచేతనే భేదము కలదు. గుణములలోఁ బోలిక యెట్లన? లోభి పిడికిలినున్న ధనమును విడువఁడు. కత్తి గట్టిగా నతుకఁబడిన పిడి కలది. లోభి నశ్వరమగు ధనాగారమునందే నివసించియుండును. కత్తి యొరయందుండును. లోభి సహజముగ వంచనాబుద్ధికలవాఁడు. కత్తియు నల్లగ నుండును. ఈ ధర్మములచే సామ్యము కలదు. ఈ భేదమునఁగూడ వ్యతిరేకమునఁ జమత్కారము గలదు.

21. సహోక్తియలంకారము.

కం. కమనీయంబగు సహభా
వము చెలఁగ సహోక్తి యనఁగఁ - బఱఁగున్ గృతులం
దు మహీపతి కీర్తి దిగం
తము దాఁకెఁ దదీయ రిపుగ - ణముతోఁ గూడన్.

అందమగు సహచరభావము సహోక్తి యగును. మహీపతి కీర్తి దిగంతమువఱకు వ్యాపించెననియు నతని శత్రువు లంతవఱకుఁ బాఱిరనియు. మఱియును,-

చ. బడలిన భాతి నీడ చనెఁ - బాంధులతోడనె చెట్లక్రిందకున్
జడతయుఁ జేరె గ్లానివలె - సారసనీరతలంబు మీలతోన్
వడవలె నీటఁ బీల్చును బ్ర - భాకరురశ్మి జనంబుతోడుతన్
బడలికచేవలె న్నిదుర - భామలతో గృహమధ్య మొందెడున్.

గ్రీష్మవర్ణనము. మధ్యాహ్నసమయమునఁ జెట్లనీడలు చెట్ల క్రిందకుఁ జేరును. బాటసారులుగూడ నచ్చటకుఁ జేరుదురు. బాటసారులు బడలికచేఁ జేరునటులు నీడకూడ బడలికచేఁ జేరెనా! యని కవి చమత్కరించినాఁడు. జడత యనఁగాఁ జల్లతనము. అది బడలినదియా? యనునట్లు చేఁపలతోఁగూడ సరస్సుల నీటి యడుగుభాగమునకుఁ జేరెను. వడగొట్టుటచేతనా? యను నటులు సూర్యరశ్మిగూడ జనంబులతో నీటిని ద్రావెను. నిద్రకూడ బడలికచేతనువలె స్త్రీలతో గృహమధ్యముఁ జేరెనటులు కవి చమత్కరించినాఁడు. ఇట పాంథులతోఁగూడ మీాలతోఁగూడ నీ రీతిగ సహభావ ముంటచే సహోక్తి. కమనీయమగు సహభావ మనుటచే సొగసులేని సహభావమున నలంకారము పొసఁగదు. ఎట్లన,-

తే. గీ. వఱఁగి ద్వీపాంతరీయల - వంగపుష్ప
సురభివాయువు చెమ్మట - చూఱలాడఁ
బొసఁగ శ్రీతాలమర్మరాం - భోధి తీర
భూమి విహరింపు మీతని - తో మృగాక్షి!

ఇందుమతీస్వయంవరములోని సునందావచనము. ఓ ఇందుమతీ! లవంగపుష్పసురభి యగు వాయువు చెమ్మట నార్ప, శ్రీతాల వృక్షములతోఁ గూడియున్న సముద్రతీరమున నీ రాజుతోఁగూడ విహరింపుము. ఇచ్చట సహభావములో యథార్థకథనమే కాని సొగసు లేదు.

22. వినోక్తి యలంకారము.

కం కుందొందఁగ వర్ణ్యము విడు
పొందుటచే నొకటఁ దగ వి - నోక్తి చెలంగున్
సుందరమైనను దుష్టము
చందమునన్ విద్య వినయ - సంపద దొలఁగన్.

ఒక వస్తువులో నర్ణ్యమాన పదార్థము విడుపొందుటచే సొగసు లేకున్న నది వినోక్తి యగును. విద్య, వినయసంపద లేకున్నచో స్వయముగ హృద్యమయ్యు దుష్ట మగును.

కం. ఎవ్వాఁడు రాముఁ జూడఁడొ
యెవ్వానిం గనఁడొ రాముఁ - డేర్పఱచి నిజం
బవ్వాఁడు జనవినిందితుఁ
డవ్వానిని స్వాత్మగూడ - నవమతిసేయున్.

రామదర్శనము లేకున్నచో మానవునకు న్యూనత చెప్పఁబడియె. వినార్థకమగు పదము లేకున్నను వినార్థము స్ఫురించినచో వినోక్తి యగును. ఇట వినా శబ్దము లేదు. వినార్థము తోఁచుచున్నది.

వినోక్తి యలంకారము II.

కం. అందముగన వర్ణ్యం బొక
డొందఁగ విడుమఱయు నిల వి - నోక్తియయగు రా
జేంద్రుఁడ ! నీ సభ సొగసుం
బొందుర ! ఖలసంగతంబుఁ - బొందమిఁ దగురా !

ఒక వస్తువు తొలఁగుటచే వర్ణ్యవస్తువు సొగసు నొందినను వినోక్తి యగును. ఉదాహరణము స్పష్టము. మఱియును,-

మ. పొడువంగన్ దొగఱేఁడు చీకటిచెఱ - బోనాడు రేయిఱ వలెఱ
విడుఱ ధూమ్య తగఱ నిశాసమయ వహ్నిజ్వాలనుఱ బోలె లోఁ
బడఁ దీరంబు కలంతఁజెంది యది పో - వఱ దేరు గంగఱ వలెఱ
విడ మోహంబు ప్రసన్నయౌనటులు త-న్వి! యాపెఁ జూతుంగదే!

విక్రమోర్వశీయములో రాక్షసునినుండి యూర్వశిని విడిపించి యాపె మూర్ఛనుండి తెలివొందుచున్నటులు చూచి విక్రముఁడాపె

చెలికో న్నిల్లవియె. చంద్రుఁ డుదయింపఁ జీకటిని బాయుచున్న రాత్రి నివలెను, పొగనుండి బయలుపడుచున్న వహ్నిజ్వాలను వలెను, గట్టు విఱిగిపడుటచేఁ గలఁకఁజెందిన తేరుచున్న గంగానదినివలె నీపెను జూచుచున్నానని. చీకటి యున్న కనవి లేకుంటచే రాత్రి మున్నగువానికి రవన్యాన వర్ణింపఁబడినవి.

23. సమాసోక్తి అలంకారము.

కం. స్ఫురణాం బ్రప్రస్తుతమున
 నరయ సమాసోక్తి ప్రస్తు - తార్థం బెన్నన్
 కర మైంద్రీముఖమును హిమ
 కరుఁ డదె! చుంబించుఁ గనుము - కడు రక్తుండై.

ప్రస్తుతార్థము వర్ణింపఁబడ విశేషణసామ్య బలమున నప్రస్తుతార్థస్ఫూర్తి యయినచో నది సమాసోక్తి యనఁబడును. ప్రస్తుతాప్రస్తుతములగు వృత్తాంతముల రెంటిని సమాసముగ ననఁగా సంక్షేపముగఁ దెల్పుటచే నిది సమాసోక్తియైనది. ఓ చెలికాఁడా! తూర్పుదిక్కు ముఖభాగమునుఁ జంద్రుఁడు రక్తవర్ణుఁడై స్పృశించుచున్నాఁడు చూడుము. ఇది ప్రస్తుతార్థము. ఇంద్రసంబంధిని యగు నొక స్త్రీని రక్తుఁడగు నొక పురుషుఁడు చుంబించుచున్నాఁడు. ఇది యప్రస్తుతార్థము. ఇట రక్తవర్ణము కలిగి తూర్పుదిక్కుయొక్క యారంభభాగమును స్పృశించుచున్న చంద్రుని యుదయము వర్ణింపఁబడుచుండ రక్త- ఐంద్రీ- ముఖశబ్దములచే శ్లేషవశమున ననురాగముకలవాడు, ఇంద్రసంబంధిని యగు స్త్రీ, వదనము ననెడు నర్థాంతరములు బోధింపబడుటచేతను, చుంబించు ననెడు క్రియాపదమునకు వదనస్పర్శమే ముఖ్యార్థమగుటచేతను, హిమకరుఁడను పుంలింగము, ఐంద్రీశబ్దగతమగు స్త్రీలింగముచేతను బరవనితాసక్తుఁడగు జారపురుషవృత్తాంతమప్రస్తుత మగునది గోచరించుచున్నది.

శ్లిష్టవిశేషణములచేఁ గాక కేవల సాధారణవిశేషణములచేతనే యప్రస్తుతార్థస్ఫూర్తి యెట్లన,-

శా. చిందాడన్ గుచముల్ కురుల్ చెదరి భా-సింపన్ సరుల్ తూఁగ నొ
ప్పం దాటఁకములాడఁ జెక్కులఁ జెమ-ర్పన్ ముద్దుమో మెంతొ హే
లం దట్టన్ నుసుఁగేల నూర్పుల తెరల్-గ్రాలంగ నీ తన్వి నీ
యందే కేరుచు నాడు నెంతయును బు-ణ్యశ్రీగదే! కందుకా!

కందుకక్రీడ నున్న యొక యువతిని జూచి యొక యువకుఁ డిట్లు తలఁచుచున్నాఁడు. ఇట చిందాడన్ మున్నగు క్రియావిశేషణ సామ్యముచేఁ బురుషాయితమున నాసక్తురాలగు నాయికా వృత్తాంతము స్ఫురించుచున్నది. వెనుకటి పద్యమున విశేషణములు శ్లేషించినవి. ఇట శ్లేషింపక ప్రస్తుతాప్రస్తుతార్థములు రెంటికిని సాధారణముగ సంబంధించి యున్నవి.

శ్లిష్టవిశేషణములయొక్క గాని సాధారణవిశేషణములయొక్క గాని సంబంధములేక కేవల సాదృశ్యమువలననే సమాసోక్తి గలదు. ఎట్లన,-

శా. పేటుల్ వాఱెడిచోటఁ దిన్నె లివిగో-యిస్సీ! యవే చూపుచాల్
చూడాడంగల చెట్లగుంపులు బయ-ళ్ళున్ దాఁటుమాఱయ్యెనే
వేఱంచెంతు వనిన్ గడుంగడు నెడ-వీక్షింప స్వస్థానముం
మీఱన్ లేని ధరాధరంబు లదిగా-నిండారఁ దోపించెడున్.

ఉత్తరరామచరితమున శంబూకవధానంతరము రాముఁ డా తావు దండక యని యెఱిఁగి యిట్లనుకొనుచున్నాఁడు.

ఇట ప్రస్తుతమగు వనవృత్తాంతముచే సాదృశ్యవశమునఁ బూర్వపరిస్థితులు తారుమారయియున్న గ్రామనగర వృత్తాంతము మప్రస్తుతము స్ఫురించుచున్నది.

పైరీతిగ సమాసోక్తి మూడు విధములు. (1) శ్లిష్టవిశేషణ నిబంధన (2) సాధారణవిశేషణ నిబంధన (3) సారూప్యనిబంధన యని. పై మూడింటికిని వరుసగ నుదాహరణము లీయఁబడెను.

సమాసోక్త్యలంకారమున శ్లిష్టసాధారణ విశేషణముల బలముచేతఁ గాని సారూప్యబలముచేతఁ గాని స్ఫురించిన యప్రస్తుతవృత్తాంతమును బ్రస్తుత విశేష్యమున నారోపించుట కవి కభిమతమును జమత్కారియునై యున్నది. ప్రస్తుతముతో సంబంధింపని యప్రస్తుత వృత్తాంతస్ఫూర్తి యసంబద్ధప్రలాప మగునుగదా?

పై యుదాహరణములఁ గ్రమముగాఁ బ్రస్తుత మగు చంద్రుని యందు నప్రస్తుత జారవృత్తాంతమును, ప్రస్తుతమగు కందుకమున నాయికావినోదిత నాయకవృత్తాంతమును, ప్రస్తుతదండకాటవిని నప్రస్తుత మగు గ్రామనగరాదివృత్తాంతమును నారోపింపవలెను.

రూపకాలంకారమునఁ బ్రస్తుత ధర్మియందున నప్రస్తుత ధర్మియొక్క రూప మారోపింపఁబడును సమాసోక్తిలోఁ బ్రస్తుత ధర్మియందున నప్రస్తుత ధర్మిరూపము గాక యప్రస్తుత వ్యవహార మారోపింపఁబడును.

రూపకాలంకారమునఁ బ్రస్తుత ధర్మియందున నప్రస్తుత ధర్మియొక్క రూప మారోపింపవలసివచ్చుటకు రెండు హేతువులు గలవు. ఎట్లన,-

మొదటి హేతువు ముఖచంద్రుఁడనెడు రూపకస్థలమున ముఖమందుఁ జంద్రరూప మారోపింపవలసివచ్చుటకు ముఖశబ్దమునకు దగ్గఱగఁ జంద్రశబ్దము ప్రయోగింపఁబడుటయే హేతువు.

రెండవ హేతువు పైరీతిగ నప్రస్తుత ధర్మివాచకపదము ప్రయోగింపఁబడకున్నను నప్రస్తుతమగు నసాధారణ వ్యాపారము చెప్పఁబడుట. అది యెట్లన,-

తే. గీ. కాంతిమంతంబు నభిసారి - కా ముఖంబు
నంబుదుఁడు నిశఁ దన విద్యు - దత్తిఁ జూచి
దళితఘతలదారానిపా - తములతోడ
నుర్విఁ బడెనేమొ! విధుఁడంచు - నార్వఁదొడఁగె.

వర్షాకాలమున రాత్రి నొక యభిసారిక ప్రియుని యింటి కేగుచుండగా నాపె మోమును మేఘుఁడు తన మెఱపనెడు కంటితోఁ జూచి భూమిని బ్రద్దలు చేయునట్లు క్రిందఁబడు నుదకధారలతోఁ గలిసి యాకసమందలి చంద్రుఁడు భూమిపైఁ బడెనా! యని యఱచెను. గర్జించె నని యర్థము.

ఈ పద్యమున నేకదేశవివర్తి రూపకము. అవయవముల రూపకమును జూపి యవయవిని దానినిఁ జూపకుండుట యేకదేశవివర్తి రూపకము. అచ్చట నవయవియందు రూపకము తోఁపింపఁబడును. పై పద్యమునఁ జూచి యను దర్శనక్రియకు ననుకూలముగ విద్యుదక్షి యను చోట నక్షికి ప్రాధాన్యము కలుగునటులు 'మయూరవ్యంసకాదయశ్చ' అను పాణిని సూత్రముచే రూపకసమాసము చేయవలయును. ఇట్టి యవయవరూపకముచే నవయవి యగు మేఘునియందు ద్రష్ట యగు పురుషునియొక్క రూప మారోపింపక తప్పదు.

ఇట ద్రష్టృపదము లేకున్నను 'జూచి' యనెడు పదముచేఁ జెప్పఁబడిన దర్శనరూప మగు నసాధారణ వ్యాపారము సిద్ధించుట కొఱకు ట్లారోపింపక తప్పదుకదా!

అట్లే "ఏలా నీ పొడ గాంచి" యనెడు రూపకోదాహరణమునఁగూడ నప్రస్తుత ధర్మివాచక మగు విష్ణుపదము పద్యమునఁ బ్రయోగింపఁబడకున్నను సేతుమంథన క్రియాకర్తృత్వరూప మగు

నసాధారణ ధర్మము చెప్పఁబడుటచేఁ బ్రస్తుతుఁడగు ప్రభువునందు నప్రస్తుతధర్మి యగు విష్ణువుయొక్క రూప మారోపింపఁబడినది.

పై రీతిగ సమాసోక్తియొక్క యుదాహరణముల నప్రస్తుత ధర్మివాచకపదము గాని లేక యప్రస్తుత ధర్మియొక్క యసాధారణ వ్యాపారము గాని చెప్పఁబడకుంటచేఁ బ్రస్తుత ధర్మియందు నప్రస్తుత ధర్మియొక్క రూప మారోపింప నవసరములేదు. కాన నప్రస్తుత వ్యవహారసమారోపమే తగును.

కాని సమాసోక్తిలోఁగూడ నప్రస్తుత ధర్మియొక్క రూపము ప్రస్తుత ధర్మియం దారోపింపక తప్ప దనుటకు మఱియొక రీతిగ శంకింపవచ్చును. ఎట్లన,-

భిన్నభిన్న పదములచే విశేషణములను గ్రహించిన చోట నా విభిన్నవిశేషణములు తమ విశేష్యములతో నన్వయించునటులు సమాసోక్తిలోఁగూడ శ్లిష్టవిశేషణములచేతఁ గాని సాధారణ విశేషణములచేతఁ గాని గ్రహింపఁబడిన ప్రస్తుతాప్రస్తుత వ్యాపారములు తమతమ విశేష్యములతో ననఁగా ధర్మిపదార్థములతో నన్వయించును. ఇట్లు ప్రస్తుత వ్యాపారము ప్రస్తుతధర్మి యగు చంద్రునితో నన్వయించునటులు, అప్రస్తుతమగు వ్యాపారము కాముకునితో నన్వయించుటకుఁ గాముకునియొక్క స్ఫురణము తప్పదుకదా? ఇట్లగుచో "కాంతిమంతంబు నభిసారికా ముఖంబు" ననెడు నేకదేశవివర్తిరూపకోదాహరణమందువలె నిచ్చటను గమ్యమాన మగు కాముకునకుఁ బ్రస్తుతధర్మి యగు చంద్రునియందు నారోపము తప్పదుకదా? పై యేకదేశవర్తిరూపకమున ద్రష్టృపురుషుఁడు 'చూచి' యనెడు శబ్దముచే గమ్యమానుఁడగుటచే నట ధర్మిస్ఫూర్తి శబ్దతః ప్రాప్త మగుచున్నది. ఈ సమాసోక్తియందు నప్రస్తుత ధర్మిస్ఫూర్తి యర్థతః ప్రాప్తమగుచున్నది. ఇంతయే భేదముకదా? యని.

దీనికి సమాధాన మెట్లన? సమాసోక్తియందుఁ బ్రస్తుతధర్మితో నన్వయించిన ప్రస్తుత వృత్తాంతమునకువలె నప్రస్తుత ధర్మితో నన్వయించిన యప్రస్తుత వృత్తాంతమునకును బ్రాధాన్యము కలదు. అట్లే యప్రస్తుత వృత్తాంతాన్వయమునకై యప్రస్తుతజారాది ధర్మిస్ఫూర్తియును గలదు. కాని యైకదేశవర్తిరూపకోదాహరణమున దర్శనక్రియ సిద్ధించుటకై మేఘునియందు ద్రష్టృపురుషునియొక్క రూప మారోపింపక తప్పదు. ఆ రీతిగ సమాసోక్తిలోఁ బ్రస్తుత ధర్మియందు నప్రస్తుత ధర్మియగు కాముకాదులయొక్క రూప మారోపింపఁ దప్పదనుటకుఁ దగినంత యసాధారణ కారణము గన్పట్టదు. ఇదియే సమాధానము.

ఎంతమాత్రమును బ్రస్తుతముతో నన్వయింపని యప్రస్తుత స్ఫూర్తి యనుచితము గాన నా శ్లిష్టసాధారణ విశేషణములచే స్ఫురించిన యప్రస్తుత వృత్తాంతము ప్రస్తుతధర్మియం దారోపింపఁబడుచున్నది. ఆ యప్రస్తుత వృత్తాంతముగూడ నప్రస్తుత ధర్మిని సంబంధించినదిగనే యారోపింపబడును.

అది యెట్లన? ప్రభువును సంబంధించిన యశ్వము కంటఁబడినంతనే యది ప్రభువును స్ఫురింపజేయును పిమ్మట నీ యశ్వము ప్రభువును సంబంధించిన దని బోధ కలుగును. అట్లే సమాసోక్తిలోఁగూడ శ్లిష్టసాధారణ విశేషణములచే నప్రస్తుతమగు పరవనితా ముఖచుంబనాదిరూప మగు వృత్తాంతము తొలుత స్ఫురించును. పిమ్మట నప్రస్తుతమగు కాముకాది ధర్మిని స్ఫురింపజేసి తత్సంబంధిగా బోధవిషయ మగును. అట్టి యప్రస్తుత వ్యాపారమునకుఁ బ్రస్తుత ధర్మియందు సమారోప మగును. ఇట్లగుటే కవిసమ్మతమును జమత్కారియు నగును. దీనిచే సమాసోక్తియందు వ్యవహార సమారోపమే కాని రూపసమా

రోపము కాదని తేలినది. ఇట యొక శంక కలదు. ప్రస్తుతాప్రస్తుతములు స్వస్వధర్మి పదార్థములతో నన్వయించునపుడు వానికి సమప్రాధాన్య ముండుటచే నప్రస్తుతమగు కాముకవృత్తాంతమునకు ధర్మి యగు కాముకునియందే ప్రస్తుతమగు చంద్రవృత్తాంత మేల యారోపింపరాదని. దీనికి సమాధాన మెట్లనిన,-

గమ్యమానమగు జారరూపధర్మియందుకన్న వాచ్యమగు చంద్రరూపధర్మియందు నప్రస్తుతవ్యవహారసమారోపమే యుచితమగు నని.

అప్రస్తుత ధర్మిరూప సమారోప మంగీకరించనిచో నప్రస్తుత ధర్మిగమ్యుఁడగు ననెడు ప్రాచీనాలంకారికుల లక్షణ మెట్లు సంగత మగును? ప్రాచీనుఁడగు విద్యానాథుని సమాసోక్తిలక్షణ మెట్లన,-

కం. ప్రకృత విశేషణసామ్యం
బకలంకతఁ గలుగు కతన - నప్రకృత ధర్మి
ప్రకటీభవనము మతి సక
లకృతి సమాసోక్తి యన ని - లాస్థలిఁ జెలంగుఁ.

ప్రస్తుతవిశేషణములచే నప్రస్తుతధర్మి స్ఫురింపఁ జేయఁబడినచో నదిసమాసోక్తియగును. అప్రస్తుతవ్యవహారము గమ్యమగునని చెప్పక యప్రస్తుత ధర్మి గమ్యుఁడని చెప్పిన ప్రాచీనుల లక్షణ మెట్లు సంగత మగును? ఈ ప్రాచీన లక్షణమును జూచినచో ప్రసుత ధర్మియందు గమ్యమానమగు నప్రస్తుత ధర్మియొక్క రూపమే సమారోపింపఁబడవలె నని ప్రాచీనుల యభిప్రాయముగా దోచుచున్నది. లేకున్న నప్రకృతధర్మి గమ్యమానమగు నని వారేల స్పష్టముగఁ జెప్పెదరు?

సమాధానము. చంద్రుఁడు కడురక్తుండై యనెడు పై యుదాహరణమున శ్లిష్టములగు ముఖరక్తపదములచేతను, జుంబించుచున్నగు పదములచే వ్యక్తమగు నప్రస్తుత వృత్తాంతమునకు నప్రస్తుత ధర్మి

యగు కాముక సంబంధము లేకుండఁగఁ బ్రస్తుత ధర్మియగు చంద్రు నందు నారోపించుట చారుత్వమును గూర్పదు కాన తత్సంబంధిగనే యారోపము చేయవలయునని లోఁగడఁ జెప్పియున్నాము. కేవలము శ్లిష్టవిశేషణముచేఁ గాముకుఁడు వాచ్యరీతిగఁ జెప్పఁబడఁడు. కాన నప్రస్తుత ధర్మికి వ్యంగ్యరీతిచే నభివ్యక్తి తప్పదు కానఁ బ్రాచీనులిట్లు తమ లక్షణమున నప్రస్తుత ధర్మి వ్యంగ్య మగునని చెప్పుట యసంగతము కాదు.

ఇచ్చట నొక సంశయము కలుగుచున్నది. ఎట్లనిన? ప్రకృతార్థముతో సంబంధింపని యర్థాంతరాభివ్యక్తి యసందర్భ ప్రలాపమగును. గాన నట్టి యప్రస్తుత వృత్తాంతమును ధర్మి సంబంధము లేకుండఁగనే చమత్కారమునకై ప్రస్తుత విశేష్యమున నారోపింపవచ్చును. ఇట్లు చేసినచో నసందర్భార్థాభిధానదోషము తొలఁగును. కాన నప్రస్తుత ధర్మియగు కాముకునియొక్క (జారునియొక్క) యభివ్యక్తి లేకుండఁగనే శ్లిష్టపదములచే వచ్చిన పరవనితా ముఖచుంబనరూపమగు నప్రస్తుత వ్యవహారముమాత్రమే ప్రస్తుత ధర్మియగు చంద్రునియం దారోపింపవచ్చును గానఁ బ్రాచీనలక్షణమున నప్రస్తుత ధర్మి వ్యంజనమును జెప్పుటెట్లు సంగతమగు ననిన. దీనికి సమాధానమెట్లన,-

శ్లిష్టవిశేషణస్థలముల నాదోషనివృత్తికై యారీతిగ నన్వయమంగీకరింపక తప్పదు. లేకున్న శ్లేషచే వచ్చిన యర్థాంతరస్ఫూర్తి నిరర్థకమగును గాన. అట్లయ్యు సాధారణ విశేషణస్థలముల విశేషణపదములకు శ్లేష లేకుంటచేఁ బ్రకృతాప్రకృత వ్యవహారములకు సంబంధించిన యర్థ మొక్కరీతిగనే యుండును. అట్టి యర్థము ప్రకృతధర్మితో నన్వయించినచోఁ జరితార్థమగును గాన నసంబంధార్థదోష ముండదు. కానఁ జమత్కారమునకై కవిచే నభిలషింపఁబడిన యప్రస్తుతమగు

నట్టి "చిందాడన్"మున్నగు సాధారణవిశేషణములచేవచ్చిన పురుషాయితాసక్తవనితా వ్యాపారము అప్రకృత ధర్మియగు నాయకుని సంబంధించినదిగనే ప్రకృతధర్మి యగు కందుకమున నారోపింపక తప్పదు. కానఁ బ్రాచీనుల యప్రస్తుతధర్మి వ్యంజనము సంగత మగుచున్నది.

ఇచ్చట మఱియొక రీతిగ శంక చేయవచ్చును. ఎట్లన - శ్లిష్ట విశేషణస్థలమందువలె సాధారణ విశేషణస్థల మందునను నప్రస్తుత మగు పురుషాయితాసక్త నాయికా వ్యవహారము ప్రస్తుతముతో సంబంధింపకున్నచోఁ బైదోషము తప్పదు కాన నప్రస్తుతధర్మి యగు నాయకుని స్ఫూర్తి లేకుండగనే ప్రస్తుతధర్మి యగు కందుకమున నారోపింపవచ్చును గానఁ బ్రాచీనలక్షణ మెట్లు సంగతమగునని. దీనికి సమాధాన మెట్లన -

సాధారణ స్థలమం దట్లు చెప్పిన చెప్పవచ్చును గాని సారూప్యనిబంధనయగు సమాసోక్తియొక్క భేదమున శ్లిష్టసాధారణ విశేషణ శబ్దములు లేకుంటచే శబ్దములచేతఁ గాక కేవల మర్థసారూప్యము చేతనే యప్రకృత వ్యవహారము వ్యక్త మగుచున్నది, అదియును అప్రస్తుతధర్మి సంబంధిగనే వ్యక్తము కాకతప్పదు. అట్లగుటచేఁ బ్రకృతధర్మి యగు వనమందు గ్రామనగరాది సంబంధి యగు నప్రస్తుత వృత్తాంత మారోపింపఁబడుచున్నది.

దీని ఫలితార్థ మేమనిన? సారూప్యనిబంధన యగు సమాసోక్త్యుదాహరణమునఁ బ్రస్తుతార్థముయొక్క సారూప్యముచే వ్యక్త మగు నప్రస్తుత వృత్తాంతము వాచ్య మగు ప్రస్తుతధర్మి సంబంధము కల ప్రస్తుత వృత్తాంతమువలె నప్రస్తుతధర్మి సంబంధముగనే సారూప్యముచే వ్యక్తమగు ననియు నట్టి యప్రస్తుతసంబంధి యగు వ్యాపారము నకు నప్రస్తుతధర్మి సంబంధిగనే ప్రస్తుతధర్మి యందు నారోపము చేయవలయు ననియును దెలియవలయును. కాన సారూప్యనిబంధన యగు

సమాసోక్తిలోఁ దప్పక యప్రకృతధర్మి వ్యంగ్యము కాకతప్పదు. ఈ సారూప్య నిబంధనయగు సమాసోక్తిని ప్రాచీనులు కూడ నంగీకరించిరి. "ఏఱుల్ వాఱెడు చోట" యను పద్యము సారూప్యనిబంధన యగు సమాసోక్తి కుదాహరణ మీయఁబడెను గాన నచ్చట నీ పై విషయమంతయు సమన్వయించుకొనఁ దగు.

ఈ రీతిగ సారూప్యస్థలమున నవశ్య మంగీకరింపవలసిన నప్రస్తుత ధర్మివ్యంజనము శ్లిష్టసాధారణ విశేషణ నిబంధనములగు సమాసోక్త్యుదాహరణములఁగూడ నంగీకరించుట యుక్తము కానఁ ప్రాచీనుల లక్షణము సంగత మగుచున్నది.

ఈ రీతిగ నప్రస్తుతధర్మితో సంబంధించిన యప్రస్తుత వ్యవహార మునకుఁ ప్రస్తుత వ్యాపారాశ్రయుండగు ప్రస్తుతధర్మియం దారోపము సిద్ధాంతీకృతమైనది.

ఓయీ!

కం. కరమైంద్రీ ముఖమును హిమ
కరుఁ డదె! చుంబించుఁ గనుము - కడురక్తుండై.

ఈ శ్లిష్టవిశేషణ నిబంధనయగు సమాసోక్త్యుదాహరణమున ముఖపదమాది భాగమునను వదనమునను శ్లేషించుటచేతను, రక్త శబ్దము రక్తవర్ణుఁడు. అనురక్తుఁడు అను నర్థద్వయమునను చుంబనము, సంబంధము వక్త్రసంయోగ మను నర్థములను శ్లేషించుటచేతను, నప్రస్తుత కాముక వ్యవహారస్ఫూర్తి కలుగుచున్నది. ఈ రీతిగనే శ్లేషాలంకారములో నీయఁబడు,-

కం. ఉదయంబున వెలయుచు రతి
మదవతులకు నిడుచు రక్త - మండలుఁ డగుచున్
మృదుకరములఁ గొనుఁ గువలయ
హృదయము నీ రాజు కనుమ - హిమ మిలఁ బర్వన్.

అను నుదాహరణంబునగూడ శ్లిష్టవిశేషణములచే నప్రస్తుత రాజవ్యవహారము వ్యక్తమగుచుండుటచే నీ పద్యమున సమాసోక్తి యని యేల యనరాదు ? ఇట్లనినచో దానికి సమాధాన మెట్లన ?

కేవలము విశేషణములే శ్లేషించి విశేష్యము శ్లేషింపక యప్రస్తుత వృత్తాంతము గమ్యమానమగునప్పుడు సమాసోక్తి యని యెఱుంగ వలయును. ఇట్లనుటచేఁ బై శ్లేషోదాహరణమున విశేషణపదములే కాక విశేష్యమగు నృపతిని దెల్పు రాజపదముగూడ శ్లేషించి యప్రస్తుతమగు రాజవృత్తాంతమును బోధించుచున్నది; కాన నిట సమాసోక్తి లక్షణమునకుఁ బ్రసక్తిలేదు.

పై సమాసోక్త్యుదాహరణమున రక్తపదమును ముఖపదమును శ్లేషించుటచే నర్థాంతరములు వాచ్యము లగుచున్నవి. చుంబించు నను పదము శ్లేషింపకున్నను నర్థద్వయమును బోధించునంతమాత్రముననే శ్లిష్ట మని వ్యవహరింప బడుచున్నది. చంద్రశబ్దగతమగు పుంలింగముచేఁ గాముకాభివ్యక్తి యగుచున్నది. ఐంద్రీశబ్దగత స్త్రీలింగముచే నాయికాభివ్యక్తి యగుచున్నది. ఇంద్రసంబంధిత్వ రూపధర్మముచే నాయికకుఁ బరకీయత్వము వ్యజ్యమానమగుచున్నది. ఈరీతిగఁ గాముక కర్తృక పరవనితా ముఖచుంబన రూపమగు నప్రస్తుత వ్యవహారము స్ఫురించుచున్నది. అట్టి యప్రస్తుతవృత్తాంతమునకుఁ బ్రస్తుతవిశేష్యమున నారోపము చేయఁబడవలె నని యలంకారసమన్వయము తెలియనగు.

పై పద్యమున వాక్యార్థబోధ మెట్లన : శబ్దశక్తిచే సంప్రాప్తమగు ప్రాచీ ప్రారంభ సంబంధముగల చంద్రునకును వ్యంజనా వ్యాపారముచే వచ్చినట్టి కాముకసంబంధి యగు సానురాగపరనాయికా ముఖచుంబనరూప మగు నప్రస్తుత వ్యాపారమునకును నాశ్రే

యాశ్రయి భావసంబంధముచే నన్వయము. దీనిచేఁ బ్రాచీ ప్రారంభ సంబంధాశ్రయుఁడగు చంద్రుఁడు కాముకసంబంధి యగునట్టియు సానురాగ పరనాయికా ముఖచుంబన రూపమగు వ్యాపారమున కాశ్రయుఁడని వాక్యార్థబోధము. ప్రస్తుతవృత్తాంతమునకు నప్రస్తుత వృత్తాంతముతో నభేదాధ్యవసాయము చేయవలయుననియు నట్లే ప్రస్తుత ధర్మియందున నప్రస్తుత ధర్మిరూపమును దాదాత్మ్యముచే నారోపించి యట్టి ప్రస్తుత ధర్మియందే యట్టి ప్రస్తుతవృత్తాంతమునకు నారోపము చేయవలయునను మతము నాశ్రయించినచోఁ గాముకాభిన్నుఁడగు చంద్రుఁడు సానురాగ పరనాయికా ముఖచుంబనాభిన్నమగు ప్రాచీ ప్రారంభ సంయోగరూపవ్యాపారమున కాశ్రయభూతుఁడని వాక్యార్థ బోధము.

24. పరికరాలంకారము.

కం. వెరయును విశేషణం బది
  ధర సాభిప్రాయమైనఁ - దగఁ బరికరమై
  హరుఁడు హిమాంశూత్తంసుఁడు
  కర మాశ్రితతాప మణఁచి - కాచుతఁ గృపతోన్.

విశేషణ మభిప్రాయగర్భితమగుచో పరికరాలంకార మగును. హిమాంశూత్తంసుఁడను హరవిశేషణము తాప మణఁచుటలో హరునకు సామర్థ్యమును బోధించుచున్నది.

ఉ. నీ కృప నా పయిన్ బరఁగ - నే నొక పూవిలుకాఁడనై వనం
  గాక ! వసంతు నొక్కనినె - గాదిలి దోడుగఁగొంచుఁ జూపి నా
  టీకుఁ బినాకపాణి హరు - డిల్లపడంగ నొనర్తు నజ్జరే !
  నాకపతీ ! కనుంగొనఁ ద - దన్య ధనుర్ధరు లొక్కలెక్కయే ?

కుమారసంభవ కావ్యమున మన్మథుఁ డింద్రునిగూర్చి పల్కిన వాక్యము. నేను పూవిలుకాఁడనను విశేషణము మన్మథుఁడు సారహీన మగు నాయుధము కలవాఁడనియుఁ బినాకపాణి యను హరవిశేషణము హరుఁడు సారసహితమగు నాయుధము కలవాఁడనియు నభిప్రాయగర్భితములుగా నున్నవి.

తే. గీ. హేయతరవస్తు నిలయము - నీడ్య సముప
క్రృతి వినాశమును జీర్ణ - గతియునైన
తుచ్ఛదేహంబు పోషింప - నిచ్ఛయింతురి
దుష్టకర్మము సేసియు భ్రష్టమతులు.

శరీరమును సంబంధించిన విశేషణము లన్నియు శరీరము హేయ మగుటచేఁ బోషింపఁదగినది కాదని యభిప్రాయగర్భితములు.

చ. శ్రుతులను వేర్పరింపఁగద ! - రూపు ధరింపను బుట్టపొట్ట నే
గతి హరిపొక్కిలిన్ దనువు - గాంచమ బల్కను భాష్యభాషితం
బతి రమణీయ సత్కథ బృ - హత్కథ నల్లను నొజ్జగాను స్వ
ర్పతికి ధరాధినాథ ! యెటు - పల్కఁగలాఁడను నీ గుణౌఘముల్.

ప్రభుస్తుతి. శ్రుతులను వేరుపరుప ననగా వేదవిభాగము చేయ జాలనని యర్థము. ఇవి మున్నగు విశేషణములు (గుణవిశేషబోధక ములు) వ్యాసాదులయందలి యసాధారణ కార్యకరణ సామర్థ్యమును బోధించుచున్నవి. అట్టి సామర్థ్యము కవికి లేమింటచేఁ దాను వ్యాసుఁ డును, వాల్మీకియును, బ్రహ్మయును, గుణాఢ్యుఁడును, బృహస్పతి యును గానని నభిప్రాయమును బోధించుచున్నవి. మొదట నుదా హరణములుగా నీయబడిన పద్యముల రెంటను నొక్కొక్క విశేషణ మును బిమ్మట నీయఁబడిన పద్యముల రెంటను బహువిశేషణములును గలవు. "హేయతరవస్తు నిలయము" అను నుదాహరణమున విశేష

ణము లన్నియు నొక్క యభిప్రాయమునే సూచించునవిగను బదార్థ రూపములుగను నున్నవి. "శ్రుతులను వేర్పరింప" నను పద్యమున విశేషణములు భిన్నాభిప్రాయములను సూచించునవిగను వాక్యార్థములుగ నున్నవి.

పరికరాలంకారమున వ్యంగ్యార్థము భాసించుచున్నను ధ్వని యని తలంపరాదు. ఆ వ్యంగ్యార్థము వాచ్యార్థమునకు శోభనఁ గూర్చుచు గుణీభూత మగుచున్నది. కాన దానికిఁ బ్రాధాన్యములేదు. వాచ్యార్థమునకే ప్రాధాన్యము కలదు కాన. అదెట్లనిన: మొదటి యుదాహరణమున హిమాంశూత్తంసు డనెడు హరవిశేషణము హరునకుఁ దాపహరణసామర్థ్యమును వ్యక్తము చేయుచున్నది. కాని, యా వ్యంగ్యార్థము హరుక ర్తృక మగు నాశ్రితతాపహరణరూప మగు వాచ్యార్థక్రియకు సాధక మగుచున్నది. కాన నప్రధానము.

రెండవ యుదాహరణమున నీ కృప నాపయిన్ బరఁగ నను పద్యమునఁ బూవిలుకాఁడు, పినాకపాణి యనెడు విశేషణములు మన్మథుఁడు హరుఁడును వరుసగ నసారమగునట్టియు ససారమగునట్టి యాయుధములు కలవా రనెడు వ్యంగార్థములను బోధించునవియైనను వానికిఁ బ్రాధాన్యము లేదు. మఱి యేమనిన? ఇతర ధన్వులు నా కొక లెక్కయే యను కైముతికన్యాయముచే నితర ధనుర్ధరుల ధైర్యమును బోగొట్టుటకు మన్మథునకు శక్తిగల దనెడు వాచ్యార్థమునకు సాధకము లగుచున్నవి కాన నప్రధానము లగుచున్నవి.

మూడవ యుదాహరణమునకు హేయతరవస్తునిలయ మనెడు పద్యమున విశేషణములు శరీరము పోషింపఁదగినది కా దనెడు వ్యంగ్యార్థమును బోధించుచున్నను నట్టి శరీరమును బోషించుటకై పాపకర్మము నాచరించు జనులు మతిహీను లగుచున్నా రనెడు వాచ్యార్థమునకు సాధకమగుచున్నది కాన నప్రధానము.

నాల్గవ యుదాహరణమగు శ్రుతులను వేర్పరింప ననెడు పద్యమున వ్యాసుఁడు, వాల్మీకి మున్నగువారికి నసాధారణ కార్యకారణ సామర్థ్యమును విశేషణములు వ్యక్తము చేయుచున్నవైనను దానట్టి వాఁడు కాకుంటచే రాజగుణములను వర్ణించుటలోఁ గవికి సామర్థ్యములే దనెడు వాచ్యార్థమును సాధించుచుంటచే వ్యంగ్యార్థమునకుఁ బ్రాధానము లేదు.

పై రీతిగఁ బరికరాలంకారమున వ్యంగ్యార్థము, వాచ్యార్థమునకు శోభనుగూర్చుచు దాన ప్రధానమగుటచే నట ధ్వని యనుటకు వీలు గాదు.

ఈ రీతిగ వ్యంగ్యార్థము వాచ్యార్థమునకుఁ బరికరమగుటచే ననఁగా నంగమగుటచేతనే యీ యలంకారమునకుఁ బరికర మనెడు నామము సార్థక మగుచున్నది.

ఈ యలంకారవిషయమున గొంద ఱీ విధముగఁ బల్కిరి. ఎట్లనః ఎట్టి ప్రయోజనమును బొందని విశేషణము పద్యమునఁ బ్రయోగింపఁ బడినచో నపుష్టార్థ మనెడు కావ్యదోషము సంభవించును గాన నొక్క సాభిప్రాయవిశేషణము గల పద్యముల నాయపుష్టార్థదోషము లేదని చెప్పవలెనే గాని దాని నొక కావ్యాలంకారముగాఁ బరిగణింప వీలు కాదనియు సాభిప్రాయములగు బహువిశేషణములుగల తావులవానిలో నొక్క విశేషణముచే నా దోషము నివృత్తికాగాఁ దక్కిన విశేషణములు కావ్యాలంకారములుగాఁ బరిగణింపఁబడవచ్చు ననియుఁ బల్కిరి. కాని యీ రీతిగ ననేక సాభిప్రాయవిశేషణము లున్న తావులఁ బరికరాలంకార మనియును సాభిప్రాయమగు నొక్క విశేషణమే యున్న తావుల దోషము లేకుంటయే ప్రయోజనము కాన నలంకారము కాదనియును జెప్ప వీలుకాదు. ఏలయన - శ్లేషయమకాదు లున్నచోట శబ్దాలం

కార నిర్వాహణమే చమత్కృతిహేతు వగుటచే నట్టి తావుల శ్లేష శబ్దాలంకారాది నిర్వాహణమునకై నిరర్థకవిశేషణము నొకదానిని జెప్పినను నపుష్టార్థత్వదోషము కలుగదు. అట్టిచోట నొక్క విశేషణమైనను సాభిప్రాయమగుచోఁ జమత్కృతి కలుగును గాన నచ్చట నలంకారము సంభవింపవచ్చును ఎట్లన -

కం. కల తన వేలుపుఁ గొలువక
వెలివేలుపుఁ గొలువ నరుల - వెత లలము నిలన్
బలి వనవదనవదగనగ
దలనులఁ దొలిదలరుఁ గొలువఁ దలఁకుడు పరునిన్.

శిశుపాలవధ కావ్యమున నింద్రునిఁ బూజింపదలఁచిన నందుల గూర్చి శ్రీకృష్ణుఁడు పల్కిన వాక్య మిది. మానవులు దమ వేలుపును గొలువక యితరుఁడగు వేలుపును గొలిచినచో వారికిఁ గీడు దప్పదు. కాన నో నందులారా! వనవత్=సమృద్ధిగ నీరును బచ్చికబైళ్ళును గల యడవులతోఁ గూడియున్న, అగ=పర్వతమును, అనవత్=మనలను రక్షింపనట్టి, నగదలనుఁడు=పర్వతముల రెక్కలను నఱికిన యింద్రుఁడు నీ యిరువురిలోఁ దొలిది యగు పర్వతమునే కొల్చుట యుక్తము. పరుఁడగు నింద్రుని గొలువఁదలఁపకు డని కృష్ణుఁడు చెప్పెను. ఈ పద్యమున లకారము చాలమారు లావృత్తి యగుటచేతను మూఁడవ పాదమున 'నవదనవద' యనుచో 'నవద' యను పద మావృత్తి నొందుటచేతను వృత్త్యనుప్రాస ఛేకానుప్రాస లనెడు శబ్దాలంకారములను గవికూర్చుటలోఁ బ్రయత్నము సఫలమగుట చేతను నొక్కయభిప్రాయ యుక్త విశేషణ మున్నను శోభగల్గుటచే నలంకారము పొసగును. అది యెట్లన? వనవత్=నీరును నడవులును గల యనెడు నగవిశేషణము సాభిప్రాయముగాఁ బ్రయోగింపఁబడి శోభాధాయక మగుచున్నది. ఈ విశేషణము గోవుల పోషణమునకు నీరును, పచ్చికబయళ్లును, ఫల

పుష్పాసులును గల యీ పర్వతము మనకును మన గోవులకును రక్షక మగుటచే మన కారాధ్యమైన దనెడు నభిప్రాయమును గలిగియున్నది. ఈ రీతిగనే యమకశ్లేషాదులు లేనిచోటఁగూడ నొక్క విశేషణము సాభిప్రాయమైనను నలంకారము సంభవించునని చెప్పినను జెప్ప వచ్చునుగదా ?

25. పరికరాంకురాలంకారము.

కం ఇల సాభిప్రాయముగా
సలుపు విశేష్యంబు పరిక - రాంకుర మదియౌ
నలుఁగేల్తాలుపు శ్రితులకుఁ
బొలుపుగ నిడుఁగాత నాల్గు - పురుషార్థంబుల్.

విశేష్యము సాభిప్రాయమైనచోఁ బరికరాంకుర మగును. చతుర్భుజుఁడగు విష్ణువు భక్తులకు నాల్గు పురుషార్థముల నిడుఁగాత. నలుగేల్తాలు పనెడు విశేష్యము నాలుగు పురుషార్థము లను నాల్గు చేతులతో నిడుటకు సమర్థుఁ డనెడు నభిప్రాయమును సూచించుచున్నది.

ఆ. వె. చయ్యన ఫణిరాజు - శక్తుండు పలుకంగ
రాణ హైహయుండు - వ్రాయుటకును
అతులన్ గనుటకు - నాఖండలుఁడు దగు
నాకుఁ దగునె ? నీగు - ణంబు లెన్న.

రాజునుగూర్చి కవిస్తుతి, ఫణిరాజు, హైహయుఁడు, ఆఖండలుఁడను విశేష్యములు సహస్రముఖుఁడు, సహస్రబాహువు, సహస్రాక్షుఁ డను నర్థములను స్ఫురింపఁజేయుచున్నవి.

26. శ్లేషాలంకారము.

కం. ప్రకృతాప్రకృతోభయగతి
నకలుష నానార్థకలన - మగు శ్లేషము నాన్

సకలము మాధవుఁడెవఁడూ
నికగలగంగమలనెత్తి - నెమ్మికఁబూనెన్.

కం. సతిమోమబ్జాకృతిఁగనుఁ
తరవికిరణావలంబి - తారుణ్యరుచిన్
ధృతిఁబేర్చె వాహినీపతి
కృతఘాతోత్ కీ ప్తభూరి - కీలాలములన్.

ప్రకృతము, అప్రకృతము, ప్రకృతాప్రకృతము ననెడు మూఁడు గతులచే నానార్థములను గూర్చుట శ్లేషాలంకార మనఁబడును. సకలము మాధవుడను పద్యార్థము ప్రకృతశ్లేష కుదాహరణము. మాధవుఁడు మాకు సకలము నగుచున్నాఁడు. మాధవుఁ డెట్టివాఁడన! ఊనిక=గోపాలుర ధైర్యము, కలఁగంగన్=కలఁగిపోగా, నింద్రునిచేఁ గురిపింపఁబడిన వర్షముచే గోపాలుర ధైర్యము చెదరిపోగా నని యర్థము. మలన్=పర్వతమును ఎత్తి నెమ్మిక ధరియించినవాఁడు. రెంఁడన యర్థము. ఉమాధవుఁడు=శంకరుఁడు మాకు సకలమును నగుచున్నాడు. ఉమాధవుఁ డెట్టివాఁడన? ఊనికగల=వేగముగల, గంగను=గంగా నదిని, మలన్=హిమవత్పర్వతమున, నెమ్మికతో నెత్తి ధరించిన వాఁడు. మరియు, హరుఁడును స్తుతివిషయభూతు లగుటచేఁ బ్రకృతు లగుటనే నిది ప్రకృతశ్లేషము.

రెండవ పద్యమునఁ బూర్వార్థము, అప్రకృతశ్లేషమున కుదాహరణము. ఎట్లన: సతిమోము తతరవికిరణావలంబి తారుణ్యరుచి గల యబ్జాకృతి నొందుచున్నది. అబ్జ పదమునకుఁ బద్మ మనియును, జంద్రుఁ డనియు నర్థము. ముఖవర్ణనము ప్రస్తుత మగుటచే నబ్జపదముచేఁ జెప్పఁబడు పద్మచంద్ర రూపార్థములు రెండును నప్రకృతములు. అందునఁ బద్మము రవికిరణ సంపర్కముచేఁ బొందఁబడిన

యారుణ్య రుచిగలది యనఁగా నెఱ్ఱని రంగు గలది. చంద్రపక్షమున చంద్రాకృతిగూడ రవి కిరణముల నవలంబించుటచే వచ్చిన తారుణ్య రుచి కలది యనఁగా బూర్ణభావము కలది యని యర్థము. చంద్రునకు సకలకలా పరిపూర్ణత సూర్యకిరణ సంపర్కముచేఁ గలుగుచున్నదని జ్యోతిశ్శాస్త్ర సిద్ధాన్తము. కిరణావలంబిత+ఆరుణ్యము, కిరణావలంబి+తారుణ్యము, అని రెండింటఁ బదవిభాగము.

ఉత్తరార్థము ప్రకృతాప్రకృతములు రెంటికిని సంబంధించిన శ్లేష కుదాహరణము. ఎట్లన: ఇట సేనాపతి వర్ణనము ప్రస్తుతము, వాహినీపతి యన సేనాపతి యనియు సముద్రుఁడనియును నర్థద్వయము. సేనాపతి దనచేఁ జేయఁబడిన ఖడ్గఘాతములచేఁ జిమ్మఁబడిన మిక్కుటమగు కీలాల మనఁగా రక్తము కలవాఁడు, సముద్రార్థ మప్రస్తుతము. సముద్రుఁడు తరంగముల పరస్పరాఘాతములచేఁ బైకెగురఁగొట్టఁబడిన కీలాల మనఁగా నీరు కలవాఁడు, అట్టి రక్తముచేతను సేనాపతియు నట్టి నీటిచే సముద్రమును విజృంభించుచున్నారని యర్థము.

కం. అపకృతుఁ డయ్యును నెవ్వఁడు
కృపఁ గాకోదరవిదళన - ఖేలన ముడిగెన్
నృపసుతుఁడు పూతనా మర
ణపటిమ విదితుం డతం డ - నర్థము లడఁచున్.

ఇది కేవలప్రకృతశ్లేషము. ఇట రామకృష్ణులు స్తుతివిషయములగుటచేఁ బ్రకృతభూతులు ఏ రాముడు కాకాసురునిచే నప్రకృతుఁడయ్యు నతని యుదరవిదళనమును జేయలేదో, అట్లే కృష్ణుఁడు కాకోదరునియొక్క యనఁగాఁ గాళీయునియొక్క విఘసన కేళిని విడచినాడో యీ యిద్దఱును బాపములను బోఁగొట్టుదురుగాత. మఱియు శ్రీరాముఁడు పూతనామ=పవిత్రమగు పేరు చేతను, రణపటిమ=యుద్ధపాట

షముచేతను ప్రసిద్ధికెక్కినవాఁడు కృష్ణుఁడైనచోఁ బూతన యనెడు రక్కసియొక్క మరణ=చంపుట యందలి పటిమచేఁ దెలియఁబడిన వాఁడు. ఇట మరణశబ్ద మంతర్భావితణ్యర్థముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినది. అప్రకృతశ్లేషకు మఱియొక యుదాహరణము.

తే. గీ. నీలవనజన్మమునఁ గమ - నీయ మగుచుఁ
బరఁగి లుబ్ధశిలీముఖ - పాత చలన
భావ మొందుచు వఱలెడు - భవ్యకమల
ములను బోలును నీ కన్ను - లెలమిఁ జెలియ !

ఇట తరుణీనయనవర్ణనము ప్రకృతము. వాని కుపమానములగు పద్మములును హరిణములును నప్రకృతములు. అట్టి పద్మ హరిణములకు శ్లేష ముంటచే నిది యప్రకృతశ్లేషము. ఓ చెలీ! నీ కన్నులు భవ్యములగు కమలములను బోలును. కమలము లెట్టివన ? నీలవనజన్మమున=నల్లని నీటిలోఁ బుట్టుచే మనోహరమైనవి. మఱియు లుబ్ధశిలీముఖపాతముచే ననఁగా మకరందలోభముగల తుమ్మెదలు వ్రాలుటచేఁ జలనభావము కలవి. రెండవ యర్థ మెట్లన? నీ కండ్లు భవ్యకమలములను బోలును. కమలము లనఁగా హరిణములు. హరిణము లెట్టివి యన ? నీలవనజన్మమునన్=పచ్చికబయళ్లు మున్నగువానిచే నల్లనివి యగు నడవులలోఁ బుట్టుటచే నందమైనవి. మఱియు లుబ్ధ శిలీముఖపాతముచే ననఁగాఁ గిరాతకులయొక్క బాణపాతములచేఁ జలనభావ మొందుచున్నవి యనఁగా బెదరుచున్న వని యర్థము.

ప్రకృతాప్రకృతశ్లేష కుదాహరణ మెట్లన,-

కం. ఉదయంబున వెలయుచు రతి
మదవతులకు నిడుచు రక్త - మండలుఁడగుచున్
మృదుకరములఁ గొమఁ గువలయ
హృదయము నీ రాజు కను మ - హిమ మిలఁ బర్వన్.

ఇట నవాభిషిక్తుఁడగు ప్రభువర్ణనము ప్రకృతము. చంద్ర వర్ణన మప్రకృతము. ప్రభుపక్షమునఁ గరము లనఁగాఁ బన్నులు. కువ లయహృదయము భూవలయమందలి ప్రజల చిత్తము. మహిమము పర్వన్=గొప్పతనము వ్యాపించునట్లు. రెండవ యర్థము రాజనఁగాఁ జంద్రుఁడు రక్తమండలుఁడు, ఉదయకాలమున రక్తిమగలవాఁడు. మదవతుల కు రత్యుద్దీపనమును జేయుచున్నాఁడు. కరములు కిరణములు కువలయము=కలువ. హిమము=చల్లదనము. కనుము=చూడుము. అర్థద్వయమును సమన్వయించుకొనఁదగు,

ప్రాచీనులు ప్రకృతాప్రకృత శ్లేషోదాహరణముల శబ్దశక్తి మూలధ్వని యని చెప్పుచున్నారు. కాని వారి యభిప్రాయము ప్రకృ తాప్రకృతార్థములచే సిద్ధించిన యుపమాలంకారము వ్యంగము కాని యప్రకృతార్థము వ్యంగము కాదని నిశ్చయింపవలయును. ఏల యన? ప్రకరణబలమువలనఁ బ్రకృతార్థము నభిధాశక్తిచేఁ దొల్త బుద్ధివిషయ మైనను బిమ్మటఁ బరస్పరసంబంధముకల యర్థములను బోధించు రాజ కరాది పదముల సాన్నిధ్యబలమువలన నృపతి తద్గ్రాహ్యధనము మున్నగువానిని బోధించుటకై మఱియొక్క-యభిధాశక్తి యుద్బుద్ధమై యప్రకృతార్థమును బోధించును. ఈ రీతిగఁ జంద్రుని సంబంధించిన యప్రస్తుతార్థమును నభిధాశక్తియే బోధింప వీలగుచుండ వ్యంజనా వృత్తివఱకును బోనవసరములేదు కాన. దీని సారాంశ మేమనఁ బ్రకరణ బలమున నభిధాశక్తిచేఁ బ్రకృతార్థము బోధవిషయమగునట్లు అన్యో న్యసన్నిధాన బలమున నుద్బుద్ధమగు మఱియొక యభిధావ్యాపారము చేతనే యప్రకృతార్థము బోధవిషయ మగుచున్నది కాన వ్యంజనా వ్యాపారమువఱకుఁ బఱుగెత్తవలసిన యవసరములేదు. కానఁ బ్రాచీ నులచేఁ జేయబడిన వ్యంజనావ్యాపారకల్పన నిరర్థక మని.

ప్రకృతార్థము బోధవిషయమైనపిమ్మటఁ గాని యప్రకృతార్థము బోధవిషయము కాకున్న దగుటచే విలంబనముగ బోధవిషయమగుటచే నీప్రకృతాప్రకృతశ్లేషను గూఢశ్లేష యని పిలిచినను బిలువవచ్చును.

ఈ గూఢశ్లేష యితరస్థలములఁ గూడఁ గన్పట్టుచున్నది. ఎట్లన,-

తే. గీ గాఢజరఠలు తలఁపని - కామగురులు
దూరలంబి పయోధర - లారయఁగ, న
గమ్య రూపపరిణత ది - క్కరికలైన
తటుల కాకర మీరైవ - తకనగంబు.

తే. గీ. అగ్ని మందంబుగా రేఁచె - నర్యమోప
లంబు శ్వయథువుఁజూపెఁ ద - మంబు మిగుల
దృష్టి తిమిరజదోష సం - దష్టమాయె
సోషధీశుఁడు దటిలేని - దోషముననుu.

మాఘకావ్యమున రైవతకగిరి వర్ణనము. ఈ పర్వతము తటుల కాకరమైనది. తటిశబ్దము స్త్రీలింగ మగుటచే వాని విశేషణములు స్త్రీలింగముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. తటు లనఁగాఁ గొండచఱియలు. ఆ చఱియ లెట్టివన? గాఢజరఠలు=మిక్కిలి కఠినములు. నికామగురులు=మిక్కిలి విశాలములు. దూరలంబిపయోధరలు=దూరముగ వ్యాపించిన మేఘములుకలవి. అగమ్యరూప పరిణతదిక్కరికలు=అగమ్యరూప=తెలియశక్యముగాని రూపముకలవియును; పరిణతదిక్కరికలు= తిర్యగ్దంతప్రహారులగు దిగ్గజములు కలవియును. అట్టి తటుల కాకరము ఇది ప్రకృతార్థము.

ఈ విశేషణము లన్నియు శ్లిష్టములు. ఎట్లన,-

గాఢజరఠలు = మిక్కిలి ముదుసలివారు. దూరలంబిపయోధరలు=మిక్కిలి వ్రేలాడు కుచములు కలవారు. అగమ్యరూప పరిణత

దిక్కరికలు=అగమ్యరూప= సంగమానర్హమగు రూపముకలవారు: పరిణతదిక్కరికలు=బాగుగఁగన్పట్టుదిక్కు లనఁగా దంతక్షతములును, కరికలనఁగా నఖక్షతములును గలవారు. ఈ యర్థముచే వృద్ధవేశ్యలు స్ఫురించుచున్నారు.

ఇచ్చటఁ బ్రకరణవశమునఁ బ్రస్తుతార్థము శీఘ్రముగ బోధ విషయము కాఁగాఁ బిమ్మట విశేషణసామ్యముచే నప్రస్తుతార్థమగు వృద్ధవేశ్యావృత్తాంతము ప్రతీయమాన మగుచున్నది. ఇచ్చట నభంగ శ్లేష యని యాలంకారికు లందఱకు నభిమతమే.

ఇట్లే రెండవ పద్యమునఁగూడఁ జంద్రుఁడు లేకుంటచే సూర్య కాంతమణులు మందాగ్ని రేఁగఁజేయుచున్నవి. తమస్సు ప్రబలమై యున్నది. చీకటిపీడ దృష్టిని జెందుచున్నది. ఈ యర్థము ప్రకృ తార్థము. ఇవి ప్రసంగవశమున శీఘ్రముగ స్ఫూర్తికి రాఁగాఁ బిమ్మట శ్లేషవశమున రెండవ యర్థము స్ఫురించుచున్నది. ఎట్లన,-

ఓషధీశుఁ డనఁగా వైద్యుఁడు, అతఁడు దగ్గఱలేకుంటచే జఠ రాగ్ని మందమాయెను. శ్వయథు వనఁగా నుబ్బురోగము పొడమెను. దృష్టికిఁ దిమిరవ్యాధి పొడఁజూపెను. ఇటఁగూడ నభంగశ్లేష యగు సమాసోక్తియని సర్వాలంకారిక మతము.

పై రెండు చోటుల నప్రస్తుతార్థము స్ఫురించుటకై వ్యంజనా వృత్తి నాశ్రయించినచో నిది ధ్వని యగును గాని శ్లేష కానేరదు కదా? ఇట్లే గూఢశ్లేష కల తావుల ధ్వని యని చెప్పరాదు. ఎట్లన,-

తే. గీ. కాంత లోటను ధృతపతా - కలు వివిక్త
లోట వర్ధితరాగలు - నటునమద్వ
లీకలును వలభులమీర - లీల యువకు
లెలమి సేవింతు రెవ్విటఁ - జెలులతోడ.

మాఘుకావ్యమున ద్వారకావర్ణనము. ఏవీట యువకులు మన్మథ లీలచేఁ దమ చెలులతోఁగూడ వలభులను సేవింతురో, వలభు లనఁగా మేడలమీఁది గృహములు. వలభీ శబ్దము స్త్రీలింగమగుటచే దాని విశేషణములను స్త్రీలింగములుగాఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. వలభు లెట్టివి? కాంతిలోలటచే ననఁగా నందమైనవగుటచే, ధృతపతాకలు=జండాలను ధరించుచున్నవి. నమద్వలీకలు=వంగిన చూరులుగలవి. ఇట్టి వలభు లను జెలులతోఁగూడ సేవించుచున్నారు. ఈ వలభి విశేషణములు చెలులకుఁగూడ నన్వయించును, ఎట్లన? కాంతలోలటన్=సౌందర్యము కలవారగుటచే, ధృతపతాకలు= సౌభాగ్యమును బొందియున్నారు. పతాకాశబ్దమునకు సౌభాగ్య మనియు నర్థము. వివిక్తలోలటన్=పతి భక్తి కలవారగుటచే, వర్ధితరాగలు=పవిత్రలు. నమద్వలీకలు=వంగి యున్న వళులుగలవారు. ఈ పదముల కీ యర్థములున్నను ద్వితీయాంతములగు నీ వలభీవిశేషణములు తృతీయాంతపదవాచ్యులగు చెలు లతో నెట్లన్వయించును? కాన శబ్దసామర్థ్యముచే రెండవ యర్థము బోధవిషయము కాదు, కాని యర్థసౌందర్యము ననుసరించి గ్రహింపక తప్పదు. కాన దీనిని గూఢశ్లేష యనవలెను.

విభక్తిభేద మున్నను ప్రస్తుతాప్రస్తుతార్థములకు సాధర్మ్యము చెప్పఁబడినచో శ్లేష మాత్రిప్తమగుచున్నది. అట్టి సాధర్మ్యముగూడ నిచ్చటఁ జెప్పఁబడలేదు. కాన నిది యాక్షిప్తశ్లేష మనఁబడదు.

ఆక్షిప్తశ్లేష కుదాహరణ మెట్లన,-

కం. అధికాపేయరసము లిట
విధుతము లనిలజరయమునఁ - బెనుఁగొలఁకులు పో
ల్కి ధరించుఁ బుట్టసుతు సం
కథితముల సరామలక్ష్మ - ణల వాక్కులతోన్.

రైవతగిరివర్ణనము. సరస్సులకు వాల్మీకి వాక్కులతోఁ బోల్కి చెప్పఁబడినది. ఈ సాధర్మ్యకథనముచే నిట శ్లేష యాక్షిప్తమగు చున్నది. అధికమైనట్టియు, నెక్కువగఁ ద్రావఁదగిన నీరుగలవియును, వాయువేగముచేఁ గంపితములును, భర్తలతోఁగూడిన యాఁడ లక్ష్మణ పక్షులు కలవియును సరస్సులు. అధికమగు కపిచేష్టలు వర్ణింపఁబడినవి యును, హనుమంతుని చేష్టలు వర్ణింపఁబడు తావుల సరభసములును, రామలక్ష్మణులతో కూడుకొనినవియును, వాల్మీకివాక్కులని తెలియ వలెను. ఈ రీతిగా నర్థద్వయమును గ్రహించుటకుఁ బద్యమునఁ బోల్కి ధరించుననెడు పద మాక్షేపకమగునట్లు, కాంత లగుటను ననెడు పద్య మున నెట్టి యాక్షేపకమును లేకుంటచే నట భిన్న విభక్త్యంతపదము లచేఁ జెప్పఁబడెడు నర్థద్వయమును జమత్కృతికై గ్రహింపవలెను. గాన నది యాక్షిప్తశ్లేష కాదనియు గూఢశ్లేషయే యనియుఁ జెప్పక తప్పదు. పై రీతిగ గూఢశ్లేష యొకటి కలదని తేలినది. ఈ రీతిగఁ బ్రాచీనుల మతమునఁ బ్రకృతాప్రకృతశ్లేష గూఢశ్లేష యని చెప్పి నను చెప్పవచ్చును గాని ధ్వని యని మాత్రము చెప్పవీలుగాదు.

ఈ ప్రకృతాప్రకృతోభయశ్లేషలు మూడును సభంగాభంగ భేదములచేఁ దరిగి రెండు విధము లగును.

అబ్జ, కీలాల, వాహినీపతి శబ్దములఁ బదముల విఱుపు లేదు కాన నిది యభంగశ్లేషము. సకలము మాధవుఁ డను చోట మాధవుఁ డని యును, ఉమాధవుఁ డనియును బదభంగము కలదు కాన నిది సభంగ శ్లేషము. సభంగశ్లేషము శబ్దాలంకారమనియు, నభంగశ్లేష మర్థాలం కార మనియును గొందఱి మతము. ఉభయమును శబ్దాలంకార మని మఱికొందఱి మతము. రెండును నర్థాలంకార మని దీక్షితమతము. ఈ రీతిగ శ్లేషాలంకార మైదురీతు లగుచున్నది.

27. అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము.

కం. కృతిఁ బ్రస్తుతపరమప్ర
స్తుతప్రశంస చెలఁగ నది - చొప్పడునట్టుల్
కృతి యొక్కఁడె పశుల గుమి
శతక్రతువును వీడి యన్యుఁ - జన దెది వేడన్.

అప్రస్తుతార్థము బ్రస్తుతార్థపరముగఁ జెప్ప, నది యప్రస్తుత ప్రశంసాలంకార మగును.

దప్పిక గొన్నను నింద్రునిదక్క పరుని యాచింపని చాతకము పశు లన్నిటను సుకృతి. ఇది యప్రస్తుతార్థము. దీనిచే క్షుద్రయాచనావిముఖుఁడగు నభిమానియొక్క వృత్తాన్తము ప్రస్తుతము స్ఫురించుచున్నది.

ప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంతములకు నేదియో యొక సంబంధ ముండిన గాని యప్రస్తుతముచేఁ బ్రస్తుతము స్ఫురింపనేరదు. ఆ సంబంధము మూఁడు విధములు. 1 సారూప్యసంబంధము 2 సామాన్యవిశేషభావసంబంధము 3 కార్యకారణ భావసంబంధము. సామాన్యముచే విశేషస్ఫూర్తియును విశేషముచే సామాన్యస్ఫూర్తియు నని సామాన్యవిశేషభావసంబంధము రెండు విధములు. కార్యముచేఁ గారణస్ఫూర్తియును, గారణముచేఁ కార్యస్ఫూర్తియు నని కార్యకారణభావసంబంధముగూడ రెండు తెఱంగులు. సారూప్యసంబంధ మొక్క విధము. ఈ రీతిగ నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము పంచవిధము. పై పద్యమున సారూప్యనిబంధనయగు నప్రస్తుతప్రశంస కుదాహరణ మీయఁబడినది. ఇది స్తుతివిషయము. నిందావిషయ మెట్లన,-

ఉ. మోహావిశేషబంధమున - మూపున బల్పుగ జూలు మోపి ని
ర్వాహిత గౌరవం బలర - శ్వానము సింగవముగాఁ దలంపఁబో

సాహసవృత్తిమై సమద - సామజకుంభవిపాటనోద్యమో
త్సాహముసేయు కేసరి వి - ధంబున నుబ్బుచు బొబ్బరించునే ?

అభిమానముచే సింగముయొక్క జూలును మోపి సింగముగా గౌరవింపఁబడిన కుక్క, యేనుఁగుయొక్క కుంభస్థలమును భేదించుట కుత్సాహముసేయు కేసరివలె గర్జింపనేరదు. ఇట శునకనిందచేఁ గృత్రిమవేషమును దాల్చి పండితస్థానమును బొందింపఁబడిన పండితమ్మన్యుని నింద స్ఫురించుచున్నది. మఱియును,-

తే. గీ. ఎంచ లోపల ఛిద్రంబు - లెన్నొ గలవు
కాంచ వెలుపల బహుకంట - కంబు లుండు
పద్మనాళపు గుణములు - భంగపడక
యేల వర్తిల్లు నీ గతి - నెంచి చూడ.

పద్మనాళము లోపల రంధ్రము లుండును. నాళములకు బైట ముండ్లుండును. ఛిద్రములలో నున్న తెల్లని కాడలు విఱుగునట్టి స్వభావము కలవి. ఇది సాభిప్రాయవచనము. బైట శత్రువు లుంటచేఁ గుటుంబములోని రహస్యముల వెలిపుచ్చినఁ గులమర్యాద లడుగంటు ననెడు ప్రస్తుతవృత్తాంతమును దెలుపవలయు నని యొకఁ డొకనితోఁ బై యప్రస్తుత వృత్తాంతమును బల్కెను. ఇట స్తుతినిందలు గోచరింపక కేవల విషయస్వరూపము మాత్రమే తెలుపఁబడెను. దీనినిబట్టి చూడ నలంకారలక్షణములోని ప్రశంసాశబ్దము స్తుతివాచకము కాద నియును గేవలము కథనమాత్రపర మనియు నెఱుంగవలెను. దీనిచే స్తుతికథనము, నిందాకథనము, స్వరూపకథనము నీ మూడును ప్రశంసాశబ్దవాచ్యములే యగుచున్నవి.

సామాన్యనిబంధన యగు నప్రస్తుతప్రశంస యెట్లన,-

ఆ. వె. పగనుబట్టియున్న - పగవాని కెంతయు
నెగ్గొనర్చి యెవ్వఁ - డేమఱిలునొ
పొదను నిప్పువెట్టి - కదలెడు గాలికి
నెదుటి చక్కివాఁడు - నిదురఁజెందు.

మాఘకావ్యమున బలరాముఁడు శ్రీకృష్ణునితో నిట్లు పల్కెను.

పద్యములోని విషయము సామాన్యము. దీనిచే లోఁగడనే పగను గల్గియున్న శిశుపాలునకు రుక్మిణీ పరిణయముచేఁ దిరిగి యెగ్గు చేసి, వానిని వధింపకుండుట యాత్మవినాశక మగు ననెడు ప్రస్తుతార్థము బోధింపఁబడుచున్నది. మఱియును,-

తే. గీ. పలుతెఱంగుల వఱలెడు - చెలిమి యనెడు
పసిడిగీతల రంగుల - పాళ్ళు దెలియఁ
జాటుమాట యనందగు - సహజనైల్య
కలితమౌ గీటురా యొక - టిలను గలదు.

స్నేహముయొక్క తారతమ్యమును దెలియవలె నన్నఁ బరోక్షభాషణముననే తెలిసికొనవచ్చును. ప్రత్యక్షమునఁ బ్రియముగను, బరోక్షమున నప్రియముగను బల్కుట మానవస్వభావము. ఇది సామాన్య వచనము. తన చెలికానితో నొకఁ డిట్లనెను. పరోక్షమునఁ గూడ నీవిట్లు నా విషయమై ప్రియమును బల్కినచో నీవు నాకు సరియగు చెలికాఁడ వనెడు విశేషార్థము బోధింపఁబడుచున్నది. సహజనైల్యకలిత మను పదము గీటురాతికిని, జాటుమాటకును గూడ నన్వయించును.

విశేషనిబంధన మెట్లన,-

తే. గీ. సాఁకి మృగమును నొడిఁజేర్చు - చంద్రుఁడరయఁ
బృథివి మృగలాంఛనుం డని - పిలువఁబడియె

చెనకి మృగములఁ జెండాడు - సింహ మెంచఁ
గాంచెఁ గీర్తి మృగరాజ - టంచు వింగుల.

శ్రీకృష్ణునితో బలరామ వాక్యము. మార్దవ మపయశస్కరము. కాఠిన్యము యశస్కరము. ఇట్టి సామాన్యమును బోధించుటకై విశేష విషయము చెప్పఁబడినది. ఈ రీతిగ బృహత్కథాదులయందు సామాన్యముగ నొక యర్థమును బ్రస్తావించి దానిని వివరించుటకై యప్రస్తుతకథావిశేషము నుదహరించిన తావుల నీ యలంకారమే యగునని తెలియవలయును.

కారణ నిబంధన యెట్లన,-

తే. గీ సృష్ట దమయంతి ముఖమును - రహిని జేయ
నిందుమండలసారంబు - నెంచికొంటఁ
బోలెఁ బొల్చిన బిలమునఁ - గ్రాలు చదల
నీలిమం బదె కన్పట్టు - నేర్చి చూడ.

దమయంతీవదననిర్మాణమునకై చంద్రమండల మధ్యగతసారమును బ్రహ్మ గ్రహించినాఁడు. దానఁ గల్గిన రంధ్రమునఁ గన్పట్టు నాకసముయొక్క నైల్యమే యా మచ్చ. ఇట యప్రస్తుతమగు చంద్రమండలమున దమయంతిముఖనిర్మాణముకొఱకై యుత్ప్రేక్షింపబడిన సారాంశగ్రహణముచే దత్కార్యమైనట్టియుఁ బ్రస్తుతమగు దమయన్తీ ముఖముయొక్క లోకోత్తరసౌందర్యాతిశయము తోపింపఁబడినది.

మఱియు దీక్షితకృత వరదరాజస్తవమందు,-

మ· తనరవ్ నీ పద మాశ్రయించుచు సుధాధాముల్ స్వదేహాతు యో
పనతంబై మహనీయమైన సుగతిన్ - బట్టంగ నాయుక్తులై
ఘనలావణ్యమయాత్మపుణ్యమును సంఖ్యం బెంచినుమ్మీ ! త్వదా
ననమందుంచి భజింతు రర్యము హరీ! - నవ్యాత్ములై యేనెలన్.

ఓ హరీ! వరదుఁడా! ప్రతిమాసమునఁ జంద్రులు 'నవో నవో భవతి' మున్నగు శ్రుతి ననుసరించి క్రొంగ్రొత్త లగుదురు. వారు, నీ పద మన విష్ణుపదము, విష్ణుపాదమునకును నాకాశమునకును నభేదాధ్యవసాయము; అట్టి విష్ణుపద మాశ్రయించి తమ దేహావసానమందు ననఁగా నమావాస్యలయందు నుత్తమపదవి నొందఁబోవువారై సఖ్య మెంచి నీ మోమునందుఁ దమ లావణ్యపుణ్యము నుంచి సూర్యునిలోఁ గలియుచున్నారు కాఁబోలు.

అనంతకాలమునుండి చంద్రు లీ రీతిగఁ దమ లావణ్యమును భగవన్ముఖమున నుంచుచున్నారు కాఁబోలు ననెడు నుత్ప్రేక్ష్యమాణ మగు నప్రస్తుతకారణముచేఁ బ్రస్తుతమగు భగవంతుని ముఖసౌందర్యాతిశయరూపమగు కార్యము తెలుపుడు చేయఁబడుచున్నది. భగవంతుని ముఖ మనంతకోటిచంద్రప్రకాశమాన మని తాత్పర్యము. పుణ్యాత్ములు దేహావసానమున నుత్తమగతి నొందఁబోవువారై తమ పుణ్యమును స్నేహితులయం దుంచి సూర్యునిలోఁ గలిసి, పిమ్మట నుత్తమగతి నొందుదురని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది. మిత్రబాహుళ్యములేక యొక్క భగవన్ముఖముననే లావణ్యద్రవ్య ముంపఁబడినట్లు చెప్పుటచే భగవన్ముఖమే చంద్రసదృశమైన దనియును దదితర ముఖములు వేనికిని చంద్రసాదృశ్యలేశముకూడ లేదని వ్యతిరేకముగూడఁ దోఁపింపబడుచున్నది.

కార్యనిబంధన యెట్లన,—

తే. గీ. నీదు కాళ్ళను గడుగ నా - నీటఁ దగులు
గోటిడాల్నెరసులు దొలి - యేటిఁ జేరి
దానిఁ జిల్కెడు తఱిఁ జిక్కఁ - దనము గల్గి
కడలి వెన్నగ రూపును - బడసెనే మొ!

వరదరాజస్తుతి. మహావిష్ణుపాదధావనతోయము గంగానదిగా నాయెను. ఇట నుత్ప్రేక్షింపఁబడిన చంద్రరూపకార్యముచే దానికిఁ గారణభూతమగు భగవంతుని గోళ్ళయొక్క కాంతిరేణువుల యుత్కర్షము ప్రతీత మగుచున్నది.

శా. ఆపూఁబోఁడి నడల్ బెడంగుఁ గన రా - యంచెంతొ సిగ్గిల్లు సం
లాపంబున్ వినినంతఁ గోయిలగముల్ - మౌనవ్రతం బొందెడున్
చూపట్టన్ మెయిగోము మాలతియుఁబూ-నుఁ గ్రావసారూప్యముఁ
గై పున్ గొల్పెడు కాంతిఁజూచిరమయున్-దాఁగట్టుఁగాషాయమున్

కాంతయొక్క నడలసొంపు మున్నగునవి ప్రస్తుతములు. సంభవింపఁదగినవిగా నూహింపఁబడిన యంచలకుఁ గల్గెడు సిగ్గు మున్నగునవి యప్రస్తుతములగు కార్యములుగా వర్ణింపఁబడినవి.

వెనుకటి కార్యనిబంధనోదాహరణమునఁ జంద్రుఁడు వరదరాజస్వామియొక్క పాదనఖకాంతిలేశముల కార్యముగాఁ జెప్పఁబడినాఁడు. అనఁగా వస్తుకార్యముగాఁ జెప్పఁబడినాఁడు. ఈ పద్యమున నప్రస్తుతములగు నంచలకుఁ గల్గెడు సిగ్గు మున్నగునవి కాంతయొక్క నడల సొంపు మున్నగువానియొక్క కార్యములుగాగాక తన్నిరీక్షణ కార్యములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. ఇదియే భేదము. ఇట్టి నిరీక్షణకార్యము మఱికొన్ని యుదాహరణములఁగూడఁ గన్పడుచున్నది. ఎట్లన,-

తే, గీ. లజ్జయుండిన పశువుల - కిజ్జగమునఁ
జమరు లా నగపుత్రి కై - శ్యంబు గనుచు
నెడలఁ దమ వాల సంప్రీతి - నడలఁజేయుఁ
గాదె ? వేవేగ నిద్దాన - లేదు వాదు.

ఇట చమరీమృగములకుఁ దమ వాలసంప్రీతిశిథిలీకరణము గౌరీకేశపాశ నిరీక్షణకార్యముగాఁ వర్ణింపఁబడినది.

మఱియు మూడవపాదమున గ్రావసారూప్యముచే నర్థతః ప్రాప్త మగు మాలతియందలి కాఠిన్యము నాయికయొక్క యంగసౌకుమార్య నిరీక్షణకార్యమును గాదు. ఏల యన ? ఆయాయి వస్తువులయందలి కాఠిన్యసౌకుమార్యములు స్వతస్సిద్ధములు కాని యన్యవస్తునిరీక్షణము లచే సంభవించునవి కాకుంటచే. మఱి యేమన? మాలతి సుకుమార మయ్యును సుకుమారతరమగు నాయికాశరీరమును జూచుటచే దాని యందుఁ గాఠిన్యబుద్ధి పొడముచున్నది. దీనిచే మాలతియందుఁ గాఠి న్యబుద్ధియే నాయికాసౌకుమార్యనిరీక్షణకార్యము కాని కాఠిన్యము కాదని తేలినది. ఈ రీతిగ బుద్ధికిఁ గార్యత్వము 'సుదతీ నీ యంగక ముల' ననెడు తుల్యయోగితాలంకారముయొక్క యుదాహరణములో గూడఁ గన్పట్టుచున్నది.

దీనిఁబట్టి చూడ నర్థములకు సాక్షాత్తుగఁ గారణత గాని, కార్యత గాని లేకున్నను జ్ఞానవిషయములగు నర్థములకు నవి కలుగుచో వానిజ్ఞానములకుఁగూడఁ గార్యతాకారణతలు సంభవింపవచ్చును గాన 'నా పూఁబోఁడి నడల్ బెడంగుఁ గన' మున్నగునవిగూడఁ గార్యనిబం ధన యగు నప్రస్తుతప్రశంస కుదాహరణములు కావచ్చు నని తలఁచి ప్రాచీను లిట్టి యుదాహరణముల నిచ్చియుందు రని చెప్పవచ్చును.

ఒకవేళ జ్ఞాయమానమగు గతిసౌందర్యాదికము లజ్జాహేతువు కాదనియును, గతిసౌందర్యాదిజ్ఞానమే హేతువనియు, పదార్థము లేకు న్నను కేవల జ్ఞానమువలననే కార్యోత్పత్తి కలుగుటంజేసి, ఇట్లగుచో పై యుదాహరణమున నలంకార మెట్లు పొసఁగు నని శంకించినచో దీనికి సమాధాన మెట్లనిన ?

అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారమునఁ బ్రస్తుతాప్రస్తుతములకుఁ బైనఁ జెప్పఁబడిన రీతిగ నైదువిధము లగు సంబంధములే యని నియ

మింపఁదగదు, కాన నీ ప్రాచీనోదాహరణము సంబంధాంతర విషయము కావచ్చునని చెప్పవచ్చును. సంబంధాంతరములఁగూడ నప్రస్తుత ప్రశంస కానంబడుటచే. అది యెట్లన,-

మ. భవతాపత్రయశామకం బగు భవ - ద్భవ్యస్మితం బెంచ మా
ధవ! దివ్యౌషధి ధాన్యరాశి యది మం - దశ్వాస సంపర్క సం
భవవై తుష్యము నొందున త్తటి దెసల్ - వ్యాపించు నా పొల్లువో
లె వదాతద్విజరాజసుందరఘృణుల్ - నిండున్ జగంబంతయున్.

వరదరాజస్తవము. భగవంతునియొక్క స్మితము దివ్యమగు నోషధీ ధాన్యరాశి, అది యతని నిశ్వాససంపర్కముచేఁ బైకి నెగురఁ గొట్టఁబడునపుడు పైకెగసిన పొల్లుగా విశ్వవ్యాప్తమగు చంద్రకిరణములను గవి యుత్ప్రేక్షించినాఁడు. దీనిచే భగవత్స్మితము చంద్రకిరణములకు సారభూతమగుటచే మిక్కిలి ధావళ్యము కలదని యుత్కర్షము తోఁచుచున్నది. ఇట చంద్రకిరణము లప్రస్తుతము, స్మితము ప్రస్తుతము. ధాన్యమునకును బొల్లునకును గార్యకారణభావము లేదు. సహోత్పత్తి భావము గలదు. కాన నిది సహోత్పత్తి రూపసంబంధ నిబంధన యగు నప్రస్తుతప్రశంస. ఇట్లే "సృష్ట దమయంతిముఖమును" అను పద్యమందు చంద్రుఁడు, ముఖము ననెడు నుపమానోపమేయపదార్థముల నాశ్రయించి చంద్రసారాంశహరణమును గారణమునుగాఁ దన ప్రౌఢోక్తిచేఁ గవి కల్పించినాఁడు. మఱియొక రీతిగను గన్పట్టుచున్నది.

స్ర॥ కాళిందీ! కుంభజాతా! - కలదెపలుకు నే - గంధినా వైరివేలా
క్రాలన్ బేర్కొందు నేన - ర్మదనుసవతి పే - రన్ ననున్ బిల్చుటొప్పే
మాలిన్యం బెట్లు నీకున్-మగువ! తెలియుమా-మాలవీసాంజనాశ్రూ
త్థూలస్రోతస్సులన్ హే-తు వెది? కిని సెఁ దత్తుంత లేంద్రుండు వీకన్.

నర్మదాసముద్రుల సంవాదము. సముద్రుఁడు భ్రాంతిచే నర్మదను గాళింది! యని పిలిచెను. ఆమె కొంటెతనమున నతనిని నగస్త్యునిగా సంబోధించెను. తక్కిన సంభాషణమును బద్యమున నన్వయించుకొనవచ్చును.

ఇట నర్మదానది తనకు నైల్యసంప్రాప్తికి మాలవదేశపు రాజభార్యల కన్నీరును గారణముగాఁ జెప్పి యా కంటినీటికిఁ, గారణమును వారి భర్తృమరణముగాఁ జెప్పక దానికిఁ గారణమగు కుంతలేశ్వరుని కోపమును జెప్పెను. కాన నిది కారణముచేఁ గారణాంతరము గమ్యమానమగుటయే స్వరూపముగాఁ గల కారణనిబంధన యగు నప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము.

లేక కుంతలేశ్వరుఁడు మాళవరాజును జయించెనా? యని యొకఁ డొకని ప్రశ్నింప నాతఁ డాతనికి నర్మదాసముద్రసంవాదరూపమగు కార్యము వర్ణించె నని యన్నచో నిది కార్యనిబంధనయును గావచ్చును.

కారణనిబంధన యనినచోఁ బ్రశ్నము 'హేతు వేది' యని శబ్దముచేఁ జెప్పఁబడెను. కార్యనిబంధన యన్నచోఁ బ్రశ్నమూహించుకొనవలయును.

28. ప్ర స్తు తా ం కు రా ల ం కా ర ము.

కం. కృతిఁ బ్రస్తుతాంకురము ప్ర
 స్తుతమునఁ బ్రస్తుతము దనర - ద్యోతితమైనన్
 రతిభృంగమ! వెలయఁగ మా
 లతి కంటకి కేతకినిఁ గ - లయు టిటు తగునే?

ప్రస్తుతవృత్తాంతముచేఁ బ్రస్తుతవృత్తాంతమే స్ఫురింప జేయఁబడినచో నది ప్రస్తుతాంకురాలంకార మగును.

ప్రియుఁ డన్యాసక్తు డగుచుండఁగా నుద్యానవనమున నతనితో విహరించుచున్న నాయిక యా పని ప్రమాదకర మని యాతనికిఁ బోధింపఁ దలఁచి మాలతిని వదలి, ముండ్లుగల కేతకీకుసుమముపై వ్రాలబోవు తుమ్మెద నుద్దేశించి యీ రీతిగఁ బల్కుచున్నది. ఇట భృంగవృత్తాంతమును గాముకవృత్తాంతమును ప్రస్తుతములు. భృంగ వృత్తాంతముచేఁ గాముకవృత్తాంతము స్ఫురింపఁజేయఁబడుచున్నది.

పశుపక్ష్యాదులను సంబోధించుట యసంభవము గాన భృంగ వృత్తాంతము ప్రస్తుతముగా దనియు, మఱియొక దానిని బోధించుటకై చెప్పఁబడిన యప్రస్తుత మనియుఁ దలంపరాదు. మాధ్యముచేతఁగాని, పెంచిన ప్రేమ మున్నగువానిచేతఁగాని, భృంగము చిలుక మున్నగు వానిని సంబోధించుట లోకములోఁ జూడఁబడుచున్నది. మఱియును కవితాలోకమున నిట్టి సంబోధనములు చమత్కారావహములు. ఎట్లన,-

ఉ. ఎవ్వడ వీవు దైవబల - హీనుఁడ నన్ ధవవృక్షమంద్రు నీ
కెవ్విధి నీ విరక్తి తగ - నెంచితి, తెల్పుము, తెల్పెదన్ గడున్
దవ్వదె మఱ్ఱి యధ్వగజ - నం బటు దానిని గొల్చు నెంతయున్
జువ్వె? పరాద్భుతిం గనను - సుంతయు శాటను నీడ గల్గియున్

ధవవృక్షమునకును బాటసారికిని సంవాదము. ధవవృక్షమందుఁ బిశాచములుండు ననెడు భీతిచే బాటసారులు దాని నీడ నాశ్రయింప రు. దూరముగా నున్నను మఱ్ఱినీడ నాశ్రయింతురు. సంవాదాను సారముగఁ బద్యమందలి పదముల నన్వయించుకొనఁదగు. ఈ రీతిగఁ జేతనాచేతములకువలెఁ బశుపక్ష్యాదులను సంబోధించుటలో దోషము లేదు.

మఱియును :-

చం. తమివడి నెంత యొత్తినను - దాలెడు పుష్పసుగంధివల్లరుల్
భ్రమర ! చెలంగుఁగాదె ? యట - వ్రాలి మనం బలరింపు మింపునన్
సమరుచిహీన బాలను న - జాతరజస్కను మూఢమల్లికా
సుమకలికన్ వికావితగఁ - జొచ్చుచు బల్మిఁ గలంచె దేలకో ?

ఉద్యానవనమున భృంగమునుగూర్చి చేసిన యుపాలంభనమగుటచే నిట వాచ్యార్థము ప్రస్తుతము. ప్రౌఢవనిత లుండ బాలికను బలిమినిఁ గవియు కాముకుని మందలించుట యనెడు గమ్యమానార్థము గూడఁ బ్రస్తుతమగుచున్నది.

మ. చెలి ! యీపద్మిని కోశయుగ్మమును దా-ల్చెన్ హంసచంచుక్షతం
బు లలిన్ జాతకవల్లియున్ జివురదే - పుంస్కోకిలాస్వాదితం
బలరన్ నెచ్చెలు లిట్టు దీర్ఘికదరిన్ - హాసించి పల్కంగఁ దో
య్యాలి గప్పెన్ జనుదోయిఁబైఁటఁ బెదవిన్-హస్తాగ్రహీణాత్మయై.

ఈ పద్మిని యనుటచేతను, దీర్ఘికదరి ననుటచేతను వాచ్యార్థము ప్రస్తుతమని స్పష్టము. గమ్యమానార్థముగూడఁ బ్రస్తుతమే యని యుత్తరార్థమునఁ గవి స్వయముగనే సూచించెను.

ఇట తొలి యుదాహరణముల రెండింటను లోచనకారుఁ డన్యాపదేశ ధ్వని యని వక్కాణించెను. అతని యభిప్రాయ మేమన ? అప్రస్తుతాలంకారమున వాచ్యార్థము ప్రస్తుతము గాకుంటచే వర్ణనీయము కాదు. కాన వాచ్యార్థమున శబ్దములయొక్క యభిధాశక్తి సమాప్తము గాకుండుటచేత నా వాచ్యార్థముచే నప్రస్తుతార్థస్ఫూర్తి యలంకారము గావచ్చును. కాని ప్రస్తుతాంకురాలంకారమున వాచ్యార్థము ప్రస్తుతమగుటచే నచ్చట నభిధాశక్తి పర్యవసానము నొందును. పిమ్మట నర్థసౌందర్యబలముచే నభినుతమైన మఱియొక యర్థము స్ఫురించుట యను నది ధ్వని యగును గాని యలంకారము కానేరదని.

దీనికి సమాధాన మేమనిన? ప్రస్తుతాంకురమున వాచ్యార్థము ప్రస్తుతమేయైనను నదియే ముఖ్యము గాకుంటచేతను, నర్థాంతరము గూడఁ బ్రస్తుత మని కవి కభిమతమగుటచేతను, నభిధావ్యాపారము తొలియర్థమును దొలుత బోధించినంత మాత్రమునఁ బూర్తినొందక యర్థాంతరమును గూడ బోధించును. కాన నర్థాంతరము ధ్వని కానక్కఱ లేదని.

తృతీయోదాహరణమునఁ గవియే, తొయ్యలి గప్పెన్ జను దోయిఁ బైఁట నని స్వవచనముచేతనే మఱియొక ప్రస్తుతార్థమును గూడఁ దెలియఁజేసెను గాన నట నలంకారమగుటకు నెవ్వరికిని వివాదములేదు.

ధ్వనికారుఁడు గూడ నీ రీతిగఁ జెప్పినాడు. ఎట్లన,-

కం. ఇల శబ్దార్థంబుల శ
క్తుల వ్యంగ్యార్థంబు గృతులఁ - దోఁతెంచెడుఁబో
వెలిఁబడఁ గవి నిజవచనము
ల, లలిన్ గాదద్ది ధ్వని య - లంకృతియ యగున్.

శబ్దార్థ శక్తులచే వ్యంగ్యార్థము స్ఫురించినను నది కవి వచనముచే స్పష్టమైనచో నలంకార మనిపించుకొనును గాని ధ్వని యనిపించుకొన దని యర్థము.

ఇవి సారూప్యనిబంధనము లగు నుదాహరణములు. ఇతరసంబంధము గల్గిన వానిని గూడ వాచ్యమగు నర్థమునకును, వ్యంగ్యమగు నర్థమునకును నేవిధముగనైనను బ్రస్తుతత్వము లభించినచో నీ యలంకారమునకు నుదాహరణము నీయవచ్చును. ఎట్లన,-

తే. గీ. నయనయుగ్మమ! జాగర - ణమును జేయ
నేమరిలకుండు శివరాత్రి - యేగుదెంచె
నీకు నీడైన చెలికాఁడు - ప్రాకటముగ
నీదు చెంతనె నెనరున - నిల్వ నబ్బు.

శివరాత్రి జాగరణమునకు శివసారూప్యప్రాప్తి ఫలము. దానిలో నేకదేశమైన తృతీయలోచనలాభము పై పద్యమున జాగరణఫలముగ వర్ణింపఁబడినది. దానిచే శివసారూప్యము ద్యోతిత మగుచున్నది. ఈ రెండును బ్రస్తుతములే. ఇట వాచ్యమగు తృతీయలోచనప్రాప్తికిని, గమ్యమగు శివసారూప్యప్రాప్తికిని ఏకదేశి-ఏకదేశ భావసంబంధము కలదు. మఱియును :-

శా. శ్యామంబౌ కచభారమ న్తిమిర ము - ద్యద్బాలభానుఘృష్టిన్ నిజ
శ్రీ మీఱన్ జెఱఁబట్టెనో యనునటుల్ - సిందూరమున్ దాల్చి శో
భామాన్యానన కాంతిపూరపు పరీ - వాహంబు నాఁ జెల్లు నీ
సీమంతం బదె ప్రోచుఁగాత జననీ! - క్షేమంబు సంధించుచున్.

శంకరభగవత్పాదుల భవానీస్తుతి. ఓ తల్లీ! నీ కచభారమనెడు చీకటి బాలసూర్యుని కిరణమును జెఱఁబట్టెనా? యనునట్లు సిందూరమును దాల్చి, ముఖకాంతి పూరమునకు బోదె కాలువా? యనునట్లు ప్రకాశించు నీ పాపట మమ్ములను రక్షించుఁగాత. ఇట పార్వతీదేవి పాపట, తటాకమువలె నిండియున్న వదనసౌందర్యమునకు నీరుపాఱెడు చిన్నిబోదె కాలువవలె నున్న దనుటచే వాచ్యమగు పరీవాహంబు నా ననెడు నుత్ప్రేక్షచేఁ బరీవాహమునకుఁ గారణభూతమైనట్టియు స్వస్థానమున నిముడక పైటకుఁ బ్రసరించుచున్నట్టియు వదనసౌందర్యసమృద్ధి ద్యోతిత మగుచున్నది. ఈ వదనసౌందర్య సమృద్ధియును బ్రస్తుతమే.

ఉ. అంగములందుఁ జుట్టఁబడు - నంబుజనాళము తేంట్లు వారు రూ
పుం గను నావిచేఁ బఱఁగు - ముక్కలు ముత్తెము గప్పురాయి వో
లెం గుచపాళిఁ గప్పురపు - లిబ్బియు నంతన మందు నీటి చా
లుం గయిదోప్పలం దివురుఁ - బ్లుష్టకటాహము నొందు కైవడిన్.

నాయిక విరహతాపము సహింప నలవికాదని తెలుపుటకై సంతాపకార్యములగు మృణాలకాండము నల్లబడుట మున్నగు నవి వర్ణ్యములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. దీనిచే సంతాపాతిశయ మనెడు కారణము ద్యోతిత మగుచున్నది. ఈ రెండును బ్రస్తుతములే.

ఎచ్చట కార్యముద్వారా కారణము పద్యము నందే వాచ్య మగునో యచ్చట ప్రస్తుతాంకుర మనరాదు. అది యనుమానమే యగును. ఎట్లన.-

శా. పైనన్ గ్రింద నురోజభార జఘన - స్పర్శంబుచే వాడి యా
కౌనన్ దాకని తావునందు హరితో - త్కర్షంబునున్ గల్గి బా
హానూనార్తి విసార వేష్టనములన్ - వ్యత్యస్త విన్యాసమై
తా నీ పద్మ పలాశ శయ్య నుడుపున్ - దన్వంగి సంతాపమున్.

రత్నావళి నాటికలో స్వ విరహాతుర యగు సాగరికయొక్క పాన్పును జూచిన రాజు వాక్య మిది. శయ్యకుఁ బైభాగమున నురోజ భార స్పర్శము చేతను, గ్రింది భాగమున జఘన స్పర్శము చేతను వాడి నట్టియు, నడుము తాకని చోట నాకు పచ్చగ నున్నట్టియు, సంతాప భారముచే బాహువుల నిలుకడు కదల్పుటచేత రేగినట్టియు సాగరిక యొక్క తామరాకుల పాన్పు సంతాపాతిశయమును సూచించు చున్నది. సంతాపాతిశయ కార్యములును గారణభూత మగు సంతాప మును గూడఁ బద్యమందు వాచ్యము లగుటచే నీ యలంకారమున కుదాహరణము గాదు. మఱి యేమనఁ గార్యముచేఁ గారణానుమాన మని యే చెప్పవలెను.

29. పర్యాయోక్తాలంకారము.

కం. అగుఁ బర్యాయోక్తము వే
అగు రహిఁ జెప్పంగ గమ్య - మర్థము, వానిన్
బొగడెద నెవ్వఁడు రాహువు
ముగుద కుచంబులను వ్యర్థ - ముగఁ దాఁ జేసెన్.

గమ్యార్థము నన్యరీతిగ సొగసుగఁ జెప్పినచో నది పర్యాయోక్తమగును. చెప్పఁదలఁచిన వ్యంగ్యార్థము వేఱుభంగినిఁ జెప్పఁబడినపుడు వ్యంగ్యతావస్థకన్న సుందరముగా నుండవలెను.

ఉదాహరణమున భగవంతుఁడగు వాసుదేవుఁడు తనయొక్క యసాధారణమగు వాసుదేవత్వ రూపముచే గమ్యుఁడగుచున్నాఁడు. అతఁడే రాహు వధూ కుచ వైయర్థ్యమును జేసినవాఁడని ప్రకారాంతరముచేఁ జెప్పఁబడినాఁడు. ఈ వాచ్యార్థము గమ్యార్థముకన్నఁ జమత్కారముగ నున్నది. అట్లు చమత్కారముగ లేకున్న నలంకారము కాదు. ఎట్లన,-

కం. వానిన్ బొగడెద రాహువు శిరమును
దెగ నఱికె నెవండు దేవ - దీనత యడఁగన్.

ఇట ప్రకారాంతరాభిధానమునఁ జమత్కారము లేదు.

ఓయీ! రాహు వధూకుచ వైయర్థ్యకారి యను వాక్యార్థమునకు రాహుశిరశ్ఛేదకారి యను నర్థమును గమ్యార్థమునుగాఁ దీసికొని యలంకారము సమన్వయింపవచ్చును. అసాధారణ మగు వాసుదేవత్వరూపమువలెఁ గొనక్కఱలేదు కదా? యని శంకింపరాదు. ఏల యన?

రాహుశిరశ్ఛేదకారిత్వరూపార్థము గమ్యమైనను వాచ్యార్థమును బోషించుచు, దానికి గుణీభూతమగుచున్నది. ఈ గుణీభూత

మగు వ్యంగ్యార్థముచేఁ దోపింపఁజేయఁబడు నసాధారణ రూపము గు వాసుదేవత్వమే ప్రధానవ్యంగ్యము గాన దానిని దీసికొని యలంకార సమన్వయము యుక్తము గాన, లేక,-

కం. ఈకలి పాపఁగ రాహు

స్త్రీకుచ విఫలత్వ కారి - శ్రీహరిఁ గొలుతున్.

అని యుదాహరించినచో రాహుస్త్రీకుచ విఫలత్వకారి యనెడు పదము శ్రీహరికి సాధారణ విశేషణముగఁ గూర్పఁబడుటచే నిట రాహుశిరశ్ఛేదకారిత్వము ప్రధానవ్యంగ్యమగును గాన నా యర్థ మును దీసికొని యలంకారము సమన్వయింపవచ్చును.

అట్లుగాక ప్రకృతోదాహరణమున విశేషణవాక్యార్థము 'ఎవ్వఁడు' అను విశేష్యమునకు విధేయతాభంగిచే నన్వయింపఁబడుటచే దాని కొక ప్రాధాన్యము కలదు; కాన కేవలము రాహుశిరశ్ఛేదకారిత్వ రూపార్థమే కాక భగవంతునియొక్క యసాధారణరూప మగు వాసు దేవత్వమే గమ్యమని కవి కభిప్రాయము గాన దానిని దీసికొనియే యలంకారము సమన్వయింపఁబడినది.

మఱి కొందఱి సంశయ మేమన - పద్యమందలి 'ఎవ్వ' డనెడు సర్వనామమునకుఁ బ్రసంగవశమున వాసుదేవుఁడు వాచ్యార్థమే యనియు, నతనిని వ్యంగ్యార్థమునుగా గ్రహించి యలంకార మెట్లు చెప్పవచ్చు నని.

దీనికి సమాధాన మేమనిన - ఆ సర్వనామమునకు సాధారణ ముగ భగవద్రూపుఁడగు వాసుదేవుఁడు వాచ్యార్థ మనియు విధేయ విశేషణరూపమునను న్న వాక్యార్థమునకు నసాధారణరూపమగు వాసు దేవత్వము వ్యంగ్యార్థమనియు, నట్టి గమ్యమగు నర్థమును దీసికొని యలంకారము సమన్వయింపవచ్చు ననె. మఱియొక యుదాహరణ మెట్లన,-

తే. గీ. ఎవని పాదంబు లోకంబు - నెంచి చూడు
లోక మెవ్వని పాదంబు - నాకలింప
లేదొ! వారలు నీ విద్య - లీల నెఱుఁగ
వేడ్క సేసియుఁ దెలియరు - విశ్వగురుఁడ!.

ఒకఁడు తన గురువు నిట్లు స్తుతించుచున్నాఁడు. గౌతముఁ డక్ష పాదుఁ డగుటచే నతని పాదము లోకమును జూడఁగలదు. పతంజలి శేషావతార మగుటచే నురగుఁడు గాన నతని పాదముల నెవ్వరు నెఱుంగఁజాలరు. ఇట గౌతముఁడును బతంజలియును దమ యసాధారణరూపములచే గమ్యులగుచు భంగ్యంతరముచేఁ జెప్పఁబడిరి. మఱియును,-

తే. గీ. తలఁప దిరిసెన మొగ్గ మా - ర్దవముఁ గేరు
నంఘ్రి యుగళిని నీ కఱ - కౌ మనంబ
దెంత దవ్వులఁ గారింప - నిచ్చగించెఁ
దెలియ నాకది చెప్పంగ - వలయు నతిథీ!

రాయబారిగా వచ్చిన నలునిగూర్చి దమయంతి పల[illegible]న వాక్యము. నీ ప్రయాణ మెంతవఱ కని గమ్యార్థము. అది భంగ్యంతరముచేఁ జెప్పఁబడినది. గమ్యముకన్న రమ్యముగఁగూడ నున్నది. మఱియును,-

శా. ఏ సర్వేశున కంబురాశి దొనయౌ - నెవ్వాని వాహంబులన్
వ్యాసాదుల్ సవరింత్రు భూషణ కరం - డం బెంచఁ బాతాళమా
ర్యో సీమం బదె పూలతోట మఘవా - ద్యుల్ శాటికాపాలు రి
ష్వాసత్రాణుఁడు చందనంబవు నమ - స్సా వేల్పు రాజేనికిన్.

సర్వేశ్వరునకు వేదములు గుఱ్ఱములు, భుజంగంబు లాభరణంబులు. చంద్రుఁడు భూషణము. దిక్కులు వస్త్రము. ఇష్వాసత్రాణుండు- పుష్పములు ధనుస్సుగాఁ గల మన్మథుఁడు చందనము. శంక

రుఁడు మన్మథుని భస్మ మొనర్చి యొడలికిఁ బూసికొనె నని పురాణ ప్రసిద్ధము. ఈ పై వాక్యార్థములు వివక్షాధీనము లగుచుండ వేదత్వా ద్యాకారముచే గమ్యము లగుచున్నవి. ఈ గమ్యములగు వేదాదులే భంగ్యంతరముచే వాచ్యముగఁ జమత్కారముగఁ జెప్పఁబడినవి.

మఱియు సర్వేశ్వరునకు దేవతాసార్వభౌమత్వమును బోధించుటకై యిట్లు చెప్పఁబడినది.

ఈ యలంకార లక్ష్యలక్షణసమన్వయముల నలంకారసర్వస్వ కారుని రీతి భిన్నముగఁ గన్పట్టుచున్నది. ఎట్లనిన,-

అతఁడు "గమ్యమానార్థమును భంగ్యంతరముచేఁ జెప్పుట పర్యాయోక్త" మని సంప్రదాయాగతమగు నీ లక్షణమునే గ్రహించి నాఁడు. కాని యీ క్రింద నీయఁబడిన ప్రాచీనోదాహరణమును వేరు రీతిగ సమన్వయించినాఁడు.

తే. గీ. ఎచ్చరించి య చక్రంబు - నెవఁడు రాహు
కాంతల రతోత్సవంబును - గౌగలింత
చొక్కు కులుకులు దొఱగించి - చుంబనంబు
నొక్క దానినె మిగులు గా - బ్రుక్కఁజేసె.

ఏ భగవంతుఁడు తన చక్రమును నఱకుమని యాజ్ఞాపించి నంత మాత్రముననే రాహుకాంతల రతి కిట్టి లోపము కలుగఁజేసెనో యతనికి నమస్కార మని వాక్యార్థము.

ఈ ప్రాచీనోదాహరణము నతఁ డెట్లు సమన్వయించెనన- రాహువధూగతరతోత్సవవిశేషముచే దానికిఁ గారణభూతమగు రాహు శిరశ్ఛేదము గమ్య మగుచున్నది. గమ్యమున కభిధాన మసంభవము కానఁ గార్యాదిరూపముననే చెప్పక తప్పదు. ఈ రీతిగ గమ్యమగు నర్థమునకు నన్యరీతి నభిధానము గల్గుటచే నిట యలంకారము గలదని

సమన్వయించినాఁడు. ధర్మియగు వాసుదేవుఁడు ఎవ్వఁడనెడు సర్వనామముచేఁ జెప్పఁబడుటచే నాయర్థము వ్యంగ్యము కావీలులేకుంటచే నిట్లు సమన్వయింపక తప్పదని యతని యాశయము.

అతని యనుయాయి యగు లోచనకారుఁడు గూడ,-

కం. అది పర్యాయోక్తం బె
య్యది వేఱు విధంబుచేత - నభిహిత మగుడున్.

అను లక్షణమునే గ్రహించి దాని యుదాహరణమునఁ గార్యమును వాచ్యముగను, గారణమును వ్యంగ్యముగను జూపి లక్షణమును బర్యాయోక్త మనెడు లక్ష్యనామమును శ్లేషముతో నన్వయించినాఁడు ఎట్లన,-

ఏ యర్థము వేఱువిధముచేత ననగా వాచ్యము కన్న వేఱగు వ్యంగ్యార్థముతోఁ గూడినదిగా నభిహిత మగుచో నని లక్షణమున కర్థమును జెప్పినాఁడు. పర్యాయోక్త మనెడు లక్ష్యనామమునకుఁ బర్యాయముతో ననఁగాఁ బ్రకారాంతమగు వ్యంగ్యార్థముతోఁగూడు కొని ఉక్తమనఁగా నభిహిత మగునది యని.

ఇట్టి శ్లేషము వారి కేలనో తెలియరాకున్నది. మేము గమ్యార్థమునకుఁ బ్రకారాంతరముచే నభిధానములోఁ గొన్ని సరసములగు నుదాహరణముల నిచ్చియున్నాము కదా.

'ఎచ్చరించియు చక్రంబు' అనెడు ప్రాచీనోదాహరణమున నెవఁడనెడు సర్వనామమునకు మేము లోఁగడఁ జెప్పిన రీతిగ సాధారణమగు భగవత్స్వరూపమే వాచ్యార్థమనియు, విధేయమగు విశేషణ వాక్యార్థమునకు నసాధారణరూప మగు వాసుదేవత్వము గమ్యమనియు ననెడు భేదమును గ్రహించి, యలంకారము చక్కఁగ సమన్వయింప నచ్చును గాన నలంకారసర్వస్వకారుని యొక్కయు లోచనకారుని యొక్కయు సమన్వయరీతి శ్లేషభూయిష్ఠ మని చెప్పక తప్పదు.

మఱియు నలంకారసర్వస్వకారుఁడు చెప్పినట్లు రాహుశిరశ్ఛేదమే గమ్యమగుచో నదియును బ్రస్తుతమే కాన, బ్రస్తుతాంకురమే కాఁగలదు కాని పర్యాయోక్తము కానేరదు. మేము చెప్పిన రీతిగ సమన్వయ మెట్లన - భగవంతుఁడగు వాసుదేవుఁడు చక్రము నాజ్ఞాపించినంతమాత్రముననే రాహుశిరమును చక్రము ఖండించినది. ఇదియును బ్రస్తుతార్థమే. ఇట్లు ఖండించుటచే నాతని స్త్రీరతి కట్టిలోపము ప్రాప్తించినది. ఈ వాచ్యార్థముచే నా భగవంతుని యసాధారణరూపమగు వాసుదేవత్వము గమ్యమగుచున్నది, అని.

దీని ఫలితార్థమేమనిన - పై పద్యమున నట్టి రాహుస్త్రీ రతివైకల్యముచే దానికిఁ గారణభూతమగు రాహుశిరశ్ఛేదరూపమగు కారణము గమ్యమానమగుచున్నను నా యర్థము ప్రకృతమై వాచ్యార్థసిద్ధికి సాధనభూతమగుటచే గుణీభూతమగుచు నప్రధానమగుచున్నది. కాని దానినిఁ బ్రధానవ్యంగ్య మనరాదు. మఱేమన? ఈ గుణీభూత వ్యంగ్యార్థముచేఁ బరిపుష్టిఁ జెందిన రాహుస్త్రీ రతివైకల్యకారిత్వరూపమగు వాచ్యార్థముచే నిట్టి యసాధారణకార్యకర్తయగు వాసుదేవుఁ డసాధారణ మహిమకలవాఁడనెడు వ్యంగ్యార్థము స్ఫురించుచున్నది. పద్యమందలి యెవ్వఁడనెడు సర్వనామముచే వాసుదేవుఁడు కేవలము భగవద్రూపముచే సాధారణముగ వాచ్యమగుచున్నాఁడు. పై రాహుస్త్రీ రతివైకల్యకారిత్వరూపమగు వాచ్యార్థముచే మహిమాతిశయముగల తనయొక్క వాసుదేవత్వ మనెడు నసాధారణరూపముచే వ్యంగ్యమగుచున్నాఁడు. ఇట్టి వ్యంగ్యార్థముపద్యమున భంగ్యంతరముచే వాచ్య మగుచున్నది. కాన నలంకారము సమన్వితమగుచున్నది. మఱియు గమ్యమగునది వాచ్యము కా వీలులేదు. కానఁ బర్యాయముచే ననఁగాఁ గార్యాదిద్వారముచే నుక్తమగుచున్నది. అనఁగా నాక్షిప్తమగుచున్న దనియును బర్యాయోక్త మను పదము

నకుఁ బర్యాయముచే ననఁగాఁ గార్యాదిరూప మగు ప్రకారాంతర ముచే నుక్త మనఁగా నాక్షిప్త మగునది యని యర్థమును జెప్పి, పై పద్యమున రాహుశిరశ్ఛేదరూప మగు కారణము రాహుస్త్రీరతివైకల్య రూపకార్యముచే నాక్షిప్తమగుచున్న దని యలంకారసర్వస్వకారుని యన్వయక్లేశము వ్యర్థ మని తెలియవలెను, అని.

కొందఱ త్రీ పద్యమును వేఱువిధముగఁ బర్యాయోక్తమునకు విషయమని సమన్వయించిరి. ఎట్లన.-

వాసుదేవుఁడు భగవద్రూపముచేఁ దెలియఁబడుట విశేషణ మర్యాదచే లభ్యమగుటయే సుందరము గానఁ బర్యాయోక్తమునకు విషయమగుచున్న దని.

కాని యిట్లనుట పొసఁగదు. ఏల యన- పర్యాయోక్తములో వ్యంగ్యముయొక్క సౌందర్యమే శోభావహము కాదు. మఱి యేమన- వ్యంగ్యార్థము భంగ్యంతరముచేఁ వాచ్యమగుటయే శోభాదాయకము. ఆలోచింప వ్యంగ్యము భంగ్యంతరాభిధానము కన్నఁ బర్యాయోక్త ములో సుందరమును గాదుకదా? ఇట రమ్యమను నర్థమును వ్యంగ్య ముగా నెంచి యీ దేశ మలంకరింపఁబడుగాక యని కాని, సఫలతనొం దింపఁబడు గాక యని కాని, వాచ్యరీతిగఁ జెప్పుటయే సుందరము కదా? అందుచేఁ బర్యాయోక్తమున వ్యంగ్య మసుందరము గాకుం డఁగఁ జేయుట కెట్లైనఁ బ్రయత్నింప నవసరములేదు. పర్యాయోక్త మున వ్యంగ్యార్థము తఱచుగ వాచ్యార్థముకన్న నసుందర మగుట తప్పదు కాన.

పర్యాయోక్తము II.

కం. అదియును బర్యాయోక్తం

బెద నొక నెప మెంచఁ దనదు - హిత మొదవుటకై

కదలక మీ రిరువురు నీ
పొద నుండుడు చూతలతిక - పొడగనఁ బోదున్.

తన కోరికను దీర్చుకొనుటకు నొక నెపమును నవలంబింపనదియుఁ బర్యాయోక్తమగును. ఒక చేటి తన నాయికతో నిట్లు పలికెను. ఓ చెలీ ! నీవును, నీ చెలికాఁడును నీ లతాగృహమున నుండుడు. నేను జూతలతను జూడఁబోవుచున్నానని. వారి స్వేచ్ఛావిహారమును మనమునఁ దలఁచి యీ నెపముతో బయటకుఁ బోయినది. మఱియును.

ఆ. వె. రాధ ! నాదు బంతి - రాకేందువదన ! నీ
యొడిని దాఁచనగునె ? వడిగ నిమ్ము
టంచుఁ దరిని జేర - యాపె నీవిని సడ
లించు కృష్ణుఁడు వెల - యుంచు ముదము.

వెనుకటి పద్యమున నితరుల యిష్టము సాధింపఁబడినది. ఈ పద్యమునఁ దన యిష్టము సాధించుకొనఁబడినది.

30. వ్యాజస్తుత్యలంకారము.

కం కృతులన్ వ్యాజస్తుతి యది
స్తుతి నిందను దెల్ప నింద - స్తుతినిన్ దెలుపన్
ద్యుతటిని ! నీకు వివేకము
పతితము పాపులను స్వర్గ - భాగులఁ జేయన్.

నిందచే స్తుతిని గాని, స్తుతిచే నిందను గాని తెలిపినచో వ్యాజస్తుతి యగును. ఇట పుణ్యవంతులను వలెఁ బాపులనుగూడ స్వర్గమును బొందించుటచే గంగకు వివేకము శూన్యమను నిందచే గంగాప్రభావము స్తుతింపఁబడినది.

స్తుతిచే నిందాభివ్యక్తి యెట్లన,-

తే. గీ. బాగుబాగోసి దూతికా ! - కా(గనేల ?
యింతకంటెను నాకు మే - లేమి సేయ
వలయు నెంచ(గ నాకయి - వంటనొక్కు
లకట ! తాల్మిని గోళ్ళ చీ - రికలు గొంటి.

ప్రియుని దోడ్కొని వచ్చుటకై పంప(బడిన దూతికను గూర్చి నాయిక యిట్లు పలుకుచున్నది. నీ వతని దోడ్కొని రాలేకపోతి వని వగవకుము. నాకై పంటనొక్కులు గోళ్ళచీరికలుగూడ ననుభవించితివి. ఈ స్తుతిచే నాకై పోలే దనియు నాతనితో(గ్రీడించుటకు(బోతివి గాన నిది దూతికా ధర్మవిరుద్ధ మనెడు నింద వ్యక్తమగుచున్నది.

నిందచే స్తుతికి మఱియొక యుదాహరణ మెట్లన,-

తే. గీ. శౌర్యగర్వము రాజేంద్ర - కార్యమగునె ?
పొంగి నీవటు పోరు స - ల్పంగ నొక్క
తురగ మెక్కిన మాత్రాన(దొడరి సప్త
తురగగాములు గారె ! నీ - యరులు సరగ.

రాజస్తుతి. ఓ రాజా ! శౌర్యమును గూర్చి నీవు గర్వపడ వలదు. రణమున నీ వొక గుఱ్ఱము నెక్కినంతనే నీ యరులు సప్తతురగములచే నడుతురు. మిక్కిలి బలాఢ్యులగుదురని భావము. ఇది నింద. సప్తతురగు(డన సూర్యు(డనియు నతని జేరుదు రనియు నర్థాంతర మును దీసికొనినచో రాజస్తుతి వ్యక్తమగుచున్నది. యుద్ధములో(జచ్చిన యోధులు సూర్యమండలమును బొందుదు రని శాస్త్రము.

స్తుతిచే నిందాభివ్యక్తికి మఱియొక యుదాహరణము.

శా. సా(బాల్మేను మురారి హైమవతియున్ - సా(బాలు గైకొంట నో
హో ! బాహోర్థ్య ! పురారిరూపు సెడ నా-ద్యోగంగ రత్నాకరున్
జాలి ల్లంటెను మింటి శేషు(డహివా - సంబోర ! సర్వజ్ఞతా
ప్రాబల్యం బధినాయకత్వము నినున్ - భైక్షంబు వట్టెన్ ననున్.

శంకరకవికృతము: ఓ ప్రభూ! విష్ణువు సగబాలును బార్వతి సగబాలును వరములచే గ్రహింప నంత శివునిరూపము లేకుండఁబోయినది. ఆతని నాశ్రయించిన వస్తువులు తమతమ తావులకుఁ బోయినవి. సర్వజ్ఞత్వము నధీశ్వరత్వ మనెడు నీశ్వరుని యుత్కృష్టగుణములు నినాశ్రయించినవి. బిచ్చ మెత్తుట యనునది నన్ను జేరినది. ఇట స్తుతిచే నింద వ్యక్తమగుచున్నది. ఎట్లన? ఓ రాజా! నా పాండిత్య మెఱిగియు నా దారిద్ర్యము దీర్పకుంటి వని.

పై యుదాహరణము లన్నిటను నిందాస్తుతులు రెండును నొక వ్యక్తికే సంభవించియున్నవి. భిన్నవ్యక్తివిషయకము లెట్లన,-

శా. నీ వెవ్వండవు? కోతి! రామవిభు సం - దేశార్థవాహుండ నె
చ్చో వర్తిల్లెదు? గండఁడా హనుమ, చి-చ్చున్ బెట్టె నీలంక కౌ
రా! వాఁ డాసురబాలబద్ధుఁ డనుచున్ - హాసించి తిట్టాడి మే
నొవ్వంగం గపులెల్ల మోద నడగెన్ - బో! యెడనో సిగ్గునన్.

హనుమన్నాటకములో నంగదునకును నొక రక్కసునికిని సంవాదము. ఇట హనుమంతుని నిందచే నితర వానరు లతనికన్న శక్తిమంతు లని స్తుతి వ్యక్తమగుచున్నది.

అన్యస్తుతిచే నన్యనిందాభివ్యక్తి యెట్లనిన,-

మ. నిగుడన్ జూడవు మోము మెచ్చులను బూ-న్కింబల్క వాఢ్యాలిమ్రో
లఁ గడన్ గర్వపుఁబల్కులన్ వినవు ప్రా - లన్ బోవు పేరాసచే
చిగురుం బూరి తటిన్ గ్రసింతు నిదురన్ - సేవింతు వెవ్వేళ నై
నఁ గురంగంబ! వచింపు మే తపము రా - ణం జేసితో యే దెసన్.

రాజసేవాక్లిష్టుఁ డొకఁడు హరిణము నుద్దేశించి పల్కుచున్నాఁడు. ఉదాహరణము స్పష్టము. ఇట హరిణమును స్తుతించుటచే రాజసేవకుని యాత్మనింద వ్యక్త మగుచున్నది.

అలంకారసర్వస్వకారుఁడు దీని నప్రస్తుతప్రశంసా భేదమునుగా వక్కాణించెను. అతఁడు సారూప్యనిబంధన యగు నప్రస్తుతప్రశంస వైధర్మ్యముచేతఁగూడ సంభవించు నని చెప్పి,-

తే. గీ. వికచకల్హారసంగతి - ప్రకటసురభి
శీతలంబులు వనసీమ - వాతములును
రాము నిందీవరశ్యాముఁ - బ్రకటముగఁ
దాఁకి సౌఖ్యంబు చేకూర్చి - ధన్యమాయె.

ఈ పద్యము నుదహరించినాఁడు. కల్హారపుష్పముల సంబంధముచేఁ బరిమళించుచుఁ జల్లగ నున్న వనవాయువులు ఇందీవరశ్యాముఁడగు రాముని దాకి సౌఖ్య మిచ్చి ధన్యమాయెను. ఇట వాతస్తుతిచే నేను ధన్యుఁడనుగా ననెడు వక్తృనింద వైధర్మ్యముచే స్ఫురించుచున్నది యని సమన్వయించినాఁడు.

ఆచార్య దండియు నిదియే యప్రస్తుతప్రశంస యనియును, గార్యకారణనిబంధన యగు నప్రస్తుతప్రశంస లేదనియుఁ జెప్పినాఁడు. ఎట్లన,-

కం. స్తుతి, సంగతి విడ నప్రి
స్తుతప్రశంస యనఁగ నిలఁ - జొప్పడుఁ గృతులం
దితరుల సేవింపక సుల
భతృణాంబువుల హరిణములు - వని మను వేడ్కన్.

కం. రాజానువృత్తి దుఃఖితుఁ
డౌ జనుఁ డొకఁ డాత్మ నిట్లు - హరిణమువృత్తిన్
రాజన్నుతిఁ బొగడుటచే
నౌఁ జన నిద్ధియును దలఁప - నప్రస్తుతమై.

సందర్భములేని స్తుతి యప్రస్తుతప్రశంస యగును. ఎట్లన ? ఇతరులను సేవింపక దొరకిన తృణములచేతను నీరములచేతను హరిణములు

వేఁటకోఁ జీవించు మన్నవి. ఈ హారిణ స్తుతికి సందర్భము లేదు. రాజసేవచే విసిగిన సేవకుఁ డొకఁడు హారిణవృత్తినిఁ బొగడుచున్నాఁడు. ఇది నిజముగు స్తుతి కాదు. కాన నిది యప్రస్తుతము. 'నిగుడన్ జూడ' వనెడు పద్యములోఁగూడ నప్రస్తుతప్రశంస యనియే దండిమతము. కాని యట్లనుటకు వీలుకాదు. స్తుతిచే నింద యభివ్యక్త మగుటచే నిట వైచిత్ర్యము కలదు కాన దీనిని వ్యాజస్తుతి యనుటయే జెల్లును, లేకున్న వ్యాజస్తుత్యుదాహరణముల నన్నిట నప్రస్తుతప్రశంసయే కావలసివచ్చును. వ్యాజస్తుతి కుదాహరణములేకయే పోవలసివచ్చును.

వ్యాజస్తుతి యనెడు పదమునకు నన్యస్తుతివ్యాజముచే నన్యస్తుతి యనెడు నర్థమును గ్రహించినచో నన్యులను స్తుతింపవలయు ననెడు తలంపుతో నన్యస్తుతి యొనరించిన తావులఁగూడ వ్యాజస్తుతి యగును. ఎట్లన,-

తే. గీ. తరుణి! నీ మోవి కెంజాయ - లురలఁ జిమ్ము
దొండపండును దమి పేర్మిఁ - దొల్కిటి నొక్కు
కొదమచిల్క యదెట్టి పె - న్గట్టునుండి
యెట్టి తపమును జేసెనో! - యెంత తడవు.

ఇట చిల్కకొదమయొక్క స్తుతిచే నాయికయొక్క యధర సౌభాగ్యాతిశయముయొక్క స్తుతి వ్యక్తమగుచున్నది.

31. వ్యాజనిందాలంకారము.

కం. నిందన్ నిందయు వ్యక్తిం
బొందగఁ గృతి వ్యాజనింద - పొల్చును గువిధీ!
నిందింపవలదె? వానిని
జిందన్ నీ యొక శిరంబె - చిదిమె నెవండో.

నిందచే నిందాభివ్యక్తి వ్యాజనింద యగును. ఓ బ్రహ్మా! నీ యొక శిరస్సున్నొకటికినవానిని నిందింపవలెను, ఇట బ్రహ్మ శిరమును

నఱకిన హరుని నిందచే దుఃఖమయసంసారమును సృజించిన బ్రహ్మ యొక్క నింద వ్యక్తమగుచున్నది. మఱియును. -

తే. గీ. నీదు తప్పేమి కాకమా! - నీల్గి యార్వ
ధాత నొక్కని తిట్టంగఁ - దగు నెవండు
నీకు సహకారతరువున - నేకవసతి
మధురకూజితపికముతో - మహిని జేసె.

ఇట కాకియొక్క నిందచే బ్రహ్మయొక్క నింద వ్యక్తమగుచున్నది.

ఈ వ్యాజనిందాలంకారమును నితరాలంకారికు లెవ్వరును జెప్పియుండకపోయినను నన్యస్తుతిచే నన్యస్తుతి వ్యక్తమగు ననెడు నైదవ వ్యాజస్తుతికిఁ బ్రతిగాఁ గన్పట్టుటచే నిదియొక యలంకారముగాఁ జెప్పంబడినది.

ఇచ్చట నొక శంక కల్గుచున్నది. అన్యస్తుతిచే నన్యస్తుతియును నన్యనిందచే నన్యనిందయు వ్యక్తములగు తావులఁ గ్రమముగ వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందాలంకారముల నంగీకరించినచో స్తుతినిందారూపమగు నప్రస్తుతప్రశంసాలంకారముయొక్క యుదాహరణములలోఁ గూడ ననఁగా 'కృతి యొక్కఁడె పక్షులగుమి' 'మోహావిశేషబంధమున' ననెడు నప్రస్తుతప్రశంసోదాహరణములలోఁగూడ నన్యస్తుతిచే నన్యస్తుతియు, నన్యనిందచే నన్యనిందయు ద్యోతితములగుటచే వ్యాజస్తుతి వ్యాజ నిందలే క్రమముగఁ గావలసివచ్చును గాని యప్రస్తుతప్రశంస కారాదుగదా, యని.

దీనికి సమాధాన మెట్లన? వేఱువేఱగు నుదాహరణములలో నన్యోన్యప్రసక్తికి నవకాశము లేకుండఁగ స్వతంత్రముగఁ బ్రవర్తించు రెండలంకారములు మఱియొక యుదాహరణమున నెచ్చటనైనను సంభవించిన సంభవింపవచ్చును. వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందలయొక్క ప్రసక్తి యెంతమాత్రమును లేనట్టి "ఎంచ లోపల ఛిద్రంబు లెన్నొ

గలవు" అనెడు నుదాహరణమునఁ గేవలము సమానరూపముగల ప్రస్తుతవృత్తాంతమును స్ఫురింపఁజేయుటకు మాత్రమే యప్రస్తుత వృత్తాంతము వర్ణింపబడినది. కాన నిచ్చట సారూప్యనిబంధన యగు నప్రస్తుతప్రశంసకుఁ జోటుకలదు. అట్లే యప్రస్తుతప్రశంసకుఁ బ్రసక్తి లేని చోటుల వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందలకును జోటుకలదు. ఇట్లు ప్రత్యేకముగ స్వతంత్రములగు రెండలంకారము లొక పద్యమున నెచ్చటైనను గలిసియుండినను దోషములేదు. కాన 'కృతి యొక్కఁడె పక్షులగుమి' 'మోహవిశేషబంధమున' యనెడు పద్యముల వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందాలంకారము లుండినను నుండవచ్చును. అంతమాత్రముచే నప్రస్తుతప్రశంసాలంకార ముండఁగూడ దని చెప్పనక్కరలే దని.

ఆలోచింప "నీదు తప్పేమి కాకమా నీల్గియార్వ" ననెడు వ్యాజనిందోదాహరణమున నప్రస్తుతప్రశంసయును గన్పట్టుచున్నది, ఎట్లన? ఇట విధి నిందచేతను, దన్మూలకమగు కాకనిందచేతను గ్రమముగఁ దారతమ్యము దెలియని రాజుయొక్కయు, నతనిచే గౌరవింపఁబడిన మూర్ఖునియొక్కయు నింద స్ఫురించుటచే సారూప్యనిబంధన యగు నప్రస్తుతప్రశంసయును గలదు. ఆ యప్రస్తుతప్రశంసకు వ్యాజనిందయే మూలము. కాన వ్యాజనిందయును గలదు. ఇట్లగుటచే నీ పద్యమున వ్యాజనిందామూలకమగునట్టియు వ్యాజనిందారూప మగు నప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము కల దనినచో మిక్కిలి చమత్కారము గోచరించుచున్నది.

ఈ రీతిగనే వ్యాజస్తుతిమూలకమగునట్టియు వ్యాజస్తుతిరూపక మగు నప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము గూడఁ గన్పట్టుచున్నది. ఎట్లన,-

శా. మెచ్చింపండె? విరించి సొంపు పెనుపుల్ - వేసారఁడే యట్లు! తా
నిచ్చంబోరయిడు వానికిన్ మదనవ - హ్నిం బెట్టు డెందాన నీ

మెచ్చున్నన్ సరిసంగఁడీనిఁ గనలే - మిన్ గవ్వకున్ జాలి రా
దిచ్చంద్రాసన యీపెఁజేయ నతఁ డిం - కే యర్థ మీతించెనో ?

బ్రహ్మ యీ తరుణిని సృష్టించుటలో మిక్కిలి శ్రమమునొందె ననియు నీపెను జూచినంతనే త్రోవఁబోవువానికిని మదనవహ్ని పుట్టుచున్నదనియును, గాని యీపెకుఁ దగిన వరుఁడు లేకుంటచే గవ్వంత విలువగూడ నీపెకు లేకపోయె ననియు, నీపె సృష్టించు నతని కింకెట్టి తలఁపు కలదోకదా ? యని పద్యార్థము. ఒక కవి తన కవితకుఁ దగిన పోషకుఁడు లేమింజేసి విసిగి, యొకకన్యకను నప్రస్తుతవిషయమునుగాఁ దీసికొని యిట్లు తలఁచినాఁడు. ఇట తరుణీసృష్టిని నిందించు నెపముచే దరుణీనిందయు, నా నిందచేఁ దరుణీసౌందర్యప్రశంసయు చేయబడినది. ఆ ప్రశంస, స్వకవితానిందావ్యాజముచేతను, తద్ద్వారా కవితాసృష్టి నిందావ్యాజముచేఁ దన కావ్యమందలి శబ్దార్థములయొక్క చమత్కారాతిశయముయొక్క ప్రశంసలోఁ బర్యవసించుచున్నది.

ఆలోచింప నీ పద్యముయొక్క వాక్యార్థము సమంజసముగఁ గనృట్టదు. ఏల యన ? ఈ పద్యమందలి యూహా వీతరాగునకుఁ గల్గదు కదా? సరాగునకుఁ గల్గినదనియుఁ దలఁప వీలుకాదు. సరాగుఁడు దానే తగిన వరుఁడ నని తలఁచును గాని వరుఁడు లేఁడని తలఁపఁడు కదా ! ఈ రీతిగ నప్రస్తుతమగు వనితారూపార్థమునకు సామంజస్యము లేకున్నను ప్రస్తుతమగు కవితారూపార్థమునకు సామంజస్యము కలుగును గాన నలంకారము పొసఁగును. మఱియు నావ్యాఖ్యమున సామంజస్యము లేకుంటచేతనే యీ పద్యమును బ్రాచీను లప్రస్తుతప్రశంసాపరముగఁ జెప్పిరి. అప్రస్తుతార్థమందలి యసామంజస్యమే ప్రస్తుతార్థమందుఁ దాత్పర్యమును బోధింపఁ జేయుచున్నది. అప్రస్తుతప్రశంసలో వాచ్యార్థము సమంజసముగా నుండఁబని లేదు. గమ్యమగు ప్రస్తుతార్థము సమంజసముగ నున్నఁ జాలును.

32. ఆ క్షే పా లం కా ర ము I

కం. స్వయము క్తప్రతిషేధ మ
నయ మాక్షేపము విచార - ణముసేయ, సుధా
లయ ! సూపుము నీ రూపుఁ దె
లియఁ బ్రేయసి మోముగలదు - లే ! వల దింకన్.

వక్త తానొక విషయమును బలికి, తిరిగి యూహసేసి దానిని బ్రతిషేధించినచో నది యాక్షేపాలంకార మగును.

ఒకఁడు నేత్రానందముకొఱకై తన రూపుఁ జూపు మని చంద్రుని వేడుకొని, పిదపఁ బ్రేయసిముఖము కలదని తెలిసికొని వలదని నిషేధించెను. మఱియును,-

తే. గీ. సరససాహిత్య జలధిఁ ద్రి - చ్చంగఁ బొడము
కర్ణపీయూషము కవిప్రి - కాండులార !
దాఁచుఁ డసురులవోలెఁ ద - త్కావ్యవస్తు
చోరు లెల్లెడ వేచియు - న్నారు దోవ.

తే. గీ. దొంగిలించినఁబో ! కవి - ద్రోహులకును
గొదువ గాదది యెంతయు - మదిఁ దలంప
వేల్పు లవ్విధి రత్నాలు - వెలికిఁ గొనిన
నబ్ధి యీనాటఁగూడ ర - త్నాకరంబె !

తొలిపద్యమునఁ గావ్యార్థచోరులవలనఁ గావ్యవస్తువును దాచ గలందులకుఁ గవీశ్వరులను గోరి, మలిపద్యమున సముద్రమునుండు రత్నము లకువలెఁ గవీశ్వరుల కల్పనలకు క్షయము లేకుండుటను దెలిసికొని ప్రతిషేధించినాఁడు.

ఆ క్షే పా ల ం కా ర ము II.

కం. ఈ సాహితిని నిషేధా
భాసం బాక్షేపమంచుఁ - బల్కుదు రొండుల్
దాసిని నేఁ గానుసుమా!
యా సతి తనుతాప మటు ల - యానల నిభమౌ.

అలంకారసర్వస్వకారాదులు నిషేధము మాత్రమే యాక్షేపము కాదనియు, నిషేధము బాధితమగుచు నర్థాంతరమును బోధించినచో నదియు నాక్షేప మని నుడివిరి. నాయికచేఁ బంపఁబడిన దూతి నాయకు చెంతకుఁ బోయి నేను దూతిని కానని, నాయికాతాపము ప్రళయా నలకల్ప మనియును బల్కినది. దూతి తాను దూతిని కానను యాభాసము. అట్లాభాసమై తన వాక్యములు దూతీవాక్యములుగా నసత్యము లని తలంపరాదనియు, నాయికాసంతాపము దుర్భరముగావ వేగ రావలయు ననెడు నర్థవిశేషమును బోధించుచున్నది. ఆక్షేప మనఁగా వేఱొక యర్థమును దీసికొనివచ్చుట యని యర్థము. మఱియును, -

తే. గీ. రాజశేఖర! మేమటు - రాజవాచి
కముల మోసెడువారము - గాము వినుము
విశ్వబంధుఁడ వగు నీకు - విశ్వమందుఁ
బగతుఁ డొక్కండు నీనాట - నగపడండు.

వార్తాహరు లొక ప్రభువువద్ద నిట్లు పలికిరి. వా రిట్లు పలుకుట పోసఁగదు. అది సంధికాలమందుఁ బల్కెడు రీతిగ నిమమాటలు లసత్యములు కావనియుఁ దమ రాజును మిత్రునిగాఁ దలఁచి రక్షింపవలయు ననెడు విశేషార్థమును దీసికొని వచ్చుచున్నది.

ఆ క్షే పా ల ం కా ర ము III.

కం. స్ఫుటముగ విధియు నిషేధం
బటు గర్భితమైన నన్య - మాక్షేపమగున్

చటులమతి ! పొమ్ము పోయిన
నటనే నా పుట్టు వీవు - నరయుదు కాదే !

విధి స్ఫుటముగను నిషేధము గూఢముగ నున్ననదియు నాక్షేప మగును. దేశాంతరము పోఁదలచిన భర్తనుగూర్చి భార్య పల్కినది. నీవు పోయిన నా మరణము తథ్యము గానఁ బోవలదని నిషేధము లోఁగనవ్పట్టుచున్నది.

ఆ. వె నీదు యాత్ర రమణ ! - కాదు కాఁజియ పెట్టఁ
జిరము నన్ను నమ్మ - మరసి యరసి
పోవ నిచ్చయున్నఁ - బోవచ్చు వడిఁబడి
సందియంబు డెంద - మందు వలదు.

చిరము బాధింపదనుటనేఁ దన మరణము నిశ్చయము కాన వెడలవలదని నిషేధము గర్భితమగుచున్నది.

33. విరోధాభాసాలంకారము.

కం. హారి విరోధాభాసం
బారయఁగ విరోధమునకు - నాభాసతచే
హారము చాల్పక యున్నను
హారులు నీ కుచము లంచ - యానరో ! తెలియన్.

విరోధము లేకున్నను విరోధ మున్నటులు కనవ్పట్టినచో నది విరోధాభాసము. ఇది మనోహరమగు నలంకారము. హారము లేకున్నను హారు లనఁగా హారముకలవి యను నర్థమున విరోధము. హారు లన మనస్సు నాకర్షించునవి యను నర్థమున విరోధము లేదు.

చం. నలునిఁ గనంగఁ దద్రిపున్ప - నాథులువోలె విరుద్ధధర్మముల్
విలవిల భీతినొంది తమ - భేదకతన్ విడనాడెఁ జుమ్మ ! స
మ్మిలిత తదీయతేజమున - మిత్రవిజేత యమిత్ర జేతయై
మెఱగుటఁ జారదృక్కయియు-మించి యతండు విచారదృక్కుగాన్.

నలునిఁ జూచి యతని శత్రురాజులు తమలోని విరోధమును విడిచినటులు లోకములోని పరస్పరవిరుద్ధ ధర్మములు గూడఁ దమలోని భేదభావమును విడిచినవి కాఁబోలును. ఎట్లన - అతఁడు తన తేజముచే మిత్రవిజేతయును, అమిత్రవిజేతయును గూడ నాయెను. ఒక వ్యక్తియే యట్లగుట విరోధము. మిత్రశబ్దమునకు సూర్యుఁడును స్నేహితుఁడు ననెడు నర్థద్వయమును గ్రహించిన విరోధము తొలఁగును. అట్లె చారదృక్కు, విచారదృక్కనఁగాఁ జారదృక్కు కాడను నర్థములో విరోధము గలదు. కాని చారులే కన్నులుగాఁ గలవాఁడు, విచారముచే ననఁగా నాలోచనచేఁ బ్రతివస్తువును జూచువాఁ డనెడు నర్థమున విరోధములేదు. పై రీతిగ మిత్రజేతృత్వము, అమిత్రజేతృత్వమనెడు విరుద్ధధర్మములును, చారదృక్త్వము చారదృక్త్వాభావము ననెడు విరుద్ధధర్మములును నలునియందుఁ గన్పడుటచే నట్టి ధర్మములు గూడఁ దమలోని విరోధమును వీడినవా! యని కవి యుత్ప్రేక్షించినాఁడు. ఇట విరోధాభాసము శ్లేషమూలకము.

ఇట విరోధత్యాగమును మొదట నుత్ప్రేక్షించి దానినిఁ బ్రధానమునుగాఁ జేసికొని యుత్తరార్థమున విరోధాభాసాలంకారము చూపఁబడినది.

34. వి భా వ నా లం కా ర ము I

కం. ముక్తమువో కారణమిల
వ్యక్తము కార్యంబుగా వి - భావన చెలఁగున్
రక్తము తత్పదయుగళము
లక్తక రససిక్తమగుచు - లక్షింపమియున్.

కారణము లేకున్నను గార్యము పొడమినచో విభావన యగును. ఆమె పదద్వంద్వము లత్తుక పూయఁబడకున్నను నెఱ్ఱగ నున్నది. పాద

ములు మెట్టుఁదనమునకు లత్తుకపూతను గారణమునుగాఁ దీసికొని, యది లేకున్నను నెఱ్ఱఁదన మనెడు కార్యమును జూపినాఁడు. స్వభావము చేతనే రక్తిమ్మ కల్గియుండుటచే విరోధము లేదు.

తే. గీ. త్రాగకున్నను మత్తిల్లు - రాజహంస
తుడువకున్నను నమలతఁ - బడయు నభము
తేర్పకున్నను నీరంబు - తేటపడును
ఔశ్వ మీరీతిఁ దల్కొత్తి - వేడ్క సేయు,

శరదృతు వర్ణనము. త్రాగుడు మున్నగు ప్రసిద్ధకారణములు లేకున్నను మత్తిల్లుట మున్నగు కార్యములు వర్ణింపఁబడినవి. ఋతుధర్మము లగుటచే విరోధము పరిహృతము.

తే. గీ. కుటిలకుంతల తురుమును - గోర్కె ముడువఁ
దావిగల్గిన గోళ్ళ హ - స్తాన నృపతి
పూలఁద్రుంపినఁ గూడ నా - పూలతీవ
తొడిమ లొత్తుచు నుండెఁ బూఁ - దోటఁ దేంట్లు.

కారణభూతమగు పూలు లేకున్నను దేంట్లు వ్రాలుట యనెడు కార్యము వర్ణింపఁబడెను. తురుమును ముడుచుటచే రాజు చేతిగోళ్లకు దావి కల్గుట యనెడు కారణమును జూపుటచేఁ గారణవిరోధము తొలఁగినది.

విభావనాలంకారము. II.

కం. హేతువు బలముగ లేకయు
నాతత కార్యంబు వుట్ట - నట్టులె చెల్లున్
చేతోజుఁ డనిశితాదృఢ
హేతితతిన్ జగమునెల్ల - హేల జయించున్.

కారణము దుర్బలముగ నున్నను బలవత్కార్యము పుట్టినట్లు వర్ణింపఁబడినచో నదియు విభావన యగును.

వాఁడిలేనట్టివియు గట్టివికానట్టియు యాయుధములచే ననఁగాఁ బూలచే మన్మథుఁడు జగమును హేలగ జయించుచున్నాఁడు.

తే. గీ. తెమ్మెరలచేత వడి విర - జిమ్మఁబడిన
బాణ చూతక చంపక - రేణువులును
పథిక లోచనములలోనఁ - బడకయునను
బొరలఁ గన్నీటిఁదొలఁగించుఁ - బూలతోట.

కన్నీటిని స్రవింపఁజేయుటలో రేణువులు కంటఁబడుట కారణము. పుష్పరేణువులను జూచుటచేఁ గన్నీరు పొరలునట్లు వర్ణించుటచేఁ గారణమును బలముగఁ జూపలేదు.

వియోగము కలవారికి నంతమాత్రముచేతనే కన్నీరు రాలును. గాన విరోధములేదు. బాణ మనగా గోరింటపూవు. ఇట కారణమునకు బలము చాలకుండుట యనఁగా రేణువులకుఁ గంటితో స్పర్శనక్రియ లేకుండుట.

ఆచార్య దండి విభావనాలంకారమును విశేషోక్తియని వక్కాణించెను. తొలి యుదాహరణమున మన్మథుని మహిమాతిశయమును మలి యుదాహరణమునఁ బుష్పములకు నుద్దీపకత్వాతిశయము ననెడు విశేషము దెల్పుడుచేయఁబడుటచే నిది విశేషోక్తి యని యతని యభిప్రాయము.

వాడితనము గట్టితనము కంటఁబడుట యనెడు విశేషధర్మములు కారణముల లేకుంటయే కారణదార్బల్య మని తలఁచి మాచే నీ భేదముగూడ విభావనగాఁ జెప్పఁబడినది.

వి భా వ నా లం కా ర ము III.

కం. అవరోధమునను గార్యో
దృవమైనఁ దృతీయమగు వి - భావన చెలఁగున్
నృవరా ! నీ యసి భుజగం
బవని నరేంద్రులను గూడ - నద్దిర ! కఱచున్.

నరేంద్రశబ్దమునకు రాజులును విషవైద్యులును గూడ నర్థము. ఓ రాజా ! నీ కత్తియనెడు పాము మణిమంత్రౌషధాదులుకల నరేంద్రులను గూడఁ గఱచుచున్నది. శ్లేషవశమున వచ్చిన విషవైద్యు లనెడు నర్థమున మణిమంత్రాదికమగు బలవత్ప్రతిబంధమున్నను ఖడ్గమనెడు భుజంగము కఱచుట యనెడు కార్యము పుట్టినట్లు వర్ణింపఁబడినది.

కం. చిత్ర మిది నీదు తేజో
మిత్రుఁడు రాజేంద్ర ! వేఱి - మిని భువిఁ జెలఁగున్
ఛత్రవిరహితుని వదలి వి
చిత్రముగా ఛత్రసహితుఁ - జిచ్చునఁ బెట్టున్.

ఛత్రరూపమగు నవరోధ మున్నను రాజుయొక్క ప్రతాపమనెడు సూర్యుఁడు తపించునట్లు వర్ణింపఁబడియె.

ఆ రాజు ఛత్రమును దీసివైచి నమ్రులగు వారిని బాధింపక, ఛత్రధరులయి గర్వితులగు శత్రువులను బాధించుచున్నాఁడని భావము.

వి భా వ న IV.

కం. కారణ భిన్నమునను గా
ర్యారంభము దెల్పఁ దుర్య - మయి యటులగు న
య్యారే ! శంఖమునను వీ
ణారవ ముదయించు శ్రవణ - నందన మగుచున్.

కారణముకాని వస్తువునుండికూడఁ గార్యము పుట్టినట్లు వర్ణింపబడినచో నదియు నాల్గవ భేద మగును. స్త్రీయొక్క కంఠము శంఖముగాను, గీతము తంత్రీనాదముగాను నధ్యవసింపఁబడెను.

విభావన V.

కం. రీతిని విభావనయ విప
రీతమునను గార్య మాధ్య - రీతినిఁ బొడమన్
శీతాంశు కిరణములును బ
రీతాపము గూర్చు సుంద - రీమణి కకటా !

విపరీతకారణమునుండి కార్యసంపత్తొలసిన నదియు విభావన. తాపమును జల్లార్చు చంద్రకిరణములవలనఁ దాపము పుట్టినట్లు వర్ణింపబడెను. మఱియును,-

తే. గీ. రాజిలఁ గుమార సూర్యుఁడు - రహినిఁ గువల
యంబు వికసించె నక్షత్ర - మవతరించె
భళిర! పరరాజ యువకుల - పాణిపద్మ
ములును మొగిడెను గాంతులు - మొఱక వడఁగ.

ఒక రాజకుమారుని వర్ణనము. రాజకుమారుఁ డనెడు సూర్యుఁడుదయింపఁగాఁ గువలయము వికసించెను. నక్షత్ర మవతరించెను. పరరాజయువకుల పాణిపద్మములు ముకుళించెను. చంద్రునివలనఁ గలుగవలసిన కార్యములు సూర్యునివలనఁ గల్గినట్లు చెప్పఁబడెను. కువలయము = కలువ, భూవలయము. నక్షత్రము = రిక్క, క్షత్రియజాతి యొక్క యభావము. పాణిపద్మములు = హస్తములనెడు పద్మములు, పద్మములవంటి హస్తములు. తొలియర్థమున విభావనాలంకారము. మలి యర్థమున విరోధములేదు.

ఆ. వె. అల వివేకలవము - కలుగని చనుదోయి
నొగులఁబెట్టుఁ గాక - జగము నెల్ల

శ్రుతులఁ దవిలి మిగుల - నుతిఁగొను నతులు
జనుల నొవ్వఁజేయు - టనుచితంబు.

కొలఁదియును వివేకములేని చనుదోయి జగమును బాధించినను శ్రుతుల ననఁగా వేదముల నభ్యసించి పేరుగన్న కండ్లు అట్లు చేయుట తగదు. వివేకమనఁగా జ్ఞానము, మధ్యమున నవకాశ మనియు నర్థము. శ్రుతు లనఁగా వేదములు, చెవులునని యర్థము. అర్థభేదముచే నలంకార సమన్వయము చేసికొనవలెను.

వెనుకటి యుదాహరణములలోఁ గార్యకారణ విరోధము స్వాభావికము. ఈ పద్యమున శ్రుతి పరిచయము కలుగుట యనెడు కారణ మాగంతుకము. ఇట్టి యాగంతుక కారణముతో నొరుల నొవ్వఁ జేయుట యనెడు కార్యమునకు విరోధము చూపఁబడినది, ఇదియే భేదము.

విభావన VI.

కం. అరయ నదియు విభావన
కారణమే కార్యమునను - గరగరఁ బుట్టన్
కీరితి సంద్రము వొడమెను
ధారణి నీ హస్తకల్ప - తరువున నృపతీ !.

కార్యమగు వస్తువు కారణవస్తువునుండి పుట్టినట్లు వర్ణించినచో నదియు విభావన యగును. సముద్రమునుండి కల్పతరువు పుట్టుట ప్రసిద్ధము కాఁగా నిట సముద్రము కల్పతరువునుండి పుట్టినట్టు వర్ణింపఁ బడినది,

ఆ. వె. పుడమి నెల్ల లతలు - పుట్టును గిరులందు
గిరులు లతలఁ బుట్టు - టరయ మెందు
ఎంచఁ జిత్ర మిదియ - కాంచుడు హితులార !
కనకలతను గిరి యు - గంబు వుట్టె.

గిరుల లతలు పుట్టుట ప్రసిద్ధము. ఇట లతయందే గిరులు పుట్టి నట్లు చెప్పఁబడుటచే నిది విభావన. కనకలత యనఁగాఁ గనకలతవలె నున్న యొక కామిని యని యర్థము. ఆపె యందు గిరియుగ మనఁగాఁ గుచయుగము పుట్టెనని భావము.

35. విశేషోక్తి అలంకారము.

కం. కారణ సౌష్ఠవ మొలసియుఁ
జేరమి కార్యంబు దగ వి - శేషోక్తి యగున్
మారుఁ డను దీప మేధిత
మై రంజిల్లినను స్నేహ - మంటదు కొంతన్.

సమగ్ర కారణమున్నను గార్యము పుట్టకున్నచో విశేషోక్తి యగును. మన్మథుఁ డనెడు దీపము వృద్ధియగుచుఁ బ్రజ్వరిల్లుచున్నను స్నేహము తఱుగుటలేదు. స్నేహ మనఁగాఁ దైల మనియుఁ బ్రేమ యనియు నర్థద్వయము. మొదటి యర్థమున నలంకారము సమన్వీత మగుచున్నది. అర్థాంతరమునఁ బ్రేమ యతిశయించుచున్న దని భావము.

కం. అనురాగవతియు సంధ్యయు
మొనకడ దివసంబు నిలిచి - ముచ్చటనుండున్
కన దైవగతి యదేమియొ !
తనుపొరఁగ సంగమమునఁ - దవుల వయారే !.

అనురాగవతి ప్రేమకలది, ఎఱుపురంగు గలది యను నర్థద్వయము. తొలియర్థమునఁ గారణసమగ్రత యున్నను సంగమరూప కార్యము పుట్టనట్లు వర్ణించుటచే నలంకారము సమన్వయించుచున్నది. కార్యవిశేషము పుట్టనట్లు వర్ణించుటచే నీ యలంకారమునకు విశేషోక్తి యనెడు పేరు వచ్చినది. ఇట కార్యానుత్పత్తికి దైవగతిరూప మగు

నిమిత్తము చెప్పఁబడుటచే నిది యుక్తవిషయయగు విశేషోక్తియనియు వెనుకటి పద్యమున నిమిత్తము చెప్పఁబడకుండుటచే నట ననుక్తవిషయ యగు విశేషోక్తి యనియును భేదము నెఱుంగునది.

36. అసంభవాలంకారము.

కం. తెలుప నసంభవనీయత
సలిపిన కార్యంబునకు న - సంభవము మహన్
దెలియఁగలఁ డెవ్వఁ డిల గో
కులబాలుఁడు కొండ నెత్తి - కొనఁగలఁ డనుచున్.

జరిగిన నే కార్యమునైన నూహాతీతముగాఁ దెల్పినచో నది యసంభవాలంకారమగును. గొల్లపిల్లఁడు కొండ నెత్తుట యూహాతీత విషయమని చెప్పఁబడెను.

చం. ఇది తొలిపట్టు నీటికి, వ - హించును సన్నుతరత్నరాశి నం
చుఁదలఁచి యీపయోధిఁ దగఁ జొచ్చితి మీఁద్వగఁ దృష్ణఁ బ్రేల్మిడిన్
చెదరక దాని మౌని తన - చేరను బట్టి జలీయజీపి బె
ట్టిదముగ నొంచి పీల్చుట ఘ - టించునటంచుఁ దలంచు టెట్టులా.

అగస్త్యుఁడు సముద్రమును దన పుడిసిటఁబట్టి పీల్చుట యూహింపరాని విషయమునుగాఁ జెప్పినాఁడు.

37. అసంగతి అలంకారము.

కం. అల హేతు కార్యములకుం
దలఁపని భిన్నాధికరణ - త యసంగతియౌ
జలదములు విషము ద్రావఁ గు
తలమున మూర్ఛిలిరి పథిక - తరుణులు సూడన్.

కార్యకారణములకు వేఱువేఱగు స్థానములు చెప్పఁబడుచో నసంగతి యగును. విషము ద్రావిన వ్యక్తి మూర్ఛిలుట సహజము.

ఇట మేఘములు విషముద్రావఁ బధికాంగనలు మూర్ఛిల్లినట్టులు వర్ణింపఁబడినది. విష మనఁగా విషపదార్థ మనియు నీరనియును నర్థద్వయము, మొదటి యర్థమున నలంకారము సమన్వయించుకొనవలెను. మేఘోదయమును జూచి, వియోగదుఃఖముచేఁ బధికాంగనలు మూర్ఛిల్లి రని భావము.

ఆ. వె. తలఁపఁ జిత్రమిదియె - ఖలభుజంగము నధ
క్రమము వేఱుభంగిఁ - గానఁబడును
చెంతఁజేరి యన్యు - చెవిని మ్రుట్టిన నంత
నొండు నరుని యసువు - లుండ వకట!

సర్పదంశ మొకనికిఁ గాఁగా మఱియొకని ప్రాణములు పోవుట యసంగతి. కొన్నితావుల నసంగతికిఁ దగిన కారణమునుగూడఁ దెల్పినచో మిక్కిలి సొగసుగ నుండును. ఎట్లన,—

తే. గీ. మానినీ! నీవు వేమాఱు - లానియాని
మెట్టి నాతని కోర్కుల - మెట్ల చాలు
నాతఁడూర్పుల నిగుడించు - నక్కజముగ
ధ్యాన మహిమను ద్వన్మయ - త్వమును నొంద.

దమయంతితో హంస యిట్లనెను. నీవు నలుని కోర్కు లనెడు మెట్లపై నడువ నాతనికి నిట్టూర్పు లొదవెను నని. నడచినవాని కలసటచే నిట్టూర్పులు పుట్టుట యుక్తము కాని యితరునకుఁ బుట్టవు. ఇది యలంకారము. నాలుగవ పాదమున నట్లగుటకుఁ గారణముగూడఁ జూపఁబడినది. లక్షణమునఁ దలఁపని భిన్నాధికరణత యనఁగా సంభవములేని భిన్నాధికరణత యని యర్థము. కాన నది సంభవ యోగ్యమైనచో నలంకారము కాదు. ఎట్లన,—

ఆ. వె. ఎంతతడవు సుభ్రు - వెడఁ దమివడి నొంది
యంటియంటి బొమల - వింటి నొంచె

సంతతపవు నాదు - నంతరంగము నాపె
వాలు చూపుటమ్మ - లోలిఁ జీల్చె.

వింటి నొంచుటకును దత్కార్యమగు చీల్చుటకును భిన్నాధి కరణత్వమే ప్రసిద్ధము.

అ స ం గ తి అ లం కా ర ము II-III.

కం ఒకచోఁ దలఁచిన పని మఱి
యొక చోఁ జేయుటయు నట్టు - లొప్పును గృతులం
దొక పనిఁ దలకొని మాఱగు
నొక పనిఁ జేయుటయుఁగూడ - నొనరఁగ నటుతా.

కం. ధాత్రిని నపారిజాతముఁ
జిత్రింపఁగఁ దలఁచి దివము - సేయవె యట్టుల్
గోత్రోద్ధారముఁ దలకొని
గోత్రోద్భేదంబు సేసి - కులుకవె కృష్ణా !

కృష్ణునిఁగూర్చి యింద్రుని సోపాలంభవచనము. భూమినిఁ జేయఁదలఁచిన పని స్వర్గమునఁ జేయఁబడినటులు వర్ణింపఁబడెను. భూమిని నపారిజాతము ననఁగా అప+అరిజాతము=శత్రురహితముగాఁ జేయుట. స్వర్గమును అ+పారిజాతము=పారిజాతవృక్షములేని దానినిగా నని యర్థము. రెండవ పద్యమున గోత్రోద్ధారము : గోత్రా+ఉద్ధారము=భూమి నెత్తుటను దలఁచి, గోత్ర+ఉద్ధారము=పర్వతములను నలుగఁగొట్టుటను జేసితివి. వరాహావతారమున భూమి నెత్తునపుడు తన డెక్కలచే నచ్చటి పర్వతములు నలుగఁగొట్టఁబడె నని. పై యర్థభేదములచే నలంకారమును సమన్వయించుకొననగు. ఇది శ్లేషమూలకము. మఱియును,

తే. గీ. అజి నీ ఖడ్గ ఖండిత - రాజపతుల
కగును జోతేంద్ర ! కొంగ్రొత్త - నగల తీరు

కంకణము కంట నమరును - గాదె ! పత్ర
లతిక యూరులఁ దిలకంబు - లలిత పాణి.

చోళభూపతీ ! నీచేఁ జంపఁబడిన రాజులయొక్క స్త్రీలకుఁ గొంగ్రొత్త నగలతీరు గల్గినది. చేతుల ధరింపవలసిన కంకణము కంటియందును, చెక్కిళ్ళ ధరింపవలసిన పత్రలతికలు తొడలయందును, నొసటఁ బెట్టుకొనవలసిన తిలకమును జేతియందును ధరించుచున్నారు. ఇట్టు లొకచోటఁ జేయవలసిన పని మఱియొకచోఁ జేయబడినటులు వర్ణింపబడినది. కంకణము=వలయము, నీటిబొట్టు. పత్రలతికలు=మకరికాది పత్రికలు, ఆకులతోఁగూడిన తీవలు. తిలకము=బొట్టు, తిలలతోఁ గూడిన నీరు, అని యర్థద్వయము. మొదటి యర్థమున నలంకారమును సమన్వయించుకొనఁదగు. భర్తలు యుద్ధమునఁ జచ్చుటచేఁ గంట నీరు బెట్టుచున్నా రనియు, అడవులలోఁ దిరుగుటచే వారి యూరువులకు నాకులతోఁగూడిన తీవ లడ్డుకొనుచున్న వనియు, భర్తలకుఁ దిలోదకముల నిచ్చుచున్నారనియు నన్వయమున సత్యార్థమును నెఱుంగవలయును. ఇదియును శ్లేషమూలకమే. శుద్ధ మెట్లన,-

తే గీ. ముజ్జగంబుల దేహుల - మోహకలికఁ
త్రుంప నిటు కాంతినీరధి - రూపుఁ దాల్చి
దానసే ముగ్ధకాంతల - మానసముల
మోహముంచెదు కనుతృష్ణ - ముద్దుకృష్ణ !

మోహకలికఁ ద్రుంపఁదలఁచి మోహముచేయుట యనునది యొక పనినిఁ జేయఁదలఁచి మఱియొక పనిని జేయుటచే నలంకారము స్పష్టము.

38. వి ష మా లం కా ర ము.

కం. పొందొందని వస్తువులకుఁ
బొందును గూర్పంగ విషమ - ముగఁ జెలఁగును మొ

త్తొండనమున దిరిసెపుంబూ
జందపుం జెలి యేడ! మదను - జ్వరమది యేడా!

పొందులేని వస్తువులకుం బొందును గూర్చినచో విషమమగును. దిరిసెనపూవు వలె మెత్తని కాంతకును, దీవ్రమగు మన్మథతాపమునకును సంఘటన తగినదికాదు. మఱియును,-

ఉ. ఆ యెలనాగ మోముసిరు - లందం దలంచితి వేని చంద్ర! య
త్తోయధి నొక్కమాఱు తగ - దూకొని కందును ద్రోవరుద్ధి శో
భాయుత దివ్యపుష్ప పరి - వాసిత రూపుఁడవౌచు రమ్ము కా
కేయెడ? నీవు నాపె ముఖ - మేడ? వచింపుము సత్యమీయెడన్.

తొలిపద్యమున సతీతత్తాపములకు సంఘటనలో వస్తుసద్భావము కలదు. ఈ పద్యమునం జంద్రునకును దన్వీముఖశోభకును సంఘటన స్వతస్సిద్ధము కాదు. ఊహావిషయము మాత్రమే యగుచున్నది.

విషమాలంకారము II.

కం. కారణము కంటెం గార్యం
బారయ వైరూప్యమొంద - నట్టులె చెల్లున్
ధీరమణ! నీదు శితి తర
వారి; సితంబైన కీర్తిం - బ్రసవించు నిలన్.

కారణగుణములు కార్యమందు సంక్రమించు ననెడు న్యాయము కలదు. అట్లుకాక విరుద్ధముగం జెప్పినచో విషమాలంకార మగును. నల్లని ఖడ్గమునుండి దెల్లని కీర్తి పుట్టినట్లు వర్ణింపఁబడెను. విరుద్ధకారణము కన్న విరుద్ధకార్యము పుట్టుట యనెడు విభావనాలంకారము యొక్క పంచమ భేదముకన్న నీ విషమమునకు భేద మేమనిన? విభావనాలంకారములోం గార్యకారణములకు నివర్త్య నివర్తక భావము గలదు. తాపనివృత్తికిం గారణమగు చంద్రకిరణములు తాపమునకుం

గారణమగుట విభావన. ఈ విషమభేదములోఁ గార్యకారణములు విలక్షణగుణము కలవి యగును. ఖడ్గమునకు నీలగుణము లోకప్రసిద్ధము. కీర్తికి ధవళగుణము కవిలోకప్రసిద్ధము.

వి ష మా లం కా ర ము III.

కం. సుహితార్థోద్యోగంబున
 నహితార్థము గూడఁ బుట్టు - నటులగుఁ గృతులం
 దహహా! భక్ష్యముఁగోరిక
 నహిపేటినిఁ ద్రుంచు నెలుక - నది వడిఁ బట్టెన్.

మిక్కిలి హితమగు కోరికఁగోరి ప్రయత్నింపఁ గోరిక సిద్ధింపకపోవుటయే కాక యనిష్టముగూడ నొదవిన విషమాలంకార మగును. ఉదాహరణము స్పష్టము. ఇట తినుబండము నొందెదు నాశచే నెలుక పాము పెట్టెను గొరుక దాని కది లభింపకపోవుటయేకాక పామువాతఁ బడుట యనెడు ననిష్టముకూడ సంభవించినది.

ఆ. వె కోరినన్ని పాలు - గోపాలుఁ డితఁ డీఁడె ?
 యంచుఁ దలఁచి నీదు - నండఁ జేర
 తల్లిపాలఁగూడఁ - ద్రావంగ దూరంబు
 చేసెదేల ? కృష్ణ ! - చిత్రమొదవ.

మోక్షమిచ్చుటచే నట్లాయె నని భావము. ఈ యుదాహరణములు రెండును, ఇష్టార్థము పొందకపోవుటకును, అనిష్టార్థము నొందుటకును నుదాహరణములు.

అనర్థపరిహారమునకై ప్రయత్నించి తానట్టి యభిలషితమును బొందకపోవుటయే గాక మఱియొకనికి ననర్థమును గూర్చుటయు విషమాలంకార మగును. ఎట్లన,-

ఆ. వె. వెలఁది ! సైంహికేయు - వెఱవున నిలఁబాసి
మింటఁ జంద్రుఁ జేరి - మిడుకుచున్న
శశమునకును దాని - సంగతిఁ గొన్నట్టి
యాతనికినిఁ దద్భ - యము ఘటిల్లె.

ఒకఁడు తన చెలితో నిట్లు పలుకుచున్నాఁడు. సైంహికేయు డనఁగా సింహీపుత్రుఁడు, అనఁగా సింహపుపిల్ల యనియు రాహు వనియు నర్థద్వయము. సింహపుపిల్లవలని భయముచే శశ మాకసమం దలి చంద్రు నాశ్రయింప, దాని కోర్కి సిద్ధింపక పోవుటయే కాక దానినిఁ జేరఁదీసిన యతనికిఁగూడ సైంహికేయునిచే ననర్థము వాటిల్లినది.

పరులకు ననర్థమును జేయ నెంచి యది చేయలేకపోవుటయేకాక తా ననర్థమును బొందుటగూడ విషమ మగును. ఎట్లన,-

ఆ. వె గాలిచూలితోఁ - గాల్పంగవలె నంచు
రావణుండు దాని - రగులఁ జేసె
దివ్య హర్మ్యపంక్తిఁ - దేజరిల్లెడు నాత్మ
నగరియందె మంట - లెగయఁ జూచె.

ఆత్మనగరియందె యను నిర్ధారణచే హనుమంతునకు ననర్థము వాటిల్లలేదని స్పష్టమగుచున్నది.

మూడవ విషమభేదమున "అహితార్థముగూడఁ బుట్ట" నను లక్షణములోని 'కూడ' ననెడు సముచ్చయముచేఁ గేవల మిష్టాన వాప్తియు విషమాలంకారమగు నని సమన్వయింపవచ్చును. అందుచే కేవల మనిష్టప్రాప్తియును గేవల మిష్టానవాప్తియును నీ రెండును విష మాలంకార భేదములు కావచ్చును. అనఁగా మూడవ విషమాలం కారము మూఁడు భేదము లగుచున్నది. ఎట్లన ? ఇష్టానవాప్తితోఁ

గూడిన యనిష్టప్రాప్తి యొక భేదము. కేవల మనిష్టప్రాప్తి రెండవ భేదము. కేవల మిష్టానవాప్తి మూడవ భేదము.

తొలిభేదమున కుదాహరణము లీయఁబడెను. కేవల మనిష్టప్రాప్తి యనెడు రెండవ భేదమున కుదాహరణ మెట్లన,-

తే. గీ. తమ్మి గొడుగుగఁ దాల్పంగఁ - దలఁచి దాని
బీజ మీ వాపి నుంపఁగ - బేల ! తలఁతు
కాలమిది కలి లోకంబు - కనదు మేలు
పెఱిగి బలిమిని నీమోము - సిరులఁ గొనును.

ఒక స్త్రీ సహస్రపత్రకమలమును గొడుగుగఁ జేసికొనఁ దలఁచి వాపిలో నా పద్మబీజమును నాటదలఁచుకొనఁగ నామె చెలి యిట్లనినది. ఇట యిష్టమగు పద్మసంప్రాప్తి కలుగవచ్చు గాన ననిష్టమగు ముఖకాంతిహరణ మొక్కటియే చూపఁబడినది,

కేవల మిష్టానవాప్తియనెడు మూడవభేదమున కుదాహరణము.

తే. గీ. అలసినాఁడవు విడు కొండఁ - గలిసి మేము
మోయువార మటంటచే - మోపు సడలఁ
బట్ట భరవక్రభుజులు గో - పాలురైనఁ
జూచి హసియించు కృష్ణుఁడు ప్రోచుఁగాత.

శ్రీకృష్ణుఁడు కొండనెత్తఁ గొంతతడవైన పిమ్మట గోపాలు రతనితో నిట్లనిరి. కృష్ణా ! నీ వలసితివి. మే మందఱము కలిసి మోయువారము. నీవు కొంత సేద దీర్చుకొను మని. అంత నతఁ డట్లు చేయుటకుఁ గొంత సడలఁబట్ట, వారి చేతులు క్రుంగఁదొడఁగినవి. దానిని జూచి యాతఁడు నవ్వఁ దొడంగెను. ఇట గోపులకుఁ గొండ మీఁదఁ బడవలసిన ప్రమాదము కృష్ణకరస్పర్శముచేఁ దొలఁగినను శైలధారణ రూపమగు నభీష్టము వారికి సిద్ధింపలేదు. మఱియును,-

తే గీ. ఇలఁ గలంకము వాయ నీ - యుల్లిత్రాలు
పతిప ! నీ ముఖమాయె నీ - వచటఁ గూడ
తిలకమిషమున లాంఛన - మొలయఁ జూతు
చెలులు గూర్పరె ! మచ్చ నా - శ్రితుల కిలను.

చంద్రుఁడు గోరిన యనిష్టపరిహారరూప మగు నభీష్టము లభింప లేదు. మఱియును.

ఆ వె. సుతుని ముద్దుమోముఁ - జూడ నేర్వని నాకు
మౌని శాప మెంచ - మహిత వరము
సాగుఁబెట్టు నేలఁ - గ్రాఁగఁగాల్చెడు మంట
మొలక తెలమి మొలువ - మొదటి యెరువు.

గజ మని భ్రమించి మునికుమారునిఁ జంపిన దశరథుని నీకుఁ బుత్రశోకమగుఁగాత మని ముని శపింపఁ బుత్రులులేని దశరథుఁ డిట్లను కొనెను. పుత్రులులేని దశరథునకు మునిశాప మిష్టమగుటచేఁ బరున కనిష్టము గూర్పవలె ననెడు స్వేష్టము మునికి లభింపలేదు.

ఒక వ్యక్తి తన యిష్టసిద్ధికొఱకు మఱియొక వ్యక్తినిఁ బనుప నాతఁడా వ్యక్తి యభీష్టము నెఱవేర్పక తన కార్యమును నెఱవేర్చు కొనుటగూడ నిష్టానవాప్తిరూప మగు విషమభేదమే యగును, ఎట్లన,

ఆ. వె. ఎవనిఁ బిల్వ దూతి - నే నంపితినొ యాపె
యతని యంకమందె - యత్తమిల్లె
నాదు మోఱకంబొ ! - యా దైవగతి యౌనొ !
తెలియఁ జెపుడు దీనిఁ - జెలియలార !

నాయకుని చెంత దూతికి స్వేచ్ఛాప్రవృత్తి "అతని యంక మందె యత్తమిల్లె" ననుటచే సూచింపఁబడెను. మఱియు,-

తే. గీ. క్లీబమౌటను మోసంబు - లేదటంచు
నాపె చెంతకు మానసం - బల్లఁ బనుప
అదియు నా వన్నెలాడిని - వదలి రాదె!
మోసమాయెను జాణిని- మునిని నమ్మి.

పై యుదాహరణము లన్నియుఁ గేవల మిష్టానవాప్తికి నుదాహరణములు. ఇష్టావాప్తి గల్గియును బిమ్మట నిష్టానవాప్తి సంభవించినపుడుకూడ నీ యలంకారము కావచ్చును. ఎట్లన,-

ఉ. నీ చరణాంశుదీధితుల - నీరజబంధువు పొందఁగోరి రే
లేచిన వహ్నిఁ జొన్పి తన - యిద్ధకరంబులఁ ద్రోల్లి సంజలం
దాచితరక్తిమం గని ము - దాత్మత శామితతాపుఁడౌచు వే
దోచుట రాగలుప్తి వగ - తో విరియింపడె, తూలి వెట్టలన్.

అప్పయ్యదీక్షితులు వారి వరదరాజస్తవము. ఓ హరీ! సూర్యుడు నీ చరణకిరణములయొక్క యెఱ్ఱని కాంతినిఁ బొందఁదలఁచి తన కిరణములను రాత్రివేళలఁ బ్రజ్వలించెడు నగ్నిలోఁజొన్పి ప్రొద్దుట నా యగ్నినుండి బైటకుఁ దీసిచూడ నవి యెఱ్ఱఁగ నుంటచేఁ గోర్కి ఫలించిన దని తాపమును శమింపఁజేసికొనినాఁడు. ఆ రక్తిమ క్షణిక మగుటచే దుఃఖముతో మగుడఁ దాపము నొందుచున్నాఁడు.

సూర్యుఁడు రాత్రివేళల నగ్నిలోఁ బ్రవేశించునని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. సూర్యుఁ డుదయమున నెఱ్ఱగ నుండుటయు వేడిమి లేకుండుటయుఁ బ్రత్యక్షము. దానినిఁ బైరీతిగఁ జమత్కరించినాఁడు.

సూర్యునకుఁ దొల్తఁ దన కిరణములకు భగవంతుని చరణరక్తిమ సంభవించుట యనెడు నిష్టము సంభవించుటయుఁ బిమ్మట నారక్తిమ క్షణికమగుటచే నిష్టానవాప్తియు వర్ణింపఁబడెను. మఱియు-

ఉ సీముఖ సామ్యమున్, వరద ! - నీరజకోశపు ముద్రడుల్చి చే
తోముద మొప్పఁ దత్సుషమ - దోచిన మిత్రకరంబులాని యీ
సోముఁడు పున్నమన్ గొనియు - సోలుచు నోలినిఁ గ్రుంకుచుండి శ్రీ
లీ మొగి నీతి దక్కఁ గడి - యింప నశించు నటంచుఁ దెల్పెడిన్.

వరదరాజస్తుతి. ఓ హరీ! చంద్రుఁడు నీ ముఖసామ్యమును కోరినాఁడు. ఆ సామ్యసంపద పద్మమందుఁ గలదు. కాన మిత్రుని కరములచేఁ బద్మకోశమును విడఁగొట్టించి సామ్యసుషమను దోపించి తీసికొనినాఁడు.

ఈ రీతిగ సామ్యసంపదను గొనియు, నొక్క పున్నమనాఁడే నీ ముఖముతో సరిగనుండి పిమ్మట క్షీణించుచు, నీతిదక్క గడియించిన శ్రీలు నశించునని బోధించుచున్నాఁడు.

కోశము=పద్మముకుళము, ధనాగార మనియు నర్థములు. మిత్రకరములు=సూర్యకిరణములు, స్నేహితుని హస్తములు. సుషమ=శోభ, శ్రీయు నర్థములు. ఈ యర్థభేదమును గ్రహించి యలంకారము సమన్వయించుకొనవలెను.

ఇట చంద్రునకుఁ దొల్తనిష్టావాప్తి గల్గినను బిదప నిష్టానవాప్తి చూపఁబడెను. నీ పదసామ్యమున్ అను పదమునకు మూఁడవ పాదమందలి 'కొని' యను పదముతో నన్వయము.

అభీప్సితము నొందకున్నను దానినిఁ బొందినటులు భ్రాంతి గల్గుటకూడ విషమాలంకార మగును. ఎట్లన,-

శా. అల్లాలక్షితిపాల ! నీ యరిపురిన్ - వ్యస్తంబులౌ కెంపులన్
భిల్లస్త్రీ గొని చంద్రదనిష్పకల భ్రా - న్తిం బొంది గందంపుఁ దు
న్కల్లోల్యంబున వానఁబేర్చి యరగాన్ - గన్మూసి యూదంగఁ దేం
ట్లుల్లంబాడఁగ నూర్పుతావులను రా - నూహించె ధూమంబుగాన్.

నిప్పును రగుల్పఁదలఁచిన బోయెత యల్లాలక్షితీంద్రుని శత్రు రాజులయొక్క పట్టణములు దిబ్బలుకాఁగా నచ్చటఁ జెదరియున్న రత్నములను నిప్పుకణములనుగా భావించి వానియందు నచ్చటి మంచి గంధపు ముక్కలను జొనిపి, కండ్లు సగము మూసికొని యూదఁగా, నాపె యూర్పుతావులకుఁ జేరిన తుమ్మెదలను ధూమమునుగా భ్రమిం చెను. రగుల్చుట యనెడు నాపె యభీష్టము సిద్ధింపకపోయినను సిద్ధిం చినట్లు భ్రాంతిని వర్ణించుటచే నిది విషమము.

39. సమాలంకారము.

కం. పొందికగల వస్తువులకుఁ
బొందును గూర్పంగ సమము - పొల్చును గృతులన్
చిందాడు గుబ్బచన్గవ
పొందుంగొని బలుపుముత్తె - పుం బేరడరున్.

పొందికగల రెండు వస్తువులకుఁ బొందు సమాలంకార మగును. ఇట ననురూపములగు కుచతటీ ముక్తాహారములకుఁ జక్కగ సంబం ధము కూర్పఁబడినది. ఈ సమాలంకారము విషమాలంకారముయొక్క మొదటి భేదమునకుఁ బ్రతి.

ఆ. వె. హిమ మరీచిమండ - లమును గౌముదవోలె
సోమచూడు జహ్ను - సుతయు వోలె
తగిన నిన్ను జేరి - తద్దయుఁ గీర్తి
చెన్ను మీఱెను నర - సింహభూప!

చంద్రమండలమునకు వెన్నెలకును, శంకరునకును జాహ్నవికిని, నరసరాజునకును గీర్తికిని, జక్కని సంబంధము వర్ణింపఁబడినది. మఱియును.-

ఆ. వె. తలఁపఁ జిత్రమగు వి - ధాతృసంఘటనా వి
లాస పాటవము నె - బాసు! భళిర!
వేపచెట్ల పండ్ల - తీపుతీరును దానిఁ
గోరిలి యుబుకు కాక - కులముఁ జూడ.

వేపపండ్ల తీపునకును, దానిఁ గ్రోలి యుబుకు కాకకులమునకును సంఘటన హాస్యముగ వర్ణింపఁబడినది. వెనుకటి యుదాహరణము స్తుతి రూపము. ఇది నిందారూపము.

స మా లం కా ర ము II.

కం. కారియము సొగసు మీఱఁగఁ
గారణ గుణ మొందినట్లు - కల్పన యదియౌ
నీరజ వగుటను నీకిటు
లారయ నీచానుసరణ - మర్హము లక్ష్మి!

కార్యమునకుఁ గారణగుణ మబ్బినట్లు చెప్పినదియు సమమగు. నీరు నిన్నగామి యగును. దానఁ బుట్టిన లక్ష్మికిని నీచానుసరణము యుక్తమని చెప్పఁబడినది. ఈ సమాలంకారభేదము ద్వితీయ విషమాలంకారభేదమునకుఁ బ్రతిగ నున్నది. మఱియును,-

కం. వనదహన జాత ధూమము
వనదాత్మను బొంది వర్ష - పాతముచే నా
వనవహ్నినె యడచుట దగు
వనజంబై వనము గాల్పఁ - బఱగుట నదియున్.

దవాగ్నివలనఁ బుట్టిన పొగ మేఘరూపమును బొంది వర్షించి తనకుఁ గారణమగు వనవహ్నినే యార్పుచున్నది. అది యుక్తమే. ఏల యన? ఆ వనాగ్నియు వనములోఁబుట్టి వనమును గాల్చుచున్నది కాన. మఱియును,-

మ. తొలుదొల్తన్ గరలానలంబు కొనచే - తుల్ వట్టినట్టాడి యా
వల బాల్యంబున శంభుఫాలశిఖి సా - వాసంబునన్ బెద్దయై
యెలప్రాయంబున రాహుదంష్ట్రిల విషం - బేపారి జీర్ణింప నీ
చలివెల్గిట్టు కరంబులన్ దగు ననున్ - సంతాపితన్ జేయఁగాన్.

విరహిణీ చంద్రోపాలంభనము. పుట్టుకనుండి విషము మున్నగు వస్తువులతో సంబంధముకల చంద్రునకు సంతాపించుట యుక్త మని కారణ గుణానుగుణముగ వర్ణింపఁబడినది.

తొలి యుదాహరణముల రెంటిలో మొదటిదానియందు లక్ష్మికి నీచానుసరణరూపకార్యము, కారణమగు జలముయొక్క స్వభావము నకుఁ దగియున్నది. ఈ పద్యమందుఁ జంద్రునిచేఁ జేయఁబడిన తాప రూపకార్యము చంద్రునియందలి దుష్టసంసర్గ రూపకారణమునకు నను రూపముగ నున్నది.

సమాలంకారము III.

కం. ధారుణి సమమది యే ఫల
మారయ నా ఫల మనిష్ట - మరయక బెనయన్
వారణము గోరు నీ కిటు
వారణలాభంబు తలఁప - భవ్యము గాదే ?

అనిష్టమును బొందకయే కోరిన ఫలమును బొందుట సమము. గజమును గోరి ప్రభువు నాశ్రయింపఁబోవు పండితుని నడ్డగించి ద్వార పాలకు లిట్లనిరి. వారణ పదమునకు గజ మనియు, నడ్డుకొనుట యనియు నర్థద్వయము నాశ్రయించి యలంకారము సమన్వయించుకొనఁదగు. ఇది శ్లేషమూలకము. ఇష్టావాప్తి శ్లేషవశమున సిద్ధించినది.

రాజదర్శనార్థికి ద్వారమందు దడ్డుకొనఁబడుట యనిష్టముగదా? యనినచో రాజద్వారమందు దౌవారికులు రాజదర్శనార్థినిఁ గొంత తడవు వారించుట తప్పదు గాన నిది విషమాలంకారమువలె నుత్కటమగు ననిష్టము కాదు. ఈ సమాలంకారభేదము తృతీయవిషమభేదములోని 'కూడక' అను పదముచే గ్రహింపఁబడిన విషమభేదత్రయమునకును బ్రతిద్వంద్వి యని తెలియఁదగు. ఎందుచేతనన? ఉత్కటమగు ననిష్టము లేకుంటచేతను, గోరఁబడిన యిష్టము లభించుటచేతనుు.

ఉత్కటమగు ననిష్టమును బొందియున్నను శ్లేషవశమున నభీప్సితము సిద్ధించినట్లు వర్ణించినచో నదియు సమాలంకారమే యగును. ఎట్లన,-

కం. ఉచ్చకరి నెక్కి యటనము
నిచ్చగఁగొని దేవ నిన్ను - నిటు కొలిచెదు నా
కుచ్చాటనంబె వరముగ
నిచ్చితి వధిగుణుల సేవ - యెటు విఫలంబౌ.

ఉచ్చగజారోహణమును గోరి ప్రభువు నాశ్రయింపఁ గారణాంతరముచే నాస్థానమునుండి వెడలఁగొట్టఁబడిన పండితుఁడు రాజును గూర్చి యిట్లనెను.

ఉచ్చాటన మనఁగా నున్నతకరి నెక్కి తిరుగుట యనియు, లేవఁగొట్టుట యనియును రెండర్థములు; రెండవ యర్థమును గ్రహించినచో నుత్కటమగు ననిష్టము కల్గినది. ఈ యర్థమున నధిగుణుల సేవ యెటు విఫలంబౌ ననునది ముఖస్తుతి మాత్రమే. మొదటి యర్థమును గ్రహించి యిష్టార్థలాభమును జెప్పుటచే సమాలంకారము సిద్ధించుచున్నది.

ఈ స్తుతి వ్యాజముగాఁ జేయఁబడినది గాన దీనిచే నింద వ్యక్త మగుచున్నది యనినచో నప్పు డుత్కటమగు ననిష్టమే సంభవించినది కాన విషమాలంకారమే యగుచున్నది. కాని మొదట వాచ్య మగు స్తుతిని స్తుతినిగానే గ్రహించినచో సమాలంకారమగుటకు నడ్డులేదు. ఇచ్చటగూడ సమము శ్లేషమూలకము.

శ్లేషవశమున నొక యర్థమును గ్రహించి యసత్యమగు ననిష్టార్థ ప్రతీతి చూపబడినను నర్థాంతరమున సత్యమగు నిష్టావాప్తి యున్నచో నదియు సమాలంకార మగును. ఎట్లన,-

తే గీ. తండ్రి కొమరుని "నఖలు శ - స్త్రం విధార్య"
మంచుఁ బ్రేముడి సూపి శా - సించు వేళ
అట్టి శస్త్రమ్మునే సమ - కట్టి తాల్చి
ముద్దుకొమరుఁడు తన తండ్రి - సుద్దు నడపె.

'నఖలు శస్త్రం విధార్యమ్' ఈ సంస్కృత వాక్యమున నున్న 'నఖలు' అను పదము నేకపదముగా గ్రహించినచో నఖ+లు అనఁగా గోళ్ళను గోయునట్టి యని యర్థము వచ్చును. దీనికి మిక్కిలి వాడిగలది యని తాత్పర్యము. తండ్రి కొమరుని వాడిగల శస్త్రమును ధరింపు మని శాసించినాఁడు.

కాని 'నఖలు' అనునవి 'న, ఖలు' అని భిన్నపదములుగా గ్రహించినచో 'శస్త్రం న విధార్యమ్ ఖలు' అని వాక్య మగుచున్నది. అనఁగా శస్త్రమును ధరింపవల దని నిషేధరూపార్థము వచ్చుచున్నది. ఈ యర్థము తండ్రి కభీప్సితము కాదు.

'ముద్దుకొమరుఁడు తన తండ్రి సుద్దునడిపె' ననుటచేఁ దండ్రి శాసనవాక్యములోఁ దండ్రి యభీష్టమును జేయకుండుటకు వీలగు నర్థాంతరముకూడ నున్నట్లు స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లు విరోధార్థమును

గూడఁ జెప్పవలెనన్నచో 'శస్త్రం న విధార్యం ఖలు' అనఁగా శస్త్రము ధరింపనల దనెడు వ్యతిరేకార్థమును జెప్పవలెను.

ఈ యర్థమును గ్రహించినచోఁ దంప్రి యభీష్టము నెరవేరదు. ఈ యర్థము సత్యముగాకున్నను శ్లేషవశమున సంప్రాప్తమగుటచేఁ దంప్రి కనిష్టార్థము ప్రతీయమాన మగుచున్నది. ఇట్లనిష్టార్థప్రతీతి యున్నను దొలియర్థము సత్యమగుటచే నా యర్థమునఁ దంప్రి కిష్టావాప్తి యున్నది కాన సమాలంకారము కలదు.

ఇట వక్తవ్యాంశ మేమనిన - సత్యమగు నర్థమున అనిష్టావాప్తియే జూపఁబడినను శ్లేషవశమున వచ్చిన యసత్యార్థములోనైనను ఇష్టావాప్తి చూడఁబడినచో సమాలంకారము కలుగు ననియు నది చమత్కృతినిఁ జూపు ననియును.

ఇట్లే యసత్యార్థమున అనిష్టావాప్తి వ్యక్తమగుచున్నను సత్యార్థమున నిష్టావాప్తి యున్నచో సమాలంకారము కలుగు ననియు నది చమత్కృతినిఁ జూపు ననియును సిద్ధాంతము;

మొదటి భేదమునకుఁ దొలుత నుదాహరణ మీయఁబడెను. రెండవ భేదమున కీపై పద్య ముదాహరణమని తెలియవలయును.

"వారణము గోరు నీ కిటు" అను నుదాహరణమున స్వల్పమగు నట్టి యనిష్టమును, "ఉచ్చైకరి నెక్కి" యను నుదాహరణమున నుత్కటమగునట్టి యనిష్టమును బ్రతీయమానమగుటచే అనిష్టప్రతీతి యెంత మాత్రమును లేని సమాలంకారోదాహరణ మెట్లన,-

ఆ. వె. తపము సుగతి నిడదె - తమ్మి నీటనునిల్చి
తపనుఁ జూచిచూచి - తపముసేసి
త్వత్పదముగఁ బుట్టి - తనరి యన్నిటికన్న
సుగతి ననుభవించు - చుండె సుదతి !

సుగతి శబ్దమునకు నుత్తమలోకప్రాప్తి యనియు సొగసగు నడక యును నని యర్థద్వయము.

పద్మమునకుఁ దపము చేయుటచే నుత్తమలోకప్రాప్తి గలుగ కున్నను బాదజన్మమందు విలాసగమన మనెడు నిష్టము సంప్రాప్త మాయెను. ఇట ననిష్టసంప్రాప్తి సంభవములేకయే యిష్టసంప్రాప్తి శ్లేషచేఁ జూపఁబడెను.

40. విచిత్రాలంకారము.

కం. యతన స్వరూప మిల వాం
ఛిత విపరీతంబుగా వి - చిత్రం బదియౌ
నతు లగుదురు సుజనులు త్రిజ
గతి మించిన పదవి నొందఁ - గాఁ దలఁచుచిలన్.

కోరికకు విరుద్ధమగు ప్రయత్నము విచిత్రాలంకారము. సుజనులు నున్నతస్థానము నొందఁగోరి వినయముచే వంగుచున్నారు. మఱియును,—

తే. గీ. ఖలుల ముఖముల మలినంబు - గా నొనర్చి
విమలమును జేయు నీ కీర్తి - విశ్వమంత
మిత్రసంతుష్టి నెడ నెంచి - మిత్రునకును
ద్రోహ మొనరించు నీ తేజ - మోహతారి !

మిత్రశబ్దమునకుఁ జెలికాఁడు సూర్యుఁడును నర్థములు.

41. అధికాలంకారము.

కం. అట నధికమ్మాధారం
బెటఁ బృథు వాధేయమును - బృథుల తరంబా
నెట బుడగలో ! బ్రహ్మాండము
లట నీటను నీ గుణమ్ము - లడఁగవు దేవా !

పెద్దది యగు నాధారముకన్న నాధేయము మిక్కిలి పెద్దదిగ జెప్పఁబడుచో నధికాలంకార మగును. ఏ మహాజలరాశిని ననంత బ్రహ్మాండములు బుడగలుగ నుండునో యచ్చటఁగూడ నీదు గుణము లిముడవు. విపులమగు మహాజలరాశి యనెడు నాధారముకన్న నాధేయ మగు ప్రభుగుణములు విపులతరముగాఁ జెప్పబడెను. మఱియును,-

ఆ. వె. విలయ వేల నెట స - కల జగంబులు సొచ్చి
యెడము గల్గి మనునొ - యేపుమీఱి
అట్టి కృష్ణు నొడల - నమర సంయమి రాకఁ
బుట్టు ముదము లిముడ - కుట్టిపడెను

మాఘకావ్యమున నారదాగమన వర్ణనము. ప్రళయకాలమున నిమిడి జగములు భద్రముగనున్న కృష్ణుని యుదరమున నారదుని రాకచేఁ గలిగిన ముదము లిముడలేదు.

అధికాలంకారము II.

కం. విపులాధేయము కంటెఁ ద
లప నాధారాధికతయు - లలి నటులగుఁ దా
నపరిమితము వాగ్బ్రహ్మం
బపబాధము నీ గుణౌఘ మమరునొ యెడన్.

ప్రభుగుణము లనంతములు. అవిగూడ వాగ్బ్రహ్మమున నిముడు చున్నవి. స్వతస్సిద్ధముగ విపులమగు నాధేయముకంటె నాధారము విపులతరముగఁ జెప్పఁబడుటచే నిది యధికాలంకారము. మఱియును,-

ఆ. వె. ఔర! భూప! త్రిభువ - నాంతర మది యెంత
విరివి యౌనొ? యేరి - కరయ నగును
కొలువ నలవి గాక - వెలయు నీ శుభకీర్తి
గరిమ యెచట నిముడు - నొరయకుండ.

ఆధేయమగు రాజకీర్తి కాధిక్యమును దాని కాధారమగు త్రిభువన మధ్యభాగమునకు దానికన్న నాధిక్యమును జూపఁబడినది.

ఇట యప్రస్తుతమగు త్రిభువన మధ్యభాగము యొక్క విరివిని 'ఔర!' అను పదముచే నుతించుటచేఁ బ్రస్తుతమగు రాజకీర్తి యొక్క యాధిక్యమునకు న్యూనత భాసించుచున్నదని తలంపరాదు. ప్రస్తుతమగునట్టియు, నాధేయమగు రాజకీర్తికన్న నాధారమగు త్రిభువనాంతరముయొక్క వైశాల్యమునకుఁ దక్కువ తనము నంగీకరించియే యధికాధేయమునుగూడ నిముడ్చుకొనిన యల్పాధార మెంత ప్రాగల్భ్య నొందఁదగునో యని స్తుతించినాఁడు కాన స్తుతి యనుచిత మనఁదగదు.

అధికాలంకారముయొక్క యీ రెండు భేదములకును సామాన్య లక్షణ మెద్ది యన - ఆధారాధేయములు రెంటిలోను జిన్నదియైనను నొకదానికి నాధిక్యము వర్ణించుటయే యని తెలియవలెను.

42. అల్పాలంకారము.

కం. ఒగి నాధేయము కన్నన్
దగ నాధారంబు సూక్ష్మ - తరమే నల్పం
బగు నీ మణిమాలోర్మిక
మగువా! నీచేత జపపు - మాలగఁ దిరుగున్.

ఆధేయము సూక్ష్మముకాఁగా దానికన్న నాధారము సూక్ష్మమగుచో నది యల్పాలంకారమగును. చిన్నచిన్న మణులను గ్రుచ్చి మాలగఁ జేసి, దానిని నంగులీయముగ నొనరింప నది మణిమాలోర్మిక యని తెలియవలెను. అంగులీయకమే సూక్ష్మమగుచుండ నది చేత జపమాలగాఁ దిరుగుటచే నాధారమగు చేయి మిక్కిలి సూక్ష్మ మగుచున్నది. ఆమె విరహముచే మిక్కిలి కృశించినదని భావము.

ఆ. వె. నీదు నడుము కన్న - నీరేజ పత్త్రాక్షి !
సూక్ష్మ మబ్జనాళ - సూత్ర మెంచ
అదియుఁ జెలియ ! నీ స్త - నాంతరంబునఁ జాలి
నంత చోటు నొంద - దెంత తడవ.

పద్యార్థమును నలంకారమును స్పష్టము.

43. అ న్యో న్యా లం కా ర ము.

కం. ఒండొరు వొందఁగ నుపకృతి
దండిగ నన్యోన్య మగును - దత్త్వజ్ఞ మతిన్
మండనము నిశకు శీతాం
శుండటు లా నిశయు నతని - శోభకుఁ గతమౌ.

రెండు వస్తువులు పరస్పరము తమయొక్క శోభకుఁ గారణము లగుచో నన్యోన్యమగును. రాత్రికిఁ జంద్రుఁడును, జంద్రునకు రాత్రి యును శోభను గూర్చుకొనుచున్నవి.

ఆ. వె. చేతివ్రేళ్ళ సడలఁ - జేసి పైఁజూచుచు
బాటసారి యొకఁడు - నీటిఁ ద్రావఁ
బానశాల నున్న - పడఁతియు నతని దో
సిటను నీరు వోసెఁ - జిన్ని ధార.

ఒక చలివెందలివద్ద నున్న యొక పడఁతి యొక యువకుని దోసిటను నీరు పోయుచుండ నాతఁ డామె మోమును గొంత తడవు చూడ నెంచి వ్రేళ్ళను సడలించి నీళ్ళు త్రాగుచుండెను. ఆమెయు నతని మోమును గొంతతడవు చూడఁదలచి దోసిలి నిండకుండునట్లు చిన్ని ధారగా నీరు పోయఁదొడఁగెను. వీరి చేష్టలు స్వోపకారకములయ్యును బరోపకారకములును గాన నలంకారము సిద్ధించుచున్నది.

44. విశేషాలంకారము.

కం. విదితంబగు నాధారం
బోదిఁగియు నాధేయముండ - నొప్పు విశేషం
బోదిఁగినను నినుఁడు దీపము
నఁ దగులొ్కని వాని ఘృణు ల - ణంచెదు నిరులన్.

ప్రసిద్ధమగు నాధారము తొలఁగినను నాధేయము నిల్చియున్నచో నది విశేషము. సూర్యుఁ డస్తమించినను వాని కిరణములు చీఁకటినిఁ బోగొట్టుచున్నవి. రాత్రి సూర్యకిరణములు వహ్నినిఁ జొచ్చునని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది. ఈ రీతిగ దీపమును జేరి చీఁకటినిఁ బోగొట్టుచున్నవని సమన్వయము.

ఆ. వె. నీరులేని చోట - నీరేజ మద్దానఁ
గలువ లమరు నవియుఁ - గనక లతిక
నుండు మెత్తఁదనము - నొంది యద్ది చెలంగు
నౌర! కీడుదొంతి - యగు నిదంత.

ప్రసిద్ధాధారమగు నీరు లేకున్నను బద్మము కలువల స్థితి వర్ణింపఁబడెను. ఇదంతయుఁ గాలవిపరీత మని చమత్కరించినాఁడు. పద్మ మన మొగ మనియును గలువ లనఁ గన్ను లనియు నర్థ్యవసానము. కనక లత యన బంగారుతీవ యనియు నాపేరు గల యొక సుందరి యనియును నర్థము.

ప్రసిద్ధాధారము తొలఁగుటయే కాక మఱియొక యాధారమేదియును లేకుండఁ బ్రళయాంతమువఱకు నొక వస్తువునకు స్థితిఁ దెల్పినను విశేషమగును. ఎట్లన,-

ఆ. వె. స్వర్గ సీమఁ జేరి - వఱలుచున్నను నేరి
సరస కల్పనాఢ్య - పరమకవిత

జగము నలరఁజేయు - నుగముల తుదిదాక
నట్టి కవులు వంద్యు - లెట్టు కారు ?

సరస కల్పనల కాధారభూతు లగు వాల్మీకి మున్నగు మహా కవులు మృతిఁజెందినను వారి వాక్కులకు మఱియొక యాధారము చూపకయే ప్రళయావధిస్థితి వర్ణింపఁబడెను.

విశేషాలంకారము II.

కం. తలఁప విశేషం బదియును
బలుదిక్కుల వస్తు వొకటి - వర్ణితమైనన్
వెలుపల లో వెనకను ముం
గల నలుదెసలందు నాపె - గన్పడు నాకున్.

ఒక వస్తువే పలుదిక్కులఁ గన్పట్టునట్లు వర్ణించినచో నదియు విశేషమగును. విరహియొక్క వాక్య మిది.

తే. గీ. హృదయసీమను విడనాడి - యేగ వెల్ల
దెసలఁ గన్పట్టు దణకువ - యొసక మెసఁగ
తనయ ! కానకుఁ బోయినా - వనెదు వార్త
రవులు తనుతాపమున నెంతు - రామభద్ర !

దశరథుని విలాపము. శ్రీరాముఁడు వనమునకుఁ బోయినను దశరథుఁడు చిత్తభ్రమముచే నలుదిక్కుల నతనిఁ జూచుచు, శరీర తాపముచే నాతని వనవాసమును నిశ్చయించుకొనుచున్నాఁడు.

విశేషాలంకారము, III.

కం. అల్పపదార్థారంభము
సల్పి యశక్యార్థకృతియుఁ - జను నటులయి దృ
క్కల్పిత శుభ ! నినుఁ గని యా
కల్ప మహీరుహముఁ గనులఁ - గాంచితి నృపతీ !

అల్పారంభముచే నశక్యమగు నర్థమును నిర్వహించుటయును విశేషమగును. అల్పమగు రాజదర్శనముచే దుర్లభమగు కల్పవృక్ష దర్శనము సిద్ధించినట్లు వర్ణింపఁబడినది. మఱియును,-

ఆ. వె. మరులు గొల్పు రూపు - మాయించు తేజంబు
మహితవిద్య గన్న మాన్యు నిన్ను
సృష్టిసేయు స్రష్ట - సృజియించెఁ గొంగ్రొత్త
మరునిఁ దిగ్మతేజు - మఘవ గురుని.

విజాతీయములగు సౌందర్యము, తేజము, విద్యను బొందిన యొక్క-రాజును సృష్టించినంతమాత్రమునఁ గొంగ్రొత్తవారగు మన్మథుఁడు, సూర్యుఁడు, బృహస్పతి యీ ముగ్వురను వేఱువేఱుగా సృష్టింప నక్కఱలేకుండుట యనెడు కార్యసౌకర్యము బ్రహ్మకుఁ గల్గినది.

45. వ్యా ఘా తా లం కా ర ము.

కం. అగు వ్యాఘాతం బొక పని
కగు హేతువు తద్విరుద్ధ - మగు పనిసేయన్
జగములఁ గులికించెడు నెవి
వగఁబెట్టును వానిఁగొంచు - వలరాజు రసన్.

ఒక పనిని నెరవేర్చు వస్తువులు దానికి విపరీతపు పని చేయుచో నది వ్యాఘాతము. జగదానందకరమగు పుష్పమలయమారుత చంద్రికాదులచే మన్మథుఁడు జగమును బాధించుచున్నాఁడు. ఆనందకరములగు పుష్పాదులు బాధాకరములాయెను.

ఒక సాధనముచే నొకఁడొక పనినిఁ జేయ నా సాధనముచేతనే మఱియొకం డా పనిని విపరీతముగఁ జేసినచో నదియును వ్యాఘాతమగును.

తే. గీ. చూపుచే దగ్ధుఁడగు భావ - సూతి నెవరు
చూపుచేతనె వెలయింత్రు - చోద్య మొప్ప
నిటలనేత్రుని గెలిసే - యుటకుఁ దగిన
వామలోచనులను గొల్తు - వారి నాత్మ.

ఈశ్వరుఁడు చూపుచే మన్మథునిఁ దగులఁబెట్టెను. ఆ చూపు చేతనే స్త్రీలు మన్మథుని జీవింపఁజేయుచున్నారు.

వ్యాఘాతము II.

కం. అనువుగఁ గొను కారణమే
యననుగుణంబుగనుఁ జెప్ప - నట్టులు చెల్లున్
జనకా! నాపై బాలుం
డను కృప గలదేని వదలు - టనుచితము ననున్.

ఒక పని కనుకూలమని గ్రహింపఁబడిన కారణమును దాని కనుకూలము కాదని తెల్పినచో నదియు వ్యాఘాతమగును. ఒక రాజు జైత్రయాత్రకుఁ బోవుచుఁ దన కుమారుని బాలుఁ డనెడు కారణముచే నింట వదలఁదలచుకొనుచుండ నా బాలుఁడా కారణమునే చూపి, యింట వదలు టనుచిత మని చెప్పెను. మఱియును,-

తే, గీ. కలుగఁబోవును లేమి నా - కిల నటంచు
భీతి నొందుచు లోభి యీ - విని ద్యజించు
దానశాలియు నా భీతి - తోనె యాత్మ
విత్త మీడె? సుపాత్రుల - కెత్తరమున.

లోభి దానము చేయకుండుటకు దారిద్ర్యభయమును గారణముగా నొకఁడు చెప్ప, దాత దానముచేయుటకుఁ గూడ జన్మాంతరమున నా భయమునే మఱియొకఁడు కారణముగాఁ జూపెను.

46. కా ర ణ మా లా లం కా ర ము.

కం. కారణ మాలాలంకృతి
కారణముల మున్నువెన్క - గతులను దెల్పన్
ధారుణి నయమున సిరి సిరి
నారయఁగా నీవి యీవి - నధిక యశంబౌ.

ఉత్తరోత్తరములకుఁ బూర్వపూర్వములును నట్లే వీని కవియును గారణములుగాఁ జెప్పఁబడుచోఁ గారణమాల యగును. ఇట యుత్తరోత్తరమగు సిరి, యీవి, యశము, నీ మూడింటికిని బూర్వపూర్వమగునీతి, సిరి, యీవి యీ మూడింటినిఁ గారణములుగాఁ జూపినాఁడు. రెండవది యెట్లన,-

తే. గీ. నిరయములు పాపముల నగు - నిశ్చయంబు
పాప మెంచఁగ దారిద్ర్య - భవము సుమ్మి
నమ్మి దారిద్ర్య మప్రదా - నమునఁ గల్గుఁ
గాన దానపరుండగుఁ - గాత నరుఁడు.

పూర్వపూర్వములగు నిరయములు మున్నగువానికి నుత్తరోత్తరములగు పాపములు మున్నగునవి కారణములుగాఁ జెప్పఁబడినవి.

47. ఏ కా వ ళి - అ లం కా ర ము.

కం. సముపాత్త - ముక్తరీతి మ
హిమ నర్థశ్రేణిఁ గూర్ప - నేకావళి ; నే
త్రము లాకర్ణగములు క
ర్ణములు భుజ స్తంభలంబ - న రుచిరములనౌ.

కం. కనఁగ భుజస్తంభంబులు
ననుపమ జాన్వంతలంబ - నానందదముల్
తనరెడు జానువులును మో
హన రత్నాదర్శ నిభము - లా నృపతి కగున్.

సముపాత్త ముక్తకీర్తి యన నొక వస్తువును గ్రహించి తిరిగి విడిచిపెట్టెడు పద్ధతి. ఈ పద్ధతిచే వస్తుపరంపరను గూర్చినచో నేకావళి యగును. ఈ సముపాత్త ముక్తకీర్తిలోఁ బూర్వపూర్వ పదార్థమునకు నుత్తరోత్తర పదార్థమును నుత్తరోత్తర పదార్థమునకుఁ బూర్వపూర్వ పదార్థమును విశేషణభావము నొందును. అనఁగా నప్రధానములగునని యర్థము. మొదటి పద్ధతికిఁ బై పద్యము లుదాహరణములు. ఎట్లన,-

ఈ ప్రభువునకు నేత్రములు కర్ణాంతమును బొందినవి. ఇట పూర్వపదార్థమగు నేత్రములకు నాకర్ణగము లనెడు పదార్థము విశేషణ మగుచున్నది. అనఁగా గుణవిశేషమును గూర్చుచు నప్రధానమగు చున్నది. అట్లే తక్కిన విశేషణముల నన్వయించుకొనఁదగు.

ఇట కర్ణ భుజ స్తంభ జాను పదములు తొలుత గ్రహింపఁబడి, తిరిగి ముక్తము లగుటను దెలిసికొనవలెను.

ఉత్తరోత్తరమునకుఁ బూర్వపూర్వము విశేషణమగుట ఎట్లన,-

ఉ. ఏది దిగాత్మ కాల విభు - వెవ్వఁడు దానఁ జెలంగు నేనియం
దూఁదు సుధోర్మి వాని ఘృణు - లుత్థితుఁడౌ నెటనుండి యాతఁడ
ట్లేదగు దానిపిత్త మిడు - నేఁడట వేలిమి వాని జీవితం
బేది వహించు యద్గుణము - నిద్ధియు నాహరుమూర్తు లేలుతన్.

ఈశ్వరునియొక్క యెనిమిది మూర్తులను జెప్పుచున్నాఁడు. ఏది దిక్కు, ఆత్మ, కాలమువలె వ్యాపకమైనదో యనఁగా నాకాశ మని యర్థము. ఎవ్వఁడు దానఁ జెలఁగు ననఁగా సూర్యుఁడు. ఏనియందు నా సూర్యుని ఘృణులు సుధాతరంగము నుత్పత్తిచేయునో యనఁగాఁ జంద్రుఁడు ఆతఁ డెటనుండి యుత్థితుఁడౌనో యనఁగా సముద్రము. అనఁగా జలభూతము. దాని పిత్త మేదో యనఁగా బడబానలము, అనఁగా దేజోభూతము. ఏఁడట వహ్నియందు హోమము నిడునో

యనఁగా సోమయాజి. వాని జీవితం బేది వహించునో యనఁగాఁ బ్రాణవాయువు. అనఁగా వాయుభూతము. ఇద్ది యనఁగా నీ వాయువు యద్గుణము వహించునో యనఁగాఁ బృథివి. పృథివియొక్క గుణమగు గంధమును వాయువు వహించుచున్నదికాన.

ఇట పూర్వపూర్వపదార్థములగు నాకాశాదు లుత్తరోత్తరము లగు సూర్యుఁడు మున్నగు పదార్థములకు నాధారములుగా వర్ణింపఁబడుటచే నప్రధానములు గాన విశేషణము లగుచున్నవి. ఆధారాధేయ వస్తువులలో నాధారవస్తు వప్రధానమును, నాధేయవస్తువు ప్రధానమనియు నెఱుంగునది.

48. మాలాదీపకము.

కం. మాలాదీపక మది యెట
హేలన్ దీపకము గలియు - నేకావళితోన్
వాలుచు మారుఁడు నెలకొనె
నా లలనా చిత్తమందు - నది నీయందున్.

ఏకావళియు దీపకమును గలిసినచో నది మాలాదీపక మగును. మారుఁడా లలనాచిత్తమందు నెలకొనెను. ఓ సుందరుఁడా! యా లలనాచిత్తము నీ యందు నెలకొనెను. అనఁగా నాపె నిన్ను బ్రేమించుచున్నదని తాత్పర్యము. నెలకొనె ననెడు క్రియాపదము రెండు వాక్యముల నన్వయించుటచే నిట దీపకము కలదు. ఇట చిత్త మొకమారు గ్రహింపఁబడి ముక్తమగుటచే నేకావళియుఁ గన్పట్టుచున్నది.

శా. కంటన్ గంటిని దేవ! నీవటులు సం - గ్రామాంగణంబందు వి
ల్లంటన్ మోపఁగ దేనిదేని నెదియే - దంటెన్ వడిన్ దెల్పెదన్.
వింటిన్ గోలలు వాని వైరి శిరముల్ - వే వాని భూమండలం
బొంటిన్ దానిని నీవు నిన్ను యశమో-హో! దాని ముల్లోకముల్.

'ఎదియేదంటెన్' అను వాక్యములోని యంటె నను క్రియాపద మొక్కటియె కోలలు వింటినంటె నను రీతి నన్నివాక్యముల నన్వయించుకొనఁదగు. ఇదియే దీపకము. కోలలు మున్నగు పదములు గృహీతములై ముక్తములగుచున్నవి. కాన నేకావళియును గలదు. కాన మాలాదీపకము.

49. సారాలంకారము.

కం. అధికత నొందఁగఁ బైపై
నధికృత వస్తువులు గృతుల - నగు సారంబై
మధువగు మధురము దానన్
సుధ దానన్ సుకవి పలుకు - చొప్పుదునట్టుల్.

ఉత్తరోత్తర పదార్థములకు నాధిక్యమనఁగా నుత్కృష్టత చెప్పబడినచో సారాలంకారమగును. తేనె మధురము. దానికన్న నమృతము మధురము. దానికన్నఁ గవివాక్కు మధురము. మాధుర్యములో నుత్తరోత్తర వస్తువులకు నుత్కర్షము చెప్పఁబడినది. మఱియును,-

శా. శ్రీవిష్ణూదరమందు నుండు జగముల్ - శేషాహి నాతండు పా
రావారోర్మ్ముల నాతఁడుండు మునిచే - రన్ బట్టె నద్దాని నీ
ద్యోవీథిన్ మినుకానతండు నరసిం - హార్వీశ ! త్వత్కీర్తి లీ
లా వామాక్షికి నద్ది కర్ణమున హే - లన్ దాల్చు నీలాబ్జమౌ.

విష్ణూదరములో జగములుంటచే నది చాలపెద్దది. ఆ విష్ణువు శేషునియందుంటచే నతండాతనికంటె పెద్దవాఁడు కావలసియున్నాఁడు కదా ? శేషునికన్న సముద్రము. ఆ సముద్రమును జులుకమునఁ బట్టుటచే నగస్త్యుఁడు. అతఁడు నక్షత్రముగ నుంటచే నాకాశము. ఆయాకాశము నరసింహరాజుయొక్క కీర్తికాంతకుఁ జెవిలోని నల్లకల్వగా నుంటచే నతని కీర్తియును గ్రమముగఁ బెద్దవిగ వర్ణింపఁబడినవి.

పై యుదాహరణములు శ్లాఘ్యవస్తువులకు గుణోత్కర్షమును దెల్పుచున్నవి. అశ్లాఘ్యవస్తువులకు నుత్తరోత్తరోత్కర్షమును సారాలంకారమగును. ఎట్లన,-

ఆ. వె. పూరికన్న బెండు - పుడమిని నూలుపో
చరయ దానికన్న - యాచకుండు
గాలి వానినేల - కైకొంచు నెగయదు ?
తిరిపె మడుగునంచు - వెఱచి యేమొ !

పూరికన్న నూలుపోచ తేలికైనది. ఈ రెంటికన్న యాచకుఁడు తేలిక, యనఁగా బరువులేనివాఁడనియును జులకన చేయఁదగినవాఁడనియు నర్థము. యాచకుఁడు తృణము నూలుపోచలకన్న తేలికయైనచో గాలి పూరి నూలు పోచలనువలె నెందుచేఁ బైకెగురఁ గొట్టుట లేదని శంకించి వానినిఁ దాక నెంచినచోఁ దననుగూడ బిచ్చమడుగునని భయముచేతఁ గాఁబోలునని కవి చమత్కరించినాఁడు. ఉభయరూప మెట్లన,-

ఆ. వె. కొండ పెద్ద దాని - యండ నబ్ధియుఁ బెద్ద
యబ్ధికన్న మిన్న - దౌర ! పెద్ద
మిన్నుకన్నఁ బెద్ద - మేటి బ్రహ్మము దాని
కన్న నాశపెద్ద - కాంచఁ గతిని.

కొండమొదలు బ్రహ్మమువఱకును పెద్దతనము శ్లాఘ్యగుణము. వర్ణ్యమగు నాశయందుఁ బెద్దతనము శ్లాఘ్యగుణముకాదు.

50. యథాసంఖ్యాలంకారము.

కం. ఒగిఁబెట్టిన యర్థములకుఁ
దగనొగి సంబంధమిడ య - థాసంఖ్యమగున్
పగతుని నెచ్చెలి నిడుమను
దెగటార్పుము తనుపుమయ్య - తెగఁద్రోయు మిలన్.

రెండు వరుసలలో నుంచిన యనేక వస్తువులకుఁ గ్రమముగ సంబంధమును జూపినచో నది యథాసంఖ్యమగును. పగతుని నెచ్చెలిని ఇబ్బందిని నీ మూఁడింటికిని దెగటార్చుము తనుపుము తెగఁ ద్రోయుమనెడు క్రియలతోఁ గ్రమముగ సంబంధమును గూర్చకొన వలెను. మఱియును,-

ఆ. వె. శరణుఁ జొచ్చెనేమొ ? - గరవిషంబును బోలి
యుదరమందుఁ జేరి - చదుపునేమొ ?
విడువఁ డాత్మధనముఁ - దొడరుచు భోగింపఁ
దలఁప నైననేర్వఁ డిలను లోభి.

గరవిష మనఁ బెట్టుమందు. ఇట పూర్వార్థమందలి రెండు విష యము లకును నుత్తరార్థమందలి విషయములు రెంటితోఁ గ్రమా న్వయము.

51. ప ర్యా యా లం కా ర ము.

కం. ధర నొక్కటి పెక్కింటిని
వరుసగఁ దగ నండగొనఁగఁ - బర్యాయంబౌ
సరసిజమును విడి మదిరా
క్షిరుచిరముఖకాంతి చంద్రుఁ - జెచ్చెరఁ బట్టెన్.

ఒక వస్తువు పెక్కింటిని వరుసగ నాశ్రయింపఁ బర్యాయమగు. ఉదాహరణము స్పష్టము. వదనప్రభ తొలుతఁ పద్మమును బిమ్మటఁ జంద్రుని నాశ్రయించినది. సరసిజమును నాశ్రయించినటులు చెప్ప కున్నను గమ్యమాన మగుచున్నది. ఇట పూర్వాధారాశ్రయము గమ్యము. ఉత్తరాధారాశ్రయము వాచ్యముగనున్నది. కనుకనే కావ్యప్రకాశ పర్యాయలక్ష్యము సంగతమగును. ఎట్లన,-

మ. కటిబంధంబు తనుత్వమున్ విడిచె వే-గన్ దాల్చె మధ్యంబు సం
ఘటనాంచత్పదముల్ విడెన్ జలగతుల్-కన్నుల్ గొనెన్ దామర
స్తట ముత్తుంగ కుచద్వితీయత శుభా - స్యం బద్వితీయత్వమున్
బొటమించెన్ గద! యీపె యంగకగుణం-బుల్ మాఱెఁ బాయం
బునన్.

బాలభారత నాటకములో స్వయంవర సమయమున ద్రౌపదినిఁ జూచి భీముఁడిట్లనుకొనెను. బాల్యమున నొక యవయవమును నాశ్రయించిన గుణము యౌవనమున మఱొక యవయవము నాశ్రయించెను. ఎట్లన,- కటిబంధము సూక్ష్మతను పాదములు చలగతులను బాల్యమున నొంది యౌవనమున విడువ వానినిఁ గ్రమముగ నడుమును గన్నులును బొందినవి. మూడవ పాదమున సమన్వయమెట్లన - చిన్నఁదనమున వక్షఃస్థలము అద్వితీయముగ నుండెను. ఇప్పుడది కుచములతోఁ గూడి యుండుటచే నాయద్వితీయతను విడిచెనని తాత్పర్యము. అద్వితీయ మనఁగా రెండవ వస్తువుతోఁ గూడికొననిది యని యర్థము. కుచద్వితీయత యనఁగాఁ గుచములనెడు ద్వితీయవస్తువు కలది యాయెనని యర్థము. దీనిచే వక్షము చిన్నఁదనమందలి తన యద్వితీయత్వమును విడిచెనని వ్యక్తమగుచున్నది. ఈ యద్వితీయత్వమును ముఖము గ్రహించినది. ఇచ్చట నద్వితీయత్వమన సాటిలేనిదగుట యనియర్థము. యౌవనమున సంపూర్ణకళలతో నుండుటచే ముఖము నిరుపమాన మాయెనని తాత్పర్యము. ఇట ద్వితీయ రహితత్వము అనుపమత్వ మనెడు రెండర్థములకు నైక్యమధ్యవసించి యాయర్థద్వయ బోధకముగ నద్వితీయపదము ప్రయోగింపఁబడెను. ఈ పద్యమున మూడు పాదములను బూర్వావయవము విడిచినగుణము పరావయవము నాశ్రయించి నట్లు చెప్పఁబడెను. మఱియుఁ బూర్వావయవాశ్రయణముగమ్యమగుచున్నది. కాన నిది పర్యాయాలంకారమునకు లక్ష్యమగుచున్నది.

గమ్యముగాక యనేకాశ్రయములన్నియు వాచ్యములగుట కుదాహరణ మెట్లన,-

తే. గీ. ఉత్తరోత్తర మున్నతి - నొందు పదవిఁ
గాంచ నీకేసు దెల్పెని - కాలకూట!
ఆది నంభోధి హృదయంబు - నంత శివుని
గళము సేరితి వీనాఁడు - ఖలుల నాల్క.

హృదయముకన్న గళము, దానికన్న నాలుకయు నొకదాని కన్న నొకటి పైపై స్థానములు. పై యుదాహరణముల సంకోచ వికోచములు లేవు.

సంకోచమును జూపిన యుదాహరణ మెట్లన,-

తే. గీ. ఆది వసుధా తలంబంత - యడరఁ దిరిగి
యంతఁ దరువుల నీడల - చెంతఁ జేరి
చండ భానుఁడు చండిమ - నుండఁ జలువ
నీటి యడుగును జేరె నీ - నాట నొయ్య.

గ్రీష్మకాలవర్ణనము. శీతలమునకు హేమంత శిశిరర్తువులను, వసంతర్తువునను గ్రీష్మర్తువునను గ్రమముగ నుత్తరోత్తరాధార సంకోచము చూపఁబడెను. ఆధార సంకోచమన నాధారము చిన్నదగుట యని యర్థము.

వికాస పర్యాయ మెట్లన,-

ఆ. వె. దొండపండు విధము - నుండు నీ వాతెర
యందె రాగముండె - నతివ! దొలుత
చంచలాక్షి! యిప్పు - డంచిత గతిఁజూడ
హృదయ సీమఁగూడ - నది చెలంగు.

యువతిని సంబోధించి యొకఁ డిట్లనియె. ఓ యువతీ! రాగము బాల్యమున నీ పెదవియందే యుండెను. ఈ నాఁడు హృదయమునఁ

గూడఁ జేరినది. రాగమన రక్తిమ యనియు ననురాగ మనియునుగూడ నర్థము. ఆ యర్థములం బద్యమందు సమన్వయించు కొనఁదగు. ఇట రాగము పూర్వాధారమగు వా తెరను విడువక యే హృదయ మనెడు మఱియొక యాశ్రయమును గూడఁ బొందినట్లు వర్ణింపఁబడినది. కాన నిది వికాస పర్యాయము.

ప ర్యా యా లం కా ర ము II

కం. ఏకాధారము నందు న
నేకార్థంబుండ నొగి న - లెంతురు సుకవుల్
ప్రాకట వాహిని వాటిన
యాకడ సైకతము నేడ - దే! కంటఁ బడున్.

ఒక యాధారముననే వరుసగ ననేక వస్తువులుండునట్లు వర్ణింపఁ బడినచో నదియుఁ బర్యాయమగును. ఉదాహరణము స్పష్టము. మఱియును,-

ఉ. ఆదిని దేహముల్ మనల - కాయె నొకండయి నాథ! యంత నీ
వౌదుప్రియుండ వేము ప్రియు-రాండ్రము గాఁగ హతాశనుంటి మా
సాదిత భేదబుద్ధి నిటు - సాకఁగ నీవు ధవుండ వేము లో
కాదృత రీతి భార్యలము - ప్రాణ దృఢత్వము హేతు వింతకున్.

అమరుక కావ్యములోనిది. ఒక కాంత తొల్తఁ దనను మిక్కిలి ప్రేమించి పిమ్మట సామాన్య రీతి నాపె నాదరించెడు భర్తను గూర్చి యిట్లు పల్కుచున్నది.

తొలుతఁ బ్రేమాతిశయముచే నభేద భావమును, పిమ్మట ప్రేమ భావమును, అంతఁ బోష్య పోషక భావమును క్రమముగఁ దగ్గించుచుఁ జూపఁబడెను. ఇట్లయ్యును, దాను జీవించి యుంటకుఁ దన ప్రాణములు గట్టివగుటయే కారణమని యాపె నుడివెను. ఇట

దంపతులనెడు నొక యాధారమందే యనేక భావములు కాలక్రమముగ నాధేయముగ వర్ణింపఁ బడినవి.

52. పరివృత్తి - అలంకారము.

కం. పరివృత్తి వినిమయం బొం
డొరు వల్పాధికులు వొంద - నొయ్యన నగు న
న్నరపతి యోరన్ జూచుచు
శర మొక్కటి విడిచి కొనియె - శత్రు శ్రీలన్.

అల్పాధిక వస్తువులకు వినిమయ మనఁగా మార్పిడి వర్ణింపఁ బడినచోఁ బరివృత్తి యగును. రాజు క్రీఁగంటిని నొక్క బాణము విడిచి యనఁగా మిక్కిలి తేలికగా విడిచి యని భావము. ఇట యల్పమగు శరము నొక్క దానిని విడిచి యధికములగు శత్రుసంపదలను గ్రహించినట్లు వర్ణింపఁబడెను. మఱియును,-

తే. గీ. అసువులను బాసి స్వర్గంబు - నధి వసించి
వృద్ధు గృధ్రపతికి వల - పింప నేల ?
శిథిల దేహంబు వెచ్చించి - శీత భాను
భా సముజ్జ్వల కీర్తినిఁ - బడయు కతన.

జటాయువు వార్ధక్యముచే శిథిలమగు తన శరీరమును విడిచి చంద్రకిరణములవలె స్వచ్ఛమగు గొప్పకీర్తినిఁ గొన్నట్లు చెప్పఁ బడెను. కావఁ బరివృత్తి కలదు,

53. పరిసంఖ్యాలంకారము.

కం. ఇల నడ్డి యొకట నొక్కటి
బలిమిని వేఱొకట నిలుపఁ - బరిసంఖ్య యగున్
తిలకింపఁ దఱిగె దీపం
బుల స్నేహము యువతి చిత్త - ములఁ గాదట్టుల్.

ఒకదానిని నొకచో నిషేధించి మఱియొకచో నిలుప ననఁగాఁ గలదని చెప్పినచో నది పరిసంఖ్య యగును. ఉత్తరార్థమునఁ బ్రభాత వర్ణనము. దీపముల స్నేహము తఱిగినది. యువతుల చిత్తమున నట్లు తఱుగలేదు. ఇట స్నేహము తఱిగెనను విషయము యువతుల చిత్తమున నిషేధింపఁబడినది. దీపముల నిలుపఁబడినది. దీపముల స్నేహమనఁ దైలమని యర్థము. చిత్తముల స్నేహమనఁ దమ ప్రియుల యందలి ప్రేమభావ మని యర్థము. మఱియును,-

తే. గీ. యత్పురి విలాసినీ నయ - నోత్పలంబు
లుద్దవిడి శ్రుతి వర్త్మల - హద్దు మీఱ
ఏడ నౌర ! మహాకాల - చూడ నుండు
వన్నె చందురుఁడును బట్టె - వక్రిమంబు.

ఉజ్జయినీ పట్టణ వర్ణనము. ఏ పట్టణమున స్త్రీల నల్లకలువలవంటి కన్నులు శ్రుతిమార్గముల హద్దులను గూడ మీఱి వర్తించుచున్నవో, అనగా స్త్రీల కన్నులు దప్ప నింకెవ్వరు నట్లు మీఱి వర్తించుట లేదని యర్థము తోఁచుచున్నది. అట్లే ఏ పట్టణమున మహాకాల నాథుని శిరమున నున్న చంద్రుఁడొక్కఁడే వక్రిమమును బట్టుచుండెనో. ఇతరు లెవ్వరు నట్లు వక్రిమమును బట్టలేదని నిషేధ మర్థసిద్ధ మగుచున్నది. ఇట నేత్రోత్పలముల పక్షమున శ్రుతివర్త్మల యొక్క హద్దులనఁ గర్ణాంతిక మార్గములని యర్థము. వానిని మీఱెనన నచ్చటి స్త్రీల యొక్క కండ్లు కర్ణాంతిక భాగముల నతిక్రమించినంత విశాలముగ నున్నవని తాత్పర్యము. పౌర జనులెవ్వరు శ్రుతి వర్త్మహద్దులను మీఱ లేదనఁగా వేద చోదిత మార్గముల నతిక్రమించి వర్తించుట లేదని తాత్పర్యము. అట్లే చంద్రుఁడు వక్రిమంబును బట్టెనన వంకరగ నుండెనని యర్థము. నగరవాసు లెవ్వరు దానిని బట్టలేదన వక్రబుద్ధులను బొందుట లేదని యర్థము. ఇటు శ్లేషచే వచ్చిన యర్థద్వయము

నకు నైక్య మధ్య వసింపఁబడెను. ఈ యుదాహరణమున మఱియొక చోటునఁ గాదనెడు నిషేధము శబ్దముచేఁ జెప్పఁబడకుండుటచే నర్థసిద్ధమగుచున్నది. మొదటి యుదాహరణమున నట్టి నిషేధముకూడ శబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఇది యీ రెంటికి భేదము.

54. వి క ల్పా లం కా ర ము.

కం. సమబల యుగళి విరోధము
కమనీయతఁ జెప్పనగు వి - కల్పము గృతులన్
నమనము చాపములకో శర
ణము శిరములకో కొనుండు - నరపతులారా !

తుల్యబలముకల రెండు వస్తువులకు విరోధము ననఁగా సహభావము లేకుంటను జక్కఁగఁ జెప్ప వికల్పమగును. రాజదూతలు శత్రురాజులనుగూర్చి యిట్లు పల్కిరి. ఓ నరపతులారా! ఈ సమయమున మీకు నీ రెండింట నొక్కటియే శరణము. ఎట్లన? మా రాజునొద్ద శిరము లొంచుటయో లేక శరములఁబట్టి సమరము సల్పుటయో. ఈ రెండు నేక కాలమునఁ జరుగు పనులు గాకుంటచే నీ రెంటికిని విరోధము గలదు. మఱియును,-

ఆ. వె. నీల నీరదములు - నిలుచుండి వర్షించు
నెమ్మిలార్చి పురుల - నృత్య మొందు
కాంతుఁడొండె ఖలక్రౌ - తాంతుఁడొండెను నేడె
మరుని పీడనుండి - మఱలఁ జేయు.

వర్షర్తువున విరహిణీ వచనము. ప్రియ సమాగమమైనను లేక మరణము సంభవించినను మరుని పీడ తొలఁగును. ఈ రెండును బరస్పరము విరుద్ధములగు కారణములు. ప్రియసమాగమమైనదో మర

ణము సంభవింపదు. మరణము సంభవించిన ప్రియా సమాగమము సంభ వింపదు కాన నీ రెంటినిఁ గోరుకొనుటలో విరోధము కలదు.

55. స ము చ్చ యా ల ం కా ర ము.

కం. యుగపద్భావితములను బ
హు గణితముగఁ జెప్ప నగు స - ముచ్చయ మిల నీ
పగతురు చత్తురు పొలుదు
రగురా! వణకుదురు భీతి - నవనిన్ నృపతీ!

విరోధము లేకుండుటచే బహుకార్యములను నొక్కమారు సంభ వించినటులు వర్ణించినచో సముచ్చయమగును. ఇట చచ్చుట మున్నగు కార్యములకుఁ బరస్పర విరోధము లేకుండుటచే రణమున రాజశత్రువు లకు నీ కార్యములు కొద్దికొద్ది వ్యవధానములోఁ గల్గినను ఆవ్యవధానము తెలియకుండుటచే నొక్కమాఱే కల్గినటులు వర్ణింపఁబడెను. మరియు,-

చ. వినుమిటు వన్నెకాఁడ! మదిఁ - బ్రేముడియన్ మొలకెత్తు నాటయా
వన నవసౌధ మాపె యెడ - బాటున సోలుచు నేమి సేసెనో
కొనఁబడు సెజ్జఁ జిక్కు నుడు-కున్ బలవించును వాడు వందుచున్
దొనఁకుఁ దిమ్ముఁ దొట్రిలు గ-మ్ముంగొను శూన్యతఁ జేష్ట దక్కెడున్.

ఒక మాఱి నాయకునితో నాయికా విరహతాపమును జెప్పు చున్నది. ఇట పై క్రియలకుఁ గొలదిగ కాలవ్యవధాన మున్నను నది తెలియ నంతగ నుండుటచే నా క్రియలన్నియు నొక్కమాఱే సంభ వించి నటులు వర్ణింపఁబడెను. దీనిచేఁ గాంతావిరహాతిశయము వ్యక్త మగుచున్నది. దొంతిగ నమర్చి యున్న తామర పూరేకులను నొక్క మాఱు గ్రుచ్చినచో నాదింపఁబడిన సూది యొక రేకునకుఁ బిమ్మట మఱియొక రేకును గ్రుచ్చికొనినను గాలభేదమును దెలియకుండుటచే నొక్కమాఱే గ్రుచ్చుకొనినట్లు తోచును. అట్లే ప్రస్తుతమునఁ గూడఁ దెలియవలెను.

సముచ్చయాలంకారము II

కం. ఒకపని పలువుం బ్రహామహా
మికఁ జేయుటగూడఁ గవిస - మితి నటులగు ను
చ్చకులము రూపము వయసు న
ధిక విద్య ధనంబు వానిఁ - దిమిరించుఁ గడున్.

కార్యసిద్ధికి నొక సాధనమే సమర్థమగుచుండ బహుసాధనములు పూనికతో సహాయమొనరించినటులు వర్ణించినచో సముచ్చయమగును. గర్వకారణము సత్కుల మొక్కటే యగుచుండ రూపము మున్నగు వానినిఁగూడఁ బూనికతోఁ గార్యసిద్ధిలో సహాయము లగుచున్నట్లు చెప్పియున్నాఁడు. మఱియును,-

చ. తెలియఁగరాని యీవి యతి - థిం దగ నాదరణంబునేఁత పె
న్కలిమిని దర్పమొందమి ప-గన్ గొని యొండుల దూరకుంటదాఁ
దెలుపమి మేలొనర్చియును - దెల్పుట యొద్దులమేలు వెల్లడిన్
గొలుచుట విద్యలన్, దెలుపుఁ - గుంభిని మానవు నాభిజాత్యమున్.

ఉత్తమ కుల సంభూతిని సూచించుటకుఁ బై కారణములలో నొక్కటియే చాలియుండినను బహు విషయములు కారణములుగా ఖలేకపోతన్యాయముచేఁ బ్రసక్తమగుచున్నవి. ఖలేకపోత న్యాయ మనఁగా ధాన్యము గింజలను దీసికొనుటకు గళ్ళములోఁ బక్షు లొక్క మాఱుగనే నెట్టుకొనుచు వ్రాలునట్టు.

56. కారకదీపకాలంకారము.

కం. కారక దీపక మగు నొక
కారక మొక క్రమము వస్తు - గతముగఁ దెలుపన్
దూరము వోవును దెరుపరి
చేరఁగ వచ్చెడును జూచుఁ - జెంగట నడుగున్.

ఒక కర్తృకారకమును క్రియారూప వస్తువులకు సంబంధింపఁ జేసినచో నది కారకదీపకమగును. బాటసారి దూరము పోవును దారి తెలియక తిరిగివచ్చును. వచ్చి పరిసరమును జూచును. చూచి దగ్గఱకుఁ జేరును. చేరి మార్గమును బ్రశ్నించును త్రోవఁదప్పిన బాటసారి పనులివి. వీనికొక వరుస చెప్పఁబడినది. మఱియు నీ క్రియలన్నిఁటికి బాటసారి యొక్కఁడే కర్తృకారకముగఁ జెప్పఁబడినాఁడు. మఱియును,-

ఉ. కూయకుఁ గ్రుంగు మెక్కుఁదిను-గున్ గురులాడును రాణివాసముం
దారయనుండుఁ బాచికలఁ-వాడుఁ గనం దఱిగాదు వెండి ర
మ్మారసి, పొమ్మటంచు ఫణి - హారులు ఱేఁడులవాకిటన్ మనుజ్
దారునఁ ద్రోతురమ్మ నయ-నమ్మ కొనన్ గనుమమ్మ శ్రీసతీ!

ప్రభుదర్శనమునకుఁ బోయి యట ద్వారపాలకులచే నడ్డగింపఁబడిన కవి నిర్వేదవాక్యములు. ప్రభువు నిద్రించుచున్నాఁడు కాన దర్శనమునకు సమయము గాదు. సమయమరసి రమ్మ పొమ్మని ద్వారపాలకు లడ్డుకొనిరి. తిరిగి మఱియొకతఱిఁ బోవ స్నానము జేయుచున్నారనియు, మఱొకమారు భోజనము చేయుచున్నారనియు నట్లే పాదచారము చేయుచున్నారనియు. జుట్టు నాఱఁ బెట్టుకొనుచున్నారు. అంతఃపురములో నున్నాఁడు. పాచికలాడుచున్నాఁడని యీ రీతిగ నెన్నిమారులు పోయిన నన్నిమారులును నిట్లే తటాలునఁ ద్రోయుచున్నారు కాన నోలక్ష్మి మా దారిద్ర్యము దీర్పుమని కవియొకఁడు లక్ష్మినిఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడు. మొదటి యుదాహరణమున బాటసారి యనెడు కర్త పద్యములో వాచ్యముగ నుండెను. ఇట ప్రభువనెడు కర్తృకారకము పద్యమున వాచ్యముగ లేదు. కాని గమ్యముగుచుండెను. అట్టి కర్తకు నిద్రించుట మున్నగు బహుక్రియలతో నన్వయముగ చెప్పఁబడెను. మఱియు నిద్ర స్నానము భోజనము మున్నగు క్రియ

లకు నొక క్రమమును గూడఁ గలదు. ఈ కారకదీపకము ప్రథమ సము చ్చయమునకు విపరీతముగ నున్నది.

57. సమాధ్యలంకారము.

కం. పెరకారణ మొలయంగ సు
కరమైనన్ గార్యమెన్నఁ - గ సమాధి యగున్
తరుణి దన రమణుఁ గలియఁగఁ
బోరిఁబోరి నుబలాట మెందెఁ - బ్రొద్దును గ్రుంకెన్.

తలఁచిన కార్యమునకుఁ గారణాంతరము సంభవించుటచే నా కార్యసిద్ధి సుకరమగుచో సమాధి యగును. సమాధియనఁగా జక్కఁగఁ గార్యసంధానము చేయబడినదను నర్థముచే నీ నామము సార్థకము. రమణునిఁ గలియ నుబలాటపడు రమణికి సూర్యాస్తమయ మగుట కార్యము వేగమే సిద్ధించుటకు సాయపడుచున్నది. మఱియును,-

ఆ. వె. ఆ పెయల్కఁ దీర్ప - నాసను నే నా పె
చరణములను బడఁగ - నరయునంత
దైవగతినిఁ జేసి - తద్దయు నీరదుం
డడర నుఱిమె మేల - దట్టె చేసె.

సమాధ్యలంకారము ద్వితీయ సముచ్చయమునకు విపరీతముగ నున్నది. సముచ్చయాలంకారమున వేఱువేఱుగఁ గార్యసాధకములగు పెక్కు వస్తువులకు ఖలేకపోత న్యాయముచేత నొక్కమాఱు కార్య సాధనమునకై సమావేశము చెప్పఁబడును. సమాధ్యలంకారమున నొక హేతువు కార్యమును సాధించుచుండఁగాఁ దలఁపని తలఁపుగ మఱి యొక హేతువు సంఘటించి యా కార్యము సుకరమగునట్లు చెప్పఁ బడును. కాంతకుఁ దన ప్రియునిఁ గూడవలెననెడు తలంపే యా కార్య

సిద్ధికిఁ బ్రబలమగు కారణమగుచుండఁగా నంధకారమునకుఁ గారణమగు సూర్యాస్తమయము కొద్దిగ సహాయపడుచున్నది. రెండవ పద్యమునఁ గాంతయొక్క కోపము తీర్చుటకు నాపె పాదములఁ బడుటయే ప్రధాన కారణము కాఁగాఁ దలఁపని తలంపుగ సంభవించిన ఘనగర్జితము కార్యము శీఘ్రముగ సిద్ధించుటకుఁ దోడ్పడినది.

58. ప్రత్యనీకాలంకారము.

కం. బలవద్రిపు పక్షంబున
నిలుపఁ పరాక్రమము ప్రత్య - నీకము, దన్నుం
గెలిచిన కండ్లను డాయు చె
వులఁ ద్రొక్కను నల్లకలువ - పొలుపు చెలంగన్.

బలవంతుఁడగు శత్రువును నెదిరింపఁజాలక యతని పక్షమున నున్న వానిపై పరాక్రమము చూపుట ప్రత్యనీకము.

కండ్లు నీటులో నల్లగలువలను గెల్చినవి. అట్టి కండ్లను నెదిరింపఁజాలక నల్లఁగలువ కండ్లప్రక్కనున్నయనఁగా దానికి దగ్గఱనున్న యనియును దాని నాశ్రయించియున్న యనియు నర్థము. అట్టి చెవినిఁ ద్రొక్కుచున్నది. ఒక సుందరి తన చెవిలో ధరించిన నీలోత్పలమును జూచి యొక కవి యిట్లు చమత్కరించినాఁడు, మఱియును,—

తే. గీ. నాదురూపంబు గీగితి - నాశ మొందఁ
జేయువానిని నాత్మలోఁ - జేరఁ దీయు
నీవె యంచును నీమీద - యీర్ష్య చేత
వాలె మరుఁడాపెఁ గాఱించు - జాలి దొఱఁగి.

దూతి నాయకునితో నిట్లు చెప్పుచున్నది. ఓయీ! నీవు రూపమున మన్మథుని జయించితివి అతఁడు నిన్ను నెదిరింపలేక నీ యందు మనస్సునుంచి నిన్ను గొల్చుచున్న నా చెలిని బాధించుచున్నాఁడని.

ఇట యీర్ష్యచేతఁ బోలె ననుచోట హేతూత్ప్రేక్ష కలదు. కాని యిది ప్రధానమగునలంకారము కాదు మఱియేమన? ఈర్ష్యను హేతువుగాఁ దీసికొని తనకు శత్రువగు నాయకుని జయింపలేక యతని సంబంధిని యగు నాయికను మన్మథుఁడు పీడించునట్లు చెప్పుటచేఁ బ్రత్యనీకమే ప్రధానమును జమత్కారియు నగుచున్నది.

శత్రుపక్షమువానిని బాధించునపుడు సంభవించు నలంకారము సాక్షాత్తుగా శత్రువునే బాధించుటలో విశేషముంటచేఁ గైముతిక న్యాయముచే నచ్చటఁగూడఁ బ్రవర్తించును. ఎట్లన,-

తే. గీ స్వీయ మద్య ప్రపాత్రంబు - మూయు కతనఁ
గినుక చెందిన మధుపౌఘ - మొనరఁ గూడి
అల సుధాంశుని బింబంబు - నాక్రమించి
యతని నిక్కముగాఁ గళం - కితునిఁ జేయు.

చంద్రుని కలంకమును వర్ణించుచున్నాఁడు. తుమ్మెదలు తమకు మద్యశాలయగు పద్మమును మూయుటచేఁ గినిసి యతని బింబము నాక్రమించి యతనికిఁ గళంకమును బుట్టించుచున్నవా? ఏమి. పానీయ శాలను మూయువారికి నపయశస్సు కల్గునుగాన నిది తగునని భావము.

59. కావ్యార్థాపత్తి - అలంకారము.

కం. కావ్యార్థాపత్తి సుధీ
సేవ్యము కైముత్య మర్థ - సిద్ధినిఁ గూర్పన్
భవ్య భవదాస్య నిర్జితుఁ
డై వ్యధ నాయిందువొందఁ - నబ్జము లేమో.

కైముత్యన్యాయముచే నర్థము సిద్ధింపఁ గావ్యార్థాపత్తియగును.

ఆ యిందువనఁగాఁ బద్మములను లీలగ జయించినవాఁడని భావము. ఓ రాజా! యతఁడే నీ ముఖముచే జయింపఁబడి వ్యథనొందు

నప్పుడు పద్మములు జయింపఁ బడకుండునా ? దండాపూపికా న్యాయ ముచే నితరమగు నర్థము సిద్ధింపఁదానిని శాస్త్రమున నర్థాపత్తి యందురు. ఆ న్యాయము మూలముగాఁ గలదగుటచే నీ యలం కారమునకుఁ గావ్యార్థాపత్తి యను పేరు వచ్చినది.

దండాపూపికా న్యాయమనఁగా నొక కఱ్ఱకుఁ జివర నప్పముల మూటగట్టి నిలబెట్టిరి. ఎలుక యా కఱ్ఱను గొఱికినది. గట్టిదగు కఱ్ఱను గొఱికిన యెలుక మెత్తని యప్పములను దప్పక కొఱుక కలదనెడు యర్థము తోఁచుచున్నది. కైముతికన్యాయమనఁగా నొక కఠినమగు కార్యము చేయఁబడినపుడు దానికన్న సున్నితమగు పని నెఱవేర్చుట కష్టముకాదని తెల్పుట. కిముత యనఁగా నది యెంతపని యని యర్థము. కిముతపద నిష్పన్నము కైముతికపదము. మఱియును,—

ఆ. వె. తెలియ బంధుజీవ - దీప్తిని వన్నెచే
నట్టె తీయు చంచ - లాక్షి మోవి
అన్య జీవదీప్తి - హరియించు నంటలోఁ
గలదె యద్భుతంబు - దలఁచి చూడ.

బంధుజీవమనఁగా మంకెనపువ్వు. చంచలాక్షి మోవి మంకెన పూవుయొక్క కాంతినిఁ దన కాంతిచేఁ దీయుచున్నది. అనఁగా దానిని బోలుచున్నదని యర్థము. బంధువులయొక్క జీవమునుగూడఁ దీయు చున్నదని యర్థమును గూడఁ దెలియఁదగు. అట్టి మోవి యితరుల జీవమును దీయకుండునా ? దానినిఁ జూచి యువకులు పరవశులై చేష్ట దొఱఁగియున్నారని భావము.

తే. గీ. స్వీయ హృదయంబు భేదించి - చెన్ను మీఱ
నుబికి నీల్గెడు నావెప - యోధరముల
కొరుల హృదయంబు భేదించు - నుద్యమమున
నెటులు నక్కటికమును బొం - దుట ఘటించు.

తన యక్కునే భేదించుకొని వచ్చి సిగ్గులేక నీల్గునట్టి యాపె పయోధరములకుఁ బరుల హృదయమును బ్రద్దలుచేయుటలో జాలి పుట్టుట యెట్లు? దానినిఁ జూచిన యువకుల హృదయములలో ధైర్యము తొలఁగుచున్నదని భావము.

60. కావ్యలింగ-అలంకారము.

కం. కృతిఁ గావ్యలింగ మర్థం

బతను సమర్థనము గోర - నది సమకూర్పన్

జితుఁడవు కందర్పుఁడ! సం

తతము త్రినేత్రుండు నిలుచు - నా డెందమునన్.

సమర్థనముగోరు నర్థమును సమర్థింపఁ గావ్యలింగమగును.

మన్మథుఁడా! జయింపఁబడితివి. నా డెందమున ననలాక్షుండు కలఁడు. కందర్పజయము దుష్కరము. దానిని సమర్థింప నతనిఁగాల్చిన త్రినేత్రుఁడు మనమున నున్నాఁడని చెప్పఁబడెను.

నైయాయికాభిమతమగు వ్యాప్తిపక్షధర్మతాదులతోఁగూడిన లింగమునకు నలంకారత లేదనుటకుఁ గావ్యవిశేషణము చెప్పఁబడెను. పదార్థహేతుకమనియు వాక్యార్థహేతుకమనియును గావ్యలింగము రెండు తెఱంగులు. పై యుదాహరణమున త్రినేత్రుఁడు నా డెందమున నిలుచుననెడు వాక్యార్థము సమర్థకముగాన నిది వాక్యార్థహేతుకము. పదార్థహేతుక మెట్లన,-

శా. మోదంబుండుము భస్మపేటి! - సుఖము-బొ్ప్పాంగంగ రుద్రాక్షమా

లా! దుర్గాపతి సౌధభూషణమ! హే - లన్ గ్రాలు సోపానమా!

మాదౌ భక్తికి మెచ్చి శంకరుఁడు యు - ష్మత్సంగ సంజాత సం

మోద ధ్వంసకమైన మోక్షమును సం - మోహాఁబునన్ ద్రోసెడున్.

కైవల్యోన్ముఖుఁడగు శివభక్తుని వాక్యము. అతని కింతవఱకు భస్మపేటిక, రుద్రాక్షమాల శివాలయసోపానమును జిరపరిచితములు. శివప్రసాదముచే నతఁడు మోక్షమునొందినుండి పైవస్తువులకు వీడ్కోలిచ్చుచున్నాఁడు. ఇట మోహధ్వంసకమగు మోక్షమును మోహమనుట యుక్తముగాదు. అట్లనుటచే దానిని సమర్థింపవలసియున్నది. అందులకై మోక్షమునకు యుష్మత్సంగ సంజాతమోదధ్వంసకమనెడు విశేషణమును గవి కూర్చినాఁడు. పైవస్తువుల సంగమముచే వచ్చెడు నానందమును ధ్వంసమొనర్చుటచే మోక్షమును మోహముగా శివ భక్తుఁడు వ్యవహరించినాఁడు. పైవిశేషణము పదరూపమున నుంటచే నిది పదార్థహేతుకము.

కొండొకచోఁ బదార్థవాక్యార్థములు రెండును బరస్పరాపేక్ష కలిగి మఱియొక వస్తుసిద్ధికి హేతువులగును. ఎట్లన,-

తే. గీ. చికురజాల మదెంతొ వా - సికిఁ దనర్చు
విదుషి దమయన్తి నెత్తిని - వేనిఁ దాల్చుఁ
బశువుగూడను మూఁడిన - వ్రాలకుఁ ద్రోయు
చామరంబున దానికి - సమత దగునె ?

విదుషి నెత్తినిఁ దాల్చిన కేశజాలమునకుఁ బసువుగూడఁ దన పృష్ఠభాగముచేఁ ద్రోసెడు చామరముతోఁ బోలిక చెప్పఁదగదు.

ఇట విదుషియగు భైమి నెత్తినిఁ దాల్చుననునది వాక్యరూపములో నున్నది. మూఁడిఁద్రోయు ననునది చామరమునకు విశేషణముగ నున్న పదము. ఈ వాక్యార్థపదార్థములు రెండును గలిసియే సామ్యాభావములో హేతువులగుచున్నవి.

కొన్నిచోటుల సమర్థనీయార్థమును వాక్యార్థము సమర్థించుచుండ నా వాక్యార్థమును మఱియొక పదార్థము సమర్థించుటయును గలదు. ఎట్లన,-

శా. జన్మంబెత్తు కతంబునన్ దలతునో - సర్వేశ ! యొక్కింత ప్రా
గ్జన్మంబందునఁ జేయనైతిఁ దగఁ బూ - జల్ నీకు నేనంచు నెం
చన్ముక్తుండను నిప్పుడర్చనఁ గాం - చన్ బోను జన్మంబు ము
ష్మన్మాన్యార్చన గల్గఁబోదు కద ! దో - షద్వంద్వ మిట్లోర్చుమా.

ఇట రెండు తప్పులు సమర్థింపవలసి యున్నవి. పూర్వజన్మమున శివు నర్చింపకుంట యొకటి. భావిజన్మమున నర్చింప లేకుంట యొకటి. తొలి తప్పును సమర్థించుటకు "ప్రాగ్జన్మంబందునం జేయనైతిఁ బూజల్" అను వాక్యార్థమునఁ బూర్వజన్మమున నర్చింపకుండుటను హేతువుగాఁ జూపినాఁడు. రెండవ తప్పును సమర్థించుటకు "ఇప్పు డర్చనల ముక్తుండనగుటచే ముందు జన్మము గలుగఁ బోదు" అను వాక్యార్థమున నుత్తరజన్మమున నర్చనాభావమును హేతువుగాఁ గైకొనఁబడినది. తిరిగి జన్మమెత్తకుండుటకు "ముక్తుండ" ననెడు పదార్థము హేతువుగాఁ జెప్పఁబడినది. ముక్తునకు నిఁక జన్మము కలుగదు కదా ?

కొన్నితావులఁ బరస్పరవిరుద్ధములగు రెండు సమర్థనీయములగు నర్థములకు సమర్థకముల రెంటిని వరుసగ స్వీకరించుటయును గలదు ఎట్లన,-

ఉ. ఆ నగరాజపుత్రి తప - మాత్మఁ గలంపఁ దదీయ ముగ్ధ భా
వానుగ రమ్యభాషణ ర - సాధికతన్ విడలేక యుండఁ దాఁ
బూనిన మాఱువేసమును - బుచ్చఁగ వేగిరపాటు జాగునున్
దోనఁ బెనంగ డెందమునఁ - దూగెడు మారహరుండు గాచుతన్.

బ్రహ్మచారి వేషమును ధరించివచ్చిన శంకరుఁడు పార్వతి యుగ్రతపస్సును జూడలేక తన మాఱువేసమును దొలఁగింపవలె నని యును అట్లే యామె సంభాషణములందలి ముగ్ధభావములను విడువ

లేకుంటచే నా వేసమును దొలఁగింప రాదనియు నీ విరుద్ధభావముల్ నురిఁ మాగుచున్నాఁడు. ఇట రెండు విరుద్ధక్రియలకు సమర్థకములుగ రెండు హేతువులు క్రమముగ గ్రహింపఁబడినవి. మారువేసమును తీసివేయ వేగిరపాటునకుఁ దపమాత్మఁగలంచుటయును జాగునకు నాపె రమ్యభాషణ రసాధికతయును హేతువులగుచున్నవి.

కొన్ని తావుల పరస్పరవిరుద్ధవస్తువులకు రెంటికిని సమర్థకముగా నొక్క హేతువే గ్రహింపఁబడును. ఎట్లన,-

ఆ. వె. కడలికూతు మోవిఁ - గను లరమోడ్పుగాఁ
గ్రోలుచుండి 'కడలిఁ - గూయఁ ద్రచ్చు
టౌర సఫలమంచు - నారయ విఫలమం'
చెంచు వెన్నుఁ డధిగ - మించు జయము.

మహావిష్ణువు కడలిని మోతవెట్టునట్లు శ్రమించి మథించుట యొక విధముగ సఫలమనియును నొక విధముగ విఫలమనియును దలఁచెను. ఈ రెండింటఁ గడలి కూతురగు లక్ష్మియొక్క మోవిని గ్రోలుట యొక దానినే హేతువుగఁ దెల్పినాఁడు.

లక్ష్మి మోవిని గ్రోలుట యనెడు మహోత్సవము సంప్రాప్త మగుటచే సఫల మనియును మోవికన్న నమృతము దక్కువగుటచే విఫలమనియును దాత్పర్యము.

జయదేవుఁడు శ్లేష మనెడు కావ్యగుణములకు లక్షణమును

కం. పొందిక నొందని యర్థము
నొందింపఁగఁ బొందు శ్లేష - ముపపన్న మగున్.

అని చెప్పియున్నాఁడు. సంభవము కాని యర్థమును సంభవింపఁ జేయుటయని దాని యర్థము. ఈ శ్లేషగుణమున కీ పద్య ముదాహరణముగ నిచ్చియున్నాఁడు. ఎట్లన,-

శా. ఓ గోదావరి! యీ కళింగకవి నీ - యొడ్డుం దగంజేరి వై
రాగావాప్తిని దేశవర్తన సఖిన్ - బ్రాహ్మీసతిన్ డించె వే
వేగన్ వారిధివారి సుప్తహరి నా - భీ తోయజాతాసనున్
సాగన్ బ్రహ్మను గూర్చు మీపె ధరణిన్ - వర్తిల్లు నెట్లొంటిమై.

విరక్తుఁడై కళింగకవి గోదావరీ నదియొడ్డున విడిచిన సరస్వతిని సముద్రమధ్యమునఁ బరుండియున్న విష్ణువుయొక్క నాభీకమలమందున్న బ్రహ్మను జేర్చుమని పద్యార్థము. గోదావరినది వాణీసతిని బ్రహ్మను జేర్చుటయనెడు నర్థమునకుఁ బొందిక లేదు. పొందిక గూర్చుటకు వారిధి వారిసుప్త-తోయజాతాసనున్ అను బ్రహ్మవిశేషణము చెప్పఁబడినది. నది సముద్రగామిని యగును గాన నది సంభవించునని యతని యాశయము.

కాని యీ పద్యమునఁ గావ్యలింగముకన్న భేదము కన్పడ కుంటచేఁ బదార్థహేతుక కావ్యలింగమే కాని యన్యము కాదు.

పరికరాలంకారమునకును గావ్యలింగాలంకారమునకును సామ్యముకలదు. ఎట్లన? పరికరమునఁ బదార్థవాక్యార్థములు సాభిప్రాయముగ నుండును. కావ్యలింగమున నవి హేతుభావము నొందును గాన. దీనికి సమాధాన మెట్లన?

పరికరమున విశేషణముగా (అప్రధానముగా) గ్రహింపఁబడిన పదార్థవాక్యార్థములు వ్యంగ్యార్థ మొకదానిని స్ఫురింపఁజేయును. ఆ వ్యంగ్యార్థము మఱియొక్క వాచ్యార్థమునకు శోభాధాయకమగును. కావ్యలింగమున నట్టులుకాక పదార్థవాక్యార్థములు వ్యంగ్యాంతరాపేక్షలేక స్వయముగనే మఱియొక వాచ్యార్థము సిద్ధించుటకు హేతువులగును. ఇది రెండింటికీ భేదము. ఈ భేదమునకు వివరణ మెట్లన?

'హేయతరవస్తునిలయము' అను పరికరోదాహరణమున విశేషణములచే శరీరము నీచమగుటచే రక్షింపఁదగినది కాదనెడు నర్థము వ్యంగ్యమగుచున్నది. అది దుష్టులు దానినిఁ బోషించుటకై పాపకర్మముల నాచరింతురను వాచ్యార్థసిద్ధికి హేతువగుచున్నది. అట్లే 'శ్రుతులను వేర్పరింప' ననెడు వాక్యార్థపరికరమున నేను వ్యాసుఁడను గాను మున్నగు వ్యంగ్యార్థము భాసించి యదియే రాజగుణముల నెన్నఁజాల కుండుట యనెడు వాచ్యసిద్ధికి హేతువగుచున్నది.

దీని సారాంశ మేమనిన? పరికరాలంకారమున వాచ్యములగు వాక్యార్థపదార్థములు వ్యంగ్యార్థమొకదానిని స్ఫురింపఁజేసి తద్ద్వారా వాచ్యసిద్ధిని గూర్చి సాధకము లగుచున్నవి కాని స్వయముగఁ గావని తేలినది. మఱి,-

'యుష్మత్సంగసంజాతసంమోదధ్వంసక' మనెడు పదార్థహేతుక కావ్యలింగమున వ్యంగ్యార్థసంపర్క మెంతమాత్రము సంభవింపదు. అట్లే 'జన్మంబెత్తు కతంబునన్' అను వాక్యార్థహేతుకకావ్యలింగమునఁ గూడ వ్యంగ్యార్థసంపర్క మెంతమాత్రమును లేకుంటచే వాక్యార్థ పదార్థములు సాక్షాత్తుగాఁ గావ్యలింగమున వాచ్యార్థసమర్థకము లగుచున్నవి. కాన నిట్లు కావ్యలింగపరికరములకు భేదము స్పష్టమని.

కొన్ని కావ్యలింగోదాహరణముల వ్యంగ్యార్థస్ఫురణము గూడఁ గలదు. కాని యట్టితావుల నా వ్యంగ్యార్థము స్వయముగ సమర్థనీయార్థ సిద్ధికి సాధనము గాదు. మఱి యేమనినఁ బదార్థవాక్యార్థములు స్వయముగనే యట్టి యర్థసిద్ధికి సాధనము లగుచున్నవి. అచ్చటి వ్యంగ్యార్థమన్ననో యా పదార్థవాక్యార్థములకు సమర్థనీయార్థసాధనమున సహాయ మొనరించుచున్నది. ఎట్లన?

'చికురజాలమదెంతో వాసికెక్కదనరుచు' ననెడు పదార్థహేతుక కావ్యలింగోదాహరణమున విదుషి యను పదమునకుఁ బ్రతిగఁ జెప్పఁ

బడుటచేఁ బశువుచేత ననునది వివేకశూన్యుఁడను ననెడు వ్యంగ్యార్థము కలది అట్లే త్రిలోచనుఁ డుండె నా చిత్తమునన్ అనెడు వాక్యార్థహేతుః కావ్యలింగోదాహరణమునఁగూడఁ త్రిలోచనపదము కందర్పుని దహింపఁజేసినవాఁడ నెడు వ్యంగ్యార్థము కలది. పై వ్యంగ్యార్థములు రెండును గ్రమముగ దమయంతీ కేశపాశమునకుఁ జామరముతో సామ్యము లేకుండుటలోను, కందర్పుని జయించుటలోను నుపయోగించుచున్నవి. అట్లయ్యును బై యుదాహరణముల రెంటను బరికరమే యనుట తగదు. మఱి యేమన వ్యంగ్యమగు నవివేకిత్వముతోఁ గూడుకొన్నిన పశువుచే మూఁడిఁ ద్రోయఁబడుట యను పదార్థమే పై సామ్యాభావములో హేతువగుచున్నది కాని కేవల మవివేకిత్వ మనెడు వ్యంగ్యార్థము కాదు. అట్లే త్రిలోచనుఁ డను నుదాహరణమునను గందర్పదాహకమగు తృతీయలోచనముగల శివుఁడు నా హృదయమున నుండె ననెడు వాక్యార్థమే కందర్పజయములో హేతువగుచున్న దని తెలియఁదగు.

ఈ రీతిగ వ్యంగ్యార్థములు పదార్థవాక్యార్థములకు హేతుభావములో సాధకముల గుటచేఁ బరికరము కావ్యలింగమున కంగ మగుచున్నది కాని ప్రధానము కాదు.

ఓయీ! ఇచ్చట వ్యంగ్యార్థము కావ్యలింగమును సమర్థించుచున్నదంటివి. ఈ రీతిగ సమర్థనీయమగు నర్థాంతరమును సమర్థించు కావ్యలింగమునకు మఱియొక సమర్థకమును జూపునట్టి ప్రసిద్ధోదాహరణ మేదైనగలదా? యని శంకింతురేని దానికి సమాధాన మెట్లన?

'నీటన్ మున్గెఁ ద్వదక్షితుల్యరుచులీనీలోత్పలంబుల్' అను పద్యము లోఁ గడఁ బ్రతీపాలంకారమునకు నుదాహరణముగా నీయఁబడినది. అచ్చట ననేక వాక్యార్థహేతుక మగు కావ్యలింగముగూడఁగలదు. అట తొలి మూఁడుపాదములయందలి వాక్యార్థములు కాంతాసాదృశ్య

వినోదమును గూడ దైవము సహించుట లే దనెడు నాల్గవపాదము యొక్క యర్థమును సమర్థించుచున్నవికదా? ఆ పాదత్రయమందలి వాక్యార్థములలోని త్వదకీర్తితుల్యరుచులు, నీదు ముఖతుల్య శ్రీప్రియుండు, త్వద్గతోపమగతిన్ శోభిల్లు ననెడు విశేషణరూపమగు పదార్థములు లేకున్నచో మిగిలిన వాక్యార్థములు కేవలము చతుర్థపాదార్థమును సమర్థింపలేవుకదా?

కానఁ బై విశేషణరూపపదార్థములు వాక్యార్థములకు సమర్థనరూపకార్యమున హేతువు లగుటలో సాధనము లగుచున్నవి,

దీనిచేఁ బదార్థహేతుక కావ్యలింగము వాక్యార్థహేతుకకావ్యలింగమునకు నంగమగుచున్న దని తేలినది.

ఈ రీతిగనే పై యుదాహరణముల రెండింటను పరికరము కావ్యలింగమునకు నంగమగుటచే నట పరికరోత్థాపిత కావ్యలింగ మని తెలియవలెను.

61. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

కం. కన సామాన్య విశేషము
 లను నర్థాంతరపు న్యాస - మగు నా పేరన్
 హనుమంతుఁ డబ్ధి దాఁటెని
 లను దుష్కర మెది మహాత్ము - లకుఁ బరికింపన్.

సామాన్యవిశేషము లనెడు నర్థాంతరముయొక్క న్యాస మా పేరనే యనఁగా నర్థాంతరన్యాస మనెడు పేరనే వ్యవహరింపఁబడు. ఈ సామాన్యవిశేషములలో నొక్కటి మఱొక్కదానిచే సమర్థింపఁబడును. అనగా విశేషపదార్థము సామాన్య పదార్థముచేతను, సామాన్యపదార్థము విశేషపదార్థముచేతను సమర్థింపఁబడు నని యర్థము.

సమర్థ్య సమర్థకముల రెంటిలో నొకటి ప్రస్తుతమును, రెండవది యప్ర స్తుతము నగును.

హనుమంతుఁ డబ్ధి దాఁటె ననెడు వాక్యము విశేషవాక్యము. దానిని సమర్థించుటకై యిలలో మహాత్ములకు దుష్కరమేది కల దనెడు సామాన్యవాక్యము చెప్పఁబడినది. కాన నిట సామాన్యముచే విశేషమును సమర్థించుట యనెడు నర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

విశేషముచే సామాన్య సమర్థనరూప మగు నర్థాంతరన్యాస మెట్లన ?

కం. పొందుగ గుణవద్వస్తువు
 నొందిన యల్పార్థమది యు - నొందును ఘనతన్
 సుందర సుగంధి సుమ మా
 లం దగిలెడు సూత్రముమ ద - లను దాల్పఁబడున్.

గుణవద్వస్తువుతో సంసర్గము కల యల్పవస్తువుగూడ గౌర వముఁ బొందును. ఈ వాక్యము సామాన్యము. ఇది యుత్తరార్థ మందలి విశేషవాక్యముచే సమర్థింపఁబడినది.

ఇటయొక సంశయము. అర్థాంతరన్యాసము కావ్యలింగముకన్న వేఱగు నలంకారము కాదని. ఎట్లన ! అర్థాంతరన్యాసాలంకారమున నప్రస్తుతార్థములగు సామాన్యవిశేషములు రెండును ప్రస్తుతార్థము లగు విశేషసామాన్యముల కెట్లుపకరించునని విచారింపవలసియున్నది. ప్రకృతార్థమున కుపకరింపని యప్రకృతార్థ కథనము తగదుగాన.

అప్రస్తుతప్రశంసలోవలె నిచ్చటఁగూడ నప్రస్తుతములగు సామాన్యవిశేషములు ప్రస్తుతార్థములను స్ఫురింపఁజేయుట కుపకరింప వచ్చుననుటకును వీలులేదు. ఇట ప్రస్తుతార్థములుగూడ స్వశబ్దముచే గ్రహింపబడినవి కాఁబట్టి.

అనుమానాలంకారములోవలెఁ బ్రస్తుతార్థ ప్రతీతిని గలుగఁ జేయుట కుపకరించునని చెప్పుటకును వీలు కాదు. అచ్చటవలె నిచ్చట వ్యాప్తిపక్ష ధర్మతాదులు లేకుంటచే.

దృష్టాంతములోవలె నుపమానముగ నన్వయించుటకును వీలు లేదు. దృష్టాంతమున నప్రస్తుతార్థమును నుపమానముగఁ జెప్పిన యుదాహరణమును జూపుచున్నాఁడు.

ఆ॥ వె॥ వీరకోప కరము - విస్రబ్ధ ఘాత దో
షంబు ఖలున కిల వి - శసన కరము
పంచవక్త్ర సుప్తి - భంజియై దంతికి
వనమహీజ భంగ - నినద మట్టు.

విశ్వసించిన వానికి ద్రోహము చేయరాదు. అట్లు చేసినచో తటస్థుడగు వీరునకుఁ గోపము పుట్టును. దాన ద్రోహి నశించును, ఎట్లన? వనగజము వన్యవృక్షమునువిఱువ నా ధ్వనిచే గుహాలోనిద్రించుచున్న సింహమునకు నిద్రాభంగమయి, యంత గజమునకు హాని సంభవించు నట్లు. ఇట వీరునకును సింహమునకును, నమ్మినవానికిని వన్యవృక్షము నకును, ఖలునకును దంతికిని బింబప్రతిబింబభావ ముండుటచే నిట దృష్టాంతాలంకారము. ఉత్తరార్థమున విశేషార్థముగూడ నుపమాన ముగా గ్రహింపఁబడినది.

ఈ రీతిగ నర్థాంతరన్యాసాలంకారమున నప్రస్తుతార్థ ముపమా నముగ గ్రహింపబడవచ్చు నని చెప్పరాదు. ఏల యన? సామా న్యార్థముయొక్క బోధముకొఱకు లోకవిదితమగు విశేషార్థమును నుప మానముగఁ జెప్పినఁ జెప్పవచ్చునుఁ గాని సామాన్యార్థము నుపమాన ముగఁ జెప్పుట సమంజసము కాదుగదా?

పైనఁ జెప్పిన రీతిగ నప్రస్తుతార్థ మర్థాంతరన్యాసమునఁ బ్రస్తు తార్థమున కే విధముననను నుపకరింపక పోవుటచేఁ బ్రస్తుతార్థమును సమ

ర్థించు ననియే చెప్పవలసియున్నది. ఇట్లైనచో నిదికూడ వాక్యార్థ హేతుక కావ్యలింగమే కావలయును గాని మఱియొక యలంకారము కానేరదు. ఇది సంశయాకారము.

దీని కిట్లు కొందరు సమాధాన మిచ్చిరి. సమర్థనీయార్థమును సమర్థించినచోఁ గావ్యలింగ మనియును లోకప్రసిద్ధమగుటచే సమర్థన మెంతమాత్రమును గోరని యర్థమును, నా యర్థముయొక్క ప్రసిద్ధిని దృఢపఱచుటకై సమర్థించినచో నర్థాంతరన్యాసమనియును భేదమును దెలిపిరి.

వీరు తమ సిద్ధాన్తమును సమర్థించుకొనుటకు నీ యుదాహరణములఁ జూపిరి. కావ్యలింగమున సమర్థనాపేక్ష కల దనుటకు,—

"సీటన్ ముగ్ధేఁ ద్వదక్షితుల్యరుచులీ నీలోత్పలంబుల్" ఈమున్నగు ప్రసిద్ధకావ్యలింగోదాహరణములఁ బ్రస్తుతార్థమును సమర్థింపక తప్పదుగాన నట కావ్యలింగమని చెప్పక తప్పదు. ఈ పద్యవిషయము గావ్యలింగాలంకారములో విశదీకరింపబడినది గాన నచ్చటనే చూడఁ దగు.

అర్థాంతర న్యాసాలంకారమున సమర్థనాపేక్ష లేదనుటకు నీ యుదాహరణములఁ జూపిరి. ఎట్లన,

ఆ॥ వె॥ శరద శీతకిరణు - మురిసి కౌఁగిటఁబట్టి
మెఱపుఁ జూపు దొలఁగి - తరలె వర్ష
హతపయోధరలు సు - దతులకు నేరికి
సుభగతా గుణంబు - స్రుక్కకుండు.

ఈ పద్యమునఁ బూర్వార్థము ప్రస్తుతము. దానిని సమర్థించుటకు నుత్తరార్థము చూపఁబడెను. శరదృతువునకు మంచి యుక్త

కాలము. వర్షర్తువునకు యుక్తకాలము తప్పినదని భావము. ఈ ప్రస్తుతార్థము చక్కగ బోధపడుచుండుటచే దీనికి సమర్థనాపేక్ష లేదు. అశ్లో,

ఆ॥ వె॥ పగటి వెఱపరివలె - నగ గుహాలను డాఁగు
నిరుల నెవఁడు గాచు - నినుని వలన
క్షుద్రుఁడైన శరణుఁ - గోర నున్నతులకు
నగును మమత సుజను - నందు వోలె.

కుమారసంభవమున హిమగిరివర్ణనము. ఏ గిరి సుడ్లగూబ వలెఁ దన గుహాలలో డాఁగు నంధకారమును సూర్యునివలనఁ గాపాడు చున్నదో, ఈ యర్థము విశేషము. దీనిని సమర్థించుటకై యుత్తరార్థమున సామాన్యవిషయము చెప్పఁబడినది. ఇట విశేషార్థము సుఖముగ బోధపడుచుండ దానిని సమర్థించుటకు లోకప్రసిద్ధము కాని సామాన్య విషయ ముపన్యసింపఁ బనిలేదు.

కాన నీ పద్యముల రెంటను నర్థాంతరన్యాస మనియే చెప్పవలె నని వారి సిద్ధాంతము.

కాని యిట్టి విభాగము తగదు. ఏల యనన? అర్థాన్తరన్యాస మునఁ బ్రస్తుతార్థమునకు సమర్థనాపేక్ష లేదనుటకు వీలుగాదు. విశేషార్థము సుబోధ మగుటచే దానికి సమర్థనాపేక్ష లేకున్నను సామాన్యార్థ మట్లు గాకుంటచే దానికి సమర్థనాపేక్ష తప్పదు గదా? దీని కుదాహరణ మెట్లన?

తే. గీ. సారహీన పదార్థముల్ - భూరిసంఖ్య
నొకటిగాఁ గూడి కార్యసా - ధకము లగును
పరకలను బెక్కిఁటిం గూర్చి - పగ్గమల్లి
దాన బంధింపఁబడు మత్త - దన్తి యైన.

ఇట సామాన్యార్థము ప్రస్తుతము. సర్వవిదితమగు విశేషార్థ మొకటి చూపి దీనిని సమర్థించినఁ గాని యిది సుబోధముగాదు. కాన నిచ్చట నొక విశేషార్థము సమర్థకముగాఁ జెప్పఁబడక తప్పదు.

ఇట నొక శంక పొడమ వచ్చును. ఎట్లన,

'శరదశీతకిరణు' ననెడు నర్థాంతరన్యాసోదాహరణమునఁ బ్రస్తుతమగు విశేషార్థమును సమర్థించుటకై యుపన్యసింపఁబడిన సామాన్యార్థము లోకవిదితమగుటచే సుబోధమగుచుండునట్లు "సార హీనపదార్థముల్ భూరిసంఖ్య" నను నీ యర్థాంతరన్యాసోదాహరణమునఁ గూడఁ బ్రస్తుతమగు సామాన్యార్థమును సుబోధమగుటచే నిటగూడ సమర్థనాపేక్ష యక్కఱలేదుకదా!

దీనికి సమాధాన మేమనిన, సామాన్యార్థము సర్వత్ర లోక విదిత మగుచున్న దనుటకు వీలులేదు. ఎట్లన,— పొగ యే యే తావుల నుండునో యచ్చట నగ్ని యుండు ననెడు నది సర్వసామాన్యమగు వ్యాప్తి. ఇది లోకవిదితమగుటచే విశేషమగు వంటయింటిని నుదాహరణ మీయకయే సుబోధ మగుచున్నను, లోకప్రసిద్ధి నొందని సామాన్య వ్యాప్తినిఁ జెప్పిన తావులఁ బ్రసిద్ధమగు దృష్టాంతమును జూపినఁ గాని యది బోధపడదు గదా? కాన విశేషములేని సామాన్యము తగదనెడు న్యాయముచేఁ బ్రస్తుతమగు సామాన్యార్థము విశేషార్థముచే సమర్థనమును జాల యుదాహరణములఁ గోరుచుండు నని చెప్పక తప్పదు.

ఓయీ! ఇట్లైనచోఁ బ్రస్తుతమగు విశేషార్థమును సమర్థించుటకై సామాన్యార్థము నుపన్యసించిన తావులఁగూడ నా సామాన్యార్థమును సమర్థించుటకు నీవు చెప్పినటులు మఱియొక విశేషార్థ ముపన్యసింపవలసిన యావశ్యకత కలుగునేమో యని ప్రశ్నించినచో దీనికి సమాధాన మెద్ది యన,—

విశేషార్థమును సమర్థింప నుపన్యసింపఁబడిన సామాన్యము లోకవిదితము గాకుంటచే సుబోధము గాకున్నచో దానిని సమర్థించుటకు మఱియొక విశేషము నుపన్యసింపక తప్పదనియే. అట్లుపన్యసించు తావుల వికస్వరాలంకార మగు నని ముందు చెప్పఁబడును. ఇంతియ కాక,—

కావ్యలింగమున నన్నిచోటుల సమర్థనాపేక్ష కలదని చెప్పిన యంశముగూడ నాలోచింప నంత సమంజసముగఁ గన్పట్టదు. ఎట్లన,—

"చికురజాల మదేంతో వాసికిఁ దనర్చు" ననెడు కావ్యలింగోదాహరణమున సమర్థనాపేక్ష లేదు. ఉపమాన వస్తువులయందు వర్ణ్యమాన పదార్థముయొక్క సామ్యము సంభవింపనప్పు డుపమాన వస్తువులను నిందించుట లోకప్రసిద్ధము గాన నచ్చట సమర్థనాపేక్ష యావశ్యకము గాదు.

తే. గీ. శరదఁబున్నమ చందురుఁ - డరయ నతని
యాస్యదాస్యంబు సేయఁగ - నైనఁ దగఁడు.
శారద పూర్ణచంద్రుఁడు నలుని ముఖదాస్యమునకైనఁ దగఁడు.
ఇట్టి తావుల సమర్థనము చూడఁబడుట లేదుగదా! మరియు,—

అ. వె. విసముచేతఁ గాదు - వెనుఁగైదువునఁ గాదు
చిచ్చుచేత మిత్తి - చేతఁ గాదు
పాపరాని పరుష - భావంబుగల భామి
నులను జేసె భామి - నుల నెనలువ.

బ్రహ్మ స్త్రీలను విసము మున్నగువానిచే సృజింపలేను. ఏల యన,— పైవస్తువులకుఁ గల పరుషభావమునకుఁ బ్రతిక్రియ సంభవించుటచే, స్త్రీల పారుష్యమునకుఁ బ్రతిక్రియ లేకుంటచే వారిని వారిచేతనే సృష్టించినాఁడు. ఈ పద్యము ప్రతిషేధాలంకారమునకు నుదాహరణముగా నీయఁబడును.

ఈ పద్యమున 'విషముచేతఁగాదు' మున్నగు వాక్యముల యర్థమును సమర్థింప నవసరములేదు. స్త్రీలా పదార్థములచే సృష్టింపఁబడకుండుట ప్రసిద్ధము గాన. అయినను బాపరానిఁ పరుషభావముగల యను పదార్థముచే సమర్థనము గాన్పించుచున్నది.

ఈ రీతిగ నుదాహరణములు గన్పట్టుచుండుటచే సమర్థనాపేక్ష కల తావులఁ గావ్యలింగ మనియును, నదిలేని చోట నర్థాంతరన్యాస మనియును వ్యవస్థచేయుట తగదు.

ఇఁక నీ రెండలంకారములకు భేద మేమనిన,-

సమర్థ్యసమర్థక భావము కల యర్థమునకు సామాన్యవిశేషభావ సంబంధ మున్నచో నర్థాంతరన్యాస మనియును, దానికన్న వేఱగు సంబంధ మున్నచోఁ గావ్యలింగ మనియును విషయవిభాగము చేయవలయును.

వెనుకటి యుదాహరణముల నప్రకృతముచేఁ బ్రకృతమునకు సమర్థనము చూపఁబడినది. ఇఁకఁ బ్రకృతముచే నప్రకృతమునకు సమర్థన మెట్లన,-

తే. గీ. రూపసంపద గల్గుచోఁ - బాప వృత్తి
గల్గదను నట్టి సామెత - కల్ల యగునె?
ఏల సుందరి! నీ శీల - మీ మునీంద్రు
లకును నుపదేశమాయెఁ ద - లంప గౌరి!

మాయాబ్రహ్మచారి యగు శంకరుఁడు పార్వతినిఁ గూర్చి యిట్లు పలికెను. ఆకారసౌష్ఠవ మున్నచోటఁ బాపవృత్తి గలుగదు. ఇది విశేషమును బ్రస్తుతము నగు నుత్తరార్థముచే సమర్థింపఁబడుచున్నది. మఱియును, -

ఆ. వె. దాన మిచ్చు పెద్ద - తా జలావృతుఁడైన
సగతికుం డెవండు - చనకయుండు ?
దంతి నీట మున్గు - తఱి దాని కటతటిన్
దేంట్లగుమి యదేల - తెరలి విడునొ ?

దాత జలావృతుఁడైనచో నన్యమగు నాలంబనము కలవాఁడు వానిని విడిచిపోవును. లడలకభేదముంటచే దాతపక్షమున జడావృతుడని యన్వయము. గజపక్షమున జలావృతమని సమన్వయము నెఱుంగునది. ఇట పూర్వార్థము సామాన్యమును నప్రకృతమునై యున్నది. ఇది విశేషమును బ్రకృతమును నైన యుత్తరార్థముచే సమర్థింపఁబడుచున్నది.

62. వికస్వరాలంకారము,

కం. అమరు విశేషము సామా
న్యమును విశేషమును దెలిపి - న వికస్వర మో
టమి చివ్వ నాతనికి లే
దు మహాత్ము లధృష్యు లౌర ! - తోయధులు వలెన్.

ఒక విశేషార్థమును సమర్థించుటకు నొక సామాన్యమును దెలిపి దానిని సమర్థించుటకు మఱియొక విశేషమును నుపన్యసింప, వికస్వరమగును. ఈ నృపతికి రణమున నోటమి లేదనెడు విశేషార్థమును సమర్థింప నొక సామాన్యము, మహాత్ము లధృష్యు లను దానినిఁ జెప్పి దాని సమర్థనమునకై తోయధులువలె ననెడు మఱియొక విశేషముపన్యసింపఁబడినది.

కాని యిట మహాత్ము లధృష్యు లనెడు సామాన్యము సుబోధముగ నుండుటచే దానిని సమర్థింపఁ బనిలేదు. కాన సరియగు నుదాహరణ మేది యన,

ఆ. వె. హిమ మనర్ఘ రత్న - సముదయ నిధికి నే
ని కిలఁ గూర్పలేదొ! - నిగ్గు కొఱత
నణఁగుఁ గాదె! యసమ - గుణ రాశి నొక దోస
మిందు కిరణములను - గందు వోలె.

హిమగిరివర్ణనము. రత్ననిలయ మగు నే హిమగిరికి మంచు సౌభాగ్యమును లోపింపఁ జేయలేదో యట్టి హిమగిరి విరాజిల్లు చున్న దని సమన్వయము. ఈ విశేషార్థమును సమర్థించుటకై గుణరాశిలో నొక దోస మణఁగు ననెడు సామాన్యము చెప్పఁబడినది. కాని యీ సామాన్యము సుబోధము కాకుంటచే దీనిని సమర్థించుటకై యిందు కిరణములఁ గళంకమువలె నని మఱియొక విశేష ముపన్యసింపఁబడినది. ఈ రెండవ విశేష ముపమానరీతిలోఁ జెప్పఁబడినది.

అర్థాన్తరన్యాస రీతిచేఁ గూడఁ జెప్పవచ్చును. ఎట్లన,-

చ. చెవు లవియంగ నారవము - సేయక యుండు మరందశాలి చూ
త విటపిఁ గాకమా! పరభృ - తంబుగ నెంతుము నిన్నుఁ గొన్ని వ
స్తువులకు నాశ్రయాధికతఁ - జొప్పడు గణ్యత, నేపళోర్వరా
ధవు నళికంబు నంటు బుర - దన్ గని కస్తురియంచు నెంచరే?

ఓ కాకమా! చెవులు బ్రద్దలగునట్లు రుతిసేయకుము. అట్లైన నీ మామిడిగున్నయందున్న నిన్నుఁ గోకిల యని యనుకొందుము. ఇది విశేషార్థము. దీనిని సమర్థించుటకుఁ గొన్నివస్తువులకు నాశ్రయ గౌరవముచే గౌరవము గల్గుననెడు సామాన్యార్థము చెప్పఁబడినది. ఈ సామాన్యార్థము ప్రసిద్ధము గాకుంటచే దాని సుఖబోధము కొఱకై నేపాళరాజు నొసట నంటిన బురద మున్నగు విశేషార్థ ముపన్యసింపఁ బడినది. మఱియును,-

చం. మలినతఁ బేర్చు నంబుజ హి-మద్యుతులన్ మధులిట్కళంకముల్
దెలియఁ ద్వదాననంబునకు - దృక్తిలకంబుల శోభఁ గూర్చు సం
మిలితములైన దోషము ల - మేయ గుణత్వము నొందు నొందు వో
బోలుపుగ వక్తృవాక్యగుణ-ముల్ గద! యా భ్రమవిప్రలంభముల్.

తుమ్మెదలు పద్మములకును, కళంకము చంద్రునకును మాలిన్యము గూర్చుచున్నవి. ఓ తన్వీ! యా తుమ్మెదలును కళంకమును నీ ముఖమునకుఁ గన్నులుగను దిలకముగను రూపునొంది శోభను గూర్చుచున్నవి. ఇట కండ్లు తుమ్మెదలుగను, దిలకము కళంకముగను నధ్యవసింపఁబడినవి. ఈ విశేషవాక్యార్థమును సమర్థించుటకు వేఱు వేఱుగ నున్నపుడు దోషములుగఁ గన్పట్టు వస్తువులు చేరికచోఁ గలిసి గుణములుగ మాఱుననెడు సామాన్యార్థ ముపన్యసింపఁబడినది. ఈ సామాన్యము సుబోధము కాకుంటచే దానిని సమర్థించుటకు భ్రమ విప్రలంభములు కలిసి వక్తకు గుణమును గూర్చు ననెడు విశేషము చెప్పఁబడినది.

ఈ విశేషార్థముయొక్క వివరణ మెట్లన,-

ఒరులకు భ్రాంతినిఁ గల్గించునట్లు మాట్లాడుట వక్తకు దోషము. అట్లే యొరులను వంచించునట్లు మాట్లాడుటయును దోషమే కాని యీ రెండు దోషములను నొక్క వాక్యమునఁ బొందు పఱచినచో నవి వక్తకు నైపుణ్యమును గూర్చును. ఎట్లన,- ఒక వాక్యనిపుణుఁ డెదుట నున్న వస్తువును గాని యేదైన విషయమును గాని తన యుక్తులచే నెదుట లేదనునటు లెదుటివానికి భ్రాంతినిఁ బుట్టించి, తిరిగి తన యుక్తుల చేతనే యా వస్తువు గాని యా విషయము గాని యున్నటులు తోఁపింపఁ జేసినాఁ డనుకొందము. ఇట్లు చేయుట యెదుటివానిని వంచించుట యౌనుగదా? అట్లయ్యు నీ రీతిగ నెదుటివానిని భ్రమింపఁజేయు శక్తియును, దిరిగి తన యుక్తులచే నతనిని విశ్వసింపఁజేసి యీ రీతిగ

వంచించు శక్తియును, వక్తకు సంభాషణచాతుర్యమును జూపి, యతనికి గుణముగ మాఱుచున్నవి.

63. ప్రౌ ఢో క్తి - అ లం కా ర ము.

కం. రుచిరోత్కర్షాహేతువుఁ
బచరింపన్ హేతు వనుచుఁ - బ్రౌఢోక్తి యగున్
కచములు కాళిందీతట
రుచిర తమాలౌఘ నీల - రుచి లసితంబుల్.

అందమగు నుత్కర్షమునకుఁ గారణము గాని దానినిఁ గారణమని తెల్పినచో నది ప్రౌఢోక్తియగును. శిరోజములు కాళిందీనది యొడ్డుననున్న రుచిరమగు తమాలవృక్షసముదాయమువలె నీలకాంతిచే ప్రకాశమానము లగుచున్నవి. తమాలవృక్షములయొక్క వర్ణము మిక్కిలి నల్లగా నున్నది యని తెల్పుటకై తమాలవృక్షములకు నల్లని నీరుగల కాళిందీతటమున నుండుటచే రుచిరము లనెడు విశేషణము చెప్పఁబడినది. తమాలవృక్షములయొక్క నైల్యము వృద్ధియగుటకు యమునాతటినిఁ బుట్టుట కారణము గాకున్నను హేతువుగాఁ జెప్పఁబడినది. కానఁ బ్రౌఢోక్తి యగుచున్నది.

కం. సురతరు సురసురభి వరసు
ర రమణ మణి ధనద శంఖ - రమ్య నిధి రజో
భర పూతపయ స్తేజో
వర నిశ్శ్వసితాంతరాభ్ర - వైకృతుఁ డితఁడౌ.

రాజస్తుతి. ప్రతివ్యక్తియును బృథివ్యాది పంచభూతములచే నిర్మింపఁబడుట ప్రసిద్ధము. కాని యీ రాజుయొక్క దానగుణము చూడ నితఁడు సామాన్యమానవుఁడువలెఁ గాక విశిష్టములగు పంచభూతములచే నిర్మింపఁబడి నటు లోక కవి వర్ణించుచున్నాఁడు. అది

యెట్లన? సురతరువుయొక్క రజోభర మనెడు పృథివీభాగ మీతని సృష్టికిఁ బ్రకృతిభూతము. సురసురభియొక్క పూతమగు క్షీరము జలభూతము. సురమణియొక్క తేజస్సు తేజోభూతము. ధనదునియొక్క నిశ్శ్వసితము వాయుభూతము. శంఖనిధియొక్క యాకాశ మాకాశభూతము. ఈ పంచభూతములచే నీ ప్రభువు నిర్మింపఁబడుటచే నితని కీ దాతృత్వగుణము సంభవించియుండు నని చమత్కరించినాఁడు. ఈ దాతయగు రాజును సృష్టించుటలోఁ బైనఁ జేర్కొనిన వస్తువులు కారణములు గాకున్నను హేతువులుఁగాఁ జెప్పఁబడుటచే నిది ప్రౌఢోక్త్యలంకారము.

64. సంభావనాలంకారము.

కం. ఇటు లగుచో నను నూహ యె
చట నగుఁ బరసిద్ధి కొఱకు - సంభావన యా
నట వక్త శేషుఁ డగుచోఁ
బటుగతిఁ జెప్పంగ నగు భ - వద్గుణము లిలన్.

ఇటులగుచో నా కార్యము సిద్ధించు ననెడు నూహ యెచ్చట నగునో యచట సంభావనాలంకారము. ఓ ప్రభూ! శేషుఁడు వక్తగ నున్నచో నీ గుణములు వర్ణింపగలఁడు. సహస్రముఖములు గల యతఁడు వర్ణింపఁగలఁడు గాని యేకముఖము గల నేను వర్ణింపఁజాల నని తాత్పర్యము. మఱియును,-

తే. గీ. నేన యేని విధాతృఁడఁ - బూని జగతి
నుండు కస్తూరి మెకముల - యండ యుగళి
నుండి గంధంపు గుణము వే - ఱుండఁ దీసి
ఖలుల జిహ్వలఁ బెట్టెద - నిలుపు దోఁప.

నేనే సృష్టికర్తనైనచోఁ గస్తురి మోకముల యండయుగళి నుండి సౌరభమును దీసి దుర్జనుల నాలుకలఁ బెట్టగలవాఁడను. ఇట్టి తావుల నతిశయోక్తిభేద మని కావ్యప్రకాశకారుని మతము.

65. మి థ్యా ధ్య వ సి తి - అ లం కా ర ము.

కం. మిథ్యగఁ దెలుపుట కొకటిని
మిథ్యార్థం బొండు సెప్ప - మిళితము గాఁగన్
మిథ్యాధ్యవసితి ; వెలచెలి
తథ్యము వశ నింగిపూల - దండను దాల్పన్.

ఒక విషయమును మిథ్య యని తెలుపుటకు మఱియొక మిథ్యార్థమును జెప్పినచో నది మిథ్యాధ్యవసితి యగును. వెలయాలు స్వాధీనురా లగుట యసత్యమని తెల్పుటకు గగనపుష్పమాలను దాల్చుట యనెడు మిథ్యార్థాంతరము చెప్పఁబడెను. గగనపుష్పమాల ధరించుటయే వెలచెలి వశయగుట యను రీతిగ రెంటికి నభేదము భాసించుటచే నీ యుదాహరణము నిదర్శనాగర్భితముగ నున్నది. శుద్ధమగు నుదాహరణ మెట్లన,-

ఉ. ఈ నరనాథు దుర్యశము - లెంచఁ బరార్థము సంఖ్య మించుఁ బ్ర
జ్ఞానయనుండు సూడనగు - శ్రావ్యములౌ బధిరాళి కష్టమం
బైన స్వరంబుఁ బేర్చి సల - యంబుగ వంజలఁ బుట్టు మూగగుం
పానుచుఁ గూర్మకాంతల ప-యోబ్ధితటిన్ దగుఁ గూడిపాడఁగన్.

ఒక ప్రభువు స్తుతి. ప్రభువునకు నపయశస్సులు లేవని చెప్పుటకు నితరములగు నసత్యార్థములు చెప్పఁబడెను. ఎట్లన ! పరార్థమును మించిన సంఖ్య, గ్రుడ్డివాఁడు చూచుట, చెవిటివాఁడు వినుట, అష్టమ స్వరము, వంజలకుఁ బుత్రులు, మూగవారు పాడుట, ఆడతాబేళ్ళకు స్తన్యము, యీ మిథ్యార్థములు పద్యమునఁ జూపఁబడినవి.

అసంబంధమున సంబంధమును జూపునట్టి యతిశయోక్తి భేదము కన్న నీ యలంకారమునకు భేద మేమనినచో నొక విషయమునకు నస త్యతను సిద్ధింపఁజేయుటకు మఱియొక యసత్యార్థము నుపన్యసించు టయే చమత్కృతిజనక మగు భేదముకలదు. కనుకనే దీనిని ప్రౌఢోక్తి యనియును జెప్పరాదు.

ఇచ్చట మఱియొక శంక గల్గుచున్నది. ఎట్లనిన? ఒక విషయ మునకు మిథ్యాత్వసిద్ధికై మిథ్యార్థము మఱొక్కటి చెప్పఁబడినచో మిథ్యాధ్యవసితివలె నొక విషయమునకు సత్యత్వసిద్ధికై మఱియొక సత్యార్థమును దెల్పినచోఁ దథ్యాధ్యవసిత్యలంకారము గూడ నేల యుండరాదనియును, దీనికిఁ దగిన యుదాహరణముగూడ నీయవచ్చు ననియును, దీని కుదాహరణ మీ రీతిగ నుండవచ్చును.

శా. గంగా! పూతతరంగ! లోకజననీ! - కళ్యాణి! పుణ్యాగమో
త్సంగంబందునఁ గ్రీడలాడుఁగద! స - త్య త్వద్గుణౌఘం బన
త్సంగీర్ణార్థ మొకింత నేర్వని హరి - శ్చంద్రుండు భక్తిన్ జపిం
చెంగా! ధర్మసుతుండు కీర్తనము చే - సెన్ గాదె! దానిన్ గడున్.

ఓ గంగానదీ! నీ యొక్క గుణసముదాయము పుణ్యమగు వేద ములలోఁ గ్రీడలాడినది. అనఁగాఁ బరమసత్యములగు వేదములచేఁ బ్రతిపాదింపఁ బడినది. మఱియు నాడినమాట తప్పని హరిశ్చంద్రుని చేత జపింపఁబడినది. సత్యసంధుఁడగు ధర్మసుతునిచేఁ గీర్తింపఁబడినది. అనఁగా సత్యసంధులగు వీరిచే స్తుతింపఁబడుటచే గంగాగుణములు పర మసత్యము లని విశ్వసింపవచ్చు నని భావము.

ఇట గంగయొక్క పావనత్వాది గుణములకు సత్యత్వమును బ్రతిపాదించుటకై హరిశ్చంద్రాదులయొక్క ప్రవచనసత్యత్వ ముపన్య సింపఁబడినది. కాన నీ రీతిగ తథ్యాధ్యవసిత్యలంకార మనునది గూడ నేల కల్పింపరాదని.

దీనికి సమాధాన మేమనిన? సత్యార్థమున సంశయ మంకురింపదు గాన దానిని స్థిరపఱచుటకై మఱియొక సత్యార్థమును గల్పించుటకుఁ గవి తన ప్రతిభాశక్తిని జూపింప నవసరములేదు.

కవియొక్క ప్రతిభావిశేషముచేఁ గల్పింపఁబడిన యర్థవిశేషములే యలంకారములగును గాని యన్యము లలంకారములు కానేరవు. కానఁ బై పద్యమందునఁ గవియొక్క ప్రతిభావిశేషము భాసింపకుండుటచేఁ నట్టి తావుల నలంకార మున్నదనుటకు వీలుగాదు. పైయుక్తులచేఁ దథ్యార్థ్యవసితి యనునది యలంకారమనుటకుఁ దగదని సమాధానము.

66. లలితాలంకారము.

కం. ప్రతిబింబిత వాక్యార్థము
కృతి వర్ణ్యవిశేష్యమున ల - గించిన లలితం
బు తొలఁగ నీరం బీ నా
తి తలంచును గాదె! కట్టఁ - దీరుగఁ గట్టన్.

వర్ణ్యమానమగు వాక్యార్థమును వాచ్యముగఁ జెప్పక దానికిఁ బ్రతిబింబముగానుండు మఱియొక వాక్యార్థమును జెప్పి, దానినిఁ బ్రస్తుత విశేష్యముతో సంబంధింపఁ జేసినచో లలితాలంకార మగును,

దఱిఁజేరిన నాయకుని నిరాకరించి యతఁడు మఱియొక నాయికపై నాసక్తుఁడు కాఁగాఁ దిరిగి నాతనిఁ బొంద యత్నించుచున్న నాయికను జూచి యాపె చెలు లీ రీతిగ నాపె నుద్దేశించి పల్కిరి. ఈపె నీరంతయుఁ దొలఁగిన పిమ్మట గట్టుఁ గట్టుచున్న దని. అనఁగా నీపె ప్రయత్నము గతజలసేతుబంధనమువలె నిరర్థక మని భావము.

ఇట నివృత్తనాయకానయనరూప మగు ప్రస్తుతవృత్తాంతము వర్ణింపఁబడలేదు. దానికిఁ బ్రతిబింబభూత మగు గతజలసేతుబంధన

రూపమగు నప్రకృతవృత్తాంతము వర్ణింపఁబడినది. ఆ యప్రకృత వృత్తాంతమునకును బ్రకృత ధర్మిపదార్థ మగు నాతియే కర్తృకారక ముగాఁ జేయఁబడినది.

ఈ యలంకారమునకు నప్రస్తుతవృత్తాంతము యొక్క సంబంధముకల యితరాలంకారములకంటె భేదమును జూపుచున్నాఁడు.

అప్రస్తుతప్రశంసలోవలె నిచ్చటఁగూడ నప్రస్తుతార్థముచేఁ బ్రస్తుతార్థముస్ఫురింపఁ జేయఁబడుటచే నీ లలిత మప్రస్తుతప్రశంసయే యని యేల యనరా దని ప్రశ్నము.

అప్రస్తుతవృత్తాంతముచేఁ బ్రస్తుతస్ఫూర్తి రెంటింటఁ దుల్యమే యైనను నప్రస్తుతప్రశంసలో నప్రస్తుతధర్మి గూడ వాచ్య మగును. లలితమున నట్లుకాక ప్రస్తుతధర్మి యొక్కటియే వాచ్య మగు నని సమాధానము.

సమాసోక్తిలోఁ గూడ నప్రస్తుతవృత్తాంతప్రసక్తి యుంటచే లలితము సమాసోక్తి యేల కారాదని ప్రశ్నము.

సమాసోక్తిలోఁ బ్రస్తుతవృత్తాంతముచే నప్రస్తుతవృత్తాంత స్ఫూర్తి యగుచున్నది. లలితమున నప్రస్తుతముచేఁ బ్రస్తుతస్ఫూర్తి యగుచున్న దని సమాధానము.

ప్రకృతాప్రకృతార్థముల నైక్యము గనఁబట్టుటచే నిది నిదర్శన యేల కారాదని ప్రశ్నము.

నిదర్శనమున శబ్దోపాత్తములగు ప్రకృతాప్రకృతార్థములకు నైక్యారోపము గలదు. ఇట నైక్యము భాసించుచున్నను ప్రకృతార్థము వాచ్యము కాకుంటచే నట్లనరా దని సమాధానము.

మఱియొక రీతిగ నిదర్శన కావచ్చునని శంకింపవచ్చును. విషయు విషయి పదార్థములు వాచ్యము లగునపుడు ప్రవర్తించు నలంకారము

కేవలము విషయిని గ్రహించు నప్పుడుకూడఁ బ్రసక్తము గావచ్చునని యంగీకరించినచో లలితమున విషయము (ప్రకృతము) చెప్పఁబడకున్నను విషయి (అప్రకృతము) చెప్పఁబడుటచే నిదర్శన యేల కారాదని.

దీనికి సమాధాన మెట్లన ? అట్లైనచోఁ బ్రకృతాప్రకృతములు రెండును వాచ్యములగు నపుడు ప్రవర్తించు నభేదరూపకము కేవలమప్రస్తుతమునే చెప్పి, ప్రస్తుతమును జెప్పక, యా రెంటికి నభేదమును దెల్పు రూపకాతిశయోక్తియొక్క స్థాన మాక్రమింపవలసివచ్చును. అనఁగా రూపకాతిశయోక్తి గూడ నభేదరూపకమే కావలసివచ్చును. అట్లనుటకు వీలుకాదు కదా ? కాన బ్రస్తుతాప్రస్తుతములు వాచ్యములుగ గ్రహింపబడునపుడు ప్రవర్తించు నిదర్శనాలంకారము కేవలమప్రస్తుతవిషయమునే గ్రహించెడు లలితమున సంభవింపదని.

ఈ లలితము రూపకాతిశయోక్తి యనఁగా భేదమున్నను నభేదమే రూపముగల యతిశయోక్తి యేల కాఁగూడదని సంశయము కల్గుచున్నది. ఎట్లన ! "వాపి యొకండు మింటఁ దగ భాసిలు" ననెడు రూపకాతిశయోక్త్యుదాహరణములఁ బ్రస్తుతములగు నాభి నూగారు మున్నగు పదార్థములు చెప్పఁబడక (విషయ నిగరణముచేసి) వానియందు శబ్దోపాత్తములగు వాపి, నీలమణుల బాట మున్నగు నప్రస్తుత పదార్థముల యభేదము నధ్యవసించునటు లీ లలితమునఁ బ్రస్తుత నాయకుఁడు మున్నగు వానినిఁ జెప్పక (విషయనిగరణముచేసి) వానియందు నప్రస్తుతమగు నీరు మున్నగు వానియొక్క యభేదము నధ్యవసించుటచే నిది యతిశయోక్తియే యగునని సంశయము.

దీనికి సమాధాన మెట్లన ? ఇట విషయి వాచకపదములచే నభేదాతిశయోక్తిలో వలె విషయపదార్థములు లక్షింపబడుటలేదు. అనఁగా నతిశయోక్తిలోవలె నిట విషయ విషయి పదార్థములకు

నభేదాధ్యవసాయము లేదు. మఱి యేమనినఁ బ్రస్తుత ధర్మియందు సంబంధింపఁ జేయబడిన యప్రస్తుతవృత్తాంతముయొక్క సాదృశ్యము వలనఁ బ్రస్తుత నిష్ఫల నాయకానయన ప్రయత్నరూపవ్యవహారము తోఁపింపఁ జేయఁబడుచున్నది.

ఇట్టి భేదముంటచే లలితము అతిశయోక్తి కాదని.

మఱియు నిట్టి భేదము గోచరించుటచేతనే సారూప్యనిబంధన యగు నప్రస్తుతప్రశంస యభేదాతిశయోక్తి గాకున్నది.

ఎట్లన ? "కృతి యొక్కఁడె పక్షుల గుమి" యనెడు సారూప్య నిబంధనయగు నప్రస్తుతప్రశంసోదాహరణమునఁ గూడ వదాన్యాంతరమును యాచింపని మానవంతునకును శకుంతమగు చాతకమునకు నభేద మధ్యవసించినటులు గన్పట్టుటచే నభేదాతిశయోక్తియే యగు ననెడు సంశయము గల్గుచున్నది.

కాని యభేదాతిశయోక్తిలో వాపి మున్నగు నప్రస్తుతపదార్థములకును బ్రస్తుత నాభి మున్నగు పదార్థములకు నభేదాధ్యవసాయము కల్గుటచే విషయివాచకపదములచే విషయపదార్థములు బోధింపఁబడు చున్నవి. అట్లు పై యప్రస్తుతప్రశంసలో బోధింపబడుటలేదు. మఱి యేమన ? సమానరూపముగల యప్రస్తుత వాక్యార్థమువలనఁ బ్రస్తుత వాక్యార్థ మవగతమగుచున్నది. ఈ కారణముచే నప్రస్తుతప్రశంస యతిశయోక్తి కానేరదు. అట్లే లలితాలంకారము గూడ నతిశయోక్తి కానేరదు.

దీని ఫలితార్థ మేమనిన నతిశయోక్తిలో నభేదాధ్యవసాయ ముంటచే నప్రకృతార్థబోధ సమకాలముననే ప్రస్తుతార్థబోధము కలుగుచున్నది. పై యప్రస్తుతప్రశంసలోను లలితములోను నభేదా ధ్యవసాయము లేకుంటచే నప్రస్తుత వాక్యార్థబోధము కల్గిన తరు

వాతనే ప్రస్తుత వాక్యార్థబోధము సారూప్యముచేఁ గలుగుచున్న దనియు నిట్టి భేదము కల దనియును దెలియుచున్నది.

ఒకవేళ నప్రస్తుతప్రశంసలో నతిశయోక్తియందువలె నప్రస్తుత వాక్యార్థబోధ సమకాలముననే ప్రస్తుతవాక్యార్థబోధము కలుగుట కైన నవకాశమున్నది కాని లలితమున నట్లు కలుగుటకు నవకాశము లేదు.

ఈ రీతిగఁ బ్రథమమునఁ బ్రతీతివిషయమైన యప్రస్తుతవాక్యార్థమునకుఁ బిమ్మటఁ గాక తత్సమకాలముననే ప్రస్తుత వాక్యార్థప్రతీతి గల సారూప్యనిబంధనయగు నప్రస్తుతప్రశంస కుదాహరణ మెట్లన,–

ఉ. నాల్కమడంచుటన్ జెవు ల - నారత మిట్టటు ద్రిప్పుటన్ మద
శ్రీ) ల్కెలరంగ నాత్మపర - చింత దొఱంగిన దృష్టిఁగొంట వే
పల్కు లివేటికో భ్రమర ! - పల్మఱు నీవు నెఱింగియుండియున్
గుల్కుచుఁ గొల్చెదేల ? మఱిఁ - గుంఠక వారణశూన్యహస్తమున్.

ఓ భ్రమరమా ! నాల్క మడంచుట, యెల్లప్పుడును జెవులు ద్రిప్పుట, మదసంపద చే స్వపరజ్ఞానము లేకుండుట, యీ దుర్గుణములను నీ వెఱింగియుండియు గజముయొక్క శూన్యహస్తము నాశ్రయించు చుంటివి. ఈ యర్థము అప్రకృతము. దీని సారూప్యముచే దానగుణ శూన్యుఁడగు దుష్టప్రభువుకు సంబంధించిన ప్రస్తుతవాక్యార్థము స్ఫురింపఁ జేయఁబడుటచే నిట సారూప్యనిబంధన యగు నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము. ఈ యలంకారమున కిది ప్రసిద్ధమగు నుదాహరణము. శూన్యహస్తమన గజపక్షమున రంధ్రములుకల తొండ మనియు దుష్టప్రభువు పక్షమున దానశూన్యమగు చేయి యనియు నర్థము. ఇట్లే తక్కిన వానిని నుభయపక్షముల నన్వయించుకొనఁదగు.

ఇట చెవులు ద్రిప్పుట యనెడు క్రియారూపగుణ మొక్కటియే కర్ణాఘాతముచే భ్రమరము గజమును సేవింపకుండుటలో హేతువగు

చున్నది కాని తక్కిన నాల్గు మడంచుట మున్నగునవి హేతువులు కావీలు లేదు. మదశ్శ్రీ దానిని సేవించుటలోనే హేతు వగుచున్నది. ఇవి దుష్టప్రభువును సేవింపకుండుటలో యుక్తమగు హేతువు లగుచున్నవి. కాన గజసంబంధి వాక్యార్థబోధము పిమ్మటఁగాక వారణపదము దుష్టప్రభురూపార్థమును గూడఁ గలుపుకొనియే గజరూపార్థమును జెప్పవలసి యున్నది. మఱియు నీ రెంటికి సభేదముకూడ నంగీకరింపక తప్పదు.

ఇట్టి పోలిక యున్నను నప్రస్తుతమగు భ్రమరసంబోధనముచేఁ జమత్కారము కలదని తలఁచి యీ పద్యమును నప్రస్తుతప్రశంస కుదాహరణముగఁ బలువు రిచ్చిరి.

ఈ రీతిగ లలితాలంకారమునఁ బ్రస్తుతార్థమునకు నప్రస్తుతార్థముతో సమకాలమున బోధ మెంతమాత్రమును లేకుండుటచేతను, నప్రస్తుతవాక్యార్థమునకు బ్రస్తుతధర్మి కర్తృకారకముగా నుండు ననెడు చమత్కారముండుటచేతను నభేదాతిశయోక్తి కాదని చెప్పుటలోఁ దప్పేమి కలదు ?

ఇందుచే లలితాలంకారము సర్వాలంకారవిలక్షణ మని తేలినది.

ఈ యలంకారమునకు మరియొక యుదాహరణ మెట్లన,-

ఆ. వె. వేఁడివెలుఁగు వలన - వెడలు నాకులమేడ
నలఁతి నెఱుఁగు నాదు - తెలివి యేడ
నంతు తెలియరాని - యంభోధి దాటంగఁ
జేతఁ దెప్పకొయ్య - మూతఁ గొంటి.

రఘువంశ కావ్యములోనిది. ఇట అల్పవిషయముల నెఱిఁగిన బుద్ధిచే ననంతగుణములుకల సూర్యవంశమును వర్ణింపఁదలఁచిన నే ననెడు ప్రస్తుతవృత్తాంతమును జెప్పక, దీనికిఁ బ్రతిబింబభూత మగు

నపార పారావారమును దాటఁదలంచి తెప్పకొయ్యను జేతఁబట్టితి నసెడు ప్రతిబింబరూపార్థము మాత్రమే వర్ణింపఁబడెను. పూర్వార్థమునఁ జెప్పఁబడు విషమాలంకారముచేఁ బైనఁజెప్పబడిన ప్రస్తుత వృత్తాంతము తాత్పర్యరూపమున గమ్యమానము మాత్రమే యగుచున్నది. ఈ రీతిగఁ బ్రతిబింబవాక్యార్థమునకుఁ బ్రకృతధర్మి యగు కాళిదాస మహాకవియే కర్తగాఁ జేయఁబడుటచే నిట లలితాలంకారము. పై యుక్తులచే నిదర్శన కాదు.

మఱియొక యుదాహరణము.

తే. గీ. మహి వసంతవిముక్త ప్ర - మదవనంబు
స్థితిని నే దేశమునకుఁ గూ - ర్చితి తలంప
త్వదభిధాన పవిత్రతా - భరిత వర్ణ
మాల యది యెద్ది ? తెల్పుమో - మహితచరిత !

రాయబారియగు నలునిగూర్చి దమయంతి యిట్లు పల్కినది.

ఇట నీ దేశ మెద్ది ! నీ పేరేమి ! యనెడు ప్రస్తుత వాక్యార్థములను జెప్పక, వానికిఁ బ్రతిబింబవాక్యార్థములు చెప్పఁబడినవి. మఱియు వానికి నీ వనెడు ప్రస్తుతధర్మియే కర్తగాఁ జేయఁబడినది.

67. ప్రహర్షణాలంకారము.

కం. పొందుగ యత్నము లేకయె
యందిన నుత్కంఠితముఁ బ్ర - హర్షణమగు నే
సుందరిఁ దాఁ దలఁచెనో వే
గం దగ నా చెలియ దూతి - గా దరిఁ జేరెన్.

యత్నములేకయే యుత్కంఠితమగు ఫలము సిద్ధించినఁ బ్రహర్షణ మగును. తాఁ గోరిన వనితను విటుఁడు ప్రయత్నమక్కఱలేకయే పొందెను. ఉత్కంఠ యనఁగా నిచ్ఛావిశేషము. దాని లక్షణ మెట్లన,-

కం. సకలేంద్రియసుఖ మొక్కట
సకలుషగతిఁ గలుగు ననెడు - నభిమతిచే నే
ప్రకటేచ్ఛ గల్గు దాని బ
హుకవులు దలపోయుచుందు - రుత్కంఠ యనన్.

సకలేంద్రియసుఖములు సిద్ధించు నని యొక పదార్థముఁ గోరుట యుత్కంఠ యనఁబడును. మఱియును,-

ఉ. మబ్బులు గ్రమ్మె నింగినిఁ ద - మాలవినీలము లీ వనస్థలుల్
గొబ్బున నింటిఁ జేర్పు నిశ - కున్ వెఱపొందు నితండు రాధ! యి
ట్లబ్బ వచింప నందసుతుఁ డాపెను గూడి రహస్యసంగతం
బబ్బ నొనర్పు సూర్యతన - యాతటకుంజరతుల్ చెలంగుతన్.

రాధామాధవుల మానసికప్రేమము ప్రసిద్ధము. వారి స్వేచ్ఛా విహారమునకు నందని దేశ మప్రయత్నముగఁ దోడ్పడినది. పద్యము స్పష్టార్థము.

ప్రహర్షణము II

కం. తనరన్ గామ్యాధికఫల
మనయము సిద్ధింప నిలఁ బ్ర - హర్షణ మట్టుల్
కునికెడు దీపం బెగఁద్రో
య నెదను దలఁపంగ భానుఁ - డంతనె పొడమెన్.

కోరబడిన ఫలముకన్న నధిక ఫలప్రాప్తియును ప్రహర్షణ మగును. ఉదాహరణము స్పష్టము. మఱియును,-

తే. గీ. చాతకము తృష్ణ పీడింప - జలధరమును
గలిశయాంబు కణంబులఁ - గాంతుఁ గోర
నదియు స్వీయాంబుధారల - నవని నంత
తనిపె నెంతటి వింతయో - ఘనుల యీవి.

ప్రహర్షణము III.

కం. తదుపాయసిద్ధి యత్నము
నఁ దదర్థాప్తియుఁ బ్రహర్ష - ణం బెట్లన్నన్
మదిఁగొని నిధికజ్జలమును
ముదమున నా వేరు ద్రవ్వఁ - బొడవడె నిధియున్.

ఒక వస్తువు నొందఁదలఁచి దాని యుపాయమునకై ప్రయత్నము చేయునపుడు ప్రధానవస్తువే లభింపఁ బ్రహర్షణ మనఁబడు.

నిధినిఁ జూపు సంజననిర్మాణమునకై మూలికను ద్రవ్వునపుడు నిధియే బయల్పడలెను. మఱియును,-

తే. గీ. చేతికందెడు పూలను - జిదిమి కొమ్మ
కొమ్మచివురంటు విరులఁ దాఁ - గోయ నెంచి
మ్రానికొమ్మను జరణంబు - నూనునంత
నదియుఁ బదపడి పూచె సం - ముదము పెచ్చ.

ఒక స్త్రీ చేతికందెడు పూలను ద్రుంపి కొమ్మచివురున నున్న పూలకై క్రింది మ్రానునఁ బాదముంప నదియే పూచెను. స్త్రీ పాదాఘాతముచే నశోకము పూయునని శాస్త్రముగదా !

68. విషాదనాలంకారము

కం. అభిమత విరుద్ధవస్తువ
నభిమతిఁ బుట్టన్ విషాద - నం బది పరగున్
ప్రభఁగుందు దీప మెగఁ ద్రో
య భృశము యత్నింప నంత - నది పడిఁగ్రుంకెన్.

కోరిన వస్తువునకు విరుద్ధవస్తువు పుట్టినచో విషాదనము, క్రుంకుచున్న దీప మెగఁద్రోయ నది పడిగఁ గ్రుంకెను. మఱియును,-

తే. గీ. రేయి గడచును రేఁబోక - డాయుఁ బ్రొద్దు
పొడము వెలిదమ్మి తన ముడి - మోము విచ్చు
నంచు ముడిదమ్మిఁ జెఱఁబడ్డ - యళి దలంచు
తఱిని వనకరి పద్మినిఁ - బెఱికె నకట !

మధుపానముచే మత్తిల్లిన తుమ్మెద లోనుండఁ బద్మము ముకుళించినది. మేల్కాంచిన తుమ్మెద రాత్రి గడచును, దెల్లవారును, సూర్యుఁ డుదయించును, దమ్మి విరియు నని తలంచుచుండఁగనే వనకరి తమ్మినిఁ బెఱికివైచినది.

69. ఉల్లాసాలంకారము.

కం. పరుని గుణదోషములచే
నొరునకు నవిగలుగ వఱలు - నుల్లాసంబై
సరి మున్క నాడు దోసము
హరియించుత సాధ్వి యని సు - రాపగ యెంచున్.

పరుని గుణముచే నొరునకు గుణమును, దోషముచే దోషమును, గుణముచే దోషమును, దోషముచే గుణమును గల్గుట యుల్లాసము. పతివ్రత తన పతితో సరిమున్క లాడినచోఁ దనకు నాపె పవిత్రత సంక్రమించునని గంగ తలంచును. మఱియును,-

తే. గీ. ఱేడ ! నీవటు దాడుల - జాడ నుండ
వైరితరుణులు దమ కుచ - పాళిఁ గఠిన
తాగుణంబును బాదప - ద్మములఁ గోరి
ధాతఁ దిట్టుదు రాత్మల - నేతు దక్కి.

ఓ రాజా ! నీవు వారి భర్తలను జయింప, శత్రుస్త్రీలు వనములఁ బరుగిడుచుఁ గుచముల కాఠిన్యము పాదములకు బ్రహ్మ యేల సృజింపలేదని యతనిని దూషించుచున్నారు. ఆ సమయమునఁ బాద

ములకు మార్దవము దోషము. దానిచే దానిని సృజించిన ధాతకు దోష మారోపింపఁబడెను.

ఇతరుల గుణముచేఁ బరులకు దోషమును, దోషముచే గుణమును గల్గు టెట్లన,-

తే. గీ. అవని సజ్జనసంగతి - నరయ నట్టి
ధనమునకె వింతదోషంబు - దవులు నరయ
భూపసేవకు లిల వధఁ - బొందకుంట
భూరిధనలాభ మద్దియె - వారి కగును.

సజ్జనత్వ మనెడు నుత్తమగుణము గల మనుజులు నాశ్రయింప కుండుట ధనమునకు దోషము. రాజునకుఁ గ్రూరభావము దోషము. దానిచే వాని సేవకులకు వధము లేకుండుట గుణముగాఁ జెప్పఁబడినది.

మఱికొన్ని యుదాహరణము లెట్లన,-

ఆ. వె. వారువముల వడినిఁ - దేఱు వేపాఱఁగా
నంసమంస మెంతొ - యత్తుకొనియె
నంగమద్ది యొకటె - యందె సార్థక్యంబు
శేషమంగ మిల క - శేషభరము.

విక్రముఁ డూర్వశిని రథముపై నిడుకొని వచ్చుచు నిట్లు తలఁచెను. రథవేగముచే నామె భుజము నతని భుజ మత్తుకొనినది. అది సార్థకమాయెను. అట్లు కాకుంటచే రెండవది నిరర్థకమాయెను. నాయిక యొక్క యంగమునకు సౌందర్యాతిశయము గుణము. దానిచే నా యంగమునంటిన యతని భుజమునకు సఫలత యనెడు గుణము చెప్పఁబడినది. దోషముచే దోష మెట్లన,-

చ. చరచర వీడుమీ వనము - చందన! నందితలోక! మిత్ర! యిం
దరయఁగ నుండు శూన్యహృద - యంబులు కర్కశదుష్టవంశముల్
విరివిగ నవ్వి ఘర్షణజ - భీకర పావక దీర్ఘ కీలలన్
గరము నిజోచ్చరూపమును - గాక దహించును గాన నంతయున్.

అన్యాపదేశము. ఓ చందనవృక్షమా! ఈ యడవినుండి తొలఁగిపొమ్ము. లేనిచో నిచ్చటి వెదురుడొంకలు తా మంటుకొని యడవినంతయునుగూడఁ గాల్చును. తమలోఁ దాము కలహించుకొను జ్ఞానశూన్యుల చెంత నివసించు సజ్జనునిగూర్చి వారిని వదలిపోవలయు ననెడు నప్రస్తుతార్థము గోచరించుచున్నది. వెదురుల మధ్యభాగమున నవకాశముండును, పైనఁ గాఠిన్యముండును. దుష్టులకు హృదయము జ్ఞానశూన్యము, మఱియు దయారహితము. వెదుళ్ళకు రాపిడిచే నగ్ని పుట్టించుట దోషము. దానిచే వనమునకును గాలుట దోషము.

ఉ. దానముగోరి తేంట్లు ద్విర - దంబును జేర మదాంధబుద్ధిమై
వీనులఁగొట్టి దవ్వుల ద్ర్య - వీథికిఁ బో వెలిఁబెట్టుఁగాదె! య
ద్దాన గజంబు గండముల - దండనె మండనహానియౌ మ్మదు
స్స్వానముసేయు నా మధుప - సంతతి సేరెడుఁ బద్మసద్మమున్.

మదమును గ్రోలవచ్చిన తుమ్మెదలను గజము వెడలఁగొట్టినను నవి తమ యాహారమును బొందుటకుఁ బద్మవనముఁ జేరుచున్నవి.

ఇట మధుపములు గజగండములకు భూషణ మగుట గుణము. దానిచే గజము వానిని దూరముగఁ దోలుట దోషముగాఁ జెప్పఁబడినది. దోషముచే గుణమునకు నుదాహరణ మెట్లన,-

ఉ. పంతున మూర్ఖుఁ డెన్ బెదవిఁ - బట్టెను నాల్కను జప్పరించెఁ బె
న్వింతగఁ బంట నొక్కె నట - నీరసమం చుమిసెంగదే! యటం
చింతగ వంతనొంద నగునే - మణిరాజము ! కోతిచేత నీ
కింతియ మేలు లోఁగలిమి - నెంచఁ బగుల్పమి రాలఁ జెచ్చెరన్.

కోతి తనచేతఁ జిక్కిన రత్నము నిన్నిరీతులఁ బరీక్షించి తుదకు నీరస మని యుమిసినది. దాని నొక కవి చూచి రత్నమును సంబోధించి యి ట్లోదార్చినాఁడు. ఇట వానరదోషము చపలత్వము. దానిచే

రత్నమునకు రూపహాని లేకుండుట గుణముగా వర్ణింపఁబడినది. ఉత్కృష్టమగు నుల్లాసముకలది యను నర్థముచే నీ యలంకారమున కుల్లాసమని పేరు సార్థకము. ప్రథమ చతుర్థోదాహరణముల నీ యుల్లాసమన్వర్థము. ద్వితీయ తృతీయోదాహరణముల ఛత్రిన్యాయముచే లాక్షణికము. ఛత్రిన్యాయ మనఁగాఁ గొందఱు గొడుగులను ధరించి నడచుచుండ నా గుంపులోఁ గొందఱు గొడుగులు ధరింపకున్నను గొడుగులున్న వారితోఁ గలిసిన లేనివారికిఁగూడ గొడుగులుకలవారనియే వ్యవహారము వచ్చును. ఇట్లే గుణముచే గుణము, దోషముచే గుణము వర్ణింపఁబడిన మొదటి నాల్గవ యుదాహరణముల నుల్లాసమన్వర్థము. అచ్చట సంతోషముంటచే, రెండు మూడవ యుదాహరణముల సంతోషము లేకున్నను గుణదోష సంబంధము మాత్రము వర్ణింపఁబడుటచే నుల్లాసపదము లాక్షణిక మని భావము.

70. అవజ్ఞాలంకారము.

కం. పరుని గుణదోషములచే
నొరునకు నవి గలుగకున్న - నుర్వీతలమం
దు రహి నవజ్ఞాలంకృతి
బెరయును గవివరుల సమితి - విస్మయ మొందన్.

కం. దొరకొన సలిలముఁ బ్రస్థం
బొరగియు వారాశి నల్ప - ముదకము నె కొనన్
సరసిజములు మొగిడినఁబో
యరయఁగఁ గీడేమి గల్గు - నమృతద్యుతికిన్.

పరుని గుణదోషములచే నొరునకు నవి సంక్రమింపకున్నచో నవజ్ఞాలంకార మగును. సముద్రమున జలసమృద్ధి గుణము. దాన మునిగిన కుంచమునకు నా గుణలాభము గలుగలేదు. చంద్రోదయమున గమలములు ముడుచుకొనుట వానికి దోషము. అయినను జంద్రునకు దోషాభావము వర్ణింపఁబడినది. మఱియును,-

చ. అలరు మదీయవాణి సుధ - యట్టు సుధీహృదయంబులన్ రసా
కలిత మొనర్పు మూఢమతి - గైకొనమిన్ గొదువేమి గల్గు సొం
పుల మురిపించు చూడ్కిఁ గొనఁ - బ్రౌఢ గలంచు యువాళి మానసం
బుల నటుగాక యోపునె? య - బోధ కుమారుల నట్టు సేయగన్.

ఒక కవి యిట్లనుచున్నాఁడు. నా కవిత విద్వాంసులకు సంతోష పెట్టినఁ జాలును. మూర్ఖులు దానిని గ్రహింపకున్నచో నాకు లోటు లేదు. ప్రౌఢ తన యోరచూపుచే యువకుల నాకర్షించును. బాలుర నాకర్షింపఁజాలదు.

ఇట కవితయొక్క గుణముచే నరసికులకును, ప్రౌఢస్త్రీగుణముచే బాలకులకును హృదయోల్లాసరూపమగు గుణము సంభవింప లేదు. మఱియును,-

ఉ. ఎద్దును నెక్క దిక్కరుల - కేమి ఘటిల్లె లఘుత్వభావ మే
ప్రొద్దునఁ దాల్పఁ జాపఁదొడ - పుల్ నునుబంగరు వొందు కీడదే
మద్దిర! నెత్తిఁ బూనఁగ జ - లాంశు జగత్త్రయరత్నదీప మా
ప్రొద్దున కేమి లొచ్చు! జగ - ముల్ దొరవౌట నికెట్లు దూఱెదన్.

శంకరుఁడు ప్రత్యక్షము కాకుంటచే నొక భక్తుఁడు శివునిగూర్చి యిట్లనెను. దిక్కరుల విడిచి యెద్దునెక్క వాని కేమి కొదువగల్గినది? పద్యార్థము సుబోధము. దిగ్గజముల నాదరింపకుంట దోషము. కాని వాని కా దోష మంటలేదు.

71. అనుజ్ఞాలంకారము.

కం. దోసము గోరు టనుజ్ఞ స
మాసాదిత మౌట నట స - మంచితగుణ మే
యే సమయమునను నిడుమలు
పైనోఁకుత! విష్ణుభక్తి - వర్ధిలు కతనన్.

మంచిగుణములు లభించును గాన దోసము కోరుట యనుజ్ఞాలంకారమగును. సర్వకాలములఁ గష్టములు కలుగుట మంచిది. దుఃఖ సమయమున విష్ణుభక్తి కలుగునుగాన. మఱియును,-

తే. గీ ఈవుసేసిన యుపకృతి - యెల్ల హనుమ!
నాదు చెంతనె జీర్ణింప - నౌఁ దలంప
నెంచఁ బ్రత్యుపకృతిని వాం - ఛించు నరుఁడు
పూని యిడుమలఁ గోరువాఁ - డౌను దానె.

హనుమంతునిఁ గూర్చి శ్రీరామవాక్యము. ఓ హనుమ! నీ యుపకారము నా చెంతనే నిలుచుఁగాక. నీ యుపకారమునకుఁ దగిన ప్రత్యుపకారము లేదని భావము. మఱియు నుపకారమును జేసినవాఁడు ప్రత్యుపకారమును గోరినచోఁ దనకుఁ బుణ్యము తగ్గును గాన నట్లు కోరుట కీడును గోరుకొనుటయే యగు నని భావము.

ఇట యుపకారికిఁ బ్రత్యుపకార మొనరింపకుండుట దోషము. ఆ దోషము నంగీకరించుటలో విపత్తినిఁ గోరకుండుట యనెడు గుణము హేతువుగా గ్రహింపఁబడినది. అదియును వైధర్మ్యరీతినిఁ బ్రసక్తమగు సామాన్యముచే విశేషమును సమర్థించుట యనెడు నర్థాంతర న్యాసముచేఁ జూపఁబడినది.

అది యెట్లన! ప్రత్యుపకారము నభిలషింపనివాఁడు విపత్తినిఁ గోరుటలేదు. ఈ యర్థము పద్యమందలి యుత్తరార్థముయొక్క యర్థమునకు వైధర్మ్యమునఁ బ్రసక్తమగు నర్థము. ఇది సామాన్యము. దీనిచే హనుమంతుఁడు ప్రత్యుపకారమును గోరరా దనెడు విశేషార్థము సమర్థింపఁబడినది. ఈ యర్థము గుణము. ఇది పైదోషమును గోరుకొనుటలో హేతువుగా గ్రహింపఁబడినది. మఱియును,-

మ. అల పైశాచికరూప మొంది భవద - భ్యాశంబు సేరంగ మా
వఃపౌ భూతపతీ! తలంప మమర - ప్రార్థ్యంబుతో భాగ్యరా
సులు నీ వాసగృహాంగణంబున శచీ - శుం డాదిగా దిక్పతుల్
నలియఃణ నిల్తురు వక్రతుండ కరవం - డధ్వంసితోష్ణీషులై.

శివభక్తుని వచనము. పిశాచరూపము నొందినయైనను నీ నివాస మగు కాటినిఁ జేరఁదలఁచుచున్నాము. ఇంద్రాదుల భోగములనుఁ గోరము. వారుగూడ నీ యింటిముందు వినాయకుని తొండముదెబ్బలు తినుచు నీ దర్శనమునకై వేచియుందురు గదా.

ఇంద్రాదులచే సేవింపఁబడుట యనెడు గుణము అనఁగా మేలు సంభవించుటచేఁ బిశాచరూప మను దోషముగూడఁ గోరఁబడినది.

72. లేశాలంకారము.

కం. ఇల దోషగుణములకు నెం
చ లలిని గుణదోషభావ - సంగతి దెలుపన్
వెలయును లేశాలంకృతి
తిలకింపఁగ సత్కవీంద్ర - దివ్యత్కృతులన్.

కం. కలతము రుతముల నలు ది
క్కుల విహగము లొలసి కలసి - కూయుచుఁ దిరుగన్
చిలుకా! పంజరబంధము
పలుకుల తియ్యందనంపు - ఫలమగు నీకున్!

దోషగుణములను గుణదోషములుగాఁ దలంచుట లేశాలంకారము. రాజాస్థానమునఁ జిక్కుకొనియున్న విద్వాంసుఁడగు తన కొమరునిఁ జూడ నవకాశము నొందని తండ్రి యిట్లనుకొనుచున్నాఁడు. ఇతరములగు పక్షులు స్వేచ్ఛగఁ దిరుగుచుండ నో చిలుకా! నీకు బంజరబంధము తియ్యని పలుకులకు ఫల మని.

ఇతరములగు పక్షులకుఁ దియ్యని పలుకులు లేకుండుట దోషము. అది గుణముగాను, చిలుకకుఁ దియ్యని పలుకులు గుణము, అది దోష ముగాను దలంపఁబడినది.

ఇట వ్యాజస్తుతి యని తలంపరాదు. పక్షుల స్తుతినిందల నెప ముచే నితరుల నిందాస్తుతులయందుఁ గవికిఁ దాత్పర్యము లేకుంటచేత. మఱి యేమన ? కుమారునిఁ జూడ వీలుగాకుంటచే గుణము దోషము గను, దోషము గుణముగను దలంపఁబడెను. మఱియును,-

ఉ. పావనవృత్తతత్పరత - స్వైరవిహారము వీడి దుర్యశో
భావనభీతులై కరము - వందుచు నేలఁ జరింత్రు సజ్జనుల్
వావిరి మంచిచెడ్డల వి - భాగము నేర్వక కుందఁబోక తా
నేవిధి దూరువడ్డ సుఖ - యించెడు మూఢుఁడు ధన్యుఁడౌఁగదా.

నిర్దుష్టజీవనమును గోరి యపయశోయమునకు వెఱచి స్వేచ్ఛగ విహ రింపక సజ్జనులు కష్టముగ జీవింతురు. వివేకశూన్యుఁడు తాను దూఱు వడినను గుందక స్వేచ్ఛాసంచారియై సుఖించును. సజ్జనజీవనము గుణ మైనను దోషముగను, మూర్ఖజీవనము దోషమైనను గుణముగను దలంపఁబడినది.

ఆచార్య దండియొక్క లేశాలంకార లక్షణ మెట్లన,-

కం. స్తుతినొండె నిందనొండె జ
గతి లేశంబుగను జెప్పఁ - గా లేశ మగున్.

స్తుతిని గాని నిందను గాని లేశముగ ననఁగాఁ గొలఁదిగ వర్ణిం చినచో నది లేశ మగును. దీని కతని యుదాహరణ మెట్లన,-

తే. గీ. బలిమి ప్రాయంబు సద్గుణ - ములను గల్గి
కామకేళిని మించి సం - గ్రామ కేళి
నుత్సహించెడు నీ రాజు - యోగ్యపతిగఁ
గాంచి చేకొంట నీకు యు - క్తంబు తరుణి !

స్వయంవరమున రాకుమారినిఁగూర్చి సఖివచనము. ఇట నిరంతర సంభోగసుఖమును గోరు కన్యకకు రాకుమారుని సంగ్రామాసక్తి దోషము. అట్లయ్యు నాతనికిఁ గోపము రాకుంటకై దానిని గుణముగా వర్ణించినది. మఱియును,-

ఆ. వె. చంచలాత్ముఁ డితఁడు - వంచనాచతురుండు
వీని పొందు నాకు - వేడ్క గాదు
సఖియ ! వీని తప్పు - సవరించుకొంటకై
చాటుశతము వీఁడు - చక్క నేర్చె.

చెలులు నాయకుని చెంత మానము కాపాడుకొనుమని నాయికకు బోధించిరి. ఆమె వల్లె యని చెప్పి యట్లు చేయఁజాలక వారు పరిహాసింప వారితో నిట్లనియె. నాయకునియొక్క చాటుచాతుర్యము గుణమయ్యు నాయికచే దోషముగా గ్రహింపఁబడినది.

మొదటి పద్యమున స్తుతిచే నిందయును, రెండవ పద్యమున నిందచే స్తుతియును స్ఫురింపఁజేయుటచే నీ పద్యములు వ్యాజస్తుతికి నుదాహరణములగుట తగు నని నుడువరాదు. రాజునకుఁ గోపము రాకుంటకై పరులకుఁ దెలియని రీతిగ నిందాస్తుతులను లేశముగఁ జెప్పఁదలచుటచే వ్యాజస్తుతికన్న విశేషము కలదు కాన.

ఆలోచింపఁగా నిట వ్యాజస్తుతి యున్నను నుండవచ్చును, అంతమాత్రముచే లేశాలంకారమునకు శుద్ధమగు నుదాహరణము లేకపోలేదు. వ్యాజస్తుతియొక్క సంపర్కము లేని "కలతమ రుతములు" "పావనవృత్త తత్పరత" యను నుదాహరణములు చూపఁబడినవి. అటులే వ్యాజస్తుతికిఁగూడ లేశాలంకారముయొక్క సంపర్కము లేని "నీ వెవ్వడవు కోతి" "నిగుడన్ జూడవు" అను పద్యము లుదాహరణముగ నీయఁబడినవి. ఈ పద్యముల నన్యనిందచే నన్యస్తుతియును,

నన్య స్తుతిచే నన్యనిందయును స్ఫురించుటచే, దోషగుణములను గుణ దోషములుగ నొనర్చుట యనెడు లేశాలంకారలక్షణ మెంతమాత్ర మును బ్రసంగించదు. ఇట్లు భిన్నవ్యక్తివిషయక వ్యాజస్తుతియందే కాక యేకవ్యక్తి విషయకమునను లేశాలంకారప్రసక్తి లేదు. ఎట్లన,-

చ. అమృతమరీచి యంకము పు - రారి గళంబు మురారిదేహముస్
సమదహరిత్కరీంద్ర మద - సార మషీపరిలిప్త గండభా
గములును నేటికిన్ నిబిడ - కాలిమ గల్గి కనంబడున్ గదే!
విమలత దేని కబ్బె? పృథి - వీతిలకా! భవదచ్ఛ కీర్తులన్.

ఇట్టి స్థలముల వ్యాజస్తుతియే కాని లేశాలంకారప్రసక్తి యెంత మాత్రమును లేదు. ఓ రాజా! నీ కీర్తిచే బ్రహ్మాండమంతయును దెల్ల బడెనని తలంచుచున్నావు కాఁబోలును! చంద్రుని మచ్చ మున్నగు నవి నేటికిని నల్లగనే యున్నవి. ఇట చంద్రకళంకాదులకుఁ దెల్లఁ దనము గలుగఁజేయలేకపోవుట రాజయశస్సునకు దోషము. అది లేశా లంకారములోవలె గుణముగాఁ బర్యవసించుట లేదు. మఱి యేమన? చంద్రకళంకాదులే నల్లగ నున్నవి గాని తక్కిన జగమంతయును రాజ కీర్తిచేఁ దెల్లబాఱె నని పరిసంఖ్యచే మఱియొక గుణము రాజకీర్తికి స్ఫురింపఁ జేయఁబడుచున్నది.

ఎటనైనను వ్యాజస్తుత్యుదాహరణముల గుణము దోషముగాఁ జెప్పఁబడినను నంతమాత్రముచేఁ బర్యవసానము నొందక మఱియొక స్తుతిగూడ స్ఫురించినచో నచటఁగూడ లేశాలంకార మనరాదు. ఎట్లన,-

తే గీ. ఎల్ల కోర్కుల నెల్లర - కిత్తు వనుచు
బుధులు పొగడుదురయ్య నిన్ - బూటకముగ
వైరులకు నీవు నీ పృష్ఠ - భాగ మధిప!
వశ మదియావుగా! పర - భామినులకు.

ఓ ప్రభూ ! నీవు వైరులకు వెన్ను నిచ్చుటలేదు. పరకాంతలకు నక్కు నిచ్చుటలేదు. కాన సర్వదాత వని యెట్లనవచ్చును? ఇట నింద వాచ్య మగుచున్నది. పరిసంఖ్యావిధిచే నా రెండునుఁ దక్క సర్వము దానము చేయంబడెనని మఱియొక స్తుతి గోచరించుచున్నది. ఇట్లు నిందచే స్తుతి గోచరించుచున్నది కాన నిట వ్యాజస్తుత్యలంకారము.

వైరులకుఁ బృష్ఠభాగమును బరకాంతలకు నక్కు నీకుంట రాజునకు గుణము. కాని యది దోషముగ గ్రహింపఁబడినది. అంతమాత్రమున లేశాలంకార మనరాదు. నిందచే మఱియొక స్తుతి గోచరించుటచే.

ఈ రీతిగ లేశవ్యాజస్తుతులకు సాంకర్యములేనట్టి యుదాహరణము లీయబడినవి. ఎచ్చటనైనను సాంకర్యము కల్గినను గలుగవచ్చును. ఎట్లన ? " శౌర్యగర్వము రాజేంద్ర ! కార్యమగునె? " ఇది మున్నగుచోట గుణదోషములను దోషగుణములనుగా నిరూపించుటయే వ్యాజస్తుతిరూపమున నుండినది కాన నచ్చట రెండలంకారములకును సాంకర్య ముండిన నుండవచ్చును, ఈ రీతిగ వ్యాజస్తుతి-అప్రస్తుతప్రశంసలకుఁగూడ సాంకర్యము లోఁగడఁ జూపఁబడినది.

73. ము ద్రా లం కా ర ము.

కం. వాచ్యార్థ మంటు పదముల
సూచ్యార్థము దెలుప ముద్ర - చొప్పడు హారిణీ
యాచ్యాతియుగళి విపులత
రుచ్యనితంబతను నాపె - రుచి కందమగున్.

వాచ్యార్థమును దెల్పు పదములచే సూచ్యార్థమునుగూడఁ దెల్పినచో ముద్రాలంకార మగును. ఆడలేళ్ళచేతఁగూడఁ గోరఁదగిన

కన్నుల వైశాల్యముచేతను, మోహజనకమగు నితంబముచేతను నాపె కోరఁదగియున్నది. ఈ పదములలో రుచికంద మనెడు పదముచే నీ వృత్తము కందవృత్త మని సూచింపఁబడెను. ఆలోచింప ఛందశ్శాస్త్రమున వృత్తనామమును సూచించుట తగును గాని యలంకారశాస్త్రమునఁ దగదు. అట్లైన నెట్లో సమన్వయించుకొనఁదగు.

ఇట్లే నవరత్నమాల యనెడు పద్యమాలలోను, నక్షత్రమాల యనెడు పద్యమాలలోను, రత్నజాతుల నామములను నక్షత్రములను సూచించుటగూడ ముద్రాలంకారమే యగును. నాటకముల వక్ష్యమాణార్థమును సూచించుటగూడ నీ యలంకారమునకు లక్ష్యమగును. ఎట్లన,-

తే. గీ న్యాయపథమును విడువని - నరునితోడఁ
బులుగులా మెకములు గూడఁ - జెలిమి సలుపు
చెట్టత్రోవను గోరికఁ - బట్టి తిరుగు
నట్టివానిని విడుచుఁ దోఁ - బుట్టు గూడ.

అనర్ఘరాఘవనాటకము లోనిది. శ్రీరామచంద్రునకు జటాయువు నుడుతయును సాయమొనర్చిన వనియు, రావణుని విభీషణుఁడు గూడఁ బరిత్యజించె ననియు వక్ష్యమాణవృత్తాంతమును సూచించుటచే నిట ముద్రాలంకారము.

74. రత్నావళీ - అలంకారము.

కం. విమలతఁ బ్రకృతార్థములకుఁ
గ్రమికఁ బ్రతిపాదనంబు - రత్నావళి యౌ
నమరున్ జతురాస్యుం డని
సము నీతని శ్రీధవుండు - సర్వజ్ఞుఁ డనన్.

ప్రకృతములగు నర్థములకు శాస్త్రపురాణలోకక్రమము ననుసరించి క్రమము చెప్పఁబడినచో రత్నావళి యగును. వర్ణ్యమాన ప్రభు

వును బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులతో సమానునిఁగాఁ జెప్పచుఁ బురాణములోని దేవతాక్రమముగూడ గ్రహింపఁబడినది. మఱియును,-

మ. రతిసక్తప్రియలాంఛనంబు శ్రితకా - ర్కశ్యాప్తసారస్యమున్
శ్రుతిఁ బ్రహ్లాదపరంబు సక్రమగతిన్ - భూభృత్సమ్రయోద్ధ్వంసి ను
ద్ధతచక్రప్రవిరోధి భోగియు స్మరో - ద్దారిన్ ఖలీనోన్ముఖం
బు తగన్ నీ కుచపాళి వెన్ను పదియా - పుల్ వొంది నర్తించెడున్.

ఇట తరుణీస్తనపరముగను దశావతారపరముగను నర్థద్వయము కలదు. ఎట్లన ? స్తనము రతిసక్తులగు ప్రియులయొక్క నఖక్షతములు లాంఛనములుగాఁ గలది, కాఠిన్యము గలది, సరసత్వము కలది. అనగా శృంగారరసమును బురిగొల్పునది. ప్రకృష్టమగు నాహ్లాదము కలది. సంతోషము గూర్చునది యని యర్థము: క్రమవృద్ధి కలది. పర్వతములఁ బోలియున్నది. చక్రవాకసామ్యము కలది. చందన చర్చాది భోగములు కలది. మన్మథోద్రేకమును గల్గించునది. ఖ=ఇంద్రియ సుఖమందు,లీన=ఆసక్తిగల కాముకునకు,ఉన్ముఖంబు= అనుకూలమైనది. దశావతార వర్ణన మెట్లన ? మన్మథలాంఛనము మత్స్యము, శ్రితకార్కశ్యము = వైభాగమునఁ గాఠిన్యము గలది, కూర్మము ; శ్రితసారస్యము=భూమి నెత్తునపుడు నీటఁ దడిసినది, వరాహము ; అట్లే నారసింహము ; క్రమవృద్ధిగల వామనుఁడు ; క్షత్రియుల గర్వ మడఁచిన పరశురాముఁడు, వియోగసమయమునఁ జక్రవాకములకు శాప మిచ్చిన శ్రీరాముఁడు ; భోగి=శేషావతార మగు బలరాముఁడు ; స్మరోద్దారి=ప్రద్యుమ్నునిఁగన్న శ్రీకృష్ణుఁడు; ఖలీన ఉన్ముఖము=అశ్వరూపమగు కల్కి .

ఓ తరుణీ ! ఈ దశావతారములును నీ కుచపాళి నాశ్రయించి నర్తించుచున్నవని యన్వయము. ఇట లోకప్రసిద్ధమగు దశావతారములు క్రమము తప్పక వర్ణింపఁబడినవి. మఱియును,-

చ. పనిచెను లేక వాదు దెలు - పన్ గనుసోగ సరోజశోభకున్
వినిచెను బూర్వపక్షసర - ణిఁ గుచభారము కుంభలీల క
ద్దిన బొమతీవ తీరనువ - దించెను మారశరాస విభ్రమం
బనయము నాపె మోమురుచు - లైందవరోచికి దూషణం బిడెఁ.

ఆపె కనుసోగ సరోజశోభకు వాదుకొఱకు లేఖ బంపెను. అనఁగా నాపె కన్నులు పద్మములను బోలియున్న వని యర్థము. ఇట్లే తక్కిన యవయవములఁ బూర్వపక్షము, అనువదించు, దూషణ మిడు ననెడు పదములచే నాయాయి వస్తువులతో సాదృశ్యము బోధింపఁబడుచున్నది.

ఇట ప్రస్తుతార్థములకుఁ దగినట్లు వాదము చేయునపుడు పండిత లోకమునఁ బ్రసిద్ధమగు లేఖపంపుట, పిమ్మటఁ బూర్వపక్షముచేయుట యును, ననువాదము చేయుటయు, నంతమున వాదిచేఁ జూపఁబడిన హేతువులను దూపించుట, యనెడు క్రమ ముపన్యసింపఁబడినది.

ప్రసిద్ధక్రమమును విడిచియును బదార్థములు వర్ణింపఁబడుచో నీ యలంకారము కావచ్చును. ఎట్లన,-

వచనము :- ఏ ప్రభువు ప్రతాపము శత్రువుల యంతఃపుర ములో వహ్నిమయమై, లోచనముల జలమయమై, నిట్టూర్పుల మారుతమయమై, యంగముల క్షమామయమై,-యనఁగా నంగములు పీడను సహించునవి గానఁ బృథివీమయ మని చెప్పఁబడినది,- అంతః కరణ మా సమయమున శూన్యమగుటచే నాకాశమయమై ప్రవర్తించి నది. ఇట పంచభూతములు క్రమము విడిచి వర్ణింపఁబడినను నలంకా రము కలదు.

ఇట్లు దిక్పాలురయొక్కయు నవగ్రహములయొక్కయును గ్రమ ముపమానరీతిగఁ గాని రూపకరీతిగఁ గాని ప్రకృతార్థములతో సంబం ధింపఁజేసి వర్ణింపఁబడినచో రత్నావళి యగును.

ప్రకృతముతో సంబంధింపకున్నను శ్లేషచేఁ గ్రమికపదార్థము లను గ్రమము తప్పక వర్ణించినను లేక క్రమము విడిచి వర్ణించినను రత్నావళి పొసఁగును. ఎట్లన,-

తే. గీ. మిత్ర! చంద్రాస్య యీ బాల - మీననేత్ర.

ప్రకృతార్థముతో సంబంధింపకున్నను శ్లేషవశమున సూర్య చంద్రులయొక్క క్రమము చెప్పఁబడినది.

తే. గీ. గురువు జఘనంబు చెలఁగ నీ - తరుణి ధరణి
మందగామిని యాట యా - నంద మౌర.

ప్రకృతముతో సంబంధము లేకున్నను శ్లేషచే గురుశనుల యొక్క బోధము కల్గుచున్నది. గురుశనులకు నియతక్రమమును లేదు, అయినను రత్నావళి కలదు. మూలగ్రంథములోనిది కాకున్నను నొక చాటు వీ యలంకారమునకుఁ జమత్కారి యగు నుదాహరణ మగు టచేఁ జూపుచున్నాను.

కం. ఏ మీననఁ దాబేలన
నా ముంగిట కేలరాఁడు - నరహరి పిన్నన్
రాముని ముమ్మా రంపితిఁ
బ్రేమముతో బుద్ధి సెప్పి - పిలువుము కల్కి!

ఇట దూతీప్రేషణము ప్రకృతముకాఁగా దశావతారములును వరుస తప్పక చూపఁబడినవి.

75. తద్గుణాలంకారము.

కం. వెలయన్ స్వగుణము విడి య
న్యాలలితగుణగరిమ నొంద - నగుఁ దద్గుణమై
చెలి! నీ ముక్కెర ముత్తెం
బలరారును గెంపువోలె - నధరద్యుతిచే.

స్వగుణమును విడిచి యధికమగు నన్యవస్తుగుణమును గ్రహించుట తద్గుణ మగును. ఓ చెలీ! నీ ముక్కున ముత్తెము పెదవియొక్క యెఱుపుచేఁ దన తెల్లఁదనమును విడిచినది. మఱియు దాని యెఱ్ఱందనమును గ్రహించినది. మఱియును,-

తే. గీ. రాజదురుతేజ! నీ శత్రు - రమణి, కట్టుఁ
గోకగాఁ గట్టఁ జివురులఁ - గోయ నంటి
గోళ్ళ తెలికాంతు లవ్వానిఁ - దెల్లపఱుప
వెల్లయాకు లటంచు భా - వించి విడుచు.

ఓ ప్రభూ! నీ శత్రురమణి యడవులఁబడి యెఱ్ఱని చిగుళ్ళను గోకగాఁ గట్టఁ గోయ నెంచి, విరహపాండిమచేఁ దెల్లని గోళ్ళకాంతులు ప్రసరింప వెల్లయాకు లని తీయకుండె.

చిగురులు తమ రక్తిమను వీడి, గోళ్ళ తెలికాంతులను గ్రహించినవి. కానఁ దద్గుణాలంకారము.

76. పూ ర్వ రూ పా లం కా ర ము.

కం. మగుడన్ స్వగుణము నొందుట
యగుఁ గవిమతిఁ బూర్వరూప - మనఁగన్ శితికం
ఠగళాంశులిప్తు నును బ
న్నగపతి నీ యశము సేసె - నరవర! ధవళున్.

విడిచిన తన గుణము నొందుట పూర్వరూపము. ఓ ప్రభూ! హరునియొక్క గళకాంతిచే నల్లనగు శేషునిఁ గూడ నీ కీర్తి తెల్లనివానినిగాఁ జేసినది. శేషుఁడు తన తెల్లఁదనమును దిరిగి పొందినటులు వర్ణింపఁబడెను. మఱియును,-

ఆ. వె. అరుణకాంతి పర్వ - నాత్మవర్ణము వేలు
భంగి మాఱు సూర్యు - వాఱువములు
వెఱుతురులను బోలు - పృథు నీలమణిరుచిన్
గాంచె నేడ నైజ - కాంతి మగుడ.

రైవతకగిరి వర్ణనము. నీలవర్ణములగు సూర్యాశ్వము లరుణుని కాంతిచే రక్తిమను బొంది రైవతకగిరి చెంతఁ బోవునపుడు నచటి నీల కాంతమణుల కాంతులచేఁ దిరిగి తమ నైల్యమును బొందినవి, రైవతకము మిక్కిలి యెత్తుగ నున్న దని భావము,

దీనినిఁ గొందఱు తద్గుణాలంకారమునుగానే చెప్పిరి. నీలకాంతిని వదలి యరుణకాంతినిఁ బొందుట యొక తద్గుణము. తిరిగి నీలకాంతినిఁ బొందుట మఱియొక తద్గుణ మనియును జెప్పిరి.

పూ ర్వ రూ పా లం కా ర ము II.

కం. ఉర్విఁ దొలఁగినను నొక్కటి
పూర్వస్థితి వర్తనంబు - పొల్చును నట్టుల్
నిర్వాణమువో దీప మ
ఖర్వముగాఁ గాంతి పర్వెఁ - గాంచీమణులన్.

వస్తు వొకటి దొలఁగిపోయినను బూర్వస్థితి గన్పడుట పూర్వరూపాలంకారము. దీప మాఱిపోయినను గాంచీమణులచేఁ గాంతికి విరామము గలుగలేదు. మఱియును,-

ఉ. ద్వారమునందు ఖడ్గులు మ - దచ్యుతి దృప్తగజాళి బైట దు
ర్వారముగా స్ఫురన్మణిధ - రంబులు లోనఁ దిరుంగుఁ గంచుకుల్
చేరెడుఁ దళ్పపాళి మహి - పీగణ మో నృపశేఖరా! భవ
ద్వైరుల శూన్యగేహముల - వర్తిలు నేడును రాజ్యభావముల్.

ప్రభువునుగూర్చి కవివచనము. ఇట శత్రువుల శూన్యగృహము లందుఁ గూడ రాజ్యస్థితి చూపఁబడెను, ఖడ్గులు=ఖడ్గమృగము లనెడు ఖడ్గధారులు ద్వారమందునను; బైట మత్తగజములును; అంతఃపుర భూములయందు మణులను ధరించిన సర్పము లనెడు సౌవిదల్లురును; శయనభూములయందు మహిషస్త్రీ లనెడు రాజభార్యలును గలరు. శత్రుగృహములు దిబ్బ లగుటచే నడవులు మొలిచిన వని భావము. ఇది శ్లేషమూలము. మహిషీగణము=బఱ్ఱెల గుంపు.

77. అ త ద్గు ణా లం కా ర ము.

కం. చిరసంగతాన్య గుణముల్
 ధరఁ బొందకయుంట యగు న - తద్గుణము తగన్
 స్థిరరాగము కల మనమునఁ
 జిరముంచితిఁ గాని రక్తిఁ - జేకొన వకటా!

చిరకాలసంబంధము కల్గినను నన్యవస్తుగుణములు సంక్రమింప కున్నచో నతద్గుణ మగును. ప్రియునిఁగూర్చి కాంతావచనము. లక్ష్యము స్పష్టార్థము. రాగ మనఁగా ననురాగ మనియు, రక్తిమ యనియు నర్థద్వయమును సమన్వయించుకొనఁదగు. మఱియును,—

మ. విహరించున్ మదవారి నీలముల ది - గ్వేదండ గండంబులం
 దు హరించున్ రిపుకామినీ నయన సందోహాంజన శ్రీల నో
 నృహరీ! భూమిపతీ! యదైనను భవ - న్నిర్నిద్ర కీర్తిచ్ఛటల్
 రహియించున్ శరదిందుసుందరరుచిన్ - లాలించి నల్దిక్కులన్.

ఓ నరసరాజా! నీకీర్తి, మదవారిచే నల్లనగు దిగ్గజగండభాగములవిహరించినను, శత్రుకాంతల కంటికాటుకలను హరించినను దన ధవళిమను విడువలేదు. ఇట కీర్తికిఁ జిరసంగతమగు నన్యవస్తువుల నైల్యము సంక్రమింపలేదు.

అన్యవస్తుగుణము మఱియొకదానికి సంక్రమించుటయు, సంక్రమింపకుండుటయు ననెడు లక్షణములుకల యుల్లాసాలంకారము. అవజ్ఞాలంకారముకన్న నీ తద్గుణ-అతద్గుణములకు భేద మేమనిన?

ఉల్లాసము-అవజ్ఞ యనెడు నలంకారముల; గుణ మనఁగా దోష ప్రతిపక్ష మర్థము. తద్గుణాతద్గుణముల రూపరసగంధము లనెడు ద్రవ్య గుణ మర్థము.

మఱియు నుల్లాసావజ్ఞలయందు నన్యవస్తువునకు నన్యవస్తుగుణ మదియే సంక్రమింపవలె ననియును సంక్రమింపరా దనియు నర్థము కాదు. మఱి యేమన? గురూపదేశముచే సచ్ఛిష్యునకును, అసచ్ఛిష్యునకును జ్ఞానోదయము కల్గునట్లును గలుగకుండునటులును బ్రకృత గుణజన్యములగు నితరగుణము లుత్పన్నమగుటయును, గాకుండుటయు నని తెలియవలెను. అదె ట్లనిన?

"సరిముక్క- నాదు దోషము" అను నుల్లాసోదాహరణమునఁ బతివ్రతయొక్క- పాతివ్రత్యగుణము గాక తజ్జన్యమగు పవిత్రతాగుణము గంగకు సంక్రమించునటులు చెప్పఁబడినది. అట్లే,-

"సరసిజములు మొగిడినఁబో" యనెడు నవజ్ఞాలంకారోదాహరణమునఁ బ్రస్తుతమగు పద్మసంబంధి ముకుళీభావ రూపదోషము గాక తజ్జన్యమగు కీడురూపమగు దోషము లేకుంట చెప్పబడినది.

తద్గుణాతద్గుణముల నన్యగుణసంక్రమణాసంక్రమణము లనఁగా రక్తస్ఫటిక వస్త్రమాలిన్యాది న్యాయముచే నన్యవస్తువునకు నన్యవస్తు గుణముచే వర్ణము కలుగుటయు, కలుగకుండుటయును వివక్షింపఁ బడును. ఎట్లన,-

"చెలి! నీ ముక్కు-న ముత్తెము" అను తద్గుణోదాహరణమున నధరరక్తిమచే ముత్తెమునకు రక్తిమ యనెడు వర్ణము సంక్రమించి

నటులును నతద్గుణమున సంక్రమింపనటులు ను వర్ణింపఁబడినవి. ఈ రీతిగఁ బై యలంకారములకు భేదము స్పష్టము.

రక్తస్ఫటికన్యాయ మనఁగా దగ్గఱనున్న వస్తువుయొక్క రక్తిమ స్ఫటికమునఁ బ్రతిఫలించిన విధముగ ననియును, వస్త్రమాలిన్యన్యాయ మన మలినవస్త్రమందు రంగు పట్టకుండు రీతిగ ననియును నర్థము తెలియవలెను.

ఆలోచింపఁగా నవజ్ఞాలంకారమును అతద్గుణాలంకారమును విశేషోక్తి భేదములే యని తెలియవలయును. ఏల యన? "కారణసామ్గవ మొలసియు" ననెడు విశేషోక్తి లక్షణము ప్రసంగించుటచే. అట్లైనను నుల్లాసాలంకారమునకుఁ బ్రతిద్వంద్విగా నవజ్ఞాలంకారమును, తద్గుణమునకుఁ బ్రతిద్వంద్విగా నతద్గుణమును జెప్పఁబడినవి.

78. అ ను గు ణా లం కా ర ము.

కం. పరసన్నిధి నైజగుణం
బరయఁగ నుత్కర్ష నొంద - ననుగుణ మిందీ
వరములు నాపె కటాక్షము
లొరగఁగ నతినీలభావ - మొందుచు మెఱసెన్.

పరసన్నిధిని నన్యవస్తుగుణమునకు నుత్కర్ష మను గుణము, కటాక్షముల సంపర్కముచేఁ గర్ణోత్పలములకు నైల్యగుణోత్కర్షము చెప్పఁబడినది. మఱియును,-

ఆ. వె. పుట్టు కోతి మద్య - మును ద్రావెఁ గడుపారఁ
బిదప దానిఁ గుట్టె - వృశ్చికంబు
శశిర! యంతఁబట్టె - బలిమిఁ బిశాచంబు
దాని చేష్ట లెంచఁ - దరమె మనకు!

వానరజాతికి సహజమగు చాపల్యమునకు మద్యపానము మున్నగు వానిచే నుత్కర్షము చూపఁబడినది.

79. మీలనాలంకారము.

కం. మీలితము భేదమేమియుఁ
బోలికచేఁ దెలియకున్నఁ - బొల్పుగ నగు నా
లోలాక్షి లోహితాంఘ్రుల
నాలక్తకరసము దెలియ - దాయెఁ గనంగన్.

పోలికయుంటచే రెండు వస్తువులకు భేద మెంతమాత్రమును దెలియకుండుట మీలనము. ఎఱ్ఱని పాదముల లత్తుకరసము తెలియఁబడుటలేదు. మఱియును.-

ఆ. వె. మల్లెపూలదండ - నుల్లాసమునఁ దాల్చి
చందనంబు నొడలఁ - జక్క నలఁది
పట్టువలువ లెలమిఁ - గట్టి రేయెండలో
నభిసరించు చెలుల - నగునె కనఁగ!

తొలిపద్యమున రక్తిమ గుణసామ్యముచేఁ జరణమునకును నలక్తకరసమునకును భేదము దెలియకుండెను. మలిపద్యమున ధవళిమగుణసామ్యముచే వెన్నెలకును నభిసరించు చెలులకును భేదము తెలియకుండెను.

80. సామాన్యాలంకారము.

కం. విదితము సామాన్యంబని
సదృశత వ్యావర్తకంబు - చక్కఁగఁ గొనమిన్
మదవతులు తమ్మికొలఁకున
ముదమున డిగఁ దెలియవాయె - మొగములు మిగులన్.

తే. గీ. రత్నఖచితంబులౌ _ స్తంభ - రమ్యపాళి
సంక్రమించిన ప్రతిబింబ - శతముచేత
నావృతుండగు లంకేశు - నంగదుండు
కొలువు మధ్యంబునను గనఁ - దెలియఁడాయె !

సాదృశ్యవశమువలన రెండు వస్తువులకు విశేషము (వ్యావర్తక ధర్మము) గోచరింపనపుడు సామాన్యము. తమ్మికొలనున నున్న స్త్రీల ముఖములు తెలియకున్నవి. రత్న స్తంభముల రావణుని రూపము ప్రతిబింబింప నతని నిజరూప మంగదునకుఁ దెలియకుండెను.

మీలితమున నొక దానిచే రెండవ వస్తువుయొక్క స్వరూపము భిన్నముగ భాసింపదు. సహజమగు చరణరక్తిమచే నాగంతుకమగు నలక్తక రసరక్తిమ భిన్నముగ భాసించుటలేదు.

సామాన్యమున నన్నియో వస్తుస్వరూపములు భిన్నభిన్నముగ దృష్టిగోచర మగుచున్నను భేదమును జూపునట్టి గుణము లేకుంటచే విశేషము (భేదము) గోచరింపదు. సరస్సులలో నున్న పద్మములయొక్కయు ముఖములయొక్కయు స్వస్వరూపములు వేఱువేఱుగ దృష్టి విషయము లగుచున్నవి, సభలో నున్న రావణదేహమునకును నతని ప్రతిబింబములకును బృథగ్భాన మున్నను ముఖ మిది యనియును బద్మ మిది యనియును, నట్లే బింబి మిది యనియును బ్రతిబింబ మిది యని యును విశేషము తెలియఁబడుట లేదు. కనుకనే భేదము తిరోహిత మగుటచే మీలిత మనియును, భేదము తిరోహితము కాకున్నను సామ్య ముచే వ్యావర్తకధర్మము భాసింపకున్నచో సామాన్యమనియు నీ యలంకార నామము లన్వర్థము లగుచున్నవి.

కావ్యప్రకాశకారాదులు వస్తుద్వయమునకు లక్షణసామ్య ముండుటవలన నా రెండు వస్తువులలో బలీయమగు నొక వస్తువుచే

నితర వస్తువునకు స్వరూపతిరోధానము కల్గినచో మీలితాలంకార మనియును, స్వరూపములు ప్రతీయమానము లగుచున్నను గుణసామ్య ముండుటచే భేదతిరోధానము కల్గినచో సామాన్యాలంకార మనియును లక్షణముల నడిరిరి. ఇట్లు చెప్పి,-

చ. కొనలను గన్ను లల్లఁదిరు - గున్ నడులున్ జలభంగురంబు లెం
చ నడలు కుల్కుసొంపుల వ - గన్ జెలఁగున్ గమనీయమౌను మో
మనయము నిట్టు లంగనల - యంగములం దళుకొత్తఁ గ్రొత్తజ
వ్వనము, మదోదయంబు గనుపట్టదు - పేర్మినిఁ దావు గల్గియున్.

కన్నుల కొనలు తిరుగుట మున్నగునవి స్త్రీలకు నవయౌవన కార్యములును మదకార్యమునుగూడ నగుచున్నవి. ఇట ప్రబలమగు పైధర్మములుగల శరీరములచే మదోదయస్వరూపము తిరోహిత మగు చున్నది. ఈ పద్యమును మీలితాలంకారమునకు నుదాహరణమునుగా నిచ్చిరి "మల్లెపూలదండ లుల్లాసమున దాల్చి" యను పద్యమున వెన్నెలచే నభిసారిణులకుఁ దిరోధానము లేక ధావళ్యసామ్యముచే భేదముమాత్రము గోచరింపకుండుటచేత సామాన్యాలంకార మని యును జెప్పిరి.

వీరి మతమున "మదవతులు తమ్మిఁకొలఁకున" ననెడు పద్య మునఁ బ్రబలవస్తువుచే దుర్బలవస్తువునకు స్వరూపతిరోధానము లేకుం టచే మీలితమును గాదు. ముఖపద్మముల స్వరూపములు వేఱువేఱుగ స్పష్టముగ దృగ్గోచరములగుటచే "మల్లెపూలదండ" లనెడు పద్యము నందువలె సామాన్యమును గాదు, మఱియొక యలంకార మేదైనను గాఁదగు నని చెప్పవలయును.

లేక సామాన్యాలంకారమునకు గుణసామ్యముచే విశేషమును (భేదా) దెలియకుండుటను సామాన్యలక్షణముగాఁ జెప్పి తిఱిగి దానిని రెండు విధములుగ విభజింపవచ్చును.

వస్తుద్వయమునకు భేదము తెలియఁబడుచు సాదృశ్యముచే వ్యావర్తకధర్మము గోచరింపమి విశేషము దెలియంబడకుండుట యొక విధము. భేదము తెలియఁబడకుండఁగనే విశేషము తెలియఁబడకుండుట రెండవ విధము.

ఇట్టి భేదద్వయమునఁ దొలిభేదముచే "మదవతులు" అను పద్యమునను. మలిభేదముచే "మల్లెపూలదండ" లనెడు పద్యమునను సామాన్యాలంకారము కావ్యప్రకాశకారాదుల మతమునను సమన్విత మగుచున్నది.

చంద్రాలోకకారుని మతము ననుసరించి స్వరూపముచే వేఱు వేఱుగ దృగ్గోచర మగుచున్నను సాదృశ్యముచే భేదము తెలియకుం డుట మీలిత మనినచో "కొనలను గన్ను లల్లఁదిరుగున్" మున్నగు పద్యముల మీలితలక్షణము వర్తింపకుంటచే మఱియొక యలంకార మేదైనను గావలయుననియే చెప్పవలెను.

లేకున్న సాదృశ్యముచే భేదము గ్రహింపఁబడకుండుటయే మీలితమునకు సామాన్యలక్షణమునుగా గ్రహించి తిరిగి దానిని రెండు భేదములుగా విభజింపవలెను.

సాదృశ్యమువలన బలీయమగు వస్తువుచే దుర్బలవస్తువునకు స్వరూపతిరోధానము గల్గుటచే భేదము భాసింపకుండుట యొక భేదము గను, స్వరూపతిరోధానము లేకుండఁగనే భేదము భాసింపకుంట రెండవ భేదముగను గ్రహింపవలెను.

ఇందలి తొలిభేదముచే "కొనలను గన్ను లల్లఁదిరుగున్" అను పద్యమునఁ జంద్రాలోకకారుని మతమునఁగూడ మీలితాలంకా రము సిద్ధించుచున్నది. రెండవ భేదము ననుసరించి "లోలాక్షీ లోహితాంఘ్రులు" "మల్లెపూలదండ లుల్లాసమున" ననెడు స్థలముల మీలి తాలంకారము స్పష్టము.

ఈ రీతిగఁ గావ్యప్రకాశకారుని మీలితోదాహరణమగు "కొన లను గన్నులల్లదిరుగు" నను పద్యమునఁ జంద్రాలోకకారునికిఁగూడ మీలితాలంకారము సిద్ధించుచున్నది. చంద్రాలోకకారుని సామాన్యాలంకారోదాహరణమగు "మదవతులు తమ్మిఁగోలఁ కున" ననెడు పద్యమునఁ గావ్యప్రకాశకారునికిఁగూడ సామాన్యాలంకారము సిద్ధించుచున్నది.

పై రెండలంకారముల యుదాహరణములలోను స్వరూపతిరోధానము, భేదతిరోధానము, విశేషగ్రహణ మను విషయభేదములను జూచుకొనఁ దగు.

81-82. ఉన్మీలిత - విశేషాలంకారములు.

కం. గురుతర హేత్వవగతిచే
నురవున భేదంబు దెలియ - నున్మీలితమౌ
సరసత నొక కారణమునఁ
జిరము విశేషంబు గన వి - శేషకమును నౌ.

కం. నరపతి! నీ యశమున మఱు
గరసిన హిమనగము స్వర్గు - లరయుదురు వలిఁజా
సరసిజములు వదనములును
నురవడిఁ దెలియంగనాయె - నుడుపతి వొడమన్.

మీలన సామాన్యములకు వరుసగ నీ రెండును బ్రతిగ నున్నవి. మీలితమువలె భేదము తెలియనపుడు నొక హేతువుచే భేదము నెఱింగినచో నున్మీలితము. సామాన్యాలంకారమునవలె విశేషము గోచరింపనపుడు నొక కారణముచే విశేషము స్ఫురింపఁజేయఁబడినచో విశేషాలంకార మగును. నరపతికీర్తిచే హిమనగము తెలియఁబడకుండునపుడు చలిచే దేవతలు దానినిఁ దెలిసికొనిరి. సరసిజములకును వదనములకును

విశేషము దెలియఁబడకుండు నపుడు చంద్రోదయముచే విశేషము తెలియఁబడెను.

తద్గుణాలంకారరీతిచే భేదము తెలియఁబడ నపుడు హేత్వంతరముచే భేదము గోచరించినటులు చెప్పినను నున్మీలితాలంకార మగును. ఎట్లన,-

ఉ. నట్టువఁ గేరు శంకరుని - నవ్వుల డంబు విడంబనంబునన్
దిట్టభవద్యశం బది య - నిందితవై ఖరి వ్యాప్తిఁ జెంద నల్
పట్టుల, శ్రీనృసింహా! కమ - లాపతి నాభిసరోజ సౌరభం
బట్టులు రేగకున్న నమృ - తాశను లేగతిఁ గాంతు రాతనిన్.

నృత్య మొనరించు శంకరుని యట్టహాసమును గెలిచేయు నీ కీర్తి మహావిష్ణువును దెల్ల పఱచెను. ఇది తద్గుణము. నాభీసరోజసౌరభముచేఁ గీర్తికిని నాతనికిని భేదమును దెలిసికొనుట యున్మీలితము.

ఆ. వె. కాకపికము లరయఁ - గాలవర్ణంబులు
దాన భేద మెంచఁ - దరమె మనకు?
నిల వసంతఋతువు - వెలయంగఁ గాకంబు
కాక మౌను బికము - గాదె పికము!

ఇట వసంతఋతువుచేఁ గాకపికములకు భేద మరయుట విశేషాలంకారము. రెండవ కాకపికశబ్దములు కాకము కాకముగానే, పికము పికముగానే తెలియఁబడు ననెడు నర్థాంతరమును బోధించుటచే నర్థాంతర సంక్రమిత వాచ్యార్థము కలది.

తే. గీ. శివపురంబున వాసంబు - చేయు భక్తు
లెల్లవారికి శివచిహ్న - మెల్ల సమము
సతత పార్శ్వప్రహార చి - హ్నితశిరం బ
దెంచి చూపును దొల్లింటి - యీశుఁ దెలియ.

కాశీనివాసు లగు శివభక్తుల కందఱకు శివచిహ్నములు సమముగ నుంటచేఁ బ్రసిద్ధశివునకును శివభక్తులకును భేదము తెలియుట లేదు. కాని పార్థప్రహారము భక్తులకన్న నతనికి భేదమును జూపు చున్నది కాన విశేషాలంకారము.

వెనుకటి పద్యమున గుణసామ్యము స్వాభావికము. ఇట యాగంతుకము.

83. ఉ త్త రా లం కా ర ము.

కం. గూఢోత్తరంబు నిడ నా
రూఢిగ సాకూతగర్భ - రుచి నుత్తరమౌ
గాఢంబెట వైతసమౌఁ
బ్రౌఢిని నట నేటి దాటఁ - బాంథుఁడ ! తగురా.

అభిప్రాయగర్భముగా సమాధాన మిచ్చినచో నుత్తరాలంకార మగును. ఏఱు దాటుటకుఁ దగిన చోటును బాటసారి ప్రశ్నింప నొక యువతి యిట్లు సమాధాన మిడెను. దుబ్బుపొదలు దట్టముగ నున్న తావునందు నేఱు దాటఁదగిన దని నుడువుటచే నట స్వేచ్ఛావిహారము నకుఁ దగిన స్థల మని యామె యభిప్రాయము. మఱియును,-

ఆ. వె. బండ లెల్లకడల - నుండెడు నీ యూర
వింత కలుగఁబోదు - సుంతయైన
అల పయోధరోద్ధ - తులఁ జూచి సుఖముండఁ
దలఁపు కలిగెనేని - నిలుము పాంథ !

బాటసారి రాత్రి నివాసమును గోర నొకతె యిట్లు పల్కినది. వింతలు లేకుంటచే నీ యూర నివసించుట యుక్తముకా దని బాహ్యార్థము. జనులు మందబుద్ధు లగుటచే స్వేచ్ఛావిహారమున నపవాదు కలుగఁబోదు గాన నిలువు మని యాకూతము. పయోధరోద్ధతు

లను పదము శ్లిష్టము. పై రెండుదాహరణములఁ బ్రశ్నవాక్య మను మేయము.

ప్రశ్నోత్తరములు రెండును వాచ్యములగు నుదాహరణ మెట్లన,-

తే. గీ కుశలముండునె యాపె, క - ల్గునుర యసుఖు,
సేమ మడిగితిఁ, జెప్పితిఁ - జెందు నసు అ
టంచుఁ బల్కెదవేల నీ - వట్టె మగుడ.
నసువు లుండఁగ మడిసెనం - చనఁగ నగునె ?

దూతికకును నాయకునకును సంవాదము. నాయిక సేమముగ నున్నదా ? యని యతఁ డడుగ దూతి నాయికకుఁ బ్రాణములు మాత్ర ముండె నని సమాధానమిచ్చెను. నీ వియోగతాపముచేఁ జావ సిద్ధముగనున్నది కాన నీవు వేగముగ వచ్చి యాపె నుజ్జీవింపఁ జేయు మని దూతికయొక్క యభిప్రాయము. ఇట బ్రశ్నోత్తరములు రెండును వాచ్యములు.

ఉ త్త రా లం కా ర ము II.

కం. కృతి నట్లగుఁ బ్రశ్నమునకు
నితరోత్తరమున కభిన్న - మే ను త్తరమున్
సతతం బేదగుఁ గంటకి
హిత యెద్దిర ! మేథ్య మేమి ? - యిల నాలు సుఖీ !

ప్రశ్నోత్తరముల రెంటియొక్క వర్ణక్రమ మొక్కటియైనను ; ప్రశ్నద్వయమునకు సమాధాన మొక్కపదముచేఁ జెప్పఁబడినను నుత్తరాలంకార మగును. ఎట్లన,-

ప్రశ్నమునకు నుత్తర మభిన్న మగుటకు లక్ష్యము :- కంటకి ఏదగు నని ప్రశ్నము. ముండ్లుకల జంతు వేదని యర్థము. సమాధానముగూడఁ గంటకి ఏ దగునని. ముండ్లుకలది ఏదుపంది యని యర్థము. ఏదు+అగు నని సంధిభేదము తెలియుంగునది.

ఒక ప్రశ్నముయొక్క సమాధానమునకు వేఱొండు ప్రశ్నము యొక్క సమాధానపదము తుల్యమగుట యెట్లన?

హిత యెద్దిర? మేలునుగూర్చు నాడుది యెవతె యని యొక ప్రశ్నము. మేధ్య మేవి? అనఁగాఁ బవిత్రములైనవి యేవి యను నది మఱియొక ప్రశ్నము. రెంటికిని "ఆలు" అని సమాధానము. భార్య యనియు, గోవు లనియు నర్థభేదముచే సమాధానభేద మెఱుంగునది. ఆలు పదము ప్రశ్నద్వయమునకు ననుగుణముగ నేకవచనమునను బహువచనమున నుండుటను నెఱుంగునది.

86. సూ క్ష్మా లం కా ర ము.

కం. మదిఁ దెలిసి పరుని తలఁపును
దదితరు సాకూత చేష్టి - తము సూక్ష్మంబౌ
ముదమున నేఁ జూడఁగ నా
మదవతి పాపటను గప్పె - మణిఁ దాఁ గురులన్.

చీఁకటి పడినపిమ్మట సంకేతకాల మని యూహ యాకూతము.

ఆ. వె. మదనకేళికిఁ దగు - నదను దాఁ దెలియంగఁ
బూని చూచు మింద - గీనిఁ జూచి
నేర్పులాడి యొకతె - నెనరునఁ గనుఁగీటి
కేళికంజమును మొ - గిడ్చె లీల.

సూర్యాస్తమయమైన పిమ్మట యని యూహ యాకూతము.

85. పిహితాలంకారము.

కం. పరువృత్తాంతము నెఱిఁగిన
యొరు సాభిప్రాయచేష్ట - యొగిఁ బిహితంబౌ
సరగున మగఁ డిలుసేరఁగ
గరితయుఁ దొలిపంజఁ గుమిలి - కంకటి ప్రాల్చెన్.

సవతి యింటి కేగి రేయినంతయు నలసితివి గాన నిద్రపొమ్మని యాపె యభిప్రాయము. పై యలంకారమునఁ బరుని యభిప్రాయమును నీ యలంకారమున నొరుని ప్రవర్తనమును దెలియుట యను భేదము నెఱుంగవలెను. మఱియును,-

ఆ. వె. చెలియ మోము జార్చు - చెమ్మట చాలుచే
గళము నలఁదు కుంకు - మెలమిఁ గనుచు
నగుచు బోటి యొార్తు - మగలాగు దెలుపంగఁ
గరతలాన దిద్దె - ఖడ్గరేఖ.

చేత ఖడ్గరేఖ పురుషలక్షణము, ఓ చెలీ! పురుషాయితము నొనరించుటచే నీవు పురుషుఁడవైతివని యాపె యాకూతము.

86. వ్యాజోక్తి - అలంకారము.

కం. అరయుచు నాకృతిగుప్తినిఁ
బరకారణ మెంచి తెలుప - వ్యాజోక్తి యగున్
విరి పొడిరేగుట నుపవన
ధరణిన్ జెలి! మాసె నాదు - తను విటు కనుమీ!

ఆకారగోపనమునకై మఱియొక కారణమును దెలుప వ్యాజోక్తి యగును. రహస్యకారణముచేఁ గల్గిన తన శరీరమాలిన్యమునకుఁ బూల

తోటలోని పుష్పాడిని గారణమునుగాఁ జూపి యాకారగోపన మొన ర్చెను. మఱియును,-

ఆ. వె. ఏని మనము కిన్క - నూనదు ? వ్రణితమౌ
కాంత కెంపుమోవిఁ - గాంచ నిలను
వలదటన్న వినక - చెలియ ! మూచూచితి
లోనఁ గొదమతేఁటిఁ - బూను తమ్మి.

విటదష్టమగు కాంత యధరమును జూచి సంశయించు భర్త సన్నిధిని నాపె తప్పును గప్పఁదలఁచి యాపె చెలి యాపెతో నిట్లని యెను. పద్మములోని తేఁటిపోటును గారణమునుగాఁ బన్నినది.

ఛేకోక్తికిని, వ్యాజోక్తికిని భేద మేమన ? ఛేకోక్తిలో మాటలకు వేఱొక యర్థము గల్పింపఁబడును. వ్యాజోక్తిలోఁ గారణాంతరము చూపి యాకారగోపన మొనరింపఁబడును.

వ్యాజోక్తి యను లక్షణములో నున్న "తెలుపన్" అను పదమునకును నాకారగోపమునకై చేయఁబడు క్రియ యర్థము. ఆ క్రియ వాక్కు, లేక మఱి యే క్రియయైనను గానవచ్చును. ఇట్లనుటచే,-

ఆ. వె. రాజవీథి వచ్చు - రాజీవలోచను
హరిని గాంచి పొడము - నాత్మరతిని
గగురు వణకుఁ గని యొ - కర్తు గుర్తింపంగ
నతని మ్రొక్కి కప్పె - నాపె యుక్తి.

తనకు గల్గిన రతిని గగురు మున్నగువానిచే నొండొక నాతి గుర్తింప నొక తరుణి కృష్ణునిపై భక్తిభావముచేతఁగాని రతిభావము చేతఁ గాదని కప్పిపుచ్చు నమస్కారచేష్ట నుపాయముగాఁ గైకొంటచే నుక్తి లేకున్నను నిట యలంకారము సిద్ధించినది.

ఇట్లే సూక్ష్మపిహితాలంకారములలోఁగూడఁ జేష్టిత మను పదము వచనరూపవ్యాపారమునకును నుపలక్షకము. కాననే,-

తే. గీ. నళినదలమున నా కొంగ – వెలయుఁ బచ్చ
ఱాల భాజనమున శుక్తి – వోలెఁ గాంచు
మంచుఁ బల్కెను సఖితోడ – మించుబోడి
కలియు చోటును మదిఁగోరు – కాంతుఁ జూచి.

ఇట నిర్జనప్రదేశమగుటచే నీ కొంగ తామరాకునఁ గదలక నిలిచియున్నదనియును గాన నిదియే సంకేతస్థాన మనియును నాపె యతనికి సూచించినది. ఇట చేష్టగాక వచనమునే స్వాభిప్రాయసూచకమునుగ గ్రహించినను సూక్ష్మాలంకారము ప్రవర్తించుచున్నది.

ఇట ధ్వని యని శంకింపరాదు. సంకేతస్థానముయొక్క వ్యంగ్యతను నాల్గవపాదమునఁ గవి స్వయముగఁ దెలుపుడుచేయుటచే. ఇట్లే పిహితాలంకారములోఁగూడ ధ్వని కాదనియు నలంకార మనియును దెలియనగు.

కవి వ్యంగార్థమును స్వవచనముచే సూచింప నలంకార మగు ననియు, సూచింపనిచో ధ్వని యనియును భేదమును దెలియనగు. ఈ విషయ మప్రస్తుతప్రశంసాలంకారములో వివరింపఁబడినది.

ఆలోచింప గూఢోత్తరము, సూక్ష్మపిహితము, వ్యాజోక్తియు నీ యలంకారములకు నుదాహరణములగు "గాఢంబెట నైతసమా" మున్నగు పద్యముల భావము కవిచే స్వవచనముచేఁ బ్రకటితము గాకుంటచేతను, కేవలము వక్తృబోద్ధవ్యవిశేషముచే విశేషితమైన వస్తుసౌందర్యబలముచేతనే వక్తృభావము బోధవిషయ మగుటచే గమ్యమగుచుంటచే నట నలంకారము కాదనియు ధ్వని యని చెప్పుటయు నుచితము.

"గాఢంబెట వైతసమా" మున్నగు చోటులఁగూడ,-

కం. గూఢంబగు తన భావము
గూఢంబుగఁ బథికుఁ దెలిపెఁ - గోమలి యట్టుల్.

మున్నగు రీతినిఁ బద్యములఁ బూరించి కవి స్వవచనములచే భావమును దెల్పినచో ధ్వనికాక యలంకారమే యగును.

కాన "మదనకేళికిఁ దగు" "చెలియ మోముజూచ్చు" "రాజవీథి వచ్చు" మున్నగు చోటుల నిగూఢభావము కవిచే స్వవచనముచేతనే తెలుపుడు చేయఁబడుటచే నలంకారమే కాని ధ్వని కాదని యెఱుంగునది.

87. గూఢోక్తి - అలంకారము.

కం. ఇతరోద్దేశ్యక వాక్యము
కుతలంబున నొరునిఁ బల్కు - గూఢోక్తి యగున్
ధృతి నన్యక్షేత్రము వృష
పతి! వీడుము క్షేత్రపతియు - వచ్చుచునుండెన్.

ఒక వ్యక్తి నుద్దేశ్యునిగాఁ జేసికొనిన మాట తటస్థునికిఁ దెలియకుండ నొరునిగూర్చి శ్లేషభంగిచేఁ జెప్పఁబడినచో గూఢోక్తి యగును. పరకళత్రము ననుభవించుచున్న కాముకునిఁగూర్చి చెప్పఁదలఁచిన మాటను నితరులకుఁ దెలియకుండఁగఁ బొలమున మేయుచున్న వృషభమును సంబోధించి యాపె సఖి యిట్లు పలికినది. ఓ వృషభమా! పరక్షేత్రమును విడిచిపొమ్ము. క్షేత్రపతి వచ్చుచున్నాఁడు. క్షేత్ర మనఁగా=కళత్రము, సస్య మనియు నర్థద్వయమును సందర్భము ననుసరించి యన్వయించుకొనునది. దీని నప్రస్తుతప్రశంస యనరాదు, కార్యకారణాది రూపమగు వ్యంగ్యము లేకుంటచే. శ్లేషాలంకారము

ననరాదు. అప్రకృతార్థమునకుఁ బ్రకృతార్థముతో నే రీతిగను నన్వ యము లేకుంటచే నిట శ్లేషము పరవంచనకొఱకు మాత్రమే నిర్దేశింప బడినది. కాన నలంకారాంతరమే యగుచున్నది. కాన నిది గూఢోక్తి యలంకారము. మఱియును,-

ఉ అంగడి కేగె నాథుఁ డర - యన్ దరిరాదు సఖిన్ని కొంగుమా
సెంగదె యంచు వృద్ధులును - జెచ్చెర లోపల కేగి రట్టె సే
దంగొని జానిసల్ నిదురఁ - దాకిరి సెజ్జ యొకండె తోడు నా
కింగితవేది! యాగమ స - మీహిత! మాధవ! సాకుమీ నిశన్.

మాధవుఁ డనెడు చెలికాని రాకను గోరుచున్నదై పుష్పవతి యగు తనకు మాఱుదిక్కు లేదనియును దన్ను రక్షింపుమని ఆగవం తునిఁ బ్రార్థించెడు నెపముచే నొరులను వంచించుచున్నది. అ భగమ సమీహిత=వేదములచే స్తుతింపఁబడినవాడు! రాకచేతనే యిష్ట మును గూర్చువాఁడు! యని యర్థద్వయమును దగినరీతి నన్వయించు కొనఁదగు.

88. వి వృ తో క్తి - అ లం కా ర ము.

కం. వివృతోక్తి శ్లిష్టగుప్తము
కవిచే వివృతంబు గాఁగఁ - గవిమతిఁ జెలఁగున్
ధ్రువ మన్యక్షేత్రమును వృ
ష! వడిన్ విడుమమచుఁ బలికె - సాకూతముగన్.

శ్లిష్టమైనట్టియు గుప్తమగు నర్థము కవిచేఁ బ్రకటితమైనచో వివృతోక్తి యగును. ఇట గమ్యమగునట్టియు శ్లిష్టమగు నర్థము సాకూ తముగ ననెడు కవి వచనముచే వ్యక్తము చేయఁబడుచున్నది. మఱియును,-

చ ఉడుగు విషాదసక్తి వల — దూర్ధ్వగతి శ్వసనాప్తి పుత్రి! వే
విడు గురుకంప మిట్టి బల — భిత్పటు జృంభణ మేల? రమ్మటం
చెడ భయగుప్తి సాకున ది — వీడ్యులఁ ద్రోపిడఁ జేసి మంథము
గ్ధుఁడు దధి లక్ష్మి నేనికిఁ డెఁ—ద్రుంచుత నా హరి దుష్కృతౌఘముల్.

సముద్రమునుండి వెలువడిన లక్ష్మిని సంబోధించి యాపె పిత సముద్రుఁ డిట్లు పల్కుచున్నాఁడు. విషాదము నొందకుము ఊర్ధ్వ గతమగు నుచ్ఛ్వాసమును జేయకుము. మిక్కిలి కంపమును విడిచి పెట్టుము.

బలమును హరించు నావులింత యేల? సముద్రమంథనముచే వచ్చిన యలసటను దాళుకొను మని భావము. ఈ రీతిగ నాపెకు భయ మును దొలగించెడు నెపముచే నితరదేవతలను గోరకుండఁ జేసి మహా విష్ణువునకు నాపె నిచ్చెను.

విషాదుఁడు=శంకరుఁడు. శ్వసనుఁడు=వాయువు. గురువు= బృహస్పతి. బలభిత్తు=ఇంద్రుఁడు. ఈ దేవతలను నిరాకరించుటలో విషాద, ఊర్ధ్వగతి, పటుజృంభణ, కంపము లనెడు పదములు వారి యందలి దోషసూచకములుగా గ్రహింపఁబడినవి. ఇట వ్యంగ్యార్థము "భయగుప్తి సాకున దివీడ్యులఁ ద్రోపిడఁ జేసి" యను కవి వచనము చేతనే సూచింపఁబడినది.

ఇది పరవంచనకు గుప్తావిష్కరణము. లజ్జచే గుప్తముగ నర్థము నకు నావిష్కరణ మెట్లన,—

చ. గతిఁగన గోపరాగహతి — గన్నులు గప్పఁ జలించి తిట్టు నన్
బతితను బూని కేశవ! కు — ళంబులఁ గూర్పుచుఁ బ్రోవవేల? యం
చితగతి నీవెకా? విషమ — శీఘ్రగతి కుతమైన కామినీ
తతి కిటుజాడ గోపియనఁ — దజ్జ్ఞుఁడు గో[illegible]గ కృష్ణుఁ డేలుతన్.

ఒక గోపి గోశాలలో నున్న శ్రీకృష్ణునిగూర్చి యిట్లు పలికినది. త్రోవ నడుచుచుండగా గోవుల పరాగము కన్నులఁబడఁ జలించితిని. విషమస్థలములయందు శీఘ్రగమనముచే దెబ్బతినిన స్త్రీలను రక్షించుటకు నీవే సమర్థుఁడ వనునది బాహ్యార్థము.

వ్యంగ్యార్థ మెట్లన? ఓ గోప! రాగహతిచేఁ జలించి నిన్నుఁ జేరితిని. పతితను=పతిభావమును బూని రక్షింపుము. విషమములు=బేసిసంఖ్యగల, శీఘ్రగతి=బాణములుగల మన్మథునిచే, క్షతమైన స్త్రీలకు నీవుగదా! గతి యని. ఈ వ్యంగ్యార్థము, జాడ=సూచనచే గోపి యున నని నెడు స్వవచనముచేఁ గవి వ్యక్తీకరించినాఁడు.

ఇది శబ్దశక్తిచే గ్రహింపఁబడిన గుప్తావిష్కరణము. అర్థశక్తిమూలక మెట్లన,-

చ. తెరలెద నచ్యుతా! తనివి — తీరదుగా నిను నెంత చూచినన్
మఱుగున నున్నచో మనల — మాఱుగ నెంచును బాపలోక మి
త్తెఱగున గోపి పిల్పునుడిఁ — దెల్పి నిరీక్షణ నిష్ఫలత్వ మా
గరిత గగుర్పొందఁ దన — కౌగిట నత్తెడు కృష్ణుఁ డేలుతన్.

శ్రీకృష్ణునిఁగూర్చి గోపీవాక్యము. నిన్నుఁ జూచినంతమాత్రమునఁ దనివితీరదు. మఱియు లోకము మాఱుగ నెంచును గాన నేను దరలిపోదు నని బాహ్యార్థము.

నీ పొందుఁగోరి యెంతతడవు వేచియున్నను. నీ మనస్సు చ్యుతము గాకున్నది. అనఁగాఁ జలింపకున్న దని భావము. ఇది వ్యంగ్యార్థము.

ఈ వ్యంగ్యార్థముగూడ నచ్యుతా! యనెడు పిలుపు నుడి యనగా సంబోధనముచేఁ గవిచే వ్యక్తము చేయఁబడినది. అచ్యుతుఁ డనఁ జలింపనివాఁడనియును నర్థము.

ఓయీ! నా విషయములో నస్థలితుఁడ వగుచున్నావు. నీ కల యిక చేతనే కాని చూచినంతమాత్రమునఁ దృప్తి కలుగదు. పాప లోకము మాఱుగ నెంచుటచే నపయశస్సు ప్రాప్తించుఁగాక. వ్యర్థముగ మనలను వంచించుకొనుచున్నాము. ఇట్టి వ్యంగ్యార్థము లన్నియును, "అచ్యుత! నిరీక్షణనిష్ఫలత్వమును దెల్పు" అనెడు కవి వాక్యములచేతనే వ్యక్తముచేయఁబడుచున్నవి.

ఇది కవినిబద్ధమగు వక్తచే గుప్తార్థావిష్కరణము. కవిచే గుప్తార్థావిష్కరణ మెట్లన,-

చ. ఓగిర మొల్లఁ గామినుల – నుల్లముననే దలపోయ సౌరభా
 భోగములన్ భజింప నిటు – పొందఁగ సుభ్రువు! నీవు కోపమున్
 రాగ వినమ్రభావములఁ – గ్రాలెడు దృష్టిహితుండ నా పయిన్
 వేగమె కోపమున్ విడుము – నీ వొదగన్ సకలంబు నంధమౌ.

నేత్రరోగి తన కంటిని సంబోధించి యిట్లు పల్కుచున్నాఁడు.

ఓ సుభ్రవు?=అందమగు బొమలుకల నేత్రమా! నీవు కోపము నొంద ననఁగా రోగమునొంద నేను భోజనము మున్నగు వానిని విడిచితిని. ఎఱ్ఱఁదనమును జెప్పుల నెత్తలేకుంటను బొందిన దృష్టీ! హితుడనగు నాపై కోపము ననఁగా నెఱ్ఱఁదనమును విడిచియుండుము.

ఈ బాహ్యార్థముచే నీర్ష్యామానములచే హృదయప్రసన్నతను విడిచియున్న భార్యను ననునయము చేయు కాముక క్రియయును బ్రతీయమాన మగుచున్నది. ఎట్లన? ఓ సుభ్రువు!=ఓ కాంతా! నీవు గోపింప నేను సమస్తభోగములను బరిహారించితిని. రాగవినమ్రభావములచే వర్తిల్లువాఁడను, దృష్టిహితుండ నగు నాపై కోపము వీడుము. నీవు లేకున్న నాకు జగమంతయు నంధకారమయముగ నుండును. ఇట ప్రకృతార్థము దృష్టిహితుండ ననెడు పదమున దృష్టి యను

పదమును విభజించి, దానిని సంబోధనాంతముగాఁ దోపింపఁజేసి యావి ష్కరింపఁబడుచున్నది.

కవినిబద్ధవక్తృగుప్తము తటస్థులను వంచించుటకును, కవి గుప్తము కవియొక్క ప్రౌఢత్వమును దెలియజేయుటకును నుపక రించును.

89. యుక్తి - అలంకారము.

కం. తన గుట్టు గప్పు పని న
న్యుని వంచింపఁగను గృతుల - యుక్తి చెలంగున్
నినుఁ జెలి చిత్రము వ్రాయుచుఁ
గని యొరుఁ బూవింటి వ్రాసెఁ - గరమున లీలన్.

తన రహస్యము దెలియకుండ నొక పనినిఁ జేసి యితరులను వంచించుట యుక్తియగును. నాయకునితో దూతి చెప్పుచున్నది. ఓయీ! నా చెలి నీ రూపమును జిత్రపటమున వ్రాయుచు వేఱొండు కాంత దానినిఁ జూడఁ దన గుట్టు గప్పుటకుఁ జిత్రము కరమునఁ బూవింటిని వ్రాసెను. మన్మథచిత్రమునుగా భ్రమజెందుట కట్లు వ్రాసెనని భావము. మఱియును,-

చ. వలపున రేయి దంపతులు - వల్కిన పల్కుల నింటిచిల్క వె
ల్లొలయఁగ మామ చెంతఁ గులు - కొల్కఁగఁ బల్కను గోడలంత సి
గ్గిలి తన కమ్మ కెంపును ద - గిల్చె వడిన్ గొనముట్టి దాడిమీ
ఫలపరిపక్వ బీజము నె - పంబున వాకును గట్టునట్టుగాన్.

చిలుకపలుకుల నరికట్టి తన రహస్యోక్తులను వినుచున్న తన మామను వంచించినది. వ్యాజోక్తిలో నాకారగోపనము, యుక్తిలోఁ దదన్యగోపన మనియు భేదము. లేక వ్యాజోక్తిలో మాటచే గోప

నము, యుక్తిలోఁ గ్రియచే గోపన మనియును భేదము. ఇట్లైన "రాజవీధి వచ్చు రాజీవలోచను" నను పద్యమున యుక్తియే యగును.

90. లోకోక్తి - అలంకారము.

కం. కృతి లోకోక్తి యగున్ నుతి
యుతముగఁ బ్రథితార్థతాకి - కోక్తి వచింపన్
ధృతిఁగొని కనులన్ మూయుచుఁ
గతిపయ దివసంబు లెట్టొ - గడుపుము సుదతీ!

ప్రసిద్ధార్థమగు లోకోక్తినిఁ జెప్ప లోకోక్తి యగును. కండ్లు మూసికొని కొన్నిరోజు లెట్లో గడుపు మనునది లోకప్రసిద్ధము.

కం. జగతిన్ వరదుఁడ వని పే
రు గణించిన కతన వరద! -. రూపఱ వరదా
నగుణము దెలిపెడు హస్తము
జగ మెఱిగిన బ్రాహ్మణునకు - జందె మదేలా?

వరదరాజస్వామికి వరదానగుణముద్ర లేదు. దానికిఁ గారణము వరదుఁ డనఁగా వరముల నిచ్చువాఁడను ఖ్యాతి జగత్ప్రసిద్ధము గాన. నాల్గవ పాదమున లోకోక్తి గలదు.

91. ఛేకోక్తి - అలంకారము.

కం. ఇలఁ బెర యర్థముఁ దెలుపన్
జెలఁగెడు లోకోక్తి కృతుల - ఛేకోక్తి యగున్
దెలియున్ భుజంగ మొక్కఁడె
వెలయు భుజంగాంఘ్రి గతుల - వెలివడ సఖుఁడా!

అర్థాంతరమును దెలుపునట్టి లోకోక్తి ఛేకోక్తి యగును. పాము కాళ్లు పామునకే తెలియునన్నది లోకోక్తి.

ఒకఁ డొకని వృత్తాంతము ప్రశ్నింప వాఁడు మూఁడవ వానినిఁ జూపి యిట్లతనికి సమాధాన మిడెను. ఇతఁ డతనికిఁ జెలికాఁ డనునది ప్రసిద్ధము కదా? ప్రకట వ్యాపారానులలోవలె రహస్యవ్యాపారములో గూడ నీతనికే యెఱుక తగియుండు ననెడు నర్థాంతరమును నీ లోకోక్తి తెల్పుచున్నది. కాన నిది ఛేకోక్తి యగుచున్నది. మఱియును,-

మ. కన రావా మలయానిలంబులును మా - ఘ్యశ్రీ నివాసంబులౌ
వనపంక్తుల్ విలసిల్లు గ్రీష్మమును దాఁ - జాఁజెన్ ముదంబుండెదేన్
ఘనుఁడా! గూర్పుము కాంతతో నతని వే- గంబేఁడు తా గోవులన్
వెనుదీయించు ధనంజయుం డతఁడె ప్ర - థ్విన్ జూతు నీ బింకమున్.

ధనార్జనమునకై దేశాంతరమునకుఁ బోయి యెంతకాలమునకు నింటికిఁ జేరని యొక పశుప్రాయుని భార్య పరితపించుచుండ, నామె సఖి మేఘునిఁ గూర్చి యిట్లు పల్కినది. వసంతర్తువు గడిచినది. మల్లెల నుల్లసిల్లు గ్రీష్మము తొలఁగినది. వర్షర్తువు వచ్చినను వాఁడింటినిఁ జేరలేదు, కాన నీవైనను నాతని వెనుకకు రప్పింపుము. వాఁడు గోసదృశుఁడుగానను ధనాసక్తుఁడుగానను, నో మేఘుఁడా! వానిని భార్యతో గలిపినచో నీ శక్తి ప్రశంసింపఁబడును. గోవులను వెనుకకుఁ గొట్టిన వాఁడే ధనంజయుఁడను లోకోక్తి. ధనాసక్తుని ధనమును జయించిన వాఁడే వెనుకకుఁ దీయఁగలఁ డనియును, ప్రస్తుత దేశాంతరవాసి గోసదృశుఁ డనియును వ్యంగ్యయుక్తముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినది.

92. వక్రోక్తి - అలంకారము.

కం. ఊనన్ శ్లేషముఁ గాకువు
భావం బన్యార్థమునకు - వక్రోక్తి యగున్
భానుఁడు వొడమెను సువిలా
సానందిని కింక విడుచు - మది గుడినుండెన్.

శ్లేషముచేతఁ గాని కాకుస్వరముచేతఁ గాని యన్యార్థమును స్ఫురింపఁజేసినచో నది వక్రోక్తి యగును. రేయినంత కోపించిన ప్రేయసినిఁ గూర్చి ప్రియుఁ డుదయమున నిట్లు వచించెను. ఓ సువిలాసానందిని! = విలాసలచే నానందింపఁజేయుదానా! సూర్యోదయ మాయెను. కింకను విడువు మని. ఆమె పై వాక్యమున కర్థాంతరము కల్పించి వేఱుగ సమాధాన మిచ్చినది. ఎట్లన? ఓ సువిలాసా!= మంచి విలాసములు కలదానా! నందిన్=ఈశ్వర వాహనమగు నందీశ్వరుని, ఇఁకింకన్=ఇప్పటికైనను. విడిచిపెట్టుమని శ్లేషించి, దీనికిఁ దగినట్టు, అది గుడిలో నున్నదని సమాధాన మిడెను. మఱియును,-

తే. గీ. కొమ్మ! యయిదు వరాల నీ - కొఱకుఁ దెచ్చి
నాఁడఁ గైకొంచుఁ గోపము - వీడు మింక
రాలఁ దెచ్చిన మగువల - రవులు కినుక
తరలునంచును దలపోయఁ - దగునటయ్య!

పూర్వార్థము భర్తృవాక్యము. అయిదు వరహాలఁ దెచ్చితినని యతఁడు పల్క, భార్య శ్లేషముచే నర్థాంతరమును గల్పించి సమాధాన మిచ్చినది. ఎట్లన? ఓ కొమ్మ! ఓ యయిదువ! రాల నీ కొఱకుఁ దెచ్చితి నని శబ్దములను విడఁదీసి యుత్తరార్థమును సమాధాన మిడినది.

ఉ. భావన సేయుమా! త్రిదశ - వక్త్ర విరూపత నేడె కోమలీ!
చేవగ నిల్వనౌనె? మొనఁ - జేసి సలక్ష్మణ రామమౌనికిన్
క్రేవుల వించు నావడిఁ జ - రింపదె? కోతుల మూక వెండి నీ
వీ విధిఁ బల్కమోరి శఠ! - యేడవ యక్కరముఁ ద్యజించుచున్.

రావణుఁడు మదాంధుఁడై సీతాదేవికిఁ గల్గఁబోవునట్లు కీడులను బల్క, నామె వాని మాటలనే కొంచెము మార్పిడిచేసి వానికే

కీడు గల్గునట్లు సమాధాన మిచ్చినది. మొనఁజేసి=రణమున సేనలఁ గూర్చుకొని, ఆవడిన్=ఉపద్రవములో. తక్కిన పద్యము సుబోధము.

ఈ పద్యమున మొదటి మూడుపాదముల నేడవయక్షరము 'త్రి' 'న' 'వ' యనునవి తొలఁగింప దశవక్త్ర, నిల్వఁగనా, ఆడి చరింపదె యను పదములు మిగులుటచే రావణునకు హాని వ్యక్తమగుచున్నది.

పైవన్నియు శబ్దశ్లేషమూలక మగు వక్రోక్తులు. అర్థశక్తి మూలకము లెట్లన,-

చ. తిరిపరి యెందునుండు సుద - తీ! బలియిస్టినిఁ నేఁడఁ దాండవం
బురువడు బృందవాటి నెట - నుండు మృగం బెరుగన్ గదే! కిటిన్
జరతవృషంబు గన్పడదె - చండిరో! దాని నెఱుంగు గోపుఁడం
చు రమయు గౌరి సొంపునుడిఁ-జొక్కెడు మేలపుఁబల్కు లేలుతన్.

రమాపార్వతుల సంవాదము. నీపతి బిచ్చగాఁడని లక్ష్మి పార్వతిని హేలనసేయ, నీ భర్త బలిచక్రవర్తిని మూడడుగులు వేఁడుకొనెనని సమాధాన మిడెను. తక్కిన ప్రశ్నోత్తరములు సమన్వయించుకొనఁదగు. ఇది శ్లేషవశమునఁ గాక యర్థవశముచేత వచ్చిన వక్రోక్తి.

కాకుస్వరముచే నెట్లనిన,-

ఆ. వె. దుడుకుఁ జెందితీవు - తొయ్యలి! నీకిటు
తగదు కోపమంచు - మగఁడు వలుక
కోపమెంచఁ దగదు - పోపొమ్మటంచు నా
యతివ విరుల దండ - నతనిఁ గొట్టె.

కోపమెంచ దగదు ? యను కాకుస్వరముచేఁ గోపింపఁదగు నని యర్థాంతరము తోచుచున్నది.

93. స్వభావోక్తి అలంకారము.

కం. అగును స్వభావోక్తియ దల
పఁగ జాత్యాదులకు నగు స్వ - భావము దెలుపన్
మృగములు కనులన్ ద్రిప్పుచు
నిగుడుచుచును జెవుల నటవి - నృపతినిఁ గాంచెన్.

జాతి, గుణ, క్రియలయొక్క స్వభావమును వర్ణించినచో నది స్వభావోక్తి యగును. ఇట హరిణజాతియొక్క స్వభావము వర్ణింపఁ బడెను. మనుజుల విచిత్రవేషమును జూచి, శేళ్ళా రీతిగఁ జూచుట స్వభావము. మఱియును,-

ఉ ఒజ్జలచెంత నుండి తగ - నొండొరు వైపు వడిన్ జరించుచున్
బజ్జకుఁ జేరి త్రోవ నిడు - పట్టున నిబ్బరమంత తూలఁ దా
రుజ్జిగ మాఱుదిక్కునకు - నోసరి వెండియు నట్టె పోయి పెన్
లజ్జ పెనంగ వేములు చె - లంగిరి తారుచు నవ్యదంపతుల్.

గురువందనము చేయుటకుఁ బోయి తిరిగి వెడలునప్పుడు తొందరచే నొకరి కొక రెదురుగఁ బోయి యొండొరులకుఁ ద్రోవ నిచ్చుకొనుటకై ప్రయత్నించి యిరువు రొక ప్రక్కకే చనిరి. ఇట్లు పలుమాఱు సిగ్గిలుచు తిరుగాడిరి. ఈ రీతిగ నవ్యదంపతులకు సిగ్గును, దుడుకుతనమును స్వభావము.

94. భావికాలంకారము.

కం. భూతము భావియు నర్థము
లీ తఱిఁ జూపట్టునట్టు - లిడ భావికమౌ
చూతుంగదె సుర లసురులు
నేతునఁ దలపడ్డ పోరు - నిత్తఱిఁ గూడన్.

భూతభవిష్యద్వృత్తాంతములను వర్తమానములుగ స్వయముగఁ జూచుచున్నటులు వర్ణించినచో భావిక మగును. భూతమగు సురాసుర యుద్ధము తత్కాలమున జరుగుచున్నటులు వర్ణింపఁబడెను. మఱియును,-

తే. గీ నాఁడు నయనము నయనమన్ - నాతి పలుకు
విందుఁ గ్రిందను బడ్డ నా - వెలఁది పైటఁ
దీయ నెంచిన నన్నుఁ జూచి - చేయు నాపె
నగవు నాకంట నిలుచు నీ - నాఁటఁ గూడ.

నయన మనఁగా నేత్రము. నేత్ర మనఁగా వస్త్రము. ఒక చెలి తన పైట గాలి కెగిరి క్రిందఁబడగా నా నయనము నయన మని తొందఱగా ననెను. ఆ భావ మెఱిఁగిన యొక యువకుఁడు దానిఁ దీయ నెంచి యాపె ముందునకుఁ జనెను. ఆపెయు నతనిఁ జూచి చిరునగవు చేసెను. అతఁ డా విషయము నతని చెలికానితోఁ కొంతకాలమైన పిమ్మటఁ జెప్పుచున్నాఁడు. అదియును దత్కాలమునఁ జరుగుచున్నట్లు వర్ణింపఁబడెను.

95. ఉదాత్తాలంకారము.

కం. ఇతరాంగము నుతచరితం
బతను సమృద్ధియు నుదాత్త - మౌఁ గవికృతి వి
స్తృతమౌ నీ గిరిచరియన్
వితతాహవ మాయె శంభు - బీభత్సులకున్.

ఇతరపదార్థముల కంగభూతమైన శ్లాఘ్యచరిత్రను గాని లేక విస్తారమగు వస్తుసమృద్ధినిఁ గాని వర్ణింప నుదాత్త మగును. ఇట యింద్రకీల పర్వతమునకుఁ గీర్తినిఁగూర్చు కిరాతార్జునుల యుద్ధము వర్ణింపఁబడినది.

అధికవస్తుసమృద్ధి కుదాహరణ మెట్లన,-

మ. అల జాబిల్లి వెలుంగు పైపయిని డా - యన్ జెమ్మలూరంగ నా
నెలరాల్పాదుల నీటివెల్లువలు పూ - న్కిన్ బాఱ సేకక్రియల్
గలుగన్ బోకయె యేపుమీఱి కొనల - ల్లన్ వీచు భీమాత్మజా
లలితోద్యానము చూడ్కిఁ జూఱకొనప్రా - ఖన్ నిల్చె నాహంసతాఁ.

భైమీవనములోని చెట్లకుఁ జంద్రకాంతశిలలు కుదురులుగాఁ గట్టినట్లును, వానిపై చంద్రకిరణములు ప్రసరింప వాని నీరముచే నా చెట్లు గుబురుగ పెరుగుచున్నట్లును వర్ణింపఁబడుటచే నిట వస్తుసమృద్ధి వర్ణింపఁబడినది. మఱియును,-

తే. గీ. రత్నఖచితంబులో స్తంభ - రమ్యపాళి
సంక్రమించిన ప్రతిబింబ - శతముచేత
నావృతుండగు లంకేశు - ననిలతనయుఁ
డెట్టకేలకుఁ దెలిసెను - గుట్టు దొలఁగి.

రావణుని యాస్థానమున స్తంభము లన్నియు రత్నఖచితము లనుటచే వస్తుసమృద్ధి చూపఁబడినది.

96. అత్యుక్తి - అలంకారము.

కం. తగ నద్భుతంబు మిథ్యయు
నగు శౌర్యాదికము సెప్ప - నత్యుక్తి యగున్
జగమున దాతగ నీవు వ
రగ నర్థులు గారె? భూవ - రా! స్వర్ద్రుమములై.

అద్భుతమును నసత్యమును నగు శౌర్యాదార్యములను వర్ణింప నత్యుక్తియగును. రాజు దాతగా నుండ నతని యాచకులును గల్ప తరువులైనట్లు వర్ణింపఁబడెను. ఇది దాతృత్వమున కత్యుక్తి.

శౌర్యమున కత్యుక్తి యెట్లన,-

తే. గీ. ఏడు కడలులఁ బుడమి నో - ఱేడ! నీదు
తేజ మను నగ్గి చెలరేగి - తివిరి కాల్ప
మగుడ నీ వైరితరుణుల - వగఁ దొరంగు
నశ్రువాహిని వెల్లువ - యడర నింపె.

రాజప్రతాపము సప్తసముద్రముల నింకింప శత్రుస్త్రీల కన్నీటి ప్రవాహము తిరిగి నిండించె ననుటచే నత్యుక్తి.

సంపదయొక్క యత్యుక్తిలో నుదాత్తాలంకార మనియును, శౌర్యౌదార్యముల యత్యుక్తిలో నత్యుక్త్యలంకార మనియును భేదము తెలియనగు.

అతిశయోక్తికిని నత్యుక్తికిని భేద మేమనిన,-

ఆ. వె. అరయ సుందరాంగి! - విరివి నొందుచునున్న
కొమరు గొల్వు నీదు - గుబ్బలకును
బాహులతల నడుమఁ - బరికింపఁ బూఁబోఁడి!
చాలినంత చోటు - పాలుపడదు.

ఈ పద్య మసంబంధాతిశయోక్తికి నుదాహరణముగా నీయఁబడినది. ఇట వస్తువునకు సదుక్తి కలదు. అనఁగా వస్తుగతి యతిశయముగాఁ జెప్పఁబడినను దానికి సంభవ మెంతమాత్రమును లేకపోలేదు. అత్యుక్తిలో వస్తువునకు సంభవమే కలుగదు. ఎట్లన,-

తే గీ. ఆది సృజియించె నల్పంబు - నాకసంబు
నబ్జభవుఁ డంత నెచ్చెలీ! కుజ్జ బుద్ధి
నూహ దొఱఁగంగ నీ కుచ - యుగ్మమునకుఁ
జేసె నీ రీతి దఱిలేని - జృంభణంబు.

ఇట కుచయుగళి విస్తృతికి నంతులే దనుట వస్త్వసంభవము. ఇదియే రెంటికిని భేదము.

97. నిరుక్తి - అలంకారము.

కం. పేరయర్థము నామములకు
నురవడ నుత్ప్రేక్షమై ని - రుక్తి చెలంగున్
ధర నిట్టి దుండగంబుల
నరయుట దోషాకరుండ - వని యెంతు నినున్.

జగత్ప్రసిద్ధమగు నామములకు వేఱగు నర్థమును గల్పించుట నిరుక్తి. దోషా+కరుఁడు=రాత్రినిఁ జేయువాఁడు చంద్రుఁడు. దోషములకు నాకరమైనవాఁ డని యర్థాంతరము కల్పింపఁబడినది. ఒక విరహిణి చంద్రు నీ రీతి దూషించుచున్నది. మఱియును,-

తే. గీ. కవుల గణియించు తఱిని నా - కాళిదాసుఁ
డోలిఁ దొలిదొత్తఁ జిటికెన - వ్రేలి నంటె
నతని కెనయగు కవి కఱ - వగుట నేటి
కిని ననామిక సార్థక - తను జరించు.

చిటికెన వ్రేలి ప్రక్కవ్రేలికి ననామిక యని ప్రసిద్ధనామము. కాని దానిపై కాళిదాసునితో సమానుఁడగు కవి లెక్కకు రాకుంటచే నామరహిత మాయె నని యర్థాంతరము కల్పింపఁబడినది.

98. ప్రతిషేధాలంకారము.

కం. విత్తము ప్రతిషేధంబు జ
గత్తతము నిషేధ ముచిత - గతిఁ జెప్పంగన్
నెత్తము కాదిది జూదరి!
వ్రాత్తటి భేదించు ముల్కు - లిడు నాటసుమీ!

జగత్ప్రసిద్ధమగు నిషేధవాక్యమును గావ్యముల నుచితగతిఁ జెప్పినచోఁ బ్రతిషేధ మగును. ఒక నేర్పరి యుద్ధభూమిని నొక జూదగాని నిట్లుటంకించెను. ఈ నిషేధవాక్యము లోకప్రసిద్ధము. దీనినిఁ దిరిగి యుచ్చరించుట నిరర్థకమై వేఱగు నభిప్రాయమును బోధించుచున్నది. అట్లు బోధించునపుడే చమత్కారమును గూర్చుచున్నది. యుద్ధము పాచికల యాట కానేరదు. అట్లు కాదని చెప్పుట నిరర్థకమై యో జూదరీ! పాచికలాడి యితరుల వంచింపఁగలవు కాని రణవిహారములో నసమర్థుఁడవు సుమీ! యను నర్థాంతరమును బోధించుచున్నది. అదియు జూదరి! యను సంబోధనముచే సూచింపఁబడుచున్నది. మఱియును,-

ఆ. వె. విషముచేతఁ గాదు — పెన్కైదువునఁ గాదు
చిచ్చుచేత మిత్తి — చేతఁ గాదు
పాపరాని పరుష — భావంబు గల భామి
నులను జేసె భామి — నులనె నలువ.

స్త్రీలు విషము మున్నగువానిచే నిర్మింపఁబడకుండుట ప్రసిద్ధము, అట్లు తిరిగి చెప్పుట నిరర్థకము. అయినను నర్థాంతరమును బోధించి చమత్కృతినిఁ గూర్చుచున్నది. ఎట్లన? స్త్రీలకు విషము మున్నగువానికన్న క్రౌర్యము మెండుగఁ గలదని. అదియును "పాపరాని" యను విశేషణముచే సూచింపఁబడినది.

99, విధ్యలంకారము.

కం. ఇల సిద్ధవస్తువునకున్
లలిని విధానంబు విధ్య — లంకృతి యగుఁ గో
యిుల గోయిుల యగుఁ బంచమ
కలితము కూజితము సేయు — కాలం బోదవన్.

సిద్ధవస్తువునకు విధానము నిరర్థకము. అట్లగుచు. వేఱొండు నర్థమును స్ఫురింపఁజేసినచో విధ్యలంకార మగును.

ప్రసిద్ధమగు కోయిలను గోయిలనుగాఁ జెప్పుట నిరర్థకము, అట్లగుచు నతిమధురమగు పంచమస్వరమును గూయుచు సకలజనులను సంతోషపెట్టు ననెడు నర్థమును స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. అదియుఁ బంచమరుతి సేయునట్టి యనెడు కాలవిశేషణముచేఁ బ్రకటిత మగుచున్నది.

అట్టి యుదాహరణముల యందలి వ్యంగ్యార్థము లర్థాంతర సంక్రమిత వాచ్యములు. అట్లయ్యు వీనికి ధ్వని యని వ్యవహారము లేదు. కవియొక్క స్వవచనముచేతనే ప్రకటితము లగుటచే. ఈ విషయము ప్రస్తుతాంకురాలంకారమున విచారణ చేయఁబడినది.

విధినిషేధములు ప్రతిషిద్ధములైనచో నాక్షేపాలంకార మగును. ప్రసిద్ధవస్తువులకు విధినిషేధము లాక్షేపాలంకారమునకుఁ బ్రతిద్వంద్వి యగు నీ యలంకారములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. ఇదియే భేదము. మఱియును,-

చం. మడిసిన భూసురార్భకుని – మన్పను బాదజమౌనిపై నసిన్
దడయక దూయుమా ! దుముదు–దక్షిణహస్తమ ! నిండువేఁకటిన్
బడలికనుండు నా జనక – నందిని సీతను జేతులారఁ గా
అడవికిఁ ద్రోయు రాముభుజ – మౌదు విదెట్టిది ! జాలిఁ జూపగన్.

శంబూకుని సంహరింపఁబోవు నపుడు శ్రీరామచంద్రుఁడు తన దక్షిణహస్తమును సంబోధించి యిట్టు లనుచున్నాఁడు. ఇట రాము బాహువును రాముబాహు వౌదు వని విధించుట యయుక్తమగుచు, రామునకు నిర్దయత్వమును స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. అదియును "నిండు వేఁకటిన్ బడలికనుండు" అను విశేషణముచేఁ బ్రకటింపఁబడినది.

100. హే త్వ లం కా ర ము.

కం. అనువుగఁ గారణ కార్యము
లను గూర్చుచుఁ జెప్ప హేత్వ - లంకృతి యగు మో
హనుఁడగు విధుఁ డతివల మన
మున మానము దొలఁచ నుదయ - మున నలరారున్.

కార్యకారణముల రెంటినిఁ గలిపి చమత్కరించినచో హేత్వలంకార మగును. మోహనుఁడగు చంద్రుఁడు మానవతుల మానమును దొలఁగించుటకై యుదయించుచున్నాఁడు. చంద్రదర్శనముచే మానవతులు మానమును విడిచి తమ భర్తలను జేరుచున్నారని భావము. చంద్రోదయ మనెడు కారణమును మానినీమానభంగ మనెడు కార్యమును యుక్తముగఁ గవి గూర్చినాఁడు. మఱియును,-

ఆ. వె. వెలఁది! నీదు మోవి - విద్రుమచ్ఛాయమై
చౌటినేలఁ బగ్వ - జాటవోలె
నేని మనము నార్చి - పూనికతోఁ బిపా
సాకులమును జేయ - దాకలింప!

ఓ తరుణీ! నీ మోవి విద్రుమకాంతి గలది. అది చౌటినేల యందలి త్రోవవలె నెవని మనమును బిపాసాకులమును జేయదు? మోవి విద్రుమచ్ఛాయ యన, పవడమువలె నెఱ్ఱనిది. చౌటినేలల బాట ద్రుమచ్ఛాయలేనిది. పిపాసాకులము=క్రోలవలె ననెడు నాశచే వ్యాకుల మగునది. బాటపక్షమున దప్పికచే వ్యాకులమగునది. ఆర్చి=ఆడించి, బాట పక్షమున ఆఱ్చి యని యలఘురేఫయుక్తము. ఆఱ్చి యనఁగా నాఱిపోవునట్లు చేసి యని యర్థము. ఇట కార్యకారణములు పొందు పఱుపఁబడినవి. మఱియును,-

శా. మానంబొల్లదు శాంతియడ్డిడును హ్రీ—ఝ్రమ్మరాయు స్వాతంత్ర్యముఁ
దీనత్వంబునఁ ద్రిప్పు మోముతోఁగలగున్ — గేలూచి ధీరత్వ మిం
తైనన్ బేర్మిని నిన్ను వెంబడిన నా — కాశా ! ఫలం బిద్దె నే
నేనిఁ గాలను దాకనొల్ల నను వాఁ — డే రోయుఁ గాల్వట్టినన్.

ఒకఁ డాశను సంబోధించి యిట్లనుచున్నాఁడు. మాన మంగీక రింపకున్నను, శాంతి వలదన్నను, లజ్జ నేలను రాచినను,- నేలను రాయుట లజ్జకను భావము,- స్వాతంత్ర్య మిష్టపడకున్నను, ధైర్యము చేయివదల్చుకొని తొలఁగిపోయినను, అనఁగా వీని నన్నిటిని లెక్క చేయక యాశచే నేను బాదముతోఁ దాకనొల్లని వానినిగూడఁ గాలు వట్టినను వాఁడు నన్ను నీసడించుచున్నాఁడు. ఆశను వెంబడించుటచే నవమానముకన్న మేలేమియును గలుగలే దని భావము. ఇచ్చట నాశ కారణము. అవమానము కార్యము. రెంటికిని సమావేశము కూర్పఁ బడినది.

హే త్వ ల ం కా ర ము II.

కం. తెలుపఁగఁ గారణ కార్యం
బుల కైక్యము గృతుల హేతు — వు పరుల నుడులన్
తెలి వేంకటేశు క్రీఁగ
న్నులు లక్ష్మీవిలసితములు - నుతి కర్తలకున్.

కార్యకారణముల కభేదము దెల్పుటయును హేతు వగును. వేంకటేశ్వరుని కటాక్షములు లక్ష్మీవిలసితములకుఁ గారణము లగుచుం డఁగా నా కటాక్షములే లక్ష్మీవిలసితము లని కార్యకారణముల కభే దము చెప్పఁబడినది.

శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామి కటాక్షములు ప్రసరించినచోఁ దప్పకను శీఘ్రముగను సంపదలు కల్గునని తాత్పర్యము.

రూపకాలంకారమున రెండువస్తువులకు సాదృశ్యముచే నభేదము చెప్పఁబడును. ఇచ్చట గార్యకారణభావముచే నభేదము చెప్పఁబడును. ఇది భేదము. మఱియును,-

ఉ. ఆయువు దానలీలకు శ్రి - తాకృతి విశ్వసనంబు నమ్రభూ
నాయకకోటి కుత్సవము - నారుల కండ్లకు, వెల్గు కీర్తి కా
ఛాయుత విద్వదాళికి శు - భంబును బ్రాణము వీరలక్ష్మి క
త్యాయతనంబు ధర్మమున - కౌచుఁ గళింగవిభుండు భాసిలున్.

దానలీల కాయువు నిచ్చువాఁడనిఁ చెప్పవలసియుండఁగా దాని కాయువే యగుచున్నాఁ డని చెప్పఁబడినది. ఇట్లే తక్కిన చోటులఁ గారణభూతుఁడగు కళింగపతిని గార్యభూతునిగాఁ జూపినాడు.

కం. శతసంఖ్యాక కావ్యాలం
కృతి లక్షణలక్ష్యములను - గీర్తించితి నే
వితతంబుగఁ బ్రాచీనుల
మతమును నాధునికమతము - మతిఁ దలఁచి తగన్.

రసవదాది - అలంకార ప్రకరణము.

కం. రసభావ తదాభాసము
లసదృశగతి భావశాంతి – యనుసంధింపన్
రసవత్ ప్రేయోఽలంకృతు
లసమోర్జస్వితులును స – మాహితమును నౌ.

కం. ఉదయము సంధియు శబలత
పదిలముగా భావమునకుఁ – బరఁగినఁ ద్రితయం
బదియగుఁ బ్రత్యాఖ్యాదులఁ
జదురుగఁ జెప్పంగఁ గృతుల – సరసత మీఱన్.

కం. పొంకము వెలయఁ బ్రమాణా
లంకృతు లెన్మిది చెలంగు - లవి సన్నిటికిన్
సంకలనంబునఁ బదునే
నంకె నలంకృతులు బెరయు – నకలంకముగాన్.

రతి, హాసము, శోకము, క్రోధము మున్నగు నవవిధమగు చిత్త వృత్తి విశేషము స్థాయీభావ మనఁబడును. అది విభావము, అనుభావము, వ్యభిచారిభావములచే నభివ్యక్తమైనచో రస మని పిలువఁబడును. అభివ్యక్తి యనఁగా మఱుగున నున్నదానిని వెల్లడిపరచుట. అట్టి రసము కావ్యములఁ బ్రధానముగా నుండును.

అట్లుకాక మఱియొక దాని కంగమైనచో రసవదలంకార మని వ్యవహరింపఁబడును.

విభావము, అనుభావము నీ రెంటిచే నభివ్యక్తమగు నిర్వేదము మున్నగు ముప్పదిమూడు వ్యభిచారిభావములును, దేవతలు, గురువు,

శిష్యుఁడు, ద్విజుఁడు, పుత్రుండు మున్నగు వారియెడ నభివ్యక్తమైన రతియును భావ మనఁబడును. ఈ భావము ప్రధానము గాక మఱియొక దాని కంగమైనచోఁ బ్రేయోఽలంకార మని వ్యవహరింపఁబడును.

ఔచిత్యరహితమగు రసభావములు క్రమముగ రసాభాస భావాభాసము లని చెప్పఁబడును. ఆ యాభాసములు ప్రధానముగ నుండక యన్యాంగము లగుచో నూర్జస్విదలంకార మగును.

భావమునకు శాన్తినొందు నవస్థ భావశాంతి యనంబడును. అది యితరాంగ మగుచో సమాహితాలంకార మగును.

భావమునకు నుదయావస్థ భావోదయ మనియును, పరస్పర విరుద్ధములగు భావములకు విరోధము లేనట్లు, అనఁగాఁ గలయిక వర్ణింప భావసంధియనియును, భావములకుఁ బరస్పర సమ్మర్దముచే నొక భావమునకుఁ దిరోధానమును మఱియొకదానికి నభివ్యక్తియును వర్ణించుచో నది భావశబలత యనియును యనఁబడును.

ఈ భావోదయ భావసంధి భావశబలతలను నితరాంగముగ వర్ణించుచోఁ గ్రమముగ నవి భావోదయాలంకార మనియును, భావసంధ్యలంకార మనియును, భావశబలతాలంకార మనియును బిలువఁబడును.

ఈ రీతిగ రసవదాద్యలంకారములు. మఱియును, ప్రత్యక్షము, అనుమానము, ఉపమానము, శబ్దము, అర్థాపత్తి, అనుపలబ్ధి, సంభవము, ఐతిహ్యము, ఈ యెనిమిదియునుఁ బ్రమాణాలంకారములు. మొత్తము పదునైదలంకారములు.

వాని కుదాహరణము లెట్లన,-

తే. గీ. మౌని వెలయును యోగీంద్రుఁ - డైన కుంభ
సంభవుండు సముజ్జ్వల - శక్తి రాశి
యెవని చుళుకంబునందున - నెంచ దివ్య
మీనకూర్మంబు లొక్కెడఁ - గానఁబడియె.

దివ్యములగు మీనకూర్మములు గూడ నగస్త్యుని పుడిసిటఁ గన్పట్టెనని వర్ణించుటచే నిది యద్భుతరసము. అదియు నగస్త్యునియందలి రతి యనెడు భావమున కంగముగా వర్ణింపఁబడుటచే నిది రసవదలంకారము. మఱియును,-

తే గీ. పీనకుచముల మర్దించి – పూని రత్న
కాంచిఁ బైఁద్రోచి నీవిరా – గమున విచ్చి
సరసతను నాభి నూరువు – జఘన భాగ
మంటి నిమురుచుఁ జొక్కించు – హస్త మిదియె.

యుద్ధభూమినిఁ దెగిపడియున్న భూర్జుశ్రవస్సుని బాహువును జూచి యాతని భార్య లీ రీతిగ దుఃఖించుచుండిరి. ఇట కరుణరసమునకు శృంగారరస మంగముగాఁ జేయఁబడినది.

ప్రేయోఽలంకారమునకు భావాలంకార మని నామాంతరమును గలదు. ప్రేయోఽలంకారమున కుదాహరణ మెట్లన,-

చ. శివపురి స్వర్ణదీతటి వ – సించుచు గోఁచినిఁ బెట్టి నెత్తి భ
క్తివశత నంజలిన్ మొగిచి – దీనశరణ్యా! పురాంతకా! త్రినే
త్ర! వరద! గౌరివల్లభుడ! – రక్షణసేయు మటంచు నార్చుచున్
దివసములెల్ల నిమేషగతి – నేఁ గడఁబెట్టుట యెన్నఁడోకదే!

ఒక విరాగి వచనము, కాశీపట్టణమున గంగయొద్దను గోఁచినిఁ బెట్టి శంకరా! రక్షింపు మనుచు భక్తితత్పరతచే నే నెప్పుడు కాలమును నిమేషముగఁ గడుపుదునోకదా! ఇట శాంతరసమునకు నెప్పుడో

కదే! యను పదముచే సూచింపఁబడిన చింత యనెడు వ్యభిచారిభావ మంగముగాఁ జేయఁబడెను. మఱియును,-

శా. విన్నుందాకు గిరుల్ వెడంద కడలుల్ - పెంపార వే పృథ్వి! నీ
వన్నింటిన్ దగ మోయుచుఁ బడలవా - హా! నీకు జేజే లటం
చెన్నో మాఱు నుతింపనుండ నృపతీ! - యీ నీ భుజం బా మహిన్
మన్నింపన్ వహియించునంచు స్మృతిరా - నా వాకులం టెన్ గడన్.

ప్రభు స్తుతి. ఓ రాజా! కులపర్వతములను మహాసముద్రములను మోయుచు బడలనట్టి భూదేవతను బలుమాఱులు నేను స్తుతించుచుండ నిట్టి భూమినిఁ గూడ మోయుచు నలసటచెందని నీ భుజము స్మృతికి రాఁగా నట్టి భూమిని స్తుతించు నా వాక్కు లడ్డిపోయినవి. ఇట నృపవిషయక మగు రతి యనెడు భావమునకు పృథివీవిషయక మగు రతి యనెడు భావ మంగముగా వర్ణింపఁబడినది,

ఊ ర్జ స్వి ద ల ం కా ర ము.

మ. వని నీ శత్రునృపాంగనల్ జితరిపూ! - వంకించి వేవేగఁ బో
వను బోయల్ రభసంబునన్ బొదువు దు - ర్భావంబునం జేరి వా
రి నితాంతోచ్చలదున్నత స్తనతటుల్ - రెక్కొన్న వాల్చూపులన్
గని పుల్కల్ వొడమంగ నిల్చిరి తొలం - గన్ విస్మృతోద్యోగులై.

ప్రభువర్ణనము. ఓ ప్రభూ! నీ శత్రుస్త్రీలు వనములఁబట్టి పోవునపుడు బోయలు దుర్భావంబున వారి దరిచేరియు వారి యంగసౌష్ఠవమును జూచి యచ్చెరువొంది దుర్బుద్ధిని విడిచి నమ్రులై యొదిగి నిలిచిరి.

ఇట రాజునందుఁ గవికిఁగల రతికి, బోయలకు 'రాజకాంతల యందలి శృంగారరసాభాస మంగ మగుచున్నది. మఱియు,-

ఆ. వె. నీవు కంటఁబడఁగ – నో విభూ ! మా పుట్టు
వరయు ఫల మటంచు – నరిగణంబు
నిన్ను వెయ్యినోళ్ళ – నృహరిభూనాయకా !
సంగరాంగణమున – సన్నుతించు,

నరసరాజునందలి కవి రతిభావమునకు నాతని శత్రువులకు నతని యందుఁ గల రతిరూపభావాభాస మంగ మగుచున్నది.

స మా హి తా లం కా ర ము.

చ. ఎడముగ నుంటి నీవె దలఁ – చేమి యొ చూతమటంచు నావెయుఁ
గడఁక శరుం డితండు వలు – కండె యటంచు వహించెఁ గిన్క ని
ల్లెడము వడంగఁ జూడ్కులు స – హింపక యొక్క నెపాన నేను సం
దడిగ నగంగఁ నా సతి మ – నంబు కరంగఁగ రాల్చె నశ్రువుల్.

ఒకఁడు చెలికానితోఁ దన రహస్యవృత్తాంతమును దెల్పు చున్నాఁడు. తన చెలి కినుకచెంది తనతో మాటలాడకుండఁగాఁ దానును గొంతతడ వట్టులే యుండి సహింపలేక యొక నెపమునొని సందడి సేయుచు నవ్వఁగా, నామె కంటనీళ్లు దాల్చిన దని. ఇట శృంగార రసమునకుఁ గోపశాంతి యంగ మగుచున్నది.

భా వో ద య మె ట్ల న:-

తే. గీ. ఉపశమిల్లుచు నాయెడఁ – గృపను జూపు
మోయి ! నినుఁ జూచు చీ పవ – లోదుగఁ బఱతు
తామరాకున గోటిచే – తను లిఖించి
చూడ నినుఁబోలు నాపతిఁ – జూపె హంస.

దూత యగు నలునిఁగూర్చిన దమయన్తీవాక్యము. పద్యము స్పష్టార్థము. ఇట నలునిఁ గూర్చి దమయంతికిఁ గల్గిన యాత్మనన్య భావముయొక్క యుదయము శృంగారరసమున కంగ మగుచున్నది.

భావసంధి యెట్లన,-

మ. వడి రానున్న వియోగభారము దలం - పన్ దూలు కాంతన్ గనన్
గడఁకన్ సంగరడంబరంబు వినఁ బు - ల్కల్ దేరు నీ చెక్కి లొ
క్కఁడు పుంఖంబులఁ జూపు మన్మథు నిషం-గంబట్లు పొల్చున్ మఱొ
క్కఁడువోలున్ నృప! వీరలోకజయమాం - గళ్యార్థపుం బాలికన్.

ప్రభుస్తుతి. ఓ రాజా! నీవు దండయాత్రకు వెడలనుండి వియోగభయముచే ఖిన్నయగు కాంతను జూడ నొక చెక్కిలి గగుర్పొందినది. రెండవది యోధుల యుద్ధసన్నాహముచే నట్లాయెను. మొదటిది బాణపుంఖములఁ జూపు మన్మథ తూణీరమువలెను రెండవది వీరమాంగళ్యమునకై నిర్మింపఁబడిన పాలికవలె నున్నది. పూర్వము రాజుల జయమును గోరు పురజనులు రెల్లుగడ్డి మున్నగువానిచేఁ బాలిక యనఁగా బుట్టల నల్లి చెట్లగట్టు నాచారము కలదట.

ఇట కాంతావిషయకరతికిని యుద్ధమందలి యౌత్సుక్యమునకును సంధి వర్ణింపఁబడెను. అదియు రాజవిషయకమగు కవిరతి కంగముగాఁ జేయఁబడినది.

భావశబలత యెట్లన,-

చం. అవగడ మేడ నిందుకుల - మయ్యది యేడ? షడంతి వెండి క
న్గవఁబడునొక్కొ; పెన్ జదువు-కార్యము లెగ్గులె? మోముకిన్కనుఁ
సువిలసితంబు; సజ్జనులు - నొవ్వరె? యే కలనైన నా వెఁగాం
చవశమె? ధైర్యముండుము మ-నంబ! మఱేయువ మోవిద్రావునో!.

దేవయానిని మోహించిన యయాతి మానసిక భావములు. ఇందుకుల మెక్కడ? చెడుపను లెక్కడ? దేవయాని బ్రాహ్మణ కన్యక గాన మోహింపఁదగ దని భావము. ఇది వితర్కము. షడంతి

వెండి కన్పడునా ? ఇది యౌత్సుక్యము. ఇది వితర్కమును బాధించి తా నుద్బుద్ధమైనది. పెనుఁజమువులకు ఫలము లెగ్గు లొనర్చుటయా ? ఇది యౌత్సుక్యమును బాధించినది. కినిసినను మోము సుందరము. ఇది స్మరణము. మతిని బాధించినది. సజ్జను లేమందురో ! ఇది శంక. స్మరణమును బాధించినది. కలనైనఁ గన్పడునే ? ఇది దైన్యము. చిత్తమా ! ధైర్యమే శరణ్యము. ఇది ధైర్యము. ఏ యువ మోవిఁ ద్రావునో ! ఇది చింత. పై వ్యభిచారిభావము లొండొంటిని బాధించు కొంటచే నిది భావశబలత. ఇది విప్రలంభశృంగారమునకు నంగముగాఁ జేయఁబడినది.

ప్రత్యక్షమనెడు ప్రమాణాలంకార మెట్లన,-

తే. గీ. ప్రతిఫలిత ముఖచంద్ర వి - భాసురంబు
బాలసహకార పల్లవ - భంగ సురభి
స్వాదు వశిసాదితము హిమ - స్పర్శమైన
మదిర నింద్రియవర్గము - మైకమొందె.

మదిరాపానసుఖవర్ణనము. కాంతాముఖచంద్రునిచే ప్రతిఫలింపఁ బడినట్టియును, ఆ పెతోఁ గలిసి త్రాగఁబడిన దని భావము. త్రుంపఁ బడిన చూతపల్లవసౌరభము కలదియును, తుమ్మెదల నాదము కలది యును, శీతలస్పర్శముకల మదిర నాస్వాదింప జ్ఞానేంద్రియము లన్ని యును దృప్తినొందినవి. ఇట యింద్రియతృప్తిచే నింద్రియజన్య ప్రత్యక్ష మలంకారము. మఱియును,-

తే. గీ. సరసిఁ జూపట్టు నయ్యది - సరసిజంబొ ?
యువతి యాననమౌనొ ? నే - నూహఁ దెలియ
నంచు నించుక తా సంశ - యించి యొకఁడు
కమల మెఱుగని హావభా - వములఁ దెలిసె.

ఒకఁడు సరసిలోనున్న యువతిముఖమును దొల్త ముఖమా? లేక పద్మమా? యని సంశయించి పద్మమున కసంభవమగు హావభావములచే ముఖమని నిశ్చయించెను. పూర్వపద్యమునఁ గేవల ప్రత్యక్షము. ఈ పద్యమున సంశయోత్తర ప్రత్యక్షము వర్ణింపఁబడినది. ఇది భేదము.

అనుమానాలంకారమెట్లన,-

ఉ. ఆకసమెల్లఁగప్పెఁ జల - దంబుదధూమము జ్యోతిరింగణా
స్తోకతతుల్ కృశానుకణ - సోదరభావము నొందె విద్యుదా
లోకపిశంగముల్ దెసలు - లోకముగా నిటు లెంతు నధ్వగా
నోకహషండమందు మద - నుండను దావము రేగెనం చిలన్.

వర్షాకాలవర్ణనము. కదలెడు మేఘములు పొగగాను, మిడుఁగుఱుఁ బురువులు నిప్పురవలుగాను, మెఱుపులచే దిక్కులు పసుపురంగు కలవిగను నుంటచే బాటసారు లనెడు చెట్లగుంపులో మదనుఁ డనెడు నగ్ని చెలరేఁగినటు లూహింపఁబడెను. ధూమము మున్నగు వహ్ని కార్యములచేఁ గారణమగు వహ్ని యూహింపఁబడుచున్నది, కాన నిది యనుమానాలంకారము. మఱియు,-

చం. కరడులఁబోలు చూడ్కు లొలు-కన్ గను నీ చెలులేన్నిపై బొమల్
మురియుచు నాపుచుంద్రు శర-ముల్ వడుచుండునుగాదె వానిపైఁ
దెరలుగ, దీన నెంతు విలుఁ-దీరుగ లాగి మరుండు క్రుద్ధుఁడై
శరముల నేయ వారి కను-సన్నఁ జరించును బ్రోలనం చొగిన్.

ఒక నగరమందలి స్త్రీల వర్ణనము. తరంగపంక్తులను బోలు చూపుల నే యువకునిపై బ్రసరింపఁజేయుచు నీనగర మందలి చెలులు కనుబొమల నూపుదురో నతనిపై వెనువెంటనే మన్మథశరములు

ప్రసరించుచున్నవి. ఈ కార్యకారణభావముచేఁ గవి యిట్లనుమానించుచున్నాఁడు. వారిముందు ధనుర్ధరుఁడగు మన్మథుఁడు యువకులపై బాణప్రయోగము చేయుటకై వారి యాజ్ఞ కెదురు చూచుచున్నాఁడని.

పూర్వోదాహరణమున ననుమానము రూపకసంకీర్ణము. ఇట దృష్టులను బాణములుగా నధ్యవసించుటచే నిది యతిశయోక్తి సంకీర్ణము. శుద్ధానుమాన మెట్లన,-

తే. గీ. కూత లుడిగిన పతుల - గుములచేత
మూతి ముగిచిన పద్మినీ - వ్రాతమునను
విరుల నవ్విన మాలతీ - వీరుధములఁ
దోఁచె నస్తాద్రి కినుఁడంచుఁ - దెలియఁబడియె.

పక్షి కూతలుడుగుట మున్నగు కార్యములచే సూర్యాస్తమయరూపమగు కారణ మనుమానింపఁబడినది. వర్షాకాలమున మేఘావృతమగు దినమున నీ యనుమానము యుక్తము మఱియును,-

చం. అడరెడుఁ జండభానుఁ డదె-యోఁ జన లక్ష్మణ! చెట్లనీడ కా
తఁడు రఘునాథ! రేయి నెటు-తాఁ బొడమున్? విరిసెన్ విధుండు కు
ఱ్ఱఁడ! యెటు లెంచితిట్టులు కు-రంగముఁ దాల్చు కతానసుమ్మి? యె
య్యెడ నెలకొంటివో! విధుము-ఖి! సఖి! హా! హరిణాక్షి! జానకీ!

విరహాతురుఁడగు రామచంద్రుఁడు చంద్రుని సూర్యుఁడని భ్రమించిన పిమ్మట సంభవించిన రామలక్ష్మణుల సంవాదము. ఇట కురంగధారణముచే నితఁడు చంద్రుఁడని తెల్పెను గాన నది యను**మానాలంకారము.**

ఉపమానాలంకార మెట్లన,-

తే.గీ. లెక్కలేనట్టి యీ మింటి - రిక్కగముల
దానిఁ దెలియుము రోహిణీ - తార యనఁగ
శకటరూపము నొందు న - క్షత్రనివహ
మేది మెఱయునో! కన్నుల - కింపు గొలుప.

ఉపమితికరణ ముపమానము. కరణ మన వ్యాపారవత్తగు నసాధారణకారణము. అనఁగా నే కారణపదార్థ మొక వ్యాపారమును బుట్టించి పిమ్మట నొక కార్యవిశేషమును సాధించునో యట్టి కారణ విశేషము కరణ మనిపించు కొనును. అనఁగాఁ గారణకార్యములకు మధ్యమున నొక వ్యాపారము పుట్టు నని భావము. ఇది ప్రాచీన నైయాయికమతము.

ఒకఁ డొక నక్షత్రవేత్తను రోహిణీ నక్షత్రమును దెల్పు మనిన నాతఁ డిట్లనెను. పద్యార్థము సుబోధము. అలంకార సమన్వయ మెట్లన,- శకటాకార నక్షత్రపంక్తిని రోహిణీనక్షత్రమునుగా నెఱుంగు మనెడు వాక్య మతిదేశవాక్యము. ఈ యతిదేశవాక్యముయొక్క యర్థజ్ఞాన ముపమాన మనఁబడును. ఈ వాక్యార్థజ్ఞానము కల మనుజుఁ డాకాశమున నొక నక్షత్రసముదాయమును జూచునపుడచట, శకట సాదృశ్యము కన్పడినది. అంత నతనికిఁ బై యతిదేశవాక్యస్మృతి కల్గినది. ఇదియే వ్యాపార మనఁబడును. పిమ్మట శకటాకారముగల యీ నక్షత్రవ్యక్తి, రోహిణీ పదవాచ్య మనెడు జ్ఞానము కల్గు చున్నది. ఇదియే యుపమితి జ్ఞాన మనఁబడును. అనఁగాఁ దొల్త నతిదేశవాక్యార్థజ్ఞానము కల్గినది. ఇదియే యుపమానము. పిమ్మట నతిదేశవాక్యస్మృతి. ఇదియే వ్యాపారము. పిమ్మట నుపమితి జ్ఞానము. ఇదియే కార్యము. కరణవ్యాపారకార్యములు మూఁడును జూపఁబడు

టచే నిట ఉపమానాలంకారము. ఇదంతయు వ్యాపారవదసాధారణ కారణము కరణ మను ప్రాచీన నైయాయిక మతానుసారముగఁ జెప్పఁబడినది.

ఇఁక నవీననైయాయిక మతానుసారము, ఫలాయోగ వ్యవచ్ఛిన్న కారణము కరణ మని సిద్ధాంతము. అనఁగాఁ గారణకార్యములకు నడుమ వేఱొక వ్యాపారము కలుగనక్కఱలే దనియును, గారణము వెంటనే కార్యము పుట్టవచ్చు ననియు వారి భావము.

తే. గీ. రతిమనోహరువలె నతి - రమ్యమూర్తి
దానవాంతకువోలె ను - ద్దామతేజు
శైలపతివోలె నతిధైర్య - శాలి నిచటఁ
దలంతు వేంకటపతి మహీ - ధవునిఁగాను.

ఇట యతిదేశవాక్యార్థమగు సాదృశ్యముతోఁగూడ మహీపతిస్వరూప ప్రత్యక్షము గల్గిన వెంటనే యతిదేశవాక్యస్మృతిరూపమగు వ్యాపార మక్కఱలేకయే ఈ రాజు వేంకటమహీపతి పదవాచ్యుఁడనెడు నుపమితిరూప ఫలము కల్గినది. అనఁగా సాదృశ్యజ్ఞానరూప కారణముతోఁ గలిసియే యుపమితిరూపకార్యము పద్యమునఁ జెప్పఁబడిన దని యెఱుఁగవలెను.

ఇట నవీననైయాయికమతానుసార ముపమానాలంకార మగుచున్నది. వేంకటమహీపతి యిట్టివాఁ డని యొకనివలన వినినట్టి యొక యాచకుఁ డా నృపతిని రాజసభలోఁ జూచి యీ పద్యములోని రీతిగఁ దలఁచినాఁ డని పద్యార్థమునకు సంగతి నెఱుంగవలయును.

మొదటి యుదాహరణమున నుపమానభూత మగు నతిదేశవాక్యము చూపఁబడినది. ఈ రెండవ యుదాహరణమున నతిదేశవాక్యము చూపఁబడక యట్టి వాక్యమున కర్థమగు సాదృశ్యముయొక్క

ప్రత్యక్షమే రూపముగాఁగల యుపమానము, ఉపమితిరూప ఫలముతో గూడఁ జూపఁబడిన దని సంగ్రహార్థము.

శబ్దప్రమాణమున కుదాహరణ మెట్లన?

ఆ. వె. తప్పుఁ జూపఁదలఁచి - యొప్పును విడిచియుఁ
బలికితౌర! యీశు - పట్లఁ దగవు
పని నాత్మభవున - కేని కారణమంద్రు
వాఁడదేల? లక్ష్య - భవుఁడు గాఁగ.

పార్వతి కుహనాబ్రహ్మచారినిఁగూర్చి యిట్లు పల్కినది. ఓయీ! ఈశ్వరుని పుట్టు వెవ్వరికినిఁ దెలియదని యాక్షేపించితివి. ఆక్షేపింపఁ దలచియు నిజమునే పల్కితివి. ఏల యన? సృష్టికర్తకుఁ గూడ జన్మహేతువగు శంకరుని జన్మము తెలియకుండుట సత్యమని యామె సమర్థించినది. ఇట వేదము లా రీతిగఁ బ్రతిపాదించుటచే శబ్ద ప్రమాణము చూపఁబడినది.

ఇట్లే స్మృతిపురాణవచనములుగూడఁ బ్రమాణముగా గ్రహింపఁబడవచ్చును.

స్మృతిరూపమగు శబ్దప్రమాణ మెట్లన?

కం. జనులార! పాపకర్మవు
లను బలిమినిఁ జేయుఁడవి యి - లను జేయనివా
మను వనఁడే బలిమినిఁ జే
సిన పను లెల్లయును దలఁపఁ - జేయని వంమన్.

మనువు, భక్తిశ్రద్ధలతోఁ జేసిన విధులే ఫలించును గాని బలాత్కారముగఁ జేసిన విధులు ఫలింప వని చెప్పినాఁడు. నాస్తికుఁ డా మనువచనమును దన కిష్టమగు పాపాచరణమున కనుకూలమగు ప్రమాణముగ గ్రహించినాఁడు.

తొలిపద్యమున "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం" అను శ్రుతి యభిమతార్థమునఁ బ్రమాణముగా గ్రహింపఁబడినది. ఈ పద్యమున స్మృతిని, సర్వాభిమతార్థమును దూషించు నాస్తికుఁడు, అనభిమతార్థమునఁ బ్రమాణమునుగా గ్రహించినాఁడు. ఇది భేదము.

మీమాంసాశాస్త్రమందలి యాచారము, ఆత్మతుష్టి యనెడు ప్రమాణములు వేదవాక్యముల ననుమయింపఁ జేయుటచే వానిని శబ్దప్రమాణములో నంతర్భూతములుగా గ్రహింపఁదగు.

వానిలోని యాచార ప్రమాణ మెట్లన?

తే. గీ. ఆత్మనామము వాక్రువ్వ - రార్యు లిద్ది
వృద్ధజన సమ్మతాచార - మిద్ధరిత్రిఁ
గానఁ జెప్పంగఁ జాలను - గాంత! జగము
దూరుచుండదె? యాచార - దూరు నరుని.

మాత యగు నలుని దమయంతి నీ పేరెద్ది యని ప్రశ్నింప నతఁడిట్లనియె. ఇట వృద్ధాచారము ప్రమాణముగా గ్రహింపఁబడినది.

ఆత్మతుష్టి ప్రమాణ మెట్లన?

తే. గీ. పూజ్యమగు నాదు చిత్త మీ - పూవుఁబోఁడి
నభిలషించుట రాజున - కర్హ యీపె
సంశయించెడు తావుల - సజ్జనులకు
రాణ మానసవృత్తి తా - ర్కాణ గాదె?

కాశ్యపసుత యగు శకుంతలపైఁ గోర్కె పుట్టనది తగనికోర్కె యని శంకించికొని, దుష్యంతుఁ డాత్మతుష్టిని ప్రమాణమునుగాఁ దీసికొనినాఁడు.

ఇట్లే మీమాంసాశాస్త్రమందలి శ్రుతిలింగాదికములును ప్రమాణములుగా గ్రహింపఁబడవచ్చును.

శ్రుతి ప్రమాణ మెట్లన?

తే. గీ. పేరుచేతనె వరదుఁడ - వై రహింతు
నాథ! వరముద్ర విడిచిత - నాదరముగ
శ్రుతిని సిద్ధింప నర్థంబు - చొప్పు రహిని
బుధులు దలఁతురు లింగంబు - నధమ మనుచు.

వరదరాజస్వామికి వరదానముద్ర లేకుండుటను గవి చమత్కరించుచున్నాఁడు. వరదశబ్ద శ్రవణముచేతనే వరదాత యనెడు నర్థము స్పష్టమగుచుండ వరదానముద్ర యనెడు లింగము (చిహ్నము) వ్యర్థమని సమర్థింపఁబడెను.

ఇట వరదుఁ డనెడు పదశ్రుతినిఁ బ్రమాణముగా గ్రహించినాఁడు.

లింగప్రమాణ మెట్లన?

తే. గీ. స్వార్థ మెంతయు నా చేయు - పనుల లేదు
తెల్లమిది మీకు మునులార! - యెల్ల గతుల
పేడు నొక్కటి రూపుల - నిట్టివాఁడ
నంచుఁ దెలియంగరావె? భావించిచూడ.

పార్వతీ వివాహవిషయమునఁ దన్నుఁ జూడవచ్చిన సప్తర్షులను గూర్చి శంకరుని వాక్యము. ఇట పరోపకారమును జేయు నీశ్వరుని యష్టమూర్తులచే నీశ్వరుఁడుగూడ స్వార్థతత్పరుఁడు కాఁడనెడు నర్థము సూచింపఁబడుచున్నది. ఇదియే లింగ మనఁబడును. లింగ మనఁగా సూచకము. ఇదియును దత్ప్రతిపాదకమగు వేదమును స్ఫురింపఁజేయు

చున్నది. కాన నిదిగూడ శబ్దప్రమాణములలో నంతర్భావ్యకే మన వచ్చును. కాననే,-

చ. కనుబొమమీటి కాంత పెర - కల్కి నివాసపువైపు చూప ; మో
    మును బతి యడ్డమూపెఁ ; దన - ముంగల సాకిరిఁ జూప ; వెల్లఁబా
    ఱెను : నునుఁజెక్కు కెంపు పచ-రింప మొగంబునఁ; గాళ్ళవేళ్ళఁజూ
    పునఁబడె ; నిర్వు రిట్టు తమ - పోకడ లారసి రొజ్జపజ్జనున్.

అమరుక కావ్యము. గురువు నుపాసింపఁబోయిన యొక కాంత తన భర్త, తన సవతి యింటినుండి రా నతనిని నటనుండి వచ్చితివా ? యని సన్న సేసి యడుగ నతఁడు కా దనెను. ఈ రీతిగ వారి తక్కిన చేష్టలు తెలియఁదగు.

ఇట నాయికా నాయకులయొక్క మనోభావములఁ దెలియుటకు నొండొరుల చేష్టలు సాధనభూతములైనను నట్టి చేష్టలచే శబ్ద మూహింపఁ బడుచున్నది. కానఁ జేష్ట స్వతః ప్రమాణము గాక లౌకికశబ్ద ప్రమాణములోనే యంతర్భావ్య మగుచున్న దని తెలియవలయును.

కొండొకచోఁ గల్పితమగు శబ్దప్రమాణముచేఁ జమత్కారము గలుగును. ఎట్లన,-

మ. మడియన్ భీమసుతామనంబు రతిసం - భావ్యంబు నీ సొత్తుగా
    జడచంద్రా! తలపోయుదేమొ? యడియా-సల్ మాను మింకేల? నా
    యొడయుండా నలుఁడయ్యె మన్మథబుధుం-డొక్కింత శ్రుత్యర్థమున్
    దడవన్ సుందరనైషధాస్య విధు తా-త్పర్యంబునన్ దెల్పెఁబో !

ఈ పద్యము రూపకాలంకారమున నుదాహరింపఁబడినది. మృతుని మనస్సు చంద్రునిఁ బొందు ననెడు నర్థముగల శ్రుతికి నలముఖపరముగాఁ గల్పించుటలో నట్లు వ్యాఖ్యానించు స్మరవాక్యము ప్రమాణముగా నుపన్యసింపఁబడినది.

అర్థాపత్తిప్రమాణమెట్లన?

తే. గీ. కౌను నీ కౌను దీనఁ దా - ర్కాణ మరయఁ
బృథునితంబిని ! సందేహ - వృత్తి దోఁచఁగ
లేకయుండినఁ గరకుంభ - లీలఁ గేరు
రమ్యకుచభార మే లీల - రహిని నిల్చు ?

తే. గీ. ఆగమముకన్న హేతువే - యధికమైన
నబ్ధి యమునను నిండె జా - హ్నవినిఁ గాదు
కాకయుండిన మున్నీరు - గాంగతోయ
లీనమయి పొందు హారకంఠ - లీల నెటులు.

తొలిపద్యమున నవలంబనములేనిచో గురుతరకుచభారము నిలిచియుండదు కానఁ గాంతకు నడుము కలదని యూహింపఁబడెను. ఇదియే యర్థాపత్తి అర్థాపత్తి యన నొక విషయము సిద్ధించుటకై మఱియొక విషయస్థితి నూహించుట.

రెండవ పద్యమున శబ్దప్రమాణముకన్న హేతువాద మధికమగు ప్రమాణ మన్నచో సముద్రము యమునానదిచే నిండింపఁబడినటులు చెప్పవలసియున్నది. గంగచే సాగరము నిండింపఁబడిన దని పురాణప్రసిద్ధము. గంగోదకము తెల్లనిది. సాగరోదకము నల్లనిది. కాన నీలజల యమునాప్రవేశ మూహ్యము.

అనుపలబ్ధిప్రమాణమెట్లన?

తే. గీ. ఎంత యరసియుఁ గాంచని - హేతువునను
దన్వి ! నీ కౌను లేదంద్రు - తర్కమతులు
ఊతలేకయుఁ గుచగిరి - యుగ్మ మునట
విరుల విలుదారి కన్కట్టు - విద్దె కాదె ?

తార్కికులుగూడఁ బరిశీలించి కొను లే దనిరి. ఇదియే యనుపలబ్ధిప్రమాణము. అనుపలబ్ధి యన నెంత పరిశీలించినను వస్తువు కానఁ బడకుండుట.

సంభవప్రమాణ మెట్లన?

తే. గీ. నిన్నఁ గానిది నా కెట్టు – లెన్న నెల్లి
నైతు నంతయు ; దుఃఖంబు – సహజ మెంచ
నైన నీ ప్రోల శరణార్థు – లైన నరుల
కెగ్గు లొదవిన సర్వేశ ! – సిగ్గు కాదె ?

కష్టములు తీరని శివభక్తుని వచనము. లోఁగడఁ గలుగని సుఖము భావియందును నాకుఁ గలుగదు. దుఃఖము సహజము. దానిని సహింతును. ఇట దుఃఖము మున్నగువానికి సంభవప్రమాణము చూపబడినది. మఱియును,–

ఉ. ఎవ్వరు గొంద రెంతు రవ – హేళనరీతి మదీయ వాణి వా
రవ్విధి నుండ నేర్తురె ? ర – సౌచితి; నా కృతి గాదు వారికై
దవ్వులనుండుఁ బుట్టువు ను – దగ్రతఁ గాంచును నా సముండు వా
క్రువ్వఁగ నేల ? నేలదరి – గూడదు కాల మనంత మెమ్మెయిన్.

భవభూతి వచనము. నా కవితను హేళనచేయువార లజ్ఞులు. నా కవిత వారలకుఁ గాదు. నా సముఁడు దూరదేశమున నుండుట సంభవము. లేకున్నఁ బుట్టుటయైనను సంభవము. ఇట యతనికి సమానుఁడు లభించుటలో సంభవము ప్రమాణముగా గ్రహింపఁబడినది. మఱియును,–

శా. అన్నా ! పాంథుఁడ ! యేడనుండి, నగరం–బందుండి మేల్ వింత లే
మన్నా ! కల్లునె ? కల్లుఁ జిత్తడిని జా–యన్ వీడి ప్రాయంబు వాఁ
డెన్నంగన్ మను; సత్యమౌనె ! మనునం – చీ వార్త వింటిన్ గదే !
యిన్నే లెన్నదు మేర, బుద్ధులును వే– లెయ్యేది గాకుండెడిన్.

గ్రామీణునకును, వాణిజ్యమునకై పట్టణమునకుఁ బోయి వర్షాకాలమున నింటికి వచ్చు బాటసారికిని సంవాదము. గ్రామీణుఁడు విశేషము లడుగ బాటసారి యువకుఁ డొకఁడు వర్షాకాలమున భార్యను విడిచియు జీవించియున్నాఁడట యని వార్తను జెప్పెను. అది నిక్కమగుటలో సంభవమును ప్రమాణముగా నాల్గవపాదమునఁ జూపెను. 'నిన్నుఁ గానిది నా కెట్లు' లనెడు మొదటి యుదాహరణమున లోగడ లేనిది భావి నెట్లగు? నని సంభవప్రమాణసిద్ధమగు నర్థము చూపఁబడినది రెండవ పద్యమున సంభవింపఁదగు నర్థమునే కాక సంభవమును సాధించునట్టి యనంతకాలము మున్నగునవిగూడఁ జెప్పఁబడినవి. మూఁడవ పద్యమున సంభవముకూడఁ పద్యమునఁ గవిచే స్వవచనము చేతనే చెప్పఁబడినది. ఇది మూఁడింటికిని భేదము.

ఐతిహ్య మెట్లన?

తే. గీ. భళిర! మేలెంచ నీపరి - పాటి మాట
సర్వమానవ సమ్మత - ముర్వియందు
ఎంతకాలము తనువుండు - నంతకాల
మొందు మానవు నిలను నా - నందమంచు.

పరిపాటిమాట యనుటచే నీ మాటకుఁ బ్రవక్త కానరాఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. పరంపరాగతవాక్యము గూడఁ బ్రమాణ మగును. దీనినే యైతిహ్య మందురు.

సంసృష్టిసంకరాలంకారములు.

అర్థాలంకారములకుఁ గాని శబ్దాలంకారములకు గాని లౌకిక భూషణములకువలెఁ గలయికచేఁ బ్రొత్తతళుకుఁ గన్పడును గాన నరసింహన్యాయమునఁ గావ్యాలంకారములకు సంసృష్టి యనియు సంకర మనియును నలంకారభేదములు చెప్పఁబడుచున్నవి.

రెండు గాని యంతకు నెక్కుడు గాని యలంకారములకు సంభవము ననుసరించి తిలలును దండులములును గలిసిన రీతిగ వేఱువేఱుగ భాసించునట్లు సమ్మేళనము సంసృష్టి యనఁబడును.

పాలు నీరును గలియునట్లు వేఱువేఱుగ భాసింపక మేళవించినచో దానిని సంకరాలంకార మందురు.

మొదటిది తిలతండులన్యాయ మనియు రెండవది క్షీరనీరన్యాయ మనియును వ్యవహారము.

సంసృష్టి యొక్కవిధమే యగును. సంకరము నాల్గువిధములగును; అంగాంగిభావ సంకరము, సమప్రాధాన్య సంకరము, సందేహ సంకరము, ఏకవాచకానుప్రవేశ సంకర మనియు. ఇట్లు నరసింహాకారములు గల యలంకారము లైదు విధములు.

శబ్దాలంకారములకు సంసృష్టి యెట్లన,-

కం. కమ్మని తావుల ఝుమ్మని
క్రమ్మిన తుమ్మెదరొదఁ ము - ఖమ్మున బొమ్మల్
చిమ్ముచుఁ గ్రొమ్ముడివిడ నన
యమ్మొక చెలి రేఁచి చూపు - నడుకుఁ నడుఁకుఁ.

మాఘమున వనవర్ణనము. తుమ్మెద క్రమ్మకొన భీతిచేఁ గనుబొమ్మలు చిమ్ముచుఁ గ్రొమ్ముడి విడ నొక చెలి చూపుచాలును జెదరింపఁ జేయుచు వణంకెను.

చూపు+అడుకు=చూపుచాలు. నడుఁకున్=వణంకెను,

ఇట 'మ్మ' యను సంయుక్తాక్షరము పలుమా ఱావృత్తి యగుటచే వృత్త్యనుప్రాస మనెడు శబ్దాలంకారము.

'నడుకు' ననెడు వర్ణసముదాయమునకు నావృత్తిచే ఛేకానుప్రాస మనెడు శబ్దాలంకారము, ఈ రెంటికినిఁ బరస్పరాపేక్ష లేక కలయిక చూపుటచే నిది సంసృష్టి.

అర్థాలంకారములకు సంసృష్టి యెట్లన,-

కం. తమ మంగము లెఱుఁదెడు విధ
ము మహిన్ గాటుకను వ్యోమ - ము గురియు నట్టుల్
కుమతినరు సేవవలె సక
ల మనుజదృష్టియును నిష్ఫ - లత్వము నొందెన్.

అంధకారవర్ణనము; చీకటి, యవయవములను బూయు చున్నదా! యనునట్టులును, వ్యోమము కాటుకను వర్షించుచున్నదా! యను నట్టులును నున్నది. ఇది యుత్ప్రేక్ష.

మనుజులదృష్టి కుమతినరుసేవవలె నిష్ఫల మగుచున్నది, ఇది యుపమాలంకారము. ఈ రెంటికిని బరస్పరాపేక్ష లేకయే కలయిక చూపఁబడినది. కాన సంసృష్టి.

శబ్దార్థాలంకారములకు సంసృష్టి యెట్లన,-

కం. సురతరు సుమరుచిరము సుర
చిరనుత మంజీరమంజు - శింజిత మంబా
చరణసరోజము మహిషా
సురమస్తక కులిశహేతి - శుభతతి నిడుతన్.

మందారపూలచే మనోహరమైనట్టియును, దేవతలచే నుతింపఁబడిన మంజీరములయొక్క మధురధ్వనికల, యంబాచరణసరోజము శుభముల నిచ్చుఁగాత. ఇట వృత్త్యనుప్రాసమునకును జరణసరోజ మనెడు నుపమాలంకారమునకును సంసృష్టి.

సంకరాలంకారప్రకరణము.

ఉ. సోఁకుచుఁ దెమ్మెరల్ చివురు-జొంపములన్ గదలింప మాఁగు పెం
ద్రమాఁకుల క్రింద నీడలు, గ - నన్ వెలసింగము నింగిఁ బొంగి చే
తాఁకున నేటువెట్టు గతిఁ - దట్టఁ దునింగిన రూపువట్టు నా
చీకటిగారు మేని పెనుఁ - జీరిక లట్టు వణంకె నత్తఱిన్.

శిశుపాలవధ కావ్యమున రైవతకగిరి వర్ణనము. వెన్నెలలోఁ జెట్లనీడలు వర్ణింపఁబడుచున్నవి. పిల్లగాలిచేఁ గదల్పఁబడిన చెట్లక్రింద నూఁగెడు నీడలు చంద్రుఁ డనెడు సింగముచే ఖండింపఁబడిన రూపు గల చీకటి యనెడు నేనుఁగుయొక్క మేని తునుకలా! యనునట్లు వణఁకుచున్నవి.

ఇట నెలసింగము, చీకటిగారు, అను చోట్ల రూపకము. వణం కుట యనెడు సాధర్మ్యముచే నీడలకు నప్పుడే నఱుకఁబడిన మేనిచీరిక లతోఁ దాదాత్మ్యసంభావనము చేయబడుటచే నిది యుత్ప్రేక్షాలం కారము. మఱియును మనుంగు ధాతువునకు నాకృతిచ్ఛేదము ముఖ్యా ర్థము. స్వరూపనాశము గౌణార్థము. ఈ రెంటికిని నభేదాధ్యవసాయము చేయఁబడుటనే నిది యభేదాతిశయోక్తి. ఆకృతిచ్ఛేదరూప మగు ముఖ్యార్థము గారు (ఏనుఁగు) తోను, స్వరూపనాశరూపమగు గౌణా ర్థము చీకటితోను నన్వయించునని తెలియఁదగు. ఈ యభేదాతిశయో క్తిచే రూపకము సిద్ధించుచున్నది. ఈ రూపక ముత్ప్రేక్షను సిద్ధింపఁ జేయుటచే దీని కంగ మగుచున్నది. ఉత్ప్రేక్షాలంకార మంగి యని తేలినది.

రూపకము లేనిచో నీడలు తునింగిన రూపువట్లు మేనిచీరికలట్లు వణంకె ననునంత మాత్రమునే చెప్పినచో నుపమయే యగును గాని యుత్ప్రేక్ష కానేరదు.

కాన నిట యతిశయోక్తి రూపకోత్ప్రేక్షలకు నంగాంగీభావ ముచే సంకర మని తెలియవలెను.

ఇచ్చట నొక శంక గలుగుచున్నది. నెలసింగము, చీకటిగారు, అనుచోట్ల నెల యనెడు సింగము, చీకటి యనెడు గారు, అని విగ్రహ వాక్యము చెప్పినచో రూపకసమాస మగునట్లు, సింగమువంటి నెల, గారువంటి చీకటి యని విగ్రహవాక్యము చెప్పిన నుపమితసమాస

మగును. ఈ యుపమితసమాస మాశ్రయించి నీడలు మేనిచీరికలట్టు వణంకె ననుచోట నుపమయే చెప్పవచ్చునుగదా? యని.

దీనికి సమాధాన మేమనిన? తునింగిన రూపువట్టు ననెడు చీకటి గారు విశేషణమును బరిశీలింప నచ్చట రూపకసమాసమే కాని యుప మితసమాస మాశ్రయింప వీలు కాదని యంగీకరింపవలసియుంటయే,

అది యెట్లనిన? రూపకసమాసమున నెలసింగ మను చోట సింగమునకుఁ బ్రాధాన్యముండును. చీకటిగా రనుచోట నేనుఁగునకుఁ బ్రాధాన్య ముండును. ఉపమితసమాసము నాశ్రయించినచో వరుసగ నెలకును జీకటికినిఁ బ్రాధాన్య ముండును.

తునింగిన రూపువట్టు నను విశేషవాచకపదమునకు నాకృతి చ్ఛేదము ముఖ్యార్థ మనియు స్వరూపనాశము సాధ్యవసానలక్షణా మూలక మగుటచే నప్రధానార్థ మనియును జెప్పియుంటిమికదా? విశేషణము తా నప్రధానమగుటచే మఱియొక ప్రధానమగు నర్థముతో నన్వయించునే కాని తనతో సమానమగు నప్రధానార్థముతో నన్వ యింప దనెడు న్యాయము కలదు. 'గుణానాంచ పరార్థత్వా దసంబం ధః సమత్వాత్' అనునది న్యాయాకారము.

ఈ న్యాయమునుబట్టి యీ విశేషణముయొక్క ముఖ్యార్థమునకు రూపకసమాసములో ముఖ్యమగు నేనుఁగుతో నన్వయము సమంజస ముగ నుండునుగదా! కాన నీ విశేషణముయొక్క ముఖ్యార్థమగు నాకృతిచ్ఛేదమున కన్వయసిద్ధికై చీకటిగా రనుచోట రూపకసమాస మాశ్రయింపక తప్పదని చెప్పవలెను. దీనిమూలమున మేని పెనుఁజీరిక లట్టు వణంకె ననుచోట నుత్ప్రేక్షయే యని సిద్ధాంతీకరింపవలెను.

ఒకవేళ నుపమితసమాసార్థములోఁ బ్రధానమగు చీకటితోఁ దునుఁగు ధాతువుయొక్క సాధ్యవసానలక్షణామూలకమగు స్వరూప

నాశరూపార్థగర్భితమగు నాకృతిచ్ఛేదకర్తృత్వ కర్మత్వ మన్వయించి
నను ముఖ్యార్థమగు నవయవచ్ఛేదరూపార్థముయొక్క యన్వయముచే
వచ్చిన స్వారస్యము సిద్ధింపదు కాన నుపమితసమాసము నంగీకరించి
యుపమాలంకార మనుట తగదు.

కాన నుత్ప్రేక్ష సిద్ధింపవలె నన్న రూపక మాశ్రయింపక
తప్పదు.

'వలెఁ' 'అట్టు' అను పదములు సాదృశ్యబోధకములుగఁ
బ్రసిద్ధము లగుటచేత సంభావనాబోధకములు కావలె నన్నచోఁ దాత్ప
ర్యగ్రాహక మొకటి కావలసియున్నది. కాన నిట రూపకమునే సంభా
వనాగ్రాహకమునుగా గ్రహించిన గాని యుత్ప్రేక్ష సిద్ధింప దని
భావము.

ఇట నొక శంక గలదు. సంభావనాగ్రాహకమునుగా రూపక
మును జెప్పకున్నను దునింగిన రూపమువట్టు ననెడు నధికవిశేషణమును
జెప్పినంతమాత్రముచే నీడలకు మేని చీకకలతోఁ దాదాత్మ్య సంభా
వనము సిద్ధించునుగదా ? యని.

దీనికి సమాధాన మేమనిన ? అట్లయ్యును నాకృతిచ్ఛేదనాది
రూపమగు కార్యమును సమారోపించుటకు నిమిత్తముగఁ జంద్రుని
యందును జీకటియందును హంతృహంతవ్యరూపమగు చేతనపదార్థ
ములయొక్క వృత్తాంతము నారోపింపక తప్పదు. ఇట్లగుటచే సమా
సోక్తి, సంభావనాగ్రాహక మగును గాన సమాసోక్తికిని నుత్ప్రేక్ష
కును నంగాంగిభావసాంకర్య మగును.

పైనిఁ జెప్పిన రీతిగ రూపకము సంభావనాగ్రాహక మన్నచో
నతిశయోక్తిరూపకోత్ప్రేక్షలకు నంగాంగిభావ సాంకర్య మగుచున్న
దని.

సమప్రాధాన్యసంకర మెట్లన?

తే. గీ. ఒనర దుముకుచు నుచ్ఛప - యోధరముల
మధ్యమారుణ నాయక - మహిత మగుచు
అభ్రలక్ష్మికి మరకత - హారమట్లు
పరఁగు భానుతురంగమ - పంక్తిఁ గొలుతు.

భానుతురంగమపంక్తిని౯ గొలుతును. అది మేఘపంక్తిపై దుముకుచు, ననూరుఁడు నేతగాఁగలదియై గగనలక్ష్మిఁ మకరతహారమా యను నట్లున్నది.

ఇట పయోధరశబ్దమునకుఁ గుచములును, మేఘములును నర్థద్వయము. అరుణనాయక శబ్దమునకు నెఱ్ఱని నాయకమణియును, సూర్యసారథియు నర్థద్వయము. పైశ్లిష్టార్థములకు నభేదాధ్యవసాయము. దీనిని నభేదాధ్యవసాయోక్తి యందురు. వీనిలో నొక యర్థము గగనలక్ష్మియందు నాయికావ్యవహార సమారోపమునకుఁ బోషక మగుచున్నది, రెండవ యర్థము తురంగమపంక్తియందు మరకతహార తాదాత్మ్యము నుత్ప్రేక్షించుటకు సాధన మగుచున్నది. ఇందు మొదటిది సమాసోక్తియు, రెండవది యుత్ప్రేక్షయు నగుచున్నవి.

పై యతిశయోక్తి లేకున్న సమాసోక్తియును నుత్ప్రేక్షయును సిద్ధింపవని తెలియవలయును.

పై యుత్ప్రేక్షయును సమాసోక్తితోఁ గలిపియే యేకకాలమునఁ బై యతిశయోక్తిచే నెత్తిచూపఁబడుచున్నది. మఱియు నీ సమాసోక్త్యుత్ప్రేక్షలకుఁ బరస్పరోపకారకభావము తుల్యము. అనగా రెండును సమప్రాధాన్యము కలవి కాన నిట సమప్రాధాన్య సంకరము. మఱియును,-

తే. గీ. అంగుళులవోలెఁ జిఱుచచ - యంబుఁ దిమిర
సంచయంబును ఘృష్టులఁ - జక్కఁబట్టి
కుట్మలీకృత కంజచ - క్షువును విధుఁడు
రజనిముఖమును జుంబించు - రహిని దోఁచె.

చంద్రోదయ వర్ణనము. చంద్రుఁడు, వ్రేళ్ళతోఁ గేశసము దాయమునువలెఁ గిరణములచేఁ జీకటిని బట్టి కుట్మలీకృతకంజచక్షు వగు రజని ముఖమును జుంబించుచున్నాఁడా! యనునటు లుదయించు చున్నాఁడు.

ఇట చుంబన ముత్ప్రేక్షింపఁబడినది. ఆ యుత్ప్రేక్షయును నిశా చంద్రులయందు నాయికానాయకవ్యవహార సమారోపము చేయఁబడ నిదే సంభవింపదు కాన నట్టి వ్యవహారసమారోప మగు సమాసోక్తి గర్భితముగానే భాసించుచున్నది.

ఈ సమాసోక్తిగర్భిత యగు నుత్ప్రేక్షకు నంగుళులవోలె ననెడు వాక్యార్థోపమయును గంజచక్షు వనెడు సమాసార్థోపమయును సాధకములగుటచే నా యుపమలు పై యుత్ప్రేక్ష కంగము లగు చున్నవి.

పై యుపమ లుత్ప్రేక్షాసమాసోక్తులు రెంటికిని సాధకము లగు టచే నీ రెంటికిని నంగము లగుచున్న వని తాత్పర్యము. మొదటి పద్య మందువలె నీ పద్యమందునను నుత్ప్రేక్షాసమాసోక్తులు రెంటికిని నేక కాలముననే స్ఫురణముంటచే సమప్రాధాన్యసంకరము కలదు.

ఆలోచింపఁ బై యుపమలచే బ్రస్తుతపదార్థములగు చంద్రుఁడు, రాత్రియు నీ రెంటికి సంబంధింపఁబడిన ధర్మములే చెప్పబడుచున్నవి కాని యప్రస్తుతములగు నాయకునకును నాయికకును సంబంధించిన ధర్మములు చెప్పఁబడుటలేదు.

ఎందుచేత నన ? అంగుళులవోలె ఘృష్టు లనెడు వాక్యోపమ లోను, కంజచక్షు వను సమాసోపమలోనుగూడ నుపమేయపదార్థము లగు ఘృష్టు లనఁగాఁ గిరణములకును బద్మమునకును బ్రాధాన్యముం డుటచేతను, నా పదార్థములు ప్రస్తుతములగు చంద్రుని, రాత్రిని సంబంధించినవే కాని యప్రస్తుతనాయికానాయకులకు సంబంధించినవి కాకుంటచేతనను.

మఱియు నుత్ప్రేక్షాసమాసోక్తులలో రెండింటఁ బ్రకృతాప్రకృతవస్తువులయొక్క సాధారణధర్మసమర్పణ మపేక్షితముకదా ? ఆ రెంటను నుత్ప్రేక్షలోఁ బ్రకృతాప్రకృతములకు సాధారణములగు గుణక్రియారూప నిమిత్తాపేక్ష కలదు. సమాసోక్తిలో విశేషణసామ్యాపేక్ష కలదు.

కాన నుపమాలంకార ముత్ప్రేక్షాసమాసోక్తుల కంగ మెట్లు కాఁగల దని సంశయము కల్గుచున్నది.

దీనికి సమాధాన మెట్లన ?

పద్యమందలి వోలె ననెడు పదమును ఘృష్టులతోఁగూడ సంబంధింపఁజేసి, యంగుళులవోలె ఘృష్టులఁ దిమిరచయంబును బట్టి యనెడు రీతిగ ఘృష్టులవోలె నంగుళులఁ జికురచయంబును బట్టి యని వాక్యాంతరమును గల్పించి, యట్లే కంజచక్షు వనుచోటఁ జక్షువువంటి కంజ మను రీతిగఁ గంజమువంటి చక్షువని సమాసాంతరమును గల్పింపవలెను. ఈ రీతిగఁ బ్రకృతములగు నిశాచంద్రులకువలె నప్రకృతములగు నాయికా నాయకులకును బ్రత్యేకధర్మములు సంపాదింపఁబడవచ్చును.

ఇట్లు సంపాదింపఁబడిన ప్రత్యేకధర్మములకు నభేదాధ్యవసాయము చేసి పై ప్రకృతాప్రకృతములకు సాధారణధర్మము సంపాదించి

పై యలంకారములకు నంగాంగీభావము సాధింపవచ్చునని సమాధానము.

ఈ రీతిగ ధర్మసామ్యము సంపాదించుటకు వాక్యభేదసమాస భేదముల నాశ్రయించుటయును బిమ్మట నభేదాధ్యవసాయము నాశ్రయించుటయును బ్రయత్నగౌరవ మన్నచో మఱియొక రీతిగ ధర్మసామ్యము సంపాదింపవచ్చును. ఎట్లన ?

ఉపమాలంకారము భేదాభేదోభయప్రధాన మని యాలంకారిక సమ్మతము. అనఁగా భేదాంశమును నట్లే యభేదాంశమును నీ రెండును బ్రధానములుగాఁ గలది.

ప్రకృతమున సదృశములగునట్టి, ప్రకృతగతములగు ఘృష్టి తిమిరకంజములకును, అప్రకృతగతములగు నంగుళిచికురచయ చక్షువులకును బ్రాతిస్వికరూపముచే ననఁగా వైయక్తికమగు నంగుళిత్వమరీచిత్వాది రూపముచే భేదము కలదు. అట్లే యుభయమును సంబంధించినట్టియు, సాదృశ్యమున కుపకరించునట్టి యంగుళిమరీచులు రెంటికిని సంబంధించిన తనుత్వము దీర్ఘత్వము, కేశసంచయము తిమిరముల రెంటికిని సంబంధించిన యావరణత్వము నీలత్వము, లోచనములు కంజముల రెంటికిని సంబంధించిన దీర్ఘత్వము కాంతిమత్త్వ మనెడు రూపముచే నభేదము గూడఁగలదు.

పై యభేదాంశమును మాత్రమునే ప్రయోజనానుసారముగ గ్రహించినచోఁ బ్రకృతాప్రకృతములగు చంద్రనాయకులకును, నిశానాయికలకును సాధర్మ్యము సిద్ధించుచున్నది.

ఈ సూక్ష్మపద్ధతిచే నుపమాలంకార ముత్ప్రేక్షాలంకార సమాసోక్త్యలంకారములకు నంగభావ మగునట్లు సాధింపవచ్చును. ఇది మొదటిరీతికన్న లాఘవము కలది. కాన నీ రీతిగనైనను సంగాంగీభావము సాధింపవచ్చునని సమాధానము.

కాని, యీ రెండవ పద్ధతిలో నొక శంక కలదు. ఏది యన? ఉపమాలంకారమునఁ బ్రధానములగు భేదాభేదాంశముల రెండింటను భేదాంశమును విడిచి యొక యభేదాంశమునే యుపయోగించుకొను టకు వీలుకలుగునా? యని.

దీనికి సమాధాన మెట్లన; ఒక వస్తువునందు నవినాభావసంబంధముచేఁ గలిసియున్న రెండు ధర్మములలో నొక ధర్మము ప్రయోజనకారి కాకున్నను రెండవ ధర్మ మొకటియే ప్రయోజనమును సాధింపవచ్చును. దీని కుదాహరణ మెట్లన? సూర్యకిరణములలోఁ గాంతి నిచ్చు శక్తియు వేడిమి నిచ్చు శక్తియు, నీ రెండును గలిసియున్నను, శీతబాధను బోఁగొట్టుకొనఁదలఁచు గ్రుడ్డివానికి నొక్క యుష్ణశక్తియే యుపకరించుచున్నది.

అట్లే ప్రకృతమునఁగూడ నొక యభేదాంశము మాత్రమే ప్రయోజనమును సాధింపవచ్చు నని సమాధానము.

ఇట్లంగీకరింపనిచోఁ గొన్ని ప్రసిద్ధములగు నుదాహరణముల నుపమాలంకారము సిద్ధింపనేరదు. ఎట్లన,-

తే. గీ. కెంపుగందము నలఁది ము - త్తెంపు సరిని
బాహుశిరమునఁ దిగుచు నీ - పాండ్యనృపతి
చఱులఁ దొలియెండ కెంపును - జాట వాక
వెలికిఁ గ్రక్కెడు మలయాద్రి - వలెఁ జెలంగు.

ఇందు మతీస్వయంవరములోఁ బాండ్యుని వర్ణనము. ఇట యుపమానోపమేయములగు నద్రిరాజ పాండ్యరాజులకు ధర్మసామ్యము గన్పట్టదు. పాండ్యుని పక్షమున రక్తచందనము ముత్యాలసరులును గలవు. అద్రిరాజు పక్షమున లేతయెండయును గొండకాలువయును గలవు. కాన ధర్మసామ్యమునకై తొలియెండ కెంపుగందములకును ముత్తెంపు

సరి కొండవాకలకును రక్తిమ ధావళ్యము మున్నగు ననుగతధర్మము లచే నభేదాంశము మాత్రమునే సాధనముగా స్వీకరించి యుపమాలంకారమును సాధింపక తప్పదు. కావునఁ బై సమాధానము యుక్తియుక్తముగనే యున్నది,

కాలభేద మున్నను రెండలంకారములకు సమప్రాధాన్య సంకరమును జూపట్టుచున్నది. ఎట్లన,-

తే. గీ. కడలి తన తరంగాగ్రభా - గముల ఫేన
చందనంబును నూరెడు - చంద మమరు
దానిఁ దొగఱేఁడు కరములఁ - దాల్చి దెసల
బోటులకుఁ బూత లలఁదెడు - పోల్కె వెలుఁ.

ఈ పద్య ముత్ప్రేక్షాలంకారములో నుదాహరింపఁబడినది. పద్యార్థ మచ్చటనే చూడనగు. ఇట పరస్పరాపేక్ష లేనట్టి వాక్యద్వయముచేఁ జెప్పఁబడుటచే నుత్ప్రేక్షలు రెంటికినిఁ గాలభేదమున్నను సమప్రాధాన్యము కలదు. " దానిఁ దొగఱేఁడు కరములఁ దాల్చి " యనుటచే ఫేనచందన మనెడు రూపకముయొక్క యపేక్ష రెండవ యుత్ప్రేక్షకుఁ గలదు, కాని మొదటి యుత్ప్రేక్షయొక్క యపేక్ష యెంతమాత్రమును లేదు కదా?

" అంగకంబులఁ బూత లలఁదువోలెఁ దమంబు " అను మున్నగుచోటులందువలె నిచ్చటఁగూడ నుత్ప్రేక్షాద్వయమునకు సంసృష్టి యనియే యేల చెప్పరా దని శంక కలుగవచ్చును. కాని లోకసిద్ధమగు గందము రాచుటయును బిమ్మటఁ బూయుటయు ననెడు పౌర్వాపర్యముయొక్క రీతి ననుసరించి యుత్ప్రేక్షల రెంటియొక్క పౌర్వాపర్యమును జూపుటలోఁ జమత్కారాతిశయము కనపట్టుటచేఁ గేవల సంసృష్టి యనుటకన్న సంకర మనుటయే తగును.

కాన స్వర్గ మనెడు నొక ఫలమునే సాధించునవి యగుటచే దర్శపౌర్ణమాస్యాది యాగములకువలెఁ గాలభేద మున్నను బైనిఁ జెప్పఁబడిన రీతిగఁ జారుత్వాతిశయరూప మగు నొక ఫలమును గూర్చి సాధనభూతము లగుటచేఁ బై యుత్ప్రేక్షలు రెండును గాలభేదమున్నను సమప్రధానము లగుచున్నవి.

సందేహసంకర మెట్లన?

తే. గీ. మొగులు దొలఁగిన చందురుఁ - దగులు జ్యోత్స్న
యమరు కడలినిఁ జొచ్చు జా - హ్నవిర యీపె
ఇట్టు లీడగు నా జంట - నెంచి పౌరు
లొకట నాడిరి నరపతు - లకట వగవ.

ఇందుమతీ స్వయంవరానంతరము పౌరవాక్యము, ఇట యీపె యనెడు సర్వనామమునకు నజుని వరించిన యిందుమతి, మేఘనిర్ముక్త యగు జ్యోత్స్నయే యగు ననెడు రీతిగ వాక్యసమన్వయము చేసినచో సదృశములగు వాక్యార్థములు రెంటికి నైక్యారోపముంటచే నిదర్శనాలంకార మగును.

లేక యీపె యనుదానికిఁ గేవల మిందుమతియే యర్థమైనచో నాపె యజుని వరించినది యనెడు నర్థము పద్యమున వాచ్యముగఁ జెప్పఁబడకున్నను, ప్రసంగవశమునను, నిట్టు లీడగు జంట నెంచి యను వానిచేతను దెలియఁబడుచున్నది.

ఇట్టి యిందుమతీ కర్తృకమును నజకర్మకమగు వరణరూపార్థము బింబరూపవాక్యార్థము. దీనికిఁ బ్రతిబింబరూపక మగు కౌముదీశశి సమాగమరూప మగు నప్రస్తుతవృత్తాంతమును బ్రకృతధర్మిపదార్థ మగు నిందుమతియందు లగింపవలెను. ఇట్లారోపించినచో లలితాలంకార మగును.

ఈ రీతిగ నిట నిదర్శనమా ? లేక లలితమా ? యనెడు సందేహ ముండుటచే సందేహసంకరము. మఱియును.-

మ. అగుచో నిందువు తాఁ గరంగి హృదయం - బాడించు పీయూషవా
పిగ నాకందును నల్లకల్వగుమిగాఁ - బెంపొందుచో నందు ని
మ్మగ నేఁ గోర్కెలు దీరునట్టు జనక - మ్మొల్ సేయఁగాఁ బుట్టు శై
త్య గురుత్వంబున మారవహ్ని వెత మా-యన్ ద్రోయ శక్యంబగున్.

విరహిణీవాక్యము చంద్రుఁడు నతని కళంకమును గ్రమముగ నమృతహ్రాదముగను గలువలుగ నైనచో నందు స్నాన మొనరింపఁ దాపము శమించు ననెడు నర్థము తాత్పర్యవిషయమైనచో నిట సంభావనాలంకార మగును.

లేక యిట్టి హ్రాద మెన్నడును సంభవింపనేరదు కాన నా తాపము శమించుటయు నసంభవము. ఈ యర్థము తాత్పర్యవిషయమైనచో నొక యర్థమునకు మిథ్యాత్వసిద్ధికై మఱియొక మిథ్యార్థమును నుపన్యసించుటచే మిథ్యాధ్యవసితి యగును. ఇట్లు రెండు విధములుగ నలంకారము సంభవించుటకు నవకాశముంటచే నిట సందేహసంకరము.

కం. స్ఫటికపుఁ గడవల నుంటన్
స్ఫుటమగు తెల్లందనంబు - బొందిన నీటన్
పొటమరిలన్ ముత్తెపుఁతత
అట పూచెడు పూల నీదు - యశ ముపమింతున్.

రాజస్తుతి. స్ఫటికపుఁ గడవల నుంటచేఁ దెల్లనిది యగు నీఱు పోయ ముత్తెపులత పూయు, నా పువ్వుతో నీ కీర్తి నుపమింతును. దీనిచేఁ గీర్తి ధావళ్యాతిశయము చెప్పఁబడినది. ఇటకూడ సంభావనా మిథ్యాధ్యవసితులకు సందేహసంకరము.

కం. విసమును గ్రక్కుచుఁ బోరిబోరి
  బుసలన్ గొట్టుచును మొదల - భుజగంబుండన్
  రసనను దనిపెడు పండ్లను
  బొసఁగెడు మ్రాఁకబ్బియునుసు - బొసఁగదు చేరన్.

ఫలభరితమగు వృక్షము లభించినను నిట్టి పాము మొదల నున్నచోఁ బ్రయోజనము శూన్యము.

ఇట భుజగవృత్తాంతముచే రాజద్వారమందు నడ్డుకొనుచున్న ఖలవృత్తాంతముగూడ స్ఫురించుచున్నది. భుజగవృత్తాంతము ప్రస్తుతమగుచో నప్రస్తుతమగు ఖలవృత్తాంతము గమ్యమానమగుచో నిట సమాసోక్తి యగును.

లేక ప్రస్తుతమగు ఖలవృత్తాంతమును స్ఫురింపఁజేయుటకై యప్రస్తుతమగు నురగవృత్తాంతము వర్ణింపఁబడుచో నప్రస్తుతప్రశంస యగును. లేక ప్రస్తుతమగు నురగవృత్తాంతముచే సమీపమందున్న ఖలునివృత్తాంతముగూడ స్ఫురింపఁజేయఁబడుచో రెండును ప్రస్తుతము లగుటచేఁ బ్రస్తుతాంకురాలంకార మగును. కాననిది సందేహసంకరము.

ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరము,

ఏకవాచకానుప్రవేశ సంకరము శబ్దార్థాలంకారములు రెంటికినిఁ గలసియే యగునని చెప్పి కావ్యప్రకాశకారుఁ డిట్లు లుదాహరించెను.

కం. మంజుల కరకింజల్కము
  రంజితమును బ్రొద్దు దుద్దు — రహి నష్టదిశా
  మంజుల దళగత తిమిరా
  శిం జను దివసాంబుజంబు — లీలగ మొగిడెన్.

కిరణము లనెడు కేసరములు కలదియును, సూర్యుఁడనెడు దుద్దుచే విరాజిల్లుచున్నట్టియును, అష్టదిశ లనెడు దళములు గలిగినట్టియునుఁ

జీకటి యనెడు తుమ్మెద గల దినస మనెడు పద్మము ముకుళించెను. సూర్యాస్తమయవర్ణనము.

ఇట యొక పదమునందే రూపక మనెడు నర్థాలంకారమును, అనుప్రాస మనెడు శబ్దాలంకారమును గలసి యేకకాలముననే భాసించుటచే రెంటికిని నేకవాచకానుప్రవేశసంకరము.

ఒక పద్యమందు భిన్నభిన్నపదములచే వేఱువేఱుగ శబ్దార్థాలంకారములు చూపఁబడుచో సంసృష్టియే యగును. కాని పై పద్యమున సంకరమే యగుచున్నదని.

అలంకారసర్వస్వకారుఁ డీ రీతిగఁ జెప్పియున్నాఁడు. వాచ్యములగు రెండలంకారము లొక వాచకపదమున సమావేశపఱుపఁబడుటయే యేకవాచకానుప్రవేశసంకర మనియును నట్లగుటయే స్వరపసిద్ధ మనియును నుడివియున్నాఁడు.

మఱియును వాచకపదము వాచ్యప్రతియోగికము (వాచ్యార్థము ప్రతిసంబంధిగాఁ గలది) యని తలఁచి యర్థాలంకారములకుఁగూడ నేకవాచకానుప్రవేశసంకరము నుదాహరించినాఁడు; ఎట్లన ?

తే. గీ. రమ్యపుష్కరభాసిత — రంగశోభ ;
హృద్యసంచారిత మృదంగ — వాద్య మమరు
నాట్యశాలల నే పట్ట — ణమునఁ జెలఁగి
భామ లాడుదు రుద్యాన — వాపివలెను.

నగరవర్ణనము. భామ లుద్యానవాపివలె నాట్యశాలలయందునను నాడుచుందురు. నాట్యశాలలు, రమ్యమగు పుష్కరవాద్యములచే ననఁగా వాద్యభాండములచే భాసితమగు రంగస్థలముయొక్క శోభయును, హృద్యముగఁ బ్రవర్తింపఁ జేయఁబడిన మృదంగవాద్యములును గలవి. ఉద్యానవాపి యెట్టి దనిన, రమ్యమగు పద్మములచేఁ బ్రకా

శించు తరంగములయొక్క శోభయును, ఈదుటచేఁ జేయఁబడిన మృదంగధ్వనివంటి ధ్వనియును గలది.

మొదటిపాదమున శబ్దశ్లేషము కలదు. రెండవపాదమున నర్థసామ్యముంటచే నుపమాలంకారమును గలదు. ఈ రెండును 'వలె' యనెడు నేకవాచకశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుటవలన నిట యేకవాచకానుప్రవేశసంకర మని యలంకారసర్వస్వకారుని మతము.

కాని యది సరికాదు. ఏల యన? రమ్యపుష్కరభాసి తరంగశోభ మున్నగు పదములచే శ్లేషవశమున వచ్చు నర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయమును జెప్పి తన్మూలకమగు నతిశయోక్తిచే లభ్యమగు ధర్మసామ్యమే 'వలె' యనెడు వాచకపదముచే బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నది కాని కేవలము శ్లేషరూపక మగు శబ్దసామ్యము ప్రతిపాదింపఁబడుట లేదు.

ఈ రీతిగ శ్లేషముచే వచ్చిన యర్థద్వయమునకు నభేదము నధ్యవసించి తన్మూలకమగు ధర్మసామ్య మంగీకరింపఁబడనిచోఁ నీ క్రింది పద్యమున సమాసోక్తి సిద్ధింపనేరదు.

తే గీ. మాన్యరాగంబు గొన్నట్టి - ధన్య సంధ్య
జార్చుచున్నది యంబర - మేర్చి తానె

రాగ మనఁ బ్రేమ యనియును నెఱ్ఱదన మనియు నర్థద్వయము. అంబర మన వస్త్ర మనియు గగన మనియు నర్థద్వయము. సంధ్యాకాల వర్ణనము ప్రస్తుతము. దానిచే నాయికావృత్తాంత మప్రస్తుతము గమ్యమానమగుటచే నిట సమాసోక్తి యలంకారము. ఇట శ్లేషవశముచే వచ్చిన యర్థద్వయమునకు నభేదము నధ్యవసింపనిచో విశేషణసామ్యము లేదు కాన సమాసోక్తి సిద్ధింపనేరదు కదా?

మఱియును 'వలె' ననెడు పదముచే శబ్దసామ్యము చెప్పఁబడి నను నా పదమునకు నుపమానవాచకత్వమే కల్గును గాని శ్లేషవాచక త్వము కలుగనేరదు. కాన శబ్దసామ్య మున్నచోటఁ గాని యర్థసామ్య మున్నచోటఁ గాని యుపమయే చెప్పవలెను. అట్లంగీకరింపనిచో,-

కం. హ్లాదనమున నెటు చంద్రుం
డాఁ దాపనవిధినిఁ దపనుఁ - డా నిల నెట్టుల్
ప్రోఁదిన్ జనరంజనమున
సాదుగ రాజాయె నతఁడు - సార్థత నట్టుల్.

ఇట సార్థకనామము కలుగుట యనెడు శబ్దసామ్యమే కాని యర్థసామ్యము లేకుండుటచే నుపమాలంకారము సిద్ధింపనేరదు. కాన నుపమాసిద్ధికై శబ్దసామ్యముగూడ స్వీకరింపక తప్పదు.

ఈ రీతిగఁ గావ్యప్రకాశకారుని మతమును నలంకారసర్వస్వకా రుని మతమునుగూడ సమంజసములు గావు.

మఱి యేమన ? ఎచ్చటఁ బదములచే నొక యర్థమే చెప్పఁ బడఁగా నా యర్థములోనే యలంకారద్వయ లక్షణములు గన్పట్టునో యట నా యలంకారద్వయమునకు నేకవాచకానుప్రవేశసంకర మని సిద్ధాంతము. ఎట్లన,-

మ. అల జాబిల్లి వెలుంగు పైపయిని డా - యన్ జెమ్మలూరంగ నా
నెలరా ల్వాదుల నీటివెల్లువలు పూ-న్కిన్ జాఱ నేకక్రియల్
గలుగఁబోకయె యేపుమీఱ కొన ల - ల్లఁపీచు భీమాత్మజా
లలితోద్యానము చూడ్కిఁ జూరఁగొన వ్రా లఁనిల్చె నా హంసతాన్.

దమయంతి ప్రమదవనములోని చెట్లకుఁ జంద్రకాంతశిలలు కుదురులుగఁ గట్టినట్లు వర్ణింపఁబడుటచే నిట వస్తుసమృద్ధి వర్ణనారూప మగు నుదాత్తాలంకారము కలదు. అసంబంధ వస్తుసంబంధరూప మగు

నతిశయోక్తియును గలదు. కాన నీ రెంటికిని నేకవాచకానుప్రవేశ సంకర మని తెలియవలయును.

ఇట నొక సంశయము కలదు. ఎట్లన? ఉదాత్తాలంకార ముండుచోటుల నెల్ల నసంబంధాతిశయోక్తి నియతమగుటచే నీ రెంటికి సాంకర్యము చెప్పఁదగదు. విభిన్నములగు నవకాశములు గల యలంకారములకు నట్లు సంకరము చెల్లును గాని సమనియతము లగు నలంకారముల కట్లు చెల్ల దని.

దీనికి సమాధాన మెట్లన? ఉదాత్తాతిశయోక్తులు సమనియతములగు నలంకారములు కావు. దివ్యలోకగతమగు సంపత్సమృద్ధిని వర్ణించు తావుల నతిశయోక్తికిఁ జోటులేదు. దివ్యలోకమున నట్టి సంపత్సమృద్ధి సంభవించుటచే. కాన నట్టి తావుల నుదాత్తాలంకార మొక్కటియే కలదని చెప్పవలెను.

అట్లే శౌర్యము, ఔదార్యము మున్నగు వానిని నతిశయముగా వర్ణించు తావుల నతిశయోక్తియే కాని యుదాత్తాలంకారము కలుగ నేరదు. ఈ రీతిగఁ బ్రత్యేకముగ నవకాశముగల యీ రెంటికి నీ పద్యమున సంకరము చూపఁబడినది.

ఈ రెంటికినిఁ బరస్పరము నుత్థాప్యోత్థాపక భావము గాని స్వాతంత్ర్య పారతంత్ర్యభావము గాని లేకుండుటచే నంగాంగీభావము లేదు.

అభిన్న శబ్దములచే నుదాత్తాతిశయోక్తులు రెండును బ్రతిపాదింపఁబడుటచే నీ రెంటికిని సమప్రాధాన్యసంకరమును సంభవింపదు. భిన్నభిన్న ప్రతిపాదకశబ్దములచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన యర్థద్వయమునకు సంబంధించిన యలంకారములకే సమప్రాధాన్యసంకరము సంభవించును.

సందేహసంకరమును గాదు. సందేహవిషయములగు నలంకారములకు విరుద్ధకోటులఁ బ్రవేశ ముండవలెను.

కానఁ బైపద్యమున నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరము నిర్వివాదము.

కొన్నితావుల సంకరములకు సంకరము గూడఁ గన్పట్టుచున్నది. ఎట్లన,-

చం. రతుల విసూత్రహారముల - రాలిన ముత్తెము లూడ్వ వాకిటన్
గతులఁ జెలంగు బాలికల - కాళ్ళ యలక్తక మంటి రక్తిమాం
కితములు గాఁగ దాడిమము - గింజల బమ్మెరఁ జిల్క లెత్తుఁ బం
డిత భవనంబులం దదిర ! - నిస్తుల భోజుని త్యాగలీలయా

రతులఁ దెగిన ముత్తెపు సరుల రాలిన ముత్తెములను బ్రొద్దుటఁ బనికత్తెలు వాకిట నూడ్వ, నచ్చట నాటలాడు బాలికల కాళ్ళ లత్తుకరస మంట నవి యెఱ్ఱవారఁ, వానిని నింటిచిల్కలు దాడిమీబీజ భ్రాంతిని ముట్టి నెత్తుచున్నవి. ఇదంతయు భోజుని త్యాగలీల యగుచున్నది. అతని పండితులకుఁగూడ మహైశ్వర్యము ప్రసాదించుచున్నాఁడని భావము.

ఇట పండితుల సంపత్సమృద్ధి వర్ణన ముదాత్తాలంకారము. దానిలో ముత్తెములకు నలక్తకరసముయొక్క యెఱ్ఱఁదనము సంక్రమించుటచేఁ దద్గుణాలంకారమును గలదు. అట్టి తద్గుణమును దెల్పునట్టి " బాలికల కాళ్ళ యలక్తకమంటి రక్తిమాంకితములు గాఁగ " ననెడు పదసముదాయరూప మగు పదార్థమే దాడిమీబీజభ్రాంతికి హేతువగుటచేఁ బదార్థహేతుక కావ్యలింగముగూడఁ గలదు.

దీని ఫలితార్థ మేమనినఁ దద్గుణాలంకారమును బదార్థహేతుక కావ్యలింగాలంకారమును గూడ " బాలికల కాళ్ళ యలక్తక మంటి రక్తిమాంకితములు గాఁగ " ననెడు నేకవాచక పదసముదాయమున ననుప్రవిష్టములగుటచేఁ దద్గుణ కావ్యలింగముల రెంటికిని నేకవాచకానుప్రవేశసంకరము కల దని.

అప్లైప్రభ్రాన్తిమదలంకారమునకుఁ బై తద్గుణ కావ్యలింగముల సంకరము మూలము. తద్గుణ కావ్యలింగముల రెంటియొక్క సంకరము చేతను, భ్రాన్తిమదలంకారము చేతను నుదాత్తాలంకారమునకు మిక్కిలి శోభ గల్గుటచేఁ బై సంకరభ్రాన్తిమదలంకారములకును నుదాత్తాలంకారమునకును నంగాంగిభావముచే సంకరము.

మఱియు భోజునియొక్క దానలీలకు విద్వద్వైభవము కార్యమగుచుండఁగా హేతు హేతుమత్తులకు నభేదమును వర్ణించుటచే హేత్వలంకారమును గలదు. ఈ హేత్వలంకారము ప్రభువుయొక్క వితరణాతిశయమును సూచించుచున్నది. ఇంతమాత్రమే కవి కభిమత మైనచో నుదాత్తాలంకారముచేఁ బరిష్కృతమగు ననఁగా దానియొక్క యపేక్షగల హేత్వలంకార మొక్కదానియందే కవి సంరంభమునకుఁ బర్యవసానము.

లేక భోజుని వితరణ మెట్టిదని యొకఁడు ప్రశ్నింప దానికి సమాధానముగా నీ పద్యము చెప్పఁబడినచో దానరూపమగు నప్రస్తుత కార్యముచే భోజునియొక్క సంపదుత్కర్షమును బ్రశంసించుటయందే కవి కభిప్రాయముండును గానఁ గార్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసయందుఁ బర్యవసానము.

కారణమగు రాజసంపదుత్కర్షమువలెనే కార్యమగు వితరణోత్కర్షవర్ణనముగూడఁ బ్రస్తుతమే యైనచోఁ బ్రస్తుతాంకురమునందే పర్యవసాన మగును.

పై యలంకారముల నెయ్యది కవి కభిమతమగునో యని సందేహము గల్గినచో సందేహసంకర మగును.

మఱియును విద్వద్గృహవైభవమున నసంబంధమున, సంబంధవర్ణనరూపమగు నతిశయోక్తికి నుదాత్తాలంకారముతో నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరము.

మఱియును నిరతిశయ మగు దానోత్కర్షముఁ బర్యవసించు హేత్వలంకారమునకును సత్యాద్భుతమైనట్టియు నసత్య మగు నౌదార్య మును వర్ణించుటయే రూపముగాఁ గల యత్యుక్త్యలంకారముతో నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరము.

వితరణోత్కర్ష మునఁ బర్యవసించు హేత్వలంకారము మూలము గాఁగల యప్రస్తుతముకుఁ గాని ప్రస్తుతాంకురమునకుఁ గాని రాజసం పత్సమృద్ధి వర్ణనరూపక మగు నుదాత్తాలంకారముతోఁగూడ నేక వాచకానుప్రవేశ సంకరము.

ఓయీ! రాజసంపత్సమృద్ధి వ్యంజనాగమ్యమే కాని వాచ్యము గాకుంటచే నా సంపత్సమృద్ధివర్ణనమే రూపముగాఁ గల యుదాత్తా లంకారముతోఁగూడ నేకవాచకానుప్రవేశ మెట్లు సంభవించు ననెడు సంశయము పుట్టుచున్నది.

దీనికి సమాధాన మెట్లన? ఏకవాచకానుప్రవేశ మనెడు పదము లోని వాచకపదమును బ్రతిపాదక మని సామాన్యార్థకముగ గ్రహించి నచో వ్యంజకమునకుఁగూడ గ్రహణము సంభవించును గానఁ బై విధ ముగ నేకవాచకానుప్రవేశము సంభవించు నని.

పైఁ జెప్పఁబడిన యేకవాచకానుప్రవేశముల మూఁడింటికినిఁ బర స్పర మంగాంగీభావము లేకుంటచే సమప్రాధాన్య ముండుటనుబట్టి సమప్రాధాన్యసంకరము.

ఎట్లన? ఉదాత్తాతిశయోక్తులు రెంటికిని నేకవాచకానుప్రవేశ మొకటి.

హేత్వలంకారమునకును నత్యుక్త్యలంకారమునకును నేకవాచ కానుప్రవేశసంకరము, రెండవది.

వ్యంగ్య మగు నుదాత్తాలంకారమునకు నప్రస్తుత ప్రశంసా ప్రస్తుతాంకురములలో నొకదానితో నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరము, మూఁడవది.

ఈ మూడింటికినిఁ బరస్పర సాపేక్షత్వము లేకుంటచే నంగాంగీభావసాంకర్యము లేదు కాన సమప్రాధాన్యసంకర మని నిష్కర్షము.

ఇట నొక శంక పుట్టవచ్చును. ఎట్లన? ఉదాత్తాలంకారము నొక్క యపేక్ష హేత్వలంకారమునకుఁ గలదని చెప్పబడినది. విద్వత్సంపదుత్కర్షమును జెప్పినఁ గాని దానికిని దానికిఁ గారణభూత మగు దానలీలకును నభేదమే రూప మగు హేత్వలంకారము సంభవింపదు కాన నా రెంటికిని నంగాంగీభావసంకరము తగును.

ఇట్లే రాజసంపదుత్కర్షరూప మగు ప్రస్తుతకారణమును ద్యోతింపఁజేయుటకై యప్రస్తుత దానరూపకార్యము వర్ణింపఁబడె నన్నచో నప్రస్తుతప్రశంసయుందే యీ పద్యమునకుఁ దాత్పర్యమగు నని పైనఁ జెప్పఁబడినది కదా?

ఇట్లైనచో దానమును సంపదుత్కర్షము ననెడు కార్యకారణములకు నభేదకథనరూప మగు హేత్వలంకారము లేనిదే యప్రస్తుత కార్యముచేఁ బ్రస్తుతకారణమును స్ఫురింపఁజేయుట యనెడు నప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము సిద్ధింపదు కాన హేత్వలంకార మప్రస్తుతప్రశంసాలంకారమున కంగ మగుచున్నది.

అనఁగా హేత్వలంకారమునకును నప్రస్తుతప్రశంసాలంకారమునకును నంగాంగీభావసంకరము కల దని తేలినది.

కానఁ బై నుదాహరింపఁబడిన యేకవాచకానుప్రవేశముల మూడింట నుదాత్తహేత్వప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము లుండుటచేతను బై రీతిగ నీ మూడింటికిని నంగాంగీభావసాంకర్య ముండుటచేతను, పై యేకవాచకానుప్రవేశములకు మూడింటికినిఁగూడ నంగాంగీభావసాంకర్య మెట్లైనను సంభవించును గాన నట్టి సాంకర్యము లేదనుట యెట్లు పొసఁగు నని.

ఈ శంకకు సమాధాన మెట్లన?

అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారమునకుఁ గేవల హేత్వలంకారము యొక్క యపేక్ష యున్నను నత్యుక్తి హేత్వలంకారములు రెండింటికిని సంభవించిన యేకవాచకానుప్రవేశసంకరముయొక్క యపేక్ష పై యప్రస్తుతప్రశంసకు లేకుంటచే నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరముల మూడింటికిని నంగాంగీభావసంకరము లేదని చెప్పఁబడినది.

పై పద్యమందలి సంకరములకు సంభవము ననుసరించి సాకర మూహించుకొనవచ్చును. ఎట్లన? ఉదాత్త తద్గుణములయొక్క యంగాంగీభావ సంకరమునకును భ్రాంతిమదుదాత్తముల యంగాంగీభావసంకరమునకును నంగాంగీభావసంకరము చెప్పవచ్చును.

ఈ రీతిగ సంకరసంకరముల కుదాహరణాంతరముల నెఱుంగునది.

కం. మానిత వేంకటనాయకు
నానతి నీ గతినిఁ గువల - యానందంబున్
పూనిక నప్పయదీక్షితుఁ
డానందంబుగ రచించె - నాతని కృపచే.

కం. శరదాగమసంభవ మగు
వర చంద్రాలోక మద్ది - వఱలుత జగతిన్
ధర నెద్దాని ప్రసన్నత
నరయఁగ బొడసూపెఁ గువల - యానంద మిట్టుల్.

ఇట్లు.

శ్రీభారద్వాజసగోత్రుఁడును విశుద్ధాత్ములగు శ్రీచలమాంబా
వేంకటరామదీక్షితుల తనయుండును విద్వజ్జనవిధేయుండును
సంతత సారస్వతసేవానిరతుండును మహీధరోపాహ్వ
యుండు నగు వేంకటరామశాస్త్రిచే నాంధ్రీకృత
చంద్రాలోక ప్రసాదిత కువలయానంద
మనెడు నర్థాలంకార శాస్త్రము
సంపూర్ణము.

తప్పొప్పుల పట్టిక.

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
16	12	విట	నిట
,,	23	సౌమున	సామున
17	5	లీలఁనాడెడు	లీలనాడెడు
25	16	డిందునె	డిందువె
,,	19	విముక్త	వియుక్త
38	15	చిన్క	చిల్క
39	11	ద్రోడు	దోఁడు
41	5	డగునే నీశ	డగునే నిశ
,,	21	- గర్మము	- ధర్మము
44	4	నాకొంచు	వాకొంచు
47	18	కోర్కెచేవలె	కోర్కిచేవలె
43	17	"యొక్క" తరువాత యిది చేర్చవలెను.	"జల్లులుగను నుత్ప్రేక్షించి నాడు అనగా విషయమగు చీకటియొక్క"
52	21	యా విశేషము	యా విశేషణము
53	22	అలంకార సర్వకారుని	అలంకారస్వరకారుని
55	5	బెకుక్కవెలరాల	బెకుక్కనెలరాల
,,	14	దేరుఁ బూన్పవోలె	దేరుఁ బూన్పఁబోలె
61	12	పగటివేళలకు	పగటివేళకు
62	8	విరివినొందుచున్న	విరివినొందుచునున్న
66	21	సహితములను	నహితములను
71	4	పదార్థములు రెండును	పదపదార్థములు రెండును

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
85	12	నావలిది	నావలది
92	3	దళితకుతలదారా	దళితకుతలధారా
103	6	ప్రాధానము	ప్రాధాన్యము
106	7	అపకృతము	అ పకృతము
110	13	సోషధీశుండు	నోషధీశుండు
134	13	శోభాదాయకము	శోభాధాయకము
151	18	కార్యమగు వస్తువు	కారణమగు వస్తువు
,,	,,	కారణవస్తువునుండి	కార్యవస్తువునుండి
161	20	దైవగతి యానో	దైవగతియానో
165	14	నీరు నిన్నగామి	నీరు నిమ్నగామి
181	10	చొప్పుదునట్టుల్	చొప్పడునట్టుల్
189	23	ప్రియసమాగమమైనదో	ప్రియసమాగమమైనచో
196	7	కొఱకకల దనెడు	కొఱుకకల దనెడు
255	19	మేథ్య మేమి?	మేథ్య నేవి ?
258	16	రాజపీథి వచ్చు	రాజవీథి వచ్చు
284	8	నీపెదలఁ పేమి	నీపె తలఁపేమి
,,	15	దాల్చిన దని	రాల్చిన దని
293	17	తెలియంగరావె	తెలియంగరాన
303	7	గగనలక్ష్మిఁ	గగన లక్ష్మికి

